

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
พระสุตตันตปิฎก
เล่ม ๒๒
ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ปารายนวรรค
วิตุลลภา

เรื่องพราหมณ์พาวรีสังขยทุลลภาปัญหา

[๑] พราหมณ์พาวรี เป็นผู้เรียนจบมนต์ ปรารถนาความเป็นผู้ไม่มีกังวล ออกจากพระนครโกศลอันนำรีนรมย์ ไปสู่
ทักษิณุปถชนบท

[๒] พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคราวารี อันเป็นพรมแดนแคว้น
แคว้นอัสสกะและแคว้นมคธปะต่อกัน เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วย
การเที่ยวภิกขาและผลไม้.

[๓] เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปอาศัย (อยู่) บ้านได้เป็นหมู่ใหญ่ด้วย
ความเจริญอันเกิดแต่บ้านนั้น พราหมณ์นั้นได้บูชามหาชัย

[๔] พราหมณ์นั้นบูชามหาชัยแล้วก็กลับเข้าไปสู่อาศรม เมื่อ
พราหมณ์นั้นกลับเข้าไปแล้ว พราหมณ์อื่นก็มา.

[๕] พราหมณ์อื่นมีเท้าพิการ เดินงก้น ฟันเขลอะ มีอุลลินสีระ
เข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้ว ขอรพยหาร้อย.

[๖] พาวรีพราหมณ์เห็นพราหมณ์นั้นเข้าแล้ว ก็เชิญให้นั่ง แล้ว
ก็ถามถึงความสุขสำราญและความไม่มีโรค และได้กล่าว
คำนี้ว่า

[๗] ทรัพย์ของเรามีอันจะพึงให้ เราสละหมดแล้ว. ดูกพราหมณ์
ท่านเชื่อเราเถิด ทรัพย์หาร้อยของเราไม่มี.

[๘] ถ้าเมื่อเราขอ ท่านจักไม่ให้. ในวันที่เจ็ด ศีระของท่านจง
แตกเจ็ดเสี่ยง.

[๙] พราหมณ์นั้นเป็นคนโกหก ประทุษร้ายแสดงเหตุให้กลัว.
พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้ว ก็เป็นทุกข์.

[๑๐] มีลูกศรคือความโศกเสียบแทงแล้ว ไม่บริโภคอาหาร ก็ซบ
ผอม. ไข้แต่เท่านั้น ใจของพาวรีพราหมณ์ผู้มีจิตเป็นอย่างนั้น
ย่อมไม่ยินดีในการบูชา.

[๑๑] เทวดา (ที่สิงอยู่ในกล้ออาศรมของพราหมณ์พาวรี) ผู้ปรารถนา
ประโยชน์ เห็นพาวรีพราหมณ์หวาดกลัวเป็นทุกข์อยู่ จึงเข้าไป
หาพราหมณ์พาวรีแล้วได้กล่าวว่า.

[๑๒] พราหมณ์ผู้มีความต้องการทรัพย์นั้น เป็นคนโกหก ย่อม
ไม่รู้จักศีระ. ความรู้จักศีระหรือธรรมอันให้ศีระตกไป
ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.

[๑๓] พาวรีพราหมณ์ดำริว่า เทวดานี้อาจรู้ได้ในบัดนี้. (กล่าวว่า)
ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกศีระและธรรมอันให้ศีระ
ตกไปแก่ข้าพเจ้าเถิด. ข้าพเจ้าจะขอฟังคำของท่าน.

[๑๔] แม้ข้าพเจ้าก็ไม่รู้จักศีระและธรรมอันให้ศีระตกไป. ข้าพเจ้า
ไม่มีความรู้ในเรื่องนี้. ความเห็นซึ่งศีระและธรรมอันให้
ศีระตกไป ย่อมมีแก่พระชินะทั้งหลายเท่านั้น.

[๑๕] พา. ก็ในบัดนี้ ใครในปฐพีมณฑลนี้ย่อมรู้จักศีระและธรรม
อันให้ศีระตกไป. ดูกเทวดา ขอท่านจงบอกท่านผู้นั้นแก่
ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๖] เท. พระลักยบุตร เป็นวงศ์ของพระโอรสกากราชเสด็จออก
จากเมืองกิลพัสดุ์บุรี เป็นพระพุทธรูปเจ้าผู้นำสัตว์โลก เป็น
ผู้ทำ (แสดง) ธรรมอันสว่าง.

[๑๗] ดูกพราหมณ์ พระลักยบุตรนั้นแหละ เป็นพระสัมพุทธเจ้า
ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บรรลุกำลังแห่งภิกขุญาทั้งปวง มี
จักขุในธรรมทั้งปวง ทรงถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งธรรม
ทั้งปวง ทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปรี.

[๑๘] พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระพุทธรูปเจ้าในโลก มี
พระจักขุ ย่อมทรงแสดงธรรม. ท่านจงไปทูลถามพระองค์เถิด.
พระองค์จักทรงพยากรณ์ปัญหานี้แก่ท่าน.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๑๙] พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำว่า พระสัมพุทธเจ้า แล้วมีความ
เบิกบานใจ มีความโศกเบาบาง และได้ปีติอันไพบูรณ์ .

[๒๐] พราหมณ์พาวรีนั้น มีใจยินดี มีความเบิกบาน โสมนัส
ถามถึง (พระผู้มีพระภาค) กะเทวดานั้น . (และประกาศว่า)
พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ประทับอยู่ ณ ที่ใด
คือ บ้านนิคมหรือชนบทที่เขาทำแล้ว เราทั้งหลายพึงไป
นมัสการพระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ณ ที่นั้น .

[๒๑] เท . พระสัถยบุตรนั้น เป็นพระชินะ มีพระปัญญาสามารถ
มีพระปัญญากว้างขวางเช่นแผ่นดินอันประเสริฐ เป็น
นักปราชญ์ ไม่มีอาสวะ ทรงรู้แจ้งศีระและธรรมอันให้
ศีระตกไป ทรงองอาจกว่านรชน ประทับอยู่ ณ พระราช-
มณเฑียรแห่งพระเจ้าโกศลในพระนครสาวัตถี .

[๒๒] ลำดับนั้น พราหมณ์พาวรีได้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นศิษย์
ผู้ถึงฝั่งแห่งมนตมา (บอกว่า) . ดูกรรมาณพทั้งหลาย มาเถิด .
เราจักบอก . ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา .

[๒๓] ความปรากฏเนื่องๆ แห่งพระผู้มีพระภาคพระองค์ใดนั้น
ยากที่จะหาได้ในโลก วินี พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก มีพระนามปรากฏว่า พระ-
สัมพุทธเจ้า . ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวัตถี ดู
พระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ .

[๒๔] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วจะรู้จักว่า
เป็นพระพุทธรเจ้าได้อย่างไร? ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้จัก
พระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยอุบายอย่างไร? ขอท่านจง
บอกอุบายนั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด .

[๒๕] พว . ก็มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วในมนต์ทั้งหลาย
ท่านกล่าวไว้แจ่มแจ้งบริบูรณ์แล้วโดยลำดับ .

[๒๖] ท่านผู้ใดมีมหาบุรุษลักษณะเหล่านั้นในกายตัว ท่านผู้นั้นมีคติ
เป็นสองอย่างเท่านั้น มิได้มีคติเป็นที่สาม .

[๒๗] คือ ถ้าอยู่ครองเรือน พังครอบครองแผ่นดินนี้ . ย่อมปกครอง
โดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา .

[๒๘] และถ้าท่านผู้นั้นออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสดังหลังคาอันเปิดแล้ว
ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า .

[๒๙] พราหมณ์พาวรี (บอกแล้ว) ซึ่งชาติ โคตร ลักษณะ
และมนต์อย่างอื่นอีก กะพวกศิษย์ (ได้สั่งว่า) . ท่าน
ทั้งหลายจงถามถึงศีระ และธรรมอันให้ศีระตกไปด้วยใจ
เท่านั้น .

[๓๐] ถ้าท่านผู้นั้นจักเป็นพระพุทธรเจ้าผู้เห็นธรรมไม่มีเครื่องกัน . เมื่อ
ท่านทั้งหลายถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จักแก้ด้วยวาจา .

[๓๑] พราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ คือ อชิตพราหมณ์ ติสสเมตเตย-
พราหมณ์ ปณณกพราหมณ์ เมตตคุพราหมณ์ .

[๓๒] โรตกพราหมณ์ อปสิวพราหมณ์ นันทพราหมณ์ เหมก-
พราหมณ์ โตเทยพราหมณ์ กัปปพราหมณ์ ชตักณณ-
พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต .

[๓๓] ภัทราวุธพราหมณ์ อทยพราหมณ์ ไปสาลพราหมณ์ โมฆ-
ราชพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์ ปิงคียพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณใหญ่
ได้ฟังวาจาของพราหมณ์พาวรีแล้ว .

[๓๔] ทั้งหมดนั้น เฉพาะคนหนึ่งๆ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ปรากฏ
แก่โลกทั้งปวง เป็นผู้เจริญญาณ ยินดีในฌาน เป็นวีรชน
ผู้มีจิตอบรมด้วยวาสนาในกาลก่อน .

[๓๕] พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทุกคน ทรงขญาและหนังสือ อภิวัต
พราหมณ์พาวรีและกระทำประทักษิณแล้ว มุ่งหน้าเดินทางไปทาง
ทิศอุดร .

[๓๖] สุธานเป็นที่ตั้งแห่งแวนแคว้นมพูกะ เมืองมาหิสสตีในกาล
นั้น เมืองอุชเชนี เมืองโคณัฏฐะ เมืองเวทิสะ เมืองวาน-
สวหะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๓๗] เมืองโกสัมพี เมืองสาเกต เมืองสวตถิ เป็นเมืองอุดม
เมืองเสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารา .

[๓๘] เมืองปาวา โภคนคร เมืองเวสาลี เมืองมครและปาสาณเจดีย์
อันเป็นรมณีสถาน นารีนรมย์ใจ .

[๓๙] พราหมณ์เหล่านั้นรับขึ้นสู่ภูเขา (ปาสาณเจดีย์) เหมือนคน
กระหายน้ำรับหาน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ารับหาลาภใหญ่ และเหมือน
คนถูกความร้อนแผดเผาและรับหาร่ม ฉะนั้น .

[๔๐] ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมแล้วทรง
แสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลายอยู่ ประหนึ่งว่าราชสีห์บันลือ
สีหนาทอยู่ในป่า .

[๔๑] อชิตพราหมณ์ ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้เพียงดั่งดวงอาทิตย์
มีรัศมีฉายออกไป และเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญ .

[๔๒] ลำดับนั้น อชิตพราหมณ์ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง รื่นเรใจ
เพราะได้เห็นอนุพยัญชนะบริบูรณ์ ในพระกายของพระผู้มี-
พระภาค ได้ทูลถามปัญหาด้วยใจ .

[๔๓] อ. ท่านจะจงใคร? จงบอกชาติ บอกโคตรพร้อมด้วย
ลักษณะ . บอกความสำเร็จในมนต์ทั้งหลาย . พราหมณ์สอน
มาณพ เท่าไร?

[๔๔] พ. พราหมณ์นั้นมีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร . ลักษณะ
๓ อย่างมีในตัวของพราหมณ์นั้น . พราหมณ์นั้นเป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง
ไตรเพท .

[๔๕] พาวรีพราหมณ์ ถึงความสำเร็จในธรรมของตน สอนมาณพ
๕๐๐ ในมหาบุรุษลักษณะ และคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้งคัมภีร์
นิมิตตศาสตร์ และคัมภีร์เทวศาสตร์ .

[๔๖] ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ผู้ตัดเสียซึ่งตัณหา ขอพระองค์
ทรงประกาศความกว้างแห่งลักษณะทั้งหลาย ของพราหมณ์-
พาวรี . ความสงสัยอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเลย .

[๔๗] พราหมณ์นั้นยอมปกปิดหน้าได้ด้วยลิ้น . มีอุณาโลมอยู่ใน
ระหว่างคิ้ว . และมีวียะที่ซ่อนอยู่ในผ้าอยู่ในฝัก . ดูกร
มาณพ ท่านจงรู้อย่างนี้ .

[๔๘] ขนทั้งปวงไม่ได้พึงใครๆ ซึ่งเป็นผู้ถาม ได้ฟังปัญหาทั้งหลาย
ที่พระผู้มีพระภาคทรงแก้แล้วเกิดความโลมನೆส ประณมอัญชลี
ยอมคิดไปต่างๆ (ว่า)

[๔๙] ใครหนอเป็นเทวดา เป็นพระพรหม หรือเป็นพระอินทร์ผู้
สุขุมบดี เมื่อเขาถามปัญหาด้วยใจ จะแก้ปัญหานั้นกะใครได้?

[๕๐] อ. พาวรีพราหมณ์ยอมถามถึงศีระะ และธรรมอันทำให้ศีระะ
ตกไป . ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหา ขอพระองค์ทรง
โปรดพยากรณ์ชื่อนั้น . ถ้าจัดเสียซึ่งความสงสัยของข้าพระองค์
ทั้งหลายเถิด .

[๕๑] พ. ท่านจงรู้เถิดว่า อริขะเป็นศีระะ วิขะประกอบด้วย
ศรัทธา สติ สมาริ จันตะ และวิริยะ เป็นธรรมเครื่องยัง
ศีระะให้ตกไป .

[๕๒] ลำดับนั้น อชิตมาณพผู้อันความโลมನೆสเป็นอันมากอดหนุนแล้ว
กระทำซึ่งหนึ่งเสียเจริ่งป่าข้างหนึ่ง แล้วชบเคี้ยวลงแทบพระ-
ยุคลบาท (ทูลว่า)

[๕๓] ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ผู้มีพระจักขุ พราหมณ์พาวรีพร้อมด้วย
พวกศิษย์ มีจิตเบิกบานโลมನೆส ขอถวายบังคมพระยุคลบาท
ของพระองค์ .

[๕๔] พ. พราหมณ์พาวรีพร้อมด้วยพวกศิษย์จึงเป็นผู้มีสุข . ดูกรมาณพ
และแม้ท่านก็ขอให้มีความสุข มีชีวิตอยู่ยืนนานเถิด .

[๕๕] เราให้อโอกาสแก่พาวรีพราหมณ์ แก่ท่าน และแก่พราหมณ์
ทั้งหมด ตลอดข้อสงสัยทั้งปวง . ท่านทั้งหลายยอมปรารภนา
ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ในใจ ก็จงถามเถิด .

[๕๖] เมื่อพระสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอกาสแล้ว อชิตพราหมณ์
นั่งประณมมือ แล้วทูลถามปฐมปัญหาแก่พระตถาคต ใน
บริษัทนั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
จบวิตุคคาถา .

อชิตมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านอชิตะ

[๕๗] (ท่านอชิตะทูลถามปัญหาว่า)
โลกอันอะไรลึ้มห่อไว้? โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไร?
อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก .
อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น .

[๕๘] คำว่า โลกอันอะไรลึ้มห่อไว้ ความว่า โลกนรก โลกเดียรัจฉาน โลก-
*เปรตตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลก
กับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก โลกอื่นอันอะไรปกปิด ปิดบัง ปกคลุม หุ้มห่อ ครอบไว้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกอันอะไรลึ้มห่อไว้?

[๕๙] บทว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจจายสฺมา อชิโต" เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง
เป็นบทยังบทให้บริบูรณ์ เป็นความประชุมแห่งอักษระ เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ บทว่า
อิตินี้ เป็นไปตามลำดับบท . บทว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ บทว่า อายสฺมานี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง . บทว่า
อชิโต เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องร้องเรียก เป็นนาม
เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษาที่ร้องเรียกกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็น
เครื่องกล่าวเฉพาะของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "อิจจายสฺมา อชิโต" .

[๖๐] คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไร ความว่า โลกไม่ปรากฏ ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง
ไม่ไพโรจน์ ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง เพราะเหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกไม่ปรากฏ
เพราะเหตุอะไร?

[๖๑] คำว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกความว่า อะไร
เป็นเครื่องฉาบทา เป็นเครื่องช่อง เป็นเครื่องผูก เป็นเครื่องเข้าไปเส้าหมอง ของโลกนั้น คือ
โลกอันอะไรฉาบทา ติดให้เปื้อน ให้หมองเปื้อน ระคนไว้ ช้องไว้ คล้องไว้ พัวพันไว้?
ขอพระองค์จงตรัสบอก เล่า แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก .

[๖๒] คำว่า อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น ความว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่อง
บีบคั้น เป็นเครื่องเสียดสี เป็นอันตราย เป็นเครื่องขัดข้องของโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น .

เพราะเหตุนั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมาณพทูลถามปัญหาว่า)

โลกอันอะไรลึ้มห่อไว้? โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไร?
อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก .
อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น?

[๖๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอชิตะ)
โลกอันอริชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่
เรากล่าวตักแต่ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลก . ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของ
โลกนั้น .

[๖๔] ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้
ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องปลาย ความ
ไม่รู้ทั้งในส่วนสุดเบื้องต้นและส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลาย อันอาศัยกันและ
กันเกิดขึ้น คือ ความเป็นปัจเจกแห่งธรรมนี้ ชื่อว่า "อริชชา" ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความ
ไม่ถึงพร้อมเฉพาะ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่ถึง
พร้อม ความไม่ถึงรอบ ความไม่เห็นเสมอ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความ
รู้ได้ยาก ความเป็นคนเขลา ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลงใหล ความมัวเมา อริชชาเป็นโอฆะ
อริชชาเป็นโยคะ อริชชาเป็นอนสัย อริชชาเป็นเครื่องลุ่มจม อริชชาเป็นข่าย โมหะ อกุศล
มูล ชื่อว่า "อริชชา" ในอุเทศว่า อริชชายนฺวิโต โลโก นี้เรียกว่า อริชชา . โลกนรก
โลกเดียรัจฉาน โลกเปรตตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นโลก ธาตุโลก อายตนโลก
โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก กับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก . โลกอันอริชชานี้ ปิดบัง ปกคลุม
หุ้มห่อ ครอบไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกอันอริชชาหุ้มห่อไว้ .

[๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า "อชิต" . บทว่า ภควา นี้
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงทำลายราคะ เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า ภควา . ทรงทำลายโทสะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรงทำลายโมหะ เพราะ
เหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรงทำลายมานะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรงทำลายทิฏฐิ
เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรงทำลายเสียนหนาม เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรง
จำแนก ทรงแกล้วพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรตนะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . ทรง
ทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภควา . มีกายอันอบรมแล้ว เพราะเหตุนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
 จึงชื่อว่า ภควา. มีศีลอันอบรมแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. มีจิตอันเจริญแล้ว มี
 ปัญญาอันเจริญแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค ทรงเสพเสนาสนะ
 อันสงัด คือ ป่า และป่าเปลี่ยว เรียบเสียง ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากลม แต่หมุ่น คารพ
 กรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระ
 ผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะเหตุ
 นี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส แห่ง
 อริสัจ อริจิต อริปัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วน
 แห่งฌาน อปัมยัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระ-
 *ภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ อนุปปพหิหารสมาบัติ ๙ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
 ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๒๐ กลีสสมาบัติ ๑๐ สมาธิอันสัมปยุต
 อานาปานัสสติ อสุกขสมาบัติ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรง
 มีส่วนแห่งสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
 อริยมมรรคมีองค์ ๘ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งกำลัง
 ของพระตถาคต ๑๐ เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิกา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดาได้ทรงตั้ง พระบิดาได้ทรงตั้ง พระกนิณีได้
 ทรงตั้ง พระภาคามีได้ทรงตั้ง มิตรและอำมาตย์มิได้ตั้ง พระญาติสาโลหิตมิได้ทรงตั้ง สมณพราหมณ์
 แลเทวดาก็มิได้ตั้ง. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ชื่อนี้มาก คือ พระนามที่เกิดขึ้นในที่สุด
 แห่งความหลุดพ้น. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นลัญจกัญญัตติ พระนามของพระผู้มีพระภาค
 ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว พร้อมด้วยการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ คางหม่นหาโพธิ์ เพราะฉะนั้น
 จึงชื่อว่า "อชิตาติ ภควา".

[๖๖] คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ มีความว่า ความตระหนี่ ๔ ประการ
 คือ อาวามัจจริยะะ ตระหนี่ที่อยู่ ๑ กลุมัจจริยะะ ตระหนี่สกุล ๑ ลามัจจริยะะ ตระหนี่लग ๑
 วรณมัจจริยะะ ตระหนี่วรรณะ ๑ ธรรมมัจจริยะะ ตระหนี่ธรรม ๑ ท่านเรียกว่า เวจีจะ ความ
 ตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความ
 เป็นผู้มิดชิดห่อหุ้มโดยความเป็นจิตเผ็ดร้อน ความที่แห่งจิตอันใคร่เชื่อไม่ได้เห็นปานนี้ เรียกว่า
 ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง แม้ความตระหนี่ขั้นนี้ ท่านก็เรียกว่ามัจจริยะะ แม้ความตระหนี่ธาตุ
 ท่านก็เรียกว่ามัจจริยะะ ๑. แม้ความตระหนี่อายตนะ ท่านก็เรียกว่ามัจจริยะะ ความถือเอา ท่าน
 ก็เรียกว่า มัจจริยะะ ความประมาท สมควรกล่าว การปล่อยจิต ความเพิ่มการปล่อยจิต ในกาย
 ทจจริตกัฏฐิ ในจิตทจจริตกัฏฐิ ในมโนทจจริตกัฏฐิ ในเบญจกามคุณกัฏฐิ หรือความเป็นผู้ทำโดยความ
 ไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ทำไม่ติดต่อกัน ความเป็นผู้หยดๆ ความเป็นผู้มีความประพฤติด้อยหย่อน
 ความเป็นผู้ปลงฉันท์ ความเป็นผู้ทอดธุระ ความเป็นผู้ไม่สละเสพ ความไม่เจริญ ความ
 ไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนื่องๆ ในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลาย เป็น
 ความประมาท ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ เรียกว่า ประมาท.

คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ เพราะความประมาท ความว่าโลกไม่ปรากฏ
 ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง ไม่ไพโรจน์ ไม่แจ่ม ไม่กระจาง เพราะความตระหนี่นี้ เพราะความ
 ประมาทนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกไม่ปรากฏ เพราะความตระหนี่ เพราะความประมาท.

[๖๗] คำว่า เรากล่าวว่าตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก ความว่า ตัณหา เรียกว่า ชัปปา
 ความกำหนด ความกำหนดนึก ความยินดี ความพลอยยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนด
 ด้วยความเพลิดเพลิน ความกำหนดนึกแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความ
 อยาก ความพัวพัน ความข้อง ความจม ความหวนไหว ความหลง ธรรมชาติอันให้สัตว์
 เกิด ธรรมชาติอันให้สัตว์เกิดกับทุกข์ ธรรมชาติอันเย็บไว้ ธรรมชาติเพียงดังข่าย ธรรมชาติ
 อันไหลไป ธรรมชาติอันชันเข้าไปในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นผู้หลิบ ความกว้างขวาง ธรรมชาติ
 อันให้อายุเสื่อม ความเป็นเพื่อน ความตั้งใจไว้ ธรรมชาติอันเป็นเหตุนำไปสู่ภพ ธรรมชาติ
 เพียงดังว่าป่า ธรรมชาติเพียงดังว่าหมู่ไม้ในป่า ความสนทนสนม ความมีเยื่อใย ความเพ่ง ความ
 พัวพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวัง
 ในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความ-
 *หวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความกระชิบ ความกระชิบทั่ว ความกระชิบยิ่ง กิริยาที่กระชิบ
 ความเป็นผู้กระชิบ ความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความที่ตัณหาหวนไหว ความเป็น
 ผู้ต้องการให้สำเร็จ ความกำหนดผิดธรรมดา ความโลภไม่สม่ำเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่
 ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความประสงค์ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา รูปตัณหา
 อรูปตัณหา นิโรธตัณหา รูปตัณหา สัทธตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา
 ธรรมตัณหา โอมะ โยคะ คันถะ อปาทาน ธรรมชาติเป็นเครื่องกัน ธรรมชาติเป็นเครื่องบัง
 ธรรมชาติเป็นเครื่องปิด ธรรมชาติเป็นเครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย กิเลสเครื่องกลุ่มม
 ธรรมชาติเพียงดังว่าเถาวัลย์ ความตระหนี่ มูลแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์
 บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร โคจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร ตัณหาเพียงดังว่าแม่น้ำ ตัณหา
 เพียงดังว่าข่าย ตัณหาเพียงดังว่าสายโซ่ ตัณหาเพียงดังว่าทะเล อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย

[๓๓] คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย ความว่า ขอพระองค์จงตรัส คือ จงทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องกัน คือ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกซึ่งธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย .

[๓๔] คำว่า กระแสทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดกันได้ ความว่า กระแสทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดบังได้ คือ ย่อมตัดขาด ย่อมไม่ไหล ย่อมไม่หลัง ย่อมไม่เลื่อน ย่อมไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดได้?

เพราะเหตุนั้น พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมาณพทุลถามว่า)

กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง. อะไรเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย? ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย. กระแสทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดกันได้?

[๓๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอชิตะ) กระแสเหล่านี้ในโลก สติเป็นเครื่องกันกระแสเหล่านั้น. เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย. กระแสเหล่านี้อันปัญญา ย่อมปิดกันได้.

[๓๖] คำว่า กระแสเหล่านี้ในโลก ความว่า กระแสเหล่านี้ใด เราบอกแล้ว เล่าแล้ว แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ประกาศแล้ว คือ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต กระแสอวิชชา. บทว่า ในโลก คือ ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ชาติโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสเหล่านี้ในโลก. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อชิตะ .

[๓๗] ความระลึก คือ ความตามระลึก ความระลึกเฉพาะ สติ ความระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค (มรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว) ชื่อว่า สติ ในอุเทศว่า "สติ เตสํ นิวารณ" นี้เรียกว่า สติ. บทว่าเป็นเครื่องกัน ความว่า เป็นเครื่องกัน คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สติเป็นเครื่องกันกระแสเหล่านั้น .

[๓๘] คำว่า เราย่อมกล่าวธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย ความว่า ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ย่อมประกาศ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องกัน คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย .

[๓๙] ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฏฐิ ชื่อว่า ปัญญา ในอุเทศว่า ปิณายเต ปิถียเร. ชื่อว่า กระแสเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้ ความว่า กระแสเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้ คือ ย่อมตัดขาด ไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ ย่อมปิดกันได้ ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
และมรณะจึงดับ ย่อมปิดกันได้ คือ ย่อมปกปิด ย่อมไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป
ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่า นีทุกข นีทุกขสมุทัย นีทุกขนิโรธ
นีทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคล
ผู้เห็นว่า เหล่านี้อาสวะ นีเหตุให้เกิดอาสวะ นีความดับอาสวะ นีปฏิปทาเครื่องให้ถึงความ
ดับอาสวะ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่า ธรรม
เหล่านี้ควรรู้อย่าง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรม
เหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้เห็น
ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสาตนะ ๖ ย่อมปิดกันได้ . . .
ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และ
อุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งอุปาทานขันธ ๕ ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อัน
ปัญญาของบุคคลผู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งมหารูป ๔
ย่อมปิดกันได้ . . . ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ย่อมปิดกันได้ คือ ย่อม
ปกปิด ย่อมไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแส
เหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กระแสเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น
เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านี้
อันปัญญาย่อมปิดกันได้ .

[๔๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้รู้ทุกข ปัญญา สติ และนามรูป ย่อมดับ
ไป ณ ที่ไหน? ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัส
บอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด .

[๔๑] ความรู้ชัด กิริยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความกำหนดพร้อม
ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความ
ผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ความคิด ความพิจารณา ปัญญาตั้งแผ่นดิน ความปรีชา
ปัญญาน้อมไป ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาอันจะแทงเหมือนประดัก ปัญญินทรีย์
ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงดังศัตรุา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาเพียงดังแสงสว่าง ปัญญา
เพียงดังรัศมี ปัญญาเพียงดังประทีป ปัญญาเพียงดังรัตนะ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม
สัมมาทิฐิ ชื่อว่าปัญญา ในอุเทศว่า "ปญฺเญ จาปิ" ความระลึก ความตามระลึก ฯลฯ
สัมมาสติ ชื่อว่า สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อชิตมาณพทูลถามว่า ปัญญา สติ .

[๔๒] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้รู้ทุกข . . . นามรูป ความว่า อรูปขันธ ๔ ชื่อว่า นาม
มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูป บทว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ บทว่า มาริสนี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความ
ยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้รู้ทุกข . . . นามรูป .

[๔๓] คำว่า เอตมเม ในอุเทศว่า "เอตมเม ปญฺเญ ปพฺพุติ" ความว่า ข้าพระองค์
ขอทูลถาม ทูลวิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาธน์ข้อความใด บทว่า ปญฺเญ ความว่า ข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว คือ ทูลวิงวอน ทูลขอเชิญ ให้ประสาธน์ บทว่า ปพฺพุติ ความว่า ขอจงตรัส
จงบอก จงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์ .

[๔๔] คำว่า กตเถต อปรุชฺชติ ความว่า นั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความ
ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นั้นย่อมดับ ณ ที่ไหน .

เพราะเหตุนี้ พระภควทนั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้รู้ทุกข ปัญญา สติ และนามรูป ย่อม
ดับไป ณ ที่ไหน? ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัส
บอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด .

[๔๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ดูกรอชิตะ ท่านได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะแก้ปัญห
ข้อนั้นแก่ท่าน . นามและรูปดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด
นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ .

[๔๖] บทว่า ยเมต ในอุเทศว่า "ยเมต ปญฺเญ อปฺจุจฺ" คือ ปัญญา สติและนามรูป
บทว่า อปฺจุจฺ คือ มากถาม มากวิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาธน์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
ได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว .

[๔๗] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภควทนั้นโดยชื่อว่า "อชิตะ" ในอุเทศว่า "อชิต ต
วามิ เต" บทว่า ต คือ ปัญญา สติ และนามรูป บทว่า วามิ ความว่า เราจะกล่าว
จะบอก จะแสดง จะบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศปัญหานี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรอชิตะ เราจะกล่าวปัญหานี้แก่ท่าน .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๘๘] อรูปชั้น ๔ ชื่อว่า นาม ในอุเทศว่า "ยตฺถ นามํจ รุปํจ อเสสํ อปรชฺชตฺติ" มหาภูตรูป ๔ รูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป. คำว่า อเสส ความว่า ไม่เหลือ คือทั้งหมด โดยกำหนดทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า อเสส นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า อปรชฺชตฺติ ความว่า ย่อมดับ คือสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นามรูปย่อมดับไม่เหลือ ณ ที่ใด.

[๘๙] คำว่า นามรูปนั้นดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ ความว่า ธรรม เหล่าใด คือ นามและรูป พังเกิดขึ้นในสงสารมีส่วนเบื้องต้น และที่สุดอันรู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับ แห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารธรรม ด้วยโสตาปัตติมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นาม และรูป พังเกิดขึ้นในภพ ๔ เว้นภพ ๒ ธรรมเหล่านั้น ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารธรรม ด้วย สกทาคามิมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นามและรูป พังเกิดขึ้นในกามธาตุ รูปธาตุ หรืออรูปธาตุ เว้นภพ ๒ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะ ความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารธรรม ด้วยอนาคามิมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นามและรูป พังเกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารธรรม ด้วยอรหัตมรรคญาณ. เมื่อ พระอรหันต์ปรินิพพานด้วยปรินิพพานธาตุอันเป็นอนุปาทิสส ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญา สติ และ นามรูป ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความ ดับแห่งวิญญาณดวงก่อน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นามรูปนั้นย่อมดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับ แห่งวิญญาณ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรอชิตะ ท่านได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะแก้ปัญหาคือ
ข้อนั้นแก่ท่าน นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด
นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ.

[๙๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

พระอรหันตชินาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสข-
บุคคลในทิวฏฐิเป็นต้นนี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้ปรินิพพาน
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา ได้โปรด
ตรัสบอกความดำเนินของพระชินาสพและเสขบุคคลเหล่านั้น
แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๙๑] คำว่า "เย จ สังฆาตธมฺมา เส" ความว่า พระอรหันตชินาสพ ท่านกล่าวว่า มี
สังฆาตธรรม. เพราะเหตุไร? พระอรหันตชินาสพท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะเหตุว่า
พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น มีธรรมอันนับแล้ว คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันพินิจแล้ว มี
ธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเป็นแจ้งแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว คือ มีธรรมอันนับแล้วว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา . . . เพราะอริชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับ
ไปเป็นธรรมดา. อนึ่ง ชันธ ชาติ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วิภว
อันพระอรหันตชินาสพเหล่านั้นนับพร้อมแล้ว. อนึ่ง พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น ตั้งอยู่แล้ว
ในที่สุดแห่งขันธ ในที่สุดแห่งธาตุ ในที่สุดแห่งอายตนะ ในที่สุดแห่งคติ ในที่สุดแห่งอุปบัติ
ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ในที่สุดแห่งภพ ในที่สุดแห่งสงสาร ในที่สุดแห่งวิภว ตั้งอยู่ในภพ
อันมีในที่สุดตั้งอยู่ในอภัพอันมีในที่สุด เป็นพระอรหันต์ผู้ทรงไว้ซึ่งกายอันมีในที่สุด.

ภพและอภัพ คือ ความเกิด ความตายและสงสารนี้
ของพระอรหันตชินาสพเหล่านั้นมิเป็นครั้งสุดท้าย ท่านไม่มี
การเกิดในภพใหม่อีก.

เหตุนี้ พระอรหันตชินาสพ ท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-

*อรหันตชินาสพเหล่าใด ผู้มีสังฆาตธรรม.

[๙๒] คำว่า "เสกขา" ในอุเทศว่า "เย จ เสกขา ปญฺธิ" ความว่า เพราะเหตุไร
จึงเรียกว่าพระเสขะ? เพราะยังต้องศึกษาต่อไป. ศึกษาอะไร? ศึกษาอริสัจสี่ศึกษาบ้าง อริจิต-

*ศึกษาบ้าง อริปัญญศึกษาบ้าง.

ก็อริสัจสี่ศึกษาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มั่งคิลสำรวมในปาติโมกขสังวร
ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน
สิกขาบททั้งหลาย คิลขันธแม้เล็ก คิลขันธแม้ใหญ่ คิลเป็นที่พึง เป็นเครื่องกัน เป็นความ
สำรวม เป็นความระวัง เป็นประมุข เป็นประธานแห่งความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
นี้ชื่อว่า อริสัจสี่ศึกษา.

ก็อริจิตตศึกษาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

นี้ชื่อว่า อริจิตตสิกขา .

ก็อริปัญญสิกขาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญา เครื่องพิจารณา เห็นความเกิดและความดับ เป็นอริยะ เป็นเครื่องชำระกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ . ภิกษุย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุให้เกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่าอริปัญญสิกขา .

พระเสขะทั้งหลาย ถ้านิ่งถึงไตรสิกขานี้ศึกษาอยู่ รู้ศึกษาอยู่ อริฐานจิตศึกษาอยู่ น้อมใจไปด้วยศรัทธาศึกษาอยู่ ประคองความเพียรศึกษาอยู่ ตั้งสติไว้ศึกษาอยู่ ตั้งจิตศึกษาอยู่ รู้ทั่วด้วยปัญญาศึกษาอยู่ รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างศึกษาอยู่ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ศึกษาอยู่ ละธรรมที่ควรละศึกษาอยู่ เจริญธรรมที่ควรเจริญศึกษาอยู่ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษาอยู่ ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเต็มใจ สมาทานประพฤติกายไป เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าพระเสขะ .

บทว่า ปญฺ ความว่า มีมาก คือ พระเสขะเหล่านี้ ได้แก่พระโสดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามีผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออนาคามีผล พระอรหันต์ และท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหันต์ผล . บทว่า อริ ความว่า ในทฎฐิ คือ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตกาศณีนี ในอิตถภาวนี ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าและพระเสขะทั้งหลายในทฎฐินี้มีมาก .

[๙๓] คำว่า ปญฺ "ปพฺรหิ มาริส" ในอเทสว่า "เตสฺ เม นิปกริยํ ปญฺ" "ปพฺรหิ มาริส" ความว่า แม้พระองค์ มียปัญญา เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีฉานมียปัญญาแจ่มแจ้ง มียปัญญาทำลายกิเลส อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว คือ ไต่ถาม ทูลรับวอน ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญให้ประสาธน์แล้ว ขอจงตรัส คือ จงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศซึ่งความดำเนิน คือ ความประพฤติ ความเป็นไป ความประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ ธรรมอันเป็นโคจร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ข้อปฏิบัติของพระอรหันต์-
* ชินาสพผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสขะเหล่านั้น . บทว่า มาริส นี้เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นทุกข ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญางตรัสบอกถึงความดำเนินของพระอรหันต์ชินาสพ และพระเสขะเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด .

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระอรหันต์ชินาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสข-
บุคคลในทฎฐินี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นทุกข ข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา จงตรัสบอกความดำเนิน
ของพระอรหันต์ชินาสพ และพระเสขบุคคลเหล่านั้น
แก่ข้าพระองค์เถิด .

[๙๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ดูกรอชิตะ ภิกษุ ไม่พึงติดใจในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว
ฉลาดในธรรมทั้งปวง พึงมีสติเว้นรอบ .

[๙๕] โดยอุทานว่า กามา ในอเทสว่า "กามสฺส นากิขณฺเอย" ดังนี้ กามี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ .

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าพอใจ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา นาทิดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ขนบ ท้องนา ข้าว เรือนค้ำ วัตถุอันชวนให้กำหนดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วัตถุกาม อีกอย่างหนึ่ง กามส่วนอดีต กามส่วนอนาคต กามส่วนปัจจุบัน กามภายใน กามภายนอก กามทั้งภายในภายนอก กามเลว กามปานกลาง กามประณีต กามมีในอบาย กามมีในมนุษย กามอันเป็นทิพย์ กามที่ปรากฏ กามที่นิรมิตเอง กามที่ผู้อื่นนิรมิต กามที่หวังแทน กามที่ไม่หวังแทน กามที่ถือว่าของเรา กามที่ไม่ถือว่าของเรา กามาวจรธรรมแม้ทั้งปวง รูปาวจร-

* ธรรมแม้ทั้งปวง รูปาวจรธรรมแม้ทั้งปวง ธรรมอันเป็นวัตถุแห่งตัณหา ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม .

กิเลสกามเป็นไฉน? จันทะ รากะ จันทรากะ สังกัปปะ รากะ สังกัปปากะ เป็นกาม ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ตัณหาในกาม เสนหาในกาม ความกระหายในกาม ความร่าร้อนในกาม ความติดใจในกาม ความหลงในกาม ความพัวพันในกาม ในกามทั้งหลาย กามโอะมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรณ์ .

ดูกรกาม เราได้เห็นรากเงาของเจ้าแล้ว .

ดูกรกาม เจ้าเกิดเพราะความดำริถึง . เราจักไม่ดำริถึงเจ้าละ .

ดูกรกาม เจ้าจักไม่มีด้วยอาการอย่างนี้ .

เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม . ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล

เรียกว่า ความติดใจ .

คำว่า ไม่ติดใจในกามทั้งหลาย ความว่า ไม่ติดใจ คือ ไม่พัวพัน เป็นผู้ไม่ติดใจ ไม่ถึงความติดใจ ไม่หลงใหล ไม่พัวพัน ปราศจากความติดใจ สละความติดใจ ปล่อยความติดใจ ละความติดใจ สลัดความติดใจ ปราศจากความกำหนัด สละความกำหนัด คลายความกำหนัด ปล่อยความกำหนัด ละความกำหนัด สลัดความกำหนัด ในกิลเลสกามทั้งหลาย ในวิตถกามทั้งหลาย เป็นผู้ไม่หิว ดับสนิท เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีตนอันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ติดใจในกามทั้งหลาย .

[๙๖] จิต มนะ มานัส หทัย ธรรมชาติขาวผ่อง อายุตนะคือใจ อินทรีย์คือใจ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ชื่อว่า ใจ ในอุเทศว่า "มนสานาริโล สียา" . จิต เป็นธรรมชาติขุ่นมัว ยุ่งไป เป็นไป สืบต่อ หวั่นไหว หนุ่นไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วาจิตทุจริต มโนทุจริต รากะ โทสะ โมหะ โกรธ อุปาทะ มัถะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาธะยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ จิต เป็นธรรมชาติขุ่นมัว ยุ่งไป เป็นไป สืบต่อไป หวั่นไหว หนุ่นไป ไม่สงบ เพราะกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกสลาภิสังขารทั้งปวง .

คำว่า พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ความว่า พึงเป็นผู้ไม่ขุ่นมัว คือ ไม่ยุ่งไป ไม่เป็นไป ไม่สืบต่อไป ไม่หวั่นไหว ไม่หนุ่นไป สงบแล้วด้วยจิต คือ พึงละ สละ บรรเทา กระทำให้มี ในที่สุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสทั้งหลายอันทำความขุ่นมัว พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออกไป สลัด สงบ ระวัง หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสทั้งหลายอันทำความขุ่นมัว พึงเป็นผู้มีใจปราศจาก เขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัวอยู่ .

[๙๗] คำว่า กุลโล สัพพธมมานั ความว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา . . . เพราะอริชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็น ธรรมดา พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงโดยเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นสภาพขำระ เป็นเสนียด เป็นอาพาธ เป็นสภาพไม่สำราญ เป็นภัย เป็นอุปสรรค หวั่นไหว ผุพัง ไม่ยั่งยืน ไม่มีอะไร ต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสระ ไม่เป็นที่พึ่ง ว่าง เปล่า สูญ เป็นอนัตตา มีโทษ มีความ เป่าปรวน ไปเป็นธรรมดา ไม่เป็นแก่นสาร เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นผู้ฆ่า เป็นสภาพปราศจาก ความเจริญ มีอาสวะ ปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ ปรีเทวะ ทกข โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา โดยความเกิด โดยความดับ ไม่มีคุณ มีโทษ ไม่มีอุบายเป็นเครื่องออกไป พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พึงเป็นผู้ฉลาดในชั้น . . . ชาติ . . . อายุตนะ . . . ปฏิจจสมปบาท . . . สติปัฏฐาน . . . สัมมปปธาน . . . อิทธิบาท . . . อินทรีย์ . . . พละ . . . โพชฌงค์ . . . มรรค . . . ผล . . . นิพพาน พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง อายุตนะ ๑๒ คือ จักษุรูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่า ธรรมทั้งปวง . ก็ภิกษุเป็นผู้ละความกำหนัดในอายุตนะ ภายในภายนอก คือ ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งเหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีใน ภายหลัง มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด ภิกษุพึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง แม้ด้วยเหตุประมาณเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง .

[๙๘] บทว่า สโต ในอุเทศว่า "สโต ภิกขุ ปรีพพเช" ความว่า ภิกษุมีสติด้วย เหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ๑ มีสติเจริญเวทนานุปัสสนา-
* สติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ๑ มีสติเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานในจิต ๑ มีสติเจริญธัมมา-
* นุปัสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลาย ๑ .

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อันอื่นอีก คือ มีสติเพราะเว้นความเป็นผู้ไม่มีสติ ๑ เพราะนำธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความทำสติ ๑ เพราะละธรรมเป็นข้าศึกแก่สติ ๑ เพราะไม่หลงลืมธรรม อันเป็นนิमितแห่งสติ ๑ .

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อันอื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ๑ เพราะความชำนาญด้วยสติ ๑ เพราะความเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ๑ เพราะไม่กลับลงจากสติ ๑ .

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อันอื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้มีสติเสมอ ๑ เพราะ ความเป็นผู้สงบ ๑ เพราะความเป็นผู้ระงับ ๑ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของผู้สงบ ๑ .

มีสติเพราะพุทธานุสสติ เพราะธัมมานุสสติ เพราะสังฆานุสสติ เพราะสีลानุสสติ เพราะจกานุสสติ เพราะเทวานุสสติ เพราะอานาปานัสสติ เพราะมรณานุสสติ เพราะกาย-

* คตาสติ เพราะอุปสมมานุสสติ สติ ฯลฯ สัมมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า สติ . ภิกษุเป็นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย สตินี้ ภิกษุนั้นเรียกว่ามีสติ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
คำว่า "ภิกขุ" คือ ชื่อว่าภิกขุ เพราะเป็นผู้ทำลายธรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้ทำลาย
ลักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปราชส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ภิกษุนั้นเป็นผู้ทำลาย
อกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบาก
เป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป .

(พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูกุสภิกยะ)

ภิกษุนั้นบรรลุปริणिพพานแล้ว เพราะธรรมเป็นหนทางที่ตนทำ
(ดำเนิน) แล้ว ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว ละแล้วซึ่งความเสื่อม
และความเจริญ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภพใหม่สิ้นแล้ว .

คำว่า ภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ ความว่า ภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ คือ พึงมีสติเดิน พึงมี
สติยืน พึงมีสตินั่ง พึงมีสตินอน พึงมีสติก้าวไปข้างหน้า พึงมีสติถอยกลับ พึงมีสติแลดู
พึงมีสติเหี่ยวดู พึงมีสติคู้เข้า พึงมีสติเหยียดออก พึงมีสติทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร
พึงมีสติเหี่ยวไป พึงมีสติอยู่ คือ เป็นไป เปลี่ยนแปลง รักษา บำรุง เยียวยา ให้เยียวยา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุ ไม่พึงติดใจในกามทั้งหลาย มีใจ ไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง
พึงมีสติเฝ้ารอบ .

[๙๙] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุ (โสดาปัตติมรรค) ปราศจากอริ
ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน ผู้มีฉันทะร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน
มีความประสงค์ร่วมกัน มีความอบรมवासาร่วมกัน ก็ขอชิตพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา . และจิตของอชิตพราหมณ์
นั้น พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น . หนังสือ ขญา ผ้าคากรอง ไม่เท่า ลักจัน
น้ำ ผม และหนวดของอชิตพราหมณ์หายไปแล้ว พร้อมด้วยการบรรลอรหัต . อชิตพราหมณ์
นั้น เป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบิณฑบาต ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร เพราะการปฏิบัติตาม
ประโยชน์ นิ่งประณมอัญชลีนมีสการพระผู้มีพระภาค ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี-
*พระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้ .

จบ อชิตมาณวกปัญหานิสเทศที่ ๑ .

ติสสเมตเตยยมาณวกปัญหานิสเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านติสสเมตเตยยะ

[๑๐๐] (ท่านติสสเมตเตยยะทูลถามว่า)

ใครสิ้นโศกแล้วในโลกนี้? ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่ติดในท่ามกลางด้วยปัญญา?

พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหาบุรุษ? ใครล่วงแล้วซึ่งตัณหา

อันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้?

[๑๐๑] คำว่า ใครสิ้นโศกแล้วในโลกนี้ ความว่า ใครพอใจ คือ ชอบใจ มีความ
ดำริบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครสิ้นโศกแล้วในโลกนี้? บทว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจจา-
*ยสฺมา ติสฺสเมตเตยโย" ดังนี้ เป็นบทสนธิ คือ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทยังเนื้อความให้
บริบูรณ์ เป็นความประชมแห่งอักษระ เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ บทว่า อิติ นี้ เป็น
ไปตามลำดับบท . คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ
คำว่า อายสฺมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง . คำว่า
ติสสเมตเตยโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องเรียกร้อง
เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษาที่เรียกร้องกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ
เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "อิจฺจายสฺมา ติสฺสเมตเตยโย" .

[๑๐๒] คำว่า ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี ความว่า ความหวั่นไหวเพราะตัณหา
ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหว
เพราะกรรม ความหวั่นไหวเหล่านี้ของใครย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ คือ ความ
หวั่นไหว อันใครละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว มีความไม่การเกิดขึ้น เภา
เสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

[๑๐๓] คำว่า ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ความว่า ใครรู้จัก คือ ทราบ เทียบเคียง
พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครรู้จักส่วนสุด
ทั้งสองแล้ว?

[๑๐๔] คำว่า ไม่ติดในท่ามกลางด้วยปัญญา ความว่า ไม่ติด คือ ไม่เข้าไปติด ออกไป
สลัดออกไป หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ติด
ในท่ามกลางด้วยปัญญา .

[๑๐๕] คำว่า พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ ความว่า พระองค์ตรัสเรียกใคร
คือ ตรัสใคร ทรงสำคัญใคร ทรงชมเชยใคร ทรงเห็นใคร ทรงบัญญัติใครว่าเป็นมหาบุรุษ คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นอัครบุรุษ บัณฑิตบุรุษ บัณฑิตบุรุษ บัณฑิตบุรุษ อุดมบุรุษ บัณฑิตบุรุษ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ?

[๑๐๖] คำว่า ใครล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้ ความว่า ใครล่วง
แล้ว คือ เข้าไปแล้ว ก้าวล่วงแล้ว พ้นแล้ว เป็นไปแล้ว ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่อง
เย็บไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้ .

เพราะเหตุนี้ พระภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวว่า

ใครสิ้นโดยแล้วในโลกนี้? ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่ติดในท่ามกลางด้วยปัญญา?

พระองค์ย่อมตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ? ใครล่วงแล้วซึ่ง
ตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้?

[๑๐๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรมตเตยยะ) ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในเพราะการ
ทั้งหลาย ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ ทราบแล้ว ดับแล้ว ไม่มีความหวั่นไหว ภิกษุนั้นรู้
ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสอง และท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็น
มหาบุรุษ . ภิกษุนั้น ล่วงเสียแล้วซึ่งตัณหา อันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้ .

[๑๐๘] โดยอุทานว่า กามา ในอุทเทสว่า "กามสุพพมจฺริยา" ดังนี้ กามี ๒ อย่าง
คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม เหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม, คำว่า
มีพรหมจรรย์ ความว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด ความขับไล่ การกระทำ
ความไม่ทำ ความไม่ต้อง ความไม่ล่วงแดน ซึ่งความถึงพร้อมด้วยอสังขารเรียกว่า พรหมจรรย์ .

อีกอย่างหนึ่ง โดยตรงท่านเรียก อริยมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ
ว่าพรหมจรรย์ . ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบ
ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ภิกษุนั้น ท่านเรียกว่า มีพรหมจรรย์ เขาเรียกบุคคลว่า มีทรัพย์
เพราะทรัพย์ เรียกกันว่า มีโคละ เพราะโคละ เรียกกันว่ามียศ เพราะยศ เรียกกันว่า มีศิลป
เพราะศิลป เรียกกันว่า มีศีล เพราะศีล เรียกกันว่า มีความเพียร เพราะความเพียร เรียกกันว่า
มีปัญญา เพราะปัญญา เรียกกันว่า มีวิชา เพราะวิชา ฉะนั้น ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม
เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ภิกษุนั้นท่านก็
เรียกว่า มีพรหมจรรย์ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพรหมจรรย์ในเพราะการ
ทั้งหลาย .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภิกษุเหล่านั้นโดยโคตรว่า ดูกรมตเตยยะ . คำว่า ภควา เป็น
เครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรมตเตยยะ .

[๑๐๙] รูปตัณหา . . . ธมมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุทเทสว่า "ปราศจากตัณหา มีสติ
ทุกเมื่อ" . ภิกษุใดละตัณหานี้ขาดแล้ว คือ ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว มีความไม่ควรถูก
เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า ปราศจากตัณหา คือ สละตัณหาแล้ว
คายตัณหาแล้ว ปลอยตัณหาแล้ว ละตัณหาแล้ว สละคืนตัณหาแล้ว มีราคะไปปราศจากแล้ว
สละราคะแล้ว คายราคะแล้ว ปลอยราคะแล้ว ละราคะแล้ว สละคืนราคะแล้ว เป็นผู้ไม่มี
ความหิว เป็นผู้ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนเป็นเพียงดังพรหมอยู่ .

คำว่า สทา ความว่า ทุกเมื่อ คือ ทุกสมัย ตลอดกาลทั้งปวง กาลเป็นนิตย์ กาล
ยังยืน ติดต่อกัน เนื่องๆ เนื่องกัน ต่อลำดับไม่สับสนกัน ไม่ว่าง ประกอบด้วยความพร้อมเพรียง
ถูกต้องกัน กาลเป็นปรกติ กาลเป็นปัจจุภาต ตลอดยามต้น ตลอดยามกลาง ตลอดยามหลัง
ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง
ในตอนวัยหลัง .

คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ชื่อว่า มีสติ เพราะเป็นผู้เจริญ
สติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นกายในกาย ๑ . . . การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ๑ . . .
พิจารณาเห็นจิตในจิต ๑ . . . พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ๑ ฯลฯ ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า
ผู้มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ .

[๑๑๐] คำว่า ญาณ ปัญญา กิริยาที่รู้ ความเลือกเฟ้น ฯลฯ ความไม่หลง ความ
เลือกเฟ้นธรรม ปัญญาอันเห็นชอบ ชื่อว่า สังขา ในอุทเทสว่า สงฺขา ยนิพฺพโต ภิกษุ .

คำว่า ทราบแล้ว ความว่า ทราบ คือ รู้ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง
แล้ว คือ ทราบ . . . ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . .
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา . . . เพราะอริยชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

อีกอย่างหนึ่ง ทราบ . . . ทำให้แจ่มแจ้งแล้วโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง . . . เป็นทุกข์ . . .
เป็นโรคร . . . เป็นดังหัวฝี . . . เป็นลูกศร ฯลฯ โดยไม่มีอบายเครื่องออกไป .

คำว่า ดับแล้ว ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะเป็นผู้ดับราคะ โทสะ โมหะ . . . มหะ
ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิเลสทั้งปวง .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

คำว่า ภิขุ ความว่า ชื่อว่าภิขุ เพราะเป็นผู้ทำลายธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ภิขุ นั้น . . . อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีไฟไหม้สิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุ . . . ทราบแล้ว ดับแล้ว .

[๑๑๑] คำว่า ตสฺส ในอุเทศว่า "ตสฺส โน สนฺติ อปิชาติ" ความว่า พระอรหันต์-

* ชินาสพ ไม่มีความหวั่นไหว คือ ความหวั่นไหวเพราะตัณหา ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกรรม . ความหวั่นไหวเหล่านี้ย่อมไม่มี ได้แก่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่ภิขุ นั้น คือความหวั่นไหวเหล่านี้ภิขุ นั้น ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้นอีก เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุ นั้น ไม่มีความหวั่นไหวทั้งหลาย .

[๑๑๒] คำว่า ที่สุด ในอุเทศว่า "โส อภฺนตมภิขุํ ย มชฺฌ มนฺตา น ลิมฺปติ"

ดังนี้ ความว่า ผัสสะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดผัสสะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับผัสสะ เป็นท่ามกลาง อดีตเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง อนาคตกเป็นส่วนสุดที่สอง ปัจจุบัน เป็นท่ามกลาง สุขเวทนาเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดที่สอง อทุกขมสุขเวทนาเป็นท่ามกลาง นามเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็นท่ามกลาง อายุตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง อายุตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็นท่ามกลาง สักกายะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดสักกายะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับสักกายะเป็นท่ามกลาง .

ปัญญา ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ปัญญาอันเห็นชอบ เรียกว่า มนต์ .

ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดเพราะตัณหา ๑ ความติดเพราะทิฏฐิ ๑ ชื่อว่า เลป . ความติดเพราะตัณหาเป็นไฉน? การทำเขต การทำแดน การทำส่วน การทำความกำหนด ความหวงแหน ความยึดถือ โดยส่วนแห่งตัณหาว่า นี่ของเรา นั้นของเรา เท่านั้นของเรา ประมาถเท่านี้ของเรา รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ไร่นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้านนิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท ฉางข้าว คลังของเรา บุคคลยอมยึดถือเอามหาปฐพีแม้ทั้งสิ้นว่าเป็นของเรา ด้วยสามารถแห่งตัณหา และตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ เป็นความติดเพราะตัณหา . ความติดเพราะทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ อันตาคาคทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ ความเห็น รกชัฏคือทิฏฐิ ทางกันดารคือทิฏฐิ เสียนหนามคือทิฏฐิ ความดั้นรนคือทิฏฐิ ความประกอบไว้คือทิฏฐิ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลูบคลำ ทางชั่ว ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรถีย์ ความถือด้วยความแสวงหาผิด ความถืออันวิปริต ความถืออันวิปลาส ความถือผิด ความถือในวัตถุอันไม่จริงว่าวัตถุจริง ทิฏฐิ ๖๒ เท่าใด นี่เป็นความติดเพราะทิฏฐิ .

คำว่า ภิขุ นั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลาง ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ ความว่า ภิขุ นั้นรู้ยิ่ง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ คือ ไม่เข้าไปติด ไม่ทา ไม่เปื้อน ออกไป สละไป หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องแล้ว มีจิตปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิขุ นั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสอง และท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ .

[๑๑๓] คำว่า ตํ พุริ มหาปริโส ความว่า เราย่อมเรียก กล่าว สำคัญ บอก เห็น บัญญัติ ภิขุ นั้นว่า เป็นมหาบุรุษ คือ เป็นอัครบุรุษ บุรุษสูงสุด บุรุษวิเศษ บุรุษเป็นประธาน อุดมบุรุษ บุรุษประเสริฐ . ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า มหาบุรุษ . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล บุคคลจึงเป็นมหาบุรุษ? พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุรสารีบุตร เรากล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบุรุษเพราะเป็นผู้โน้มจิตเชื่อ . ดูกุรสารีบุตร ก็ภิขุ เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างไร? ดูกุรสารีบุตร ภิขุ ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นภายในกายเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิขุ นั้นพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ภิขุ เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย . . . ในจิต . . . เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิขุ นั้นพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น . ดูกุรสารีบุตร ภิขุ เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ดูกุรสารีบุตร เรากล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะเป็นผู้โน้มจิตเชื่อ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า "เราย่อมเรียกภิขุ นั้นว่า มหาบุรุษ" .

[๑๑๔] คำว่า ภิขุ นั้นล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ในโลกนี้ ความว่า ตัณหาราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า ตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ . ตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ นั้น อันภิขุ ไฉนแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้นอีก เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิขุ นั้นล่วงแล้ว คือ เข้าไปล่วงแล้ว ล่วงไปแล้ว ล่วงเลยไปแล้ว ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ เพราะฉะนั้น ภิขุ นั้นจึงชื่อว่าล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ในโลกนี้ ;

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย ปราศจากตัณหา มี
สติทุกเมื่อ ทราบแล้ว ตีบแล้ว ไม่มีความหวั่นไหว. ภิกษุนั้น
รู้ส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ย่อมไม่ติด
อยู่. เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ. ภิกษุนั้นล่วงเสียแล้ว
ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๑๕] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักข (โสดาปัตติมรรค) ปราศจากอริ
ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน ผู้มีจิตระทมร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน
มีความประสงค์ร่วมกัน มีความอบรมมาสนาร่วมกันกับตีสสมตเตยยพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่ง
หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. และจิตของ
ตีสสมตเตยยพราหมณ์นั้นพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. หนังสือ ขฎา ผาคากรอง
ไม้เท้า ลักจันน้ำ ผมและหนวดของตีสสมตเตยยพราหมณ์หายไปแล้ว พร้อมด้วยการบรรล
อรหัต. ตีสสมตเตยยพราหมณ์นั้นเป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตรและ
จีวร เพราะการปฏิบัติตามประโยชน์ นิ่งประณีตอยู่ขลิบมัสการพระผู้มีพระภาคประกาศว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.
จบตีสสมตเตยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๒

ปณณกมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านปณณกะ
[๑๑๖] (ท่านปณณกะทูลถามดังนี้ว่า)
ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
ไม่มีตัณหาเครื่องหวั่นไหว ผู้เห็นมุล. ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์
และพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้อาศัยอะไร จึงพากัน
แสวงหาบุญให้แก่เทวดาทั้งหลาย? ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหา
นั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๑๗] คำว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องหวั่นไหว ผู้เห็นมุล ความว่า ตัณหา รากะ
สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกตมุล เรียกว่า ความหวั่นไหว. ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหว
นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละขาดแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งคงตาลยอดด้วน
ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าไม่มี
ความหวั่นไหว. พระผู้มีพระภาคชื่อว่าอเนช เพราะพระองค์ทรงละตัณหาเครื่องหวั่นไหวขาดแล้ว
ย่อมไม่ทรงหวั่นไหวเพราะลาภ แม้เพราะความเสื่อมลาภ แม้เพราะยศ แม้เพราะความเสื่อมยศ
แม้เพราะสรรเสริญ แม้เพราะนินทา แม้เพราะสุข แม้เพราะทุกข์ . . . ไม่หวั่น ไม่ไหว
ไม่คลอนแคลน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อเนช.

คำว่า มุลทสวรี ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล คือ ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็น
นิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมุฏฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณฺ์ ทรงเห็นปัจจย
ทรงเห็นสมุทัย. อุกตมุล ๓ คือ โลกะอุกตมุล ๑ โทสะอุกตมุล ๑ โมหะอุกตมุล ๑.
สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งความเกิดขึ้น
แห่งกรรม ๓ ประการนี้ คือ โลกะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เทวดา มนุษย์
หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏเพราะกรรมเกิดแต่โลกะ เพราะกรรมเกิดแต่
โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
ปิตติวิสัย หรือทุกติ อย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏเพราะกรรมเกิดแต่โลกะ เพราะ
กรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. อุกตมุล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิดแห่งอติภาพ
ในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มี-
*พระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อุกตมุล ๓ ประการ คือ อโลกะอุกตมุล ๑ อโทสะอุกตมุล ๑ อโมหะอุกตมุล ๑.
สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อุกตมุล ๓ ประการนี้ ฯลฯ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย หรือทุกติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏเพราะ
กรรมเกิดแต่โลกะ เพราะกรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
โดยที่แท้ เทวดา มนุษย์ หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏเพราะกรรมเกิดแต่โลกะ
เพราะกรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. อุกตมุล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิด
แห่งอติภาพในเทวดา และในมนุษย์. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมทั้งหมดนั้นมีอวิชชาเป็นมุล
มีอวิชชาเป็นที่รวม มีอวิชชาอันรहितมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด. พระผู้มี-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

* พระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

และสมจริงตามพระพุทพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทุกขทั้งหลาย ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ธรรมทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมุล มีความไม่ประมาทเป็นทรวม ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้ . พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นว่า อริชชาเป็นมุลแห่งสังขาร สังขารเป็นมุลแห่งวิญญาน วิญญานเป็นมุลแห่งนามรูป นามรูปเป็นมุลแห่งสฬายตนะ สฬายตนะ—

* เป็นมุลแห่งผัสสะ ผัสสะเป็นมุลแห่งเวทนา เวทนาเป็นมุลแห่งตัณหา ตัณหาเป็นมุลแห่งอุปาทาน อุปาทานเป็นมุลแห่งภพ ภพเป็นมุลแห่งชาติ ชาติเป็นมุลแห่งชราและมรณะ . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้ . พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

และสมจริงตามพระพุทพจน์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทุกขทั้งหลาย ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมทั้งหมดนั้นมอริชชาเป็นมุล มอริชชาเป็นทรวม มอริชชาอันรหิตมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด . พระผู้มี—

* พระภาคทรงเห็นมุล ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นนิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมุฏฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณฺ์ ทรงเห็นปัจจย ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเห็นมุล .

คำว่า อิติ ในอุเทสว่า อิจจายสมมา ปุณณโก เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสมมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า ปุณณโก เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น .

[๑๑๘] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือ ข้าพระองค์ประสงค์จะทูลถามปัญหาจึงมาเฝ้า ประสงค์จะฟังปัญหาจึงมาเฝ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายประสงค์จะทูลถามปัญหา คือ ประสงค์จะฟังปัญหาจึงมาเฝ้า คือ เข้ามาเฝ้า เข้าใกล้ นั่งใกล้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการอย่างนี้ . อีกอย่างหนึ่ง ความว่า พระองค์ทรงมีประสงค์ด้วยปัญหาจึงเสด็จมา คือ แม้พระองค์ก็ทรงอาจ ทรงสามารถ ทรงเป็นผู้ควรจะตรัสจะวิสิขณา จะทรงแสดง จะชี้แจง ซึ่งปัญหาที่ข้าพระองค์ทูลถาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการดังนี้ .

[๑๑๙] คำว่า กิณิสลิตา ในอุเทสว่า กิณิสลิตา อิสโย มนชา ความว่า อาศัย คือ หวัง เยื่อใย เข้าไปใกล้ พัวพัน น้อมใจถึงซึ่งอะไร . บุคคลพวกใดพวกหนึ่งมีชื่อว่าฤาษี คือ ผู้ที่บวชเป็นฤาษี เป็นอาชีวก เป็นนิครนถ์ เป็นขฎิล เป็นดาบส ชื่อว่า อิสโย . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกมนุษย์ว่า มนชา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฤาษี มนุษย์อาศัยอะไร?

[๑๒๐] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่ากษัตริย์ ในอุเทสว่า "ขตติยา พราหมณา เทวดาน"

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่า มีวาตะเจริญ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่าพราหมณ์ . คำว่า เทวดาน ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก นิครนถ์เป็นเทวดาของพวกนิครนถ์—

* สาวก ขฎิลเป็นเทวดาของพวกขฎิลสาวก ปริพาชกเป็นเทวดาของพวกปริพาชกสาวก ดาบสเป็นเทวดาของพวกดาบสสาวก ช้างเป็นเทวดาของพวกประพตติหัตถิพรต ม้าเป็นเทวดาของพวกประพตติอัสสพรต โคเป็นเทวดาของพวกประพตติโคพรต สุนัขเป็นเทวดาของพวกประพตติกุกกรพรต กาเป็นเทวดาของพวกประพตติกาพรต ท้าววาสเทพเป็นเทวดาของพวกประพตติวาสเทพพรต พลเทพเป็นเทวดาของพวกประพตติพลเทพพรต ท้าวปณณภัทรเป็นเทวดาของพวกประพตติปณณภัทพรต ท้าวมณิกภัทรเป็นเทวดาของพวกประพตติมณิกภัทพรต ไฟเป็นเทวดาของพวกประพตติอัคคิพรต นาคเป็นเทวดาของพวกประพตตินาคพรต ครุฑเป็นเทวดาของพวกประพตติสพรมพรต ยักษ์เป็นเทวดาของพวกประพตติยักษ์พรต อสูรเป็นเทวดาของพวกประพตติอสูรพรต คนธรรพ์เป็นเทวดาของพวกประพตติคนธรรพ์พรต ท้าวมหาราชเป็นเทวดาของพวกประพตติมหาราชพรต จันทเทวบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติจันทรพรต สूरียเทพบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติสूरียพรต อินทเทวบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติอินทรพรต พรหมเป็นเทวดาของพวกประพตติพรหมพรต พวกเทพเป็นเทวดาของพวกประพตติเทพพรต ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพตติทิศพรต พระทัตขิไณยบุคคลผู้สมควรแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์ . . . พราหมณ์ . . . เทวดาทั้งหลาย .

[๑๒๑] ไทยธรรม คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ถีลานปัจจยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทับ ท่านเรียกว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ยัญ ในอุเทศว่า "ยญมกปัสส ปุณฺณ โลก". คำว่า แสงหาแล้วซึ่งยัญ ความว่า แม่ชน
เหล่าใดยอมแสงหา แสหา สืบหา ยัญ คือ จีวร . . . เครื่องประทีป แม่ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า
แสงหา ยัญ. แม่ชนเหล่าใดยอมจัดแจงยัญ คือ จีวร . . . เครื่องประทีป แม่ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า
แสงหา ยัญ. แม่ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อมบูชา ย่อมบริจาค ยัญ คือ จีวร . . . เครื่องประทีป แม่
ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า แสงหา ยัญ.

คำว่า เป็นอันมาก คือ ยัญเหล่านั้นก็มาก ผู้บูชา ยัญนั้นก็มาก หรือพระทักษิณียบุคคล
นั้นก็มาก. ยัญเหล่านั้นมากอย่างไร? ยัญเหล่านั้นมาก คือ จีวร . . . เครื่องประทีป ยัญเหล่านั้น
มากอย่างนี้. ผู้บูชา ยัญนั้นก็มากอย่างไร? ผู้บูชา ยัญนั้นก็มาก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร
คฤหสฺถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ ผู้บูชา ยัญนั้นก็มากอย่างนี้. หรือพระทักษิณียบุคคลนั้น
มากอย่างไร? พระทักษิณียบุคคลนั้นมาก คือ สมณะ พราหมณ์ ยาจก วนิพก สากหรือ
พระทักษิณียบุคคลนั้นมากอย่างนี้. คำว่า ในโลกนี้ คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มากในโลกนี้ . . . แสงหาแล้วซึ่งยัญ.

[๑๒๒] การถามมี ๓ อย่าง คือ อธิฐฐโชตนาปจจา ๑ ทิฐฐสังสันทนาปจจา ๑
วิมติเจตนาปจจา ๑ ชื่อว่าปจจา ในอุเทศว่า "ปจจามี ตํ ภควา พุริหิ เม ต".

อธิฐฐโชตนาปจจาเป็นไฉน? ลักษณะที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เทียบเคียง ไม่พิจารณา
ไม่แจ่มแจ้ง ไม่ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อ
พิจารณา เพื่อต้องการให้แจ่มแจ้ง เพื่อต้องการให้ปรากฏ ซึ่งลักษณะนั้น ชื่อว่า อธิฐฐโชตนาปจจา.

ทิฐฐสังสันทนาปจจาเป็นไฉน? ลักษณะที่รู้ เห็น เทียบเคียง พิจารณาแจ่มแจ้ง
ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อต้องการสนทนากับบัณฑิตอื่นๆ ชื่อว่า ทิฐฐสัง-
*สันทนาปจจา.

วิมติเจตนาปจจาเป็นไฉน? บุคคลเล่นไปสุความสงสัย ความเคลือบแคลง มีใจเป็น
สองว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉนหนอ หรือเป็น
อย่างไร ดังนี้ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงเสีย นี้ชื่อว่า
วิมติเจตนาปจจา. ปจจา ๓ ประการนี้.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ มนุสสปจจา ๑ อมนุสสปจจา ๑ นิमितปจจา ๑.

มนุสสปจจาเป็นไฉน? มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูล
ถามปัญหา ภิกษุทั้งหลาย . . . ภิกษุณีทั้งหลาย . . . อุบาสกทั้งหลาย . . . อุบาสิกาทั้งหลาย . . . พระราชา
ทั้งหลาย . . . กษัตริย์ทั้งหลาย . . . พราหมณ์ทั้งหลาย . . . แพศย์ทั้งหลาย . . . ศูทรทั้งหลาย . . . คฤหสฺถ์
ทั้งหลาย . . . บรรพชิตทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี้ชื่อว่า
มนุสสปจจา.

อมนุสสปจจาเป็นไฉน? อมนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว ย่อมทูลถาม
ปัญหา นาคทั้งหลาย . . . ครุฑทั้งหลาย . . . ยักษ์ทั้งหลาย . . . อสูรทั้งหลาย . . . คนธรรพ์ทั้งหลาย . . .
ท้าวหมาราชทั้งหลาย . . . พระอินทร์ทั้งหลาย . . . พระพรหมทั้งหลาย . . . เทวดาทั้งหลาย เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคแล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี้ชื่อว่า อมนุสสปจจา.

นิमितปจจาเป็นไฉน? พระผู้มีพระภาคทรงนิรมิตพระรูปใด อันสำเร็จด้วยพระทัย มี
อวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง พระพุทธนิรมิตนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้
แล้ว ย่อมตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาคทรงวิสัชนา นี้ชื่อว่า นิमितปจจา. ปจจา ๓ ประการนี้.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามประโยชน์ตน ๑ การถามประโยชน์ผู้อื่น ๑ การถาม
ประโยชน์ทั้งสอง ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ ๑ การถามถึงสัมปรายิกัตถ-

*ประโยชน์ ๑ การถามถึงปรมัตถประโยชน์ ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเนื้อความอันไม่มีโทษ ๑ การถามถึงเนื้อความอัน
ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงเนื้อความอันผ่องแผ้ว ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเรื่องอดีต ๑ การถามถึงเรื่องอนาคต ๑ การถามถึง
เรื่องปัจจุบัน ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องภายใน ๑ การถามเรื่องภายนอก ๑ การถาม
เรื่องทั้งภายในภายนอก ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องกุศล ๑ การถามเรื่องอกุศล ๑ การถามเรื่อง
อัปายกฤต ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องชั้น ๑ การถามเรื่องธาตุ ๑ การถามเรื่อง
อายตนะ ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องสติปัฏฐาน ๑ การถามเรื่องสัมมปปธาน ๑ การ
ถามเรื่องอิทธิบาท ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องอินทรีย์ ๑ การถามเรื่องพละ ๑ การถามเรื่อง
โพชฌงค์ ๑.

ปจจาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องมรรค ๑ การถามเรื่องผล ๑ การถามเรื่อง

นิพพาน ๑ .

คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ความว่า ข้าพระองค์ทูลถาม คือ ทูลขอ ทูล
เชื้อเชิญ ทูลให้ประสาธน์ ซึ่งปัญหานี้ว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหาแก่ข้าพระองค์ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นคำกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังนิภาบัญญัติ คำว่า
ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส . . . ขอพระองค์จง
ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ .

เพราะเหตุนี้ พระภควาจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ไม่
หวั่นไหว ผู้เห็นมูล . ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พระภควาเป็น
อันมากในโลกนี้ อาศัยอะไร จึงพากันแสวงหาบุญให้แก่
เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์
เถิด .

[๑๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรปณณกะ)

ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พระภควา พวกใดพวกหนึ่งนี้เป็น
อันมากในโลกนี้ พากันแสวงหาบุญแก่เทวดาทั้งหลาย . ดูกร
ปณณกะ ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พระภควา เป็นอันมาก
ในโลกนี้ เหล่านั้น หวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยชรา จึง
พากันแสวงหาบุญแก่เทวดาทั้งหลาย .

[๑๒๔] คำว่า เยเกจิเม ในอุเทศว่า "เยเกจิเม อัสโย มนุชา" ดังนี้ ความว่า ทั้งหมด
โดยกำหนดทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ คำว่า เยเกจิเม
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . บุคคลพวกใดพวกหนึ่ง มีชื่อว่า ฤาษี คือ พวกที่บวชเป็นฤาษี
อาชีวก นิกครณ์ ขฎิล ดาบส ชื่อว่า ฤาษี . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกมนุษย์ว่า มนุชา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ฤาษี มนุษย์ . . . เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภควาเหล่านั้นโดยชื่อว่า
ปณณกะ . พระนามว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ พระนามว่า ภควา นี้ เป็น
สังนิภาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรปณณกะ .

[๑๒๕] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่ากษัตริย์ ในอุเทศว่า "ขตติยา
พราหมณา เทวดาน" .

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่ามิว่าทะเลิยฺหฺมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่าพราหมณ์ คำว่า เทวดาน
ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก ฯลฯ ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพฤติ
ทศพรต พระทักษิณยบุคคลผู้สมการแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์ พราหมณ์ . . . แก่เทวดาทั้งหลาย .

[๑๒๖] ไทยธรรม คือ จีวร . . . เครื่องประทีป ท่านเรียกว่ายัญ ในอุเทศว่า ยมฺมกปฺปิสฺส
ปณฺธ โลเก . คำว่า แสงหาแล้วซึ่งยัญ ความว่า แม่ชนเหล่าใดยอมแสงหา แสงหา สืบหา
ยัญ คือ จีวร . . . เครื่องประทีป แม่ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าแสงหาบุญ . คำว่า เป็นอันมาก คือ
ยัญเหล่านั้นก็มาก ผู้บูชายัญนั้นก็มาก หรือพระทักษิณยบุคคลนั้นก็มาก . ยัญเหล่านั้นมาก
อย่างไร? ฯลฯ หรือพระทักษิณยบุคคลมากอย่างนี้ . คำว่า ในโลกนี้ คือ ในมนุษยโลก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มากในโลกนี้ . . . แสงหาแล้วซึ่งยัญ .

[๑๒๗] คำว่า อาสิสฺमानา ในอุเทศว่า อาสิสฺमानา ปณฺณก อิตถตฺต ความว่า หวัง
คือ หวังได้รูป หวังได้เสียง หวังได้กลิ่น หวังได้รส หวังได้โผฏฐัพพะ หวังได้บุตร หวังได้
ภรรยา หวังได้ทรัพย์ หวังได้ยศ หวังได้ความเป็นใหญ่ หวังได้อัตภาพในสกลกษัตริย์มหาศาล
หวังได้อัตภาพในสกลพราหมณ์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกลคฤหบดีมหาศาล หวังได้อัตภาพ
ในเทวดาชาวจาตุมหาราชิก หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวดาวดึงส์ หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวยามา
หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวดุสิต หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวนิมนารตี หวังได้อัตภาพใน

[๑๒๘] คำว่า ชรี สิตา ในอุเทศว่า ชรี สิตา ยมฺมกปฺปิสฺส ความว่า อาศัยชรา
อาศัยพยาธิ อาศัยมรณะ อาศัยโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส บุคคลพวกนั้นแสวง
หาบุญในเทวดา เพราะอาศัยชาติ หรือว่าอาศัยชาติจึงแสวงหาบุญในเทวดา แสวงหาบุญในเทวดา
เพราะอาศัยชรา หรือว่าอาศัยชราจึงแสวงหาบุญในเทวดา แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัย
พยาธิ หรือว่าอาศัยพยาธิจึงแสวงหาบุญในเทวดา แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัยมรณะ
หรือว่าอาศัยมรณะจึงแสวงหาบุญในเทวดา แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัยโสกะ ปรีเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส หรือว่าอาศัยโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึง
แสวงหาบุญในเทวดา แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัยคติ หรือว่าอาศัยคติจึงแสวงหาบุญใน
เทวดา แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัยอุปบัติ หรือว่าอาศัยอุปบัติจึงแสวงหาบุญในเทวดา
แสวงหาบุญในเทวดา เพราะอาศัยปฏิสนธิ หรือว่าอาศัยปฏิสนธิจึงแสวงหาบุญในเทวดา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
แสงหายัญในเทวดา เพราะอาศัยภพ หรือว่าอาศัยภพจึงแสงหายัญในเทวดา แสงหายัญ
ในเทวดา เพราะอาศัยสงสาร หรือว่าอาศัยสงสารจึงแสงหายัญในเทวดา แสงหายัญในเทวดา
เพราะอาศัยวิญญะ หรือว่าอาศัยวิญญะจึงแสงหายัญในเทวดา ปรรณนา พัวพัน เข้าถึง ติดใจ
น้อมใจไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยขรา จึงแสงหายัญ .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ถ้ามี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้ เป็น
อันมากในโลกนี้ แสงหายัญ แก่เทวดาทั้งหลาย . ดูกรปณณกะ
ถ้ามี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้เหล่านั้น
หวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยขราจึงแสงหายัญแก่เทวดาทั้งหลาย .

[๑๒๙] (ท่านปณณกะทูลถามว่า)

มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้ มีเป็นอันมาก
ในโลกนี้ แสงหายัญแล้วซึ่งยัญ แก่เทวดาทั้งหลาย . ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ภูเขาที่ยัญเหล่านั้น ไม่ประมาทแล้ว
ในทางยัญ ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติขราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอก
ปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์เถิด .

[๑๓๐] คำว่า เขเกจิเม ในอุเทสว่า เขเกจิเม อิสโย มนุชา ดังนี้ ฯลฯ คำว่า
กจฺจิสฺส เต ภควา ยปิเปต อปฺปมตฺตา ความว่า การถามเพื่อตัดความสงสัย การถามเพื่อ
ตัดความเคลือบแคลง การถามเพื่อตัดความมีใจเป็นสอง การถามโดยไม่ใช้ส่วนเดียว เรื่องนี้
เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉน หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บ้างหรือ . คำว่า เต ความว่า ผู้ชายยัญ . คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ
คำว่า ภควานี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บุคคล
พวกนั้น . . . บ้างหรือ .

คำว่า ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ ความว่า ยัญนั้นแหละท่านกล่าวว่ายัญ อริยมรรค
ทางอริยะ มรรคเทวดา ทางเทวดา มรรคพรหม ทางพรหม จันใด ยัญนั้นแหละ ท่านกล่าว
ว่ายัญ จันนั้นเหมือนกัน . คำว่า ไม่ประมาทแล้ว ความว่า ไม่ประมาทแล้ว คือ ทำโดย
ความเคารพ ทำติดต่อกัน ไม่หย่อน มีความประพฤติกุศลไม่ย่อหย่อน ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดระ
ในทางยัญ คือ ประพฤติอยู่ในทางยัญนั้น มากอยู่ในทางยัญนั้น น้อยอยู่ในทางยัญนั้น น้อม
ไปในทางยัญนั้น โอนไปในทางยัญนั้น เจื่อมไปในทางยัญนั้น น้อมใจไปในทางยัญนั้น มีทาง
ยัญนั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ . แม้ชนเหล่าใดแสงหา
สืบทา แสงหายัญ คือ จีวร . . . เครื่องประทีป เป็นผู้กระทำโดยเคารพ ฯลฯ มีทางยัญนั้นเป็น
ใหญ่ แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ . แม้ชนเหล่าใดจัดแจงยัญ คือ จีวร . . .
แม้ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ . แม้ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อมบูชา ย่อมบริจา
คยัญ คือ จีวร . . . แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค ผู้ชายยัญเหล่านั้น ไม่ประมาทในทางยัญ . . . บ้างหรือ .

[๑๓๑] คำว่า "อตฺถา ชาตฺถิมาโรส" ความว่า ผู้ชายยัญเหล่านั้น ได้ข้าม
พ้นแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามทั่วแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ล่วงไปแล้วซึ่งชาติ ขรา และมรณะ .
คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า มาริส นี้ เป็น
เครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาคผู้เจริญ ผู้ชายยัญเหล่านั้น ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติและขรา .

[๑๓๒] คำว่า ปุจฺจามิ ตํ ในอุเทสว่า "ปุจฺจามิ ตํ ภควา พุริเม ตํ" ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ขอทูลวิงวอน ขอเชิญ ขอให้ทรงประสาท ของตรัสบอก
ปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ คำว่า ภควา นั้น
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ คำว่า พุริเม ตํ
ความว่า ขอพระองค์จงตรัส คือ ขอจงบอก ขอจงแสดง ขอจงบัญญัติ ขอจงแต่งตั้ง ขอจง
เปิดเผย ขอจงจำแนก ขอจงทำให้เห็น ขอจงทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ .

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่ง มีเป็นอันมาก
ในโลกนี้ แสงหายัญแล้วซึ่งยัญแก่เทวดาทั้งหลาย . ข้าแต่ พระผู้-
มีพระภาคผู้เจริญ ผู้ชายยัญเหล่านั้น ไม่ประมาทแล้วในทางยัญ
ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติและขราบ้างหรือ , ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้
แก่ข้าพระองค์ .

[๑๓๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรปณณกะ)

ชนทั้งหลายยอมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ) ย่อมบูชา อาศัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ลากแล้ว ย่อมชอบกามทั้งหลาย . เราย่อมกล่าวว่า ชนเหล่านั้น
ประกอบการบูชา ยืนกำหนดแล้วด้วยความกำหนดในภพ ไม่
ข้ามพ้นชาติและชราไปได้ .

[๑๓๔] คำว่า อาสীনติ ในอุเทสว่า อาสীনติ โภณนติ อภิขปฺนติ ชนฺติ
ดังนี้ ความว่า หวัง ได้รูป หวัง ได้เสียง หวัง ได้กลิ่น หวัง ได้รส หวัง ได้โณภูมิจิต หวัง ได้
บุตร หวัง ได้ภรรยา หวัง ได้ทรัพย์ หวัง ได้ยศ หวัง ได้ความเป็นใหญ่ หวัง ได้อรรถภาพในสกุล
กษัตริย์มหาศาล หวัง ได้อรรถภาพในสกุลพราหมณ์มหาศาล หวัง ได้อรรถภาพในสกุลคฤหบดีมหาศาล
หวัง ได้อรรถภาพในเทวดาชาวจันทมหาราชิก ฯลฯ หวัง ยินดี ปราศจาก รักใคร่การ ได้อรรถภาพ
ในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง .

คำว่า ย่อมชม ความว่า ย่อมชมยัญญบ้าง ย่อมชมผลบ้าง ย่อมชมทักษิณียบุคคลบ้าง .

ย่อมชมยัญญอย่างไร? ย่อมชม คือ ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เราให้ของรัก
เราให้ของเจริญใจ เราให้ของประณีต เราให้ของที่ควร เราเลือกให้ เราให้ของไม่มีโทษ เรา
ให้เนื่องๆ เมื่อกำลังให้ จิตก็เลื่อมใส ย่อมชมยัญญ อย่างนี้ .

ย่อมชมผลอย่างไร ย่อมชม ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เพราะยัญญนี้เป็นเหตุ
จักได้รูป . . . จักได้โณภูมิจิต จักได้อรรถภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ จักได้อรรถภาพในเทวดา
ที่นับเนื่องในหมู่พรหม ย่อมชมผลอย่างนี้ . ย่อมชมทักษิณียบุคคลอย่างไร? ย่อมชม ยกย่อง
พรรณนา สรรเสริญว่า พระทักษิณียบุคคลเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ถึงพร้อมด้วยโคตร เป็นผู้
ชำนาญมนต์ ทรงมนต์ เรียบจบไตรเพท พร้อมด้วยคัมภีร์นิฆนทศาสตร์และเกตุกศาสตร์ เป็น
ประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติहाสเป็นที่หา เป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจ ไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์
โลกยตนะและตำราทำนบมหาบุรุษลักษณะ เป็นผู้ปราศจากราคะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะบ้าง
เป็นผู้ปราศจากโทสะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะบ้าง เป็นผู้ปราศจากโมหะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัด
โมหะบ้าง ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล สมานี ปัญญา ภูมิวิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมชม
ทักษิณียบุคคลอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม .

คำว่า อภิขปฺนติ ความว่า ย่อมชอบการได้รูป . . . ชอบการได้โณภูมิจิต ชอบการได้
อรรถภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ชอบการได้อรรถภาพในเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม ย่อมชอบ .

คำว่า ชนฺติ ความว่า ย่อมบูชา คือ ย่อมให้ ย่อมสละ ย่อมบริจาค ซึ่งจีวร . . .
เครื่องประทีป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม ย่อมชอบ ย่อมบูชา .

คำว่า ปุณณกาคี ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาค ย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดย
ชื่อว่า ปุณณกะ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ตรัสตอบว่า ดูกุรูปุณณกะ .

[๑๓๕] คำว่า อาศัยลากแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย ความว่า อาศัยการได้รูปแล้วย่อม
ชอบกามทั้งหลาย ฯลฯ อาศัยการได้อรรถภาพในเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมแล้ว ย่อมชอบ คือ
ยินดี ปราศจากกามทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อาศัยลากแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย .

[๑๓๖] คำว่า เต ในอุเทสว่า "เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา นาทริสฺส ชาติชฺรณฺติ
พฺรูมิ" ดังนี้ ความว่า ผู้บูชา ยัญญ .

คำว่า ยาชโยคา ความว่า ผู้ประกอบ คือ ประกอบทั่ว ประกอบทั่วด้วยดี ในการ
บูชาทั้งหลาย คือ ประพฤติในการบูชา มากอยู่ในการบูชา หนักอยู่ในการบูชา เอนไปในการ
บูชา โอนไปในการบูชา เจริญไปในการบูชา น้อมใจไปในการบูชา มีการบูชาเป็นใหญ่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ประกอบในการบูชา ยัญญเหล่านั้น .

คำว่า ภวราครตฺตา ความว่า ตัณหาท่านเรียกว่า ภวราคะ (อนึ่ง) ความพอใจในภพ
ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ตัณหาในภพ ความเยื่อใยในภพ ความกระหาย
ในภพ ความเร่าร้อนในภพ ความลุ่มหลงในภพ ความหมกมุ่นในภพ ในภพทั้งหลาย เรียกว่า
ภวราคะ ผู้บูชา ยัญญเหล่านั้นกำหนดแล้ว คือ ตัดใจ หลงใหล หมกมุ่น ช้อง เกี่ยวข้อง
พัวพันแล้วในภพทั้งหลายด้วยความกำหนัดในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้บูชา ยัญญเหล่านั้น
ประกอบในการบูชา ยินดีแล้วด้วยภวราคะ .

คำว่า นาทริสฺส ชาติชฺรณฺติ พฺรูมิ ความว่า เราย่อมกล่าว คือ ย่อมบอก ย่อมแสดง
ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ย่อมประกาศว่า ผู้บูชา ยัญญ
เหล่านั้น ประกอบในการบูชา กำหนดแล้วด้วยภวราคะ ไม่ข้าม คือ ไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพ้น
ไม่ก้าวล่วง ไม่เป็นไปล่วงซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือ เป็นผู้ไม่ออก ไม่สละออก ไม่ล่วง
ไม่พ้น ไม่เป็นไปล่วงจากชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในชาติ ชรา และมรณะ
ย่อมวนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้เป็นไปตามชาติ อันชราเล่นตาม พยาธิก็ครอบงำ
มรณะห้าหั้น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า ผู้บูชา ยัญญเหล่านั้น ประกอบในการบูชา ยินดีด้วยภวราคะ
ไม่ข้ามพ้นซึ่งชาติ ชรา และมรณะไปได้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรปณณกะ ชนทั้งหลายย่อมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ)
ย่อมบูชา อาศัยลาภแล้ว ย่อมชอบกามทั้งหลาย . เราย่อม
กล่าวว่า ชนเหล่านั้นประกอบการบูชาด้วย กำนัดแล้ว
ด้วยความกำหนัดในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้ .

[๑๓๗] (ท่านปณณกะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบด้วยการบูชา
ด้วยยัญทั้งหลาย ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้ . ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังนี้ บัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก
ได้ข้ามพ้นชาติและชรา . ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์
ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่
ข้าพระองค์ .

[๑๓๘] คำว่า เต เจ นาตริสฺส ยาชโยคา ความว่า ผู้บูชาด้วยเหล่านั้นประกอบใน
การบูชา กำนัดแล้วด้วยความกำหนัดในภพ ไม่ข้าม คือ ไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวล่วง
ไม่เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือ เป็นผู้ไม่ออก ไม่สลัดออก ไม่ล่วง ไม่พ้น
ไม่เป็นไปล่วง จากชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ ย่อม
วนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้เป็นไปตามชาติ อันชราแล่นตาม พยาธิครอบงำ มรณะ
ห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ถ้าชนเหล่านั้นประกอบในการบูชา ไม่ข้ามพ้น .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา ปณณโก เป็นบทสนธิ ฯลฯ ท่านปณณกะ .

[๑๓๙] คำว่า ยถาปิ ชาตึจฺจ ชรฺปิ มาริส ความว่า ด้วยยัญเป็นอันมาก คือ
ด้วยยัญต่างๆ ชนิด ด้วยยัญมากมาย .

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ .

คำว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ยถาปิ ชาตึจฺจ ชรฺปิ มาริส .

[๑๔๐] คำว่า อถ โก จรฺหิ เทวมนุสฺสโลเก อตาริ ชาตึจฺจ ชรฺปิ มาริส ความว่า
เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในโลก พร้อมทั้งเทวโลก พรหมโลก ในหมู่มสัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา
และมรณะ?

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า มาริส
นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังนี้ ในบัดนี้ ใครเล่า ในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้ข้ามพ้นชาติและ
ชราไปได้?

[๑๔๑] คำว่า ปจฺจามิ ตํ ภควา พุริหิ เม ตํ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้
นั้น คือ ขอร้องขอ เชื้อเชิญ ขอให้ทรงประสาทปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้
แก่ข้าพระองค์ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็น
สังคัลป์ยัญญิตี . คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์
จงตรัสบอก . . . ของประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์
ขอทูลถามปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ .

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบในการ
บูชาด้วยยัญทั้งหลาย ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้ . ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในเทวโลกและ
มนุษย์โลก ได้ข้ามพ้นชาติและชรา? ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ . ขอพระองค์จงตรัสบอก
ปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ .

[๑๔๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรปณณกะ)

เราຍ่อมกล่าวว่า ความหวั่นไหวในโลกไหนๆ มิได้มีแก่
พระอรหันตชินาสพิด เพราะทราบฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก
พระอรหันตชินาสพิดนั้น เป็นผู้สงบ ขจัดทุจริต เพียงดัง
ว่าวัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้ว ซึ่งชาติ
และชรา .

[๑๔๓] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ
ตรัสว่า สังขา ในอุเทศว่า "สังขาย โลกสฺมิ ปโรปรานี" .

คำว่า ปโรปรานี ความว่า มนุษย์โลกตรัสว่าฝั่งนี้ . เทวโลกตรัสว่าฝั่งโน้น . กามธาตุ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ตรัสว่าดังนี้. รูปธาตุและอรุธาตุตรัสว่าฝั่งโน้น. กามธาตุ รูปธาตุ ตรัสว่าฝั่งนี้. อรูปธาตุตรัสว่า
ฝั่งโน้น.

คำว่า สงขยา โลภสมิ ปโรปรานิ ความว่า เพราะทราบ คือ รู้เทียบเคียง พิจารณา
ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งฝั่งนี้และฝั่งโน้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร
เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร ฯลฯ โดยไม่มีอุบายเครื่องสลัดออกได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเพราะ
ทราบฝั่งโน้นและฝั่งนี้ในโลก.

คำว่า ปุณณกาคี ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาคยอมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า
ปุณณกะ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกปุณณกะ.

[๑๔๔] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺสสิขิตฺตํ นตฺถิ กุฬิณฺโณ โลเก" ดังนี้ ได้แก่
พระอรหันตชินาสพ. คำว่า สิขิตฺตํ คือความหวั่นไหวเพราะตันทา ความหวั่นไหวเพราะทฎฐิ
ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกรรม ความหวั่นไหว
เหล่านั้นไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตชินาสพใด คือ ความหวั่นไหว
เหล่านั้น พระอรหันตชินาสพใด ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำไม่ให้อาจ
เกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ.

คำว่า กุฬิณฺโณ ความว่า ไหนๆ คือ แห่งไหน แห่งไร ภายใน หรือภายนอก หรือ
ทั้งภายในภายนอก.

คำว่า โลเก คือในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความ
หวั่นไหวในโลกไหนๆ มิได้มีแก่พระอรหันตชินาสพใด.

[๑๔๕] คำว่า สนฺโต ในอุเทศว่า "สนฺโต วิรูปํ อนินฺโธ นราโส อตาริ โส
ชาติชฺรณฺติ พุริมิ" ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า สันตะ เพราะเป็นผู้มีราคะสงบ มีโทสะสงบ มี
โมหะสงบ ชื่อว่าสงบแล้ว คือ เข้าไปสงบแล้ว ระวังแล้ว ดับแล้ว ระวังเฉพาะแล้ว เพราะ
เป็นผู้สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เมาแล้ว ดับแล้ว ปราศจากแล้ว ระวัง
เฉพาะแล้วซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีส่อ ความริษยา ความตระหนี่
ความหลง ความอื้ออวน ความกระด้าง ความแข็งดี ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลา-
*กิสฺสขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสงบ.

คำว่า วิรูปํ ความว่า ภายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันพระอรหันตชินาสพจัด
แล้ว กำจัดแล้ว ให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ . . .
ความประมาท กิเลสทั้งปวง . . . อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง อันพระอรหันตชินาสพจัดแล้ว กำจัด
แล้ว ให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว.

อนึ่ง ความโกรธท่านกล่าวว่า เป็นดังคว้น

ดูกรพราหมณ์ ท่านมีมานะเปรียบเหมือนดังเครื่องหาบ มี
ความโกรธเปรียบเหมือนคว้น มีการพุดเทืองเปรียบเหมือนถั่ว
มีลิ้นเปรียบเหมือนทัพพี หุตุยของสัตว์ทั้งหลายเปรียบ
เหมือนสถานที่บูชาญะของท่าน ตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นกำเนต
ของบุรุษ.

อนึ่ง ความโกรธยอมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธเกิดด้วยพอใจว่า คนโน้น
ได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
แก่เรา ๑ คนโน้นจักประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ คนโน้นได้ประพฤตแล้วซึ่งสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ คนโน้นจักประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็น
ที่รักที่พอใจของเรา ๑ คนโน้นได้ประพฤตแล้วซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจ
ของเรา ๑ คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑ คนโน้นจะ
ประพฤตสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา ๑. อีกอย่างหนึ่ง ความ
โกรธยอมเกิดในฐานะอันไม่ควร ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ
ความเคือง ความเคืองท้าว ความเคืองเสมอ ความชิง ความชิงท้าว ความชิงเสมอ ความ
พยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง
กิริยาที่ชิง ความเป็นผู้ชิง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ
ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความเพาะวาทาแซว ความไม่พอใจของจิต นี้เรียกว่า
ความโกรธ.

อนึ่ง พึงทราบความโกรธมาก โกรธน้อย ความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตใจให้ขุ่นมัวใน
บางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงให้มีหน้าเจ้าหน้าอ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอ ใน
บางครั้งก็มี แต่ไม่ถึงให้ทางสัน. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ทางสันในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่
ถึงแปลงพรูสาจา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้แปลงพรูสาจาในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงให้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เหตยวาทสูตรต่างๆ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เหตยวาทต่างๆ ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่
ถึงการจับทอนไม้และศตรา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้จับทอนไม้และศตราในบางครั้งก็มี
แต่ยังไม่ถึงเจือทอนไม้และศตรา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เจือทอนไม้และศตราในบางครั้ง
ก็มี แต่ยังไม่ถึงตีฟัน. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ตีฟันในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงฉีกขาดเป็น
บาดแผล. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ถึงฉีกขาดเป็นบาดแผลในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้หัก
ให้แหลก. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หักให้แหลกในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่
เคลื่อนที่. ความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่เคลื่อนที่ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้ชีวิต
ดับ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ชีวิตดับในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงความสละบริจาควิยะ
ทั้งหมด. เมื่อใด ความโกรธให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้วให้ฆ่าตน เมื่อนั้น ความโกรธถึงความ
ความโกรธแรงยิ่ง ถึงความเป็นความโกรธมากยิ่งขึ้น โดยอาการอย่างนี้ ความโกรธนั้น อันพระ-

* อหันทชินาสพโธ ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาการเกิดขึ้นอีก เผลอเสีย
แล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันทชินาสพโธนั้น เรียกว่าผู้กำจัดกิเลสเพียงดังกล่าว. พระอรหนต์-
* ชินาสพโธว่า วิรูปะ เพราะเป็นผู้ละความโกรธ เพราะเป็นผู้กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะ
เป็นผู้ตัดขาดซึ่งเหตุแห่งความโกรธ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิรูปะ.

คำว่า อนินโธ ความว่า รากเป็นทุกข์ โทสะเป็นทุกข์ โมหะเป็นทุกข์ ความโกรธ
เป็นทุกข์ ความผูกโกรธเป็นทุกข์ ฯลฯ อุกุสลาภิสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์. ทุกข์เหล่านั้น อัน
พระอรหันทชินาสพโธละได้แล้ว . . . เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันทชินาสพโธนั้น เรียกว่า
ผู้ไม่มีทุกข์.

คำว่า ไม่มีความหวัง ความว่า ตัณหาเรียกว่าความหวัง รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา
โลภะ อุกุสลมมูล เรียกว่าความหวัง. ตัณหาอันเป็นความหวังนั้น อันพระอรหันทชินาสพโธละ
ได้แล้ว เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันทชินาสพโธนั้น เรียกว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความกำลง ความบังเกิด ความเกิดเฉพาะ ความปรากฏ
แห่งขันธทั้งหลาย ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมูสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ
ชื่อว่า ชาติ.

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีฟันหัก ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังย่น
ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมูสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่า ชรา.

คำว่า สนโต วิรูปะ อนินโธ นิราโส อตาริ โส ชาติ ชนติ พุริ ความว่า เราย่อม
กล่าว . . . ย่อมประกาศว่า พระอรหันทชินาสพโธ เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดังว่าครัน ไม่มี
ทุกข์ และไม่มีความหวัง พระอรหันทชินาสพโธนั้นข้ามได้แล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามทั่วแล้ว ลงแล้ว
เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติ ชรา และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า พระอรหนต์-

* ชินาสพโธนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดังว่าครัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ข้ามได้แล้วซึ่ง
ชาติและชรา.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราย่อมกล่าวว่า ความหวั่นไหวในโลกไหนๆ มิได้มีแก่
พระอรหันทชินาสพโธ เพราะทราบฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก
พระอรหันทชินาสพโธนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดังว่า
ครัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติ
และชรา.

พร้อมด้วยเวลาจบคาถา ฯลฯ ท่านพระปุลณกะนั้น เป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร
ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร นั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค ประกาศว่า ข้าแต่-

* พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล.
จบ ปุณณกมาณวกปัญหานิทเทศ ที่ ๓.

เมตตคฺคฺมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านเมตตคฺ

[๑๔๖] (ท่านเมตตคฺคฺทูลถามว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่าเป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญ
แล้ว. ทุกข์มีชนิดเป็นอันมาก เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก
เกิดมาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๔๗] การถามมี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐิ ๑ โสตนปจจา ๑ ติฏฐิสันตนาปจจา ๑
วิมตีเจตนาปจจา ๑ ฯลฯ (เหมือนในข้อ ๑๒๒) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์. คำว่า อติ
ในอุทเทว่า อิจฺจายสฺมา เมตตคฺ เป็นคำเชื่อมบท ฯลฯ ชื่อว่า อิจฺจายสฺมา เมตตคฺ.

[๑๔๘] คำว่า มํปฺปํ ตํ เวทกฺ ภาวิตตํ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ว่า ผู้จบเวท ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่า มีพระองค์อันอบรมแล้ว คือ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญ
ย่อมรู้ ย่อมรู้ทั่ว ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้แจ้งเฉพาะ ย่อมแทงตลอดอย่างนี้ว่า พระองค์เป็นผู้จบเวท
มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว .

ก็พระผู้มีพระภาคทรงจบเวทอย่างไร? ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ
ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เรียกว่าเวท .

พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุด ทรงบรรลุถึงที่สุด ทรงไปสู่ที่สุด ทรงบรรลุซึ่งที่สุด ทรง
ถึงส่วนสุดรอบ ถึงส่วนสุดแล้ว ทรงถึงความจบ ทรงบรรลุความจบแล้ว แห่งชาติ ชรา และ
มรณะ ทรงถึงที่ดับทาน ทรงบรรลุถึงที่ดับทาน ทรงถึงที่เร้น ทรงบรรลุถึงที่เร้น ทรงถึงที่พึง
ทรงบรรลุถึงที่พึง ทรงถึงความไม่มีภัย ทรงบรรลุถึงความไม่มีภัย ทรงถึงความไม่เคลื่อนไหว ทรง
บรรลุถึงความไม่เคลื่อนไหว ทรงถึงความไม่ตาย ทรงบรรลุความไม่ตาย ทรงถึงนิพพาน ทรงบรรลุ
นิพพาน ด้วยเวทเหล่านั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุดแห่งเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเวท .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุดด้วยเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเวท .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ชื่อว่าเวท เพราะพระองค์ทรงทราบแล้วซึ่งธรรม ๗
ประการ คือ ทรงทราบสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ
และพระองค์ทรงทราบอภิสสธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความ
กระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป .

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสภิกะ)

บุคคลเลือกเวทเหล่าใดทั้งสิ้น เวทเหล่านั้น ของสมณพราหมณ์
ก็มีอยู่ บุคคลนั้นปราศจากราคะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวง
แล้ว ชื่อว่าเวท .

พระผู้มีพระภาค มีพระองค์อันให้เจริญแล้วอย่างไร?

พระผู้มีพระภาคมีพระกาย มีศีล มีจิต มีปัญญา มีสติปัญญา มีสัมมปปธาน มี
อิทธิบาท มีอินทรีย์ มีพละ มีโพชฌงค์ มีมรรค อันให้เจริญแล้ว ทรงละกิเลสแล้ว ทรง
แทงตลอดอุปปัปปธรรมแล้ว มีนิโรธอันทรงทำให้แจ้งแล้ว พระองค์ทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรง
ละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ทรงกำหนด
รู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรงทำให้แจ้งซึ่งธรรม
ที่ควรทำให้แจ้ง . พระองค์มีธรรมไม่น้อย มีธรรมมาก มีธรรมลึก มีธรรมประมาณไม่ได้ มีธรรม
ยากที่จะหยั่งลงได้ มีธรรมรัตนะมาก เปรียบเหมือนทะเลหลวง ทรงประกอบด้วยฉัพพัญญู
พระองค์ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ติพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติ
สัมปชัญญะอยู่ ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรส
ด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมโน
แล้ว ไม่ติพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ . ทรงเห็นรูปอันน่าพอใจ
ด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงติดใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังราคะให้เกิด . พระองค์มีพระกายคงที่
มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิเลสดีแล้ว . ทรงเห็นรูปนั้นอันไม่เป็นที่พอใจด้วย
พระจักขุแล้ว ไม่ทรงเก้อเขิน มีพระทัยมิได้ขัดเคือง มีพระทัยไม่หดหู่ มีพระทัยไม่พยายา
พระองค์มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิเลสดีแล้ว . ทรงได้ยิน
เสียงอันน่าพอใจด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นอันน่าพอใจด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสอันน่า
พอใจด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะอันน่าพอใจด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมา-
* รมณ์อันน่าพอใจด้วยพระมโนแล้ว ไม่ทรงติดใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังราคะให้เกิด . พระองค์
มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิเลสดีแล้ว . ทรงรู้แจ้งธรรมารมณ์
อันไม่เป็นที่พอใจด้วยพระมโนแล้ว ไม่ทรงเก้อเขิน มีพระทัยมิได้ขัดเคือง มีพระทัยไม่หดหู่
มีพระทัยไม่พยายา . พระองค์มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษ
ดีแล้ว . ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว มีพระทัยคงที่ในรูป ทั้งที่พอใจและไม่พอใจ มีพระทัย
คงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว . ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่น
ด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว
ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมโนแล้ว มีพระทัยคงที่ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่พอใจและไม่ชอบ
ใจ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว . ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่
ทรงรักในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่ทรงชังในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความชัง ไม่ทรงหลงในรูป
อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ทรงโกรธในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมาในรูปอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงเศร้าหมองในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง . ทรงได้ยิน
เสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูก
ต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมโนแล้ว ไม่ทรงรักในธรรมอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่ทรงขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่ทรงหลงในธรรม
อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ทรงโกรธในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมา
ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงเศร้าหมองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิทเทส
 พระผู้มีพระภาคเป็นแต่เพียงทรงเห็นรูปที่ทรงเห็น เป็นแต่เพียงทรงได้ยินในเสียงที่ทรงได้ยิน
 เป็นแต่เพียงทรงทราบในอารมณ์ที่ทรงทราบ เป็นแต่เพียงทรงรู้ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง ไม่ทรง
 ติดในรูปที่ทรงเห็น ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์ที่ทรงทราบ ในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่ทรง
 เข้าถึง ไม่ทรงอาศัย ไม่ทรงเกี่ยวข้อง ทรงพ้นวิเศษแล้ว . ไม่ทรงเกี่ยวข้องในรูปที่ทรงเห็น มี
 พระทัยอันไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ไม่ทรงเข้าถึง . . . ไม่ทรงเกี่ยวข้อง ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์
 ที่ทรงทราบ ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง มีพระทัยอันไม่มีเขตแดนอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงมี
 พระจักษุ ทรงเห็นรูปด้วยพระจักษุ แต่ไม่ทรงมีจันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว , พระผู้มี
 พระภาคทรงมีพระโสต ทรงสดับเสียงด้วยพระโสต แต่ไม่ทรงมีจันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษ
 ดีแล้ว . พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฆานะ ทรงสดกกลิ่นด้วยพระฆานะ แต่ไม่ทรงมีจันทราคะ มี
 พระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงมีพระชีวหา ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหา แต่ไม่ทรงมี
 จันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว . พระผู้มีพระภาคทรงมีพระกาย ทรงถูกต้องไภฏฐัพพะด้วย
 พระกาย แต่ไม่ทรงมีจันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว . พระผู้มีพระภาคทรงมีพระมนัส ทรงรู้
 แจ้งธรรมด้วยพระมนัส แต่ไม่ทรงมีจันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว . พระผู้มีพระภาคทรงมี
 ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระจักษุอันชอบใจในรูป ยินดีในรูป พอใจในรูป และ
 ทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมจักษุนั้น , ทรงชม ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระโสตอัน
 ชอบใจในเสียง ยินดีในเสียง ทรงชม ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระฆานะอัน
 ชอบใจในกลิ่น ยินดีในกลิ่น ทรงชม ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระชีวหาอันชอบใจ
 ในรส ยินดีในรส ทรงชม ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระกายอันชอบใจในไภฏฐัพพะ
 ยินดีในไภฏฐัพพะ ทรงชม ทรงคัมภีระ ทรงรักษา ทรงสำรวมพระมนัสอันชอบใจในธรรมา-
 *รมณฺ ยินดีในธรรมารมณ์ พอใจในธรรมารมณ์ และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้น .

ชนทั้งหลาย ย่อมน่ายานที่ตนฝึกแล้ว ไปสู่ที่ประชุม . พระราชา
 ย่อมทรงประทับยานที่สารถิฝึกแล้ว . บุคคลที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ
 ในหมู่มนุษย์ , บุคคลใดย่อมอดทนคำที่ล่วงเกินได้ บุคคลนั้นเป็น
 ผู้ประเสริฐ . ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่คืออภัยขร
 ที่เขาฝึกแล้ว จึงประเสริฐ . บุคคลฝึกตนแล้วประเสริฐกว่ายานมีม้า
 อัสตร ที่สารถิฝึกแล้วเป็นต้นนั้น . ใครๆ พึงไปสู่วิถีที่ไม่เคยไป
 ด้วยยานเหล่านี้ เหมือนบุคคลที่มีตนฝึก (ด้วยความฝึกอันทรีย)
 ฝึกดี (ด้วยอริยมรรคภาวนา) ฝึกแล้ว ย่อมไปสู่วิถีที่ไม่เคยไป
 ฉะนั้น หาได้ไม่ . พระชินาสพทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะ
 มานะทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นจากกรรมกิเลส อันเป็นเหตุให้
 เกิดบ่อยๆ บรรลถึงภูมิที่ฝึกแล้ว (อรหัตผล) . พระชินาสพ
 เหล่านั้น เป็นผู้มีความชนะในโลก อันทรียทั้งหลาย . พระชินาสพใด
 ให้เจริญแล้ว อายตนะภายใน อายตนะภายนอก พระชินาสพนั้น
 ทำให้หมดเสพติดแล้ว พระชินาสพนั้น ล่วงแล้วซึ่งโลกนี้และ
 โลกอื่น ในโลกทั้งปวง มีธรรมอันให้เจริญแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อม
 หวังมรรณกาล .

คำว่า เอว ภควา ภาวิตตโต ความว่า ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่า จบเวท
 มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว .

[๑๔๙] คำว่า กุโตนฺ ในอุเทศว่า "กุโตนฺ ทุกขา สมุปาคตา เม" ความว่า เป็น
 การถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถาม
 โดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นไฉนหนอ
 หรือเป็นอย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่อะไรหนอ .

ชื่อว่าทุกข์ คือ ขาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือ ความโศก ความ
 รำไร ความทุกข์ ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ทุกข์ในนรก ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิดทุกข์
 ในปิตติวิสัย ทุกข์ในมนุษย ทุกข์มีการก้าวลงสู่ตรรภเป็นมูล ทุกข์มีการตั้งอยู่ในตรรภ เป็นมูล
 ทุกข์มีความออกจากตรรภเป็นมูล ทุกข์เนื่องแต่สัตว์ผู้เกิด ทุกข์เนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์
 เกิดแต่ความเพียรของตน ทุกข์เกิดแต่ความเพียรของผู้อื่น ทุกข์ในทุกข์ สังสารทุกข์ วิปริณาม-

*ทุกข์ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคโนสรีระ โรคที่หู โรคในปาก โรคฟัน
 โรคโอ โรคมือกรอ โรคริดสีดวงจมูก โรคร้อนใน โรคชรา โรคในท้อง โรคสลับ โรคลงแดง
 โรคอุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน โรคฝี กลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู หิดด้าน หิดเปื่อย
 กุดทะราด รำราบ กุดทะราดใหญ่ โรคกลากเลือด โรคติ โรคเบาหวาน โรคริดสีดวงทวาร
 โรคต่อม บานทะโรค อาพาธมัตเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็น
 สมุฏฐาน อาพาธมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิดเพราะเปลี่ยน
 อิริยาบถไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดเพราะความเพียร อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว ความ
 ร้อนความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์แต่เหลือบยง ลม แดง และ
 สัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน ความตายของมารดาที่เป็นทุกข์ ความตายของบิดาก็เป็นทุกข์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ความตายของพี่ชายน้องชายก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่หญิงน้องหญิงก็เป็นทุกข์ ความตายของ
บุตรก็เป็นทุกข์ ความตายของธิดาก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งญาติก็เป็นทุกข์ ความฉิบหาย
แห่งภคทรัพย์ก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งศีลก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งทัญญูก็เป็นทุกข์
รูปาภิธรรมเหล่าใดมีความเกิดในเบื้องต้นปรากฏรูปาภิธรรมเหล่านั้น ก็มีความดับไปในเบื้องปลาย
ปรากฏ. วิชาอกาสัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามกอาศัยรูป นามรูปไปตามชาติ
ชราก็ติดตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหน้า ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มีอะไรเป็น
ที่เร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เหล่านี้เรียกว่าทุกข์.

ท่านพระเมตตคุย่อมทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาทซึ่งมูล เหตุ
นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งทุกข์เหล่านี้
ทุกข์เหล่านี้เข้ามาถึงพร้อม เกิด ประจักษ์ บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วแต่อะไร มีอะไร
เป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์เหล่านี้ เกิด
มาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๕๐] คำว่า เยเกจิ ในอุเทศว่า "เยเกจิ โลกสมมี อนเกราปา" ความว่า ทั้งปวง
โดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ บทว่า เยเกจิ นี้
เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.

คำว่า โลกสมมี ความว่า ในอภายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก ในชั้นนรกโลก ใน
ธาตุโลก ในอายตนะโลก.

คำว่า อนเกราปา ความว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอย่างป็นอนเอก คือ มีประการต่างๆ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอนเอกอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก.

เพราะเหตุนี้ พระภควทนั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่าเป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญ
แล้ว. ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลก เกิดมาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๕๑] (พระผู้มีพระภาคตอบว่า ดุรเมตตคุ)

ท่านถามถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว. เราอยู่อย่างไร ก็จะ
บอกเหตุนี้แก่ท่าน. ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก อย่าง
ใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุปธิเป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๒] คำว่า ทุกขสส ในอุเทศว่า "ทุกขสส เว ม ปภว อปจจุ" ความว่า
แห่งชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย
ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าแห่งทุกข์.

คำว่า เว ม ปภว อปจจุ ความว่า ท่านถาม วิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาทซึ่งมูล
เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งทุกข์กะเรา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านถามถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภควทนั้นโดยชื่อว่า เมตตคุ. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ตรัสตอบว่า ดุรเมตตคุ.

[๑๕๓] คำว่า ตเนเต ปากุขามิ ในอุเทศว่า "ตเนเต ปากุขามิ ยถา ปชาน" ดังนี้
ความว่า เราจักกล่าว . . . จักประกาศ ซึ่งมูล . . . สมุทัยแห่งทุกข์นั้นแก่ท่าน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เราจักกล่าวซึ่งมูลแห่งทุกข์นั้นแก่ท่าน.

คำว่า ยถา ปชาน ความว่า เราอยู่ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ เหนงตลอดอย่างไร
จะบอกธรรมที่ประจักษ์แก่ตนที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยจะไม่บอกว่า กล่าวกันมาดั่งนี้ๆ ไม่
บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตาม
ที่นึกเดาเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความตรึกตามอาการ ไม่บอกด้วย
ความขบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราอยู่อย่างไร.

[๑๕๔] คำว่า อุปธิ ในอุเทศว่า "อุปธินิทานา ปภวนติ ทุกขา" ดังนี้ ได้แก่อุปธิ
๑๐ ประการ คือ ตัณหุปธิ ทัญญูปธิ กิเลสอุปธิ กัมมอุปธิ ทวจริตูปธิ อาหารอุปธิ ปฏิฆอุปธิ
อุปธิคืออุปาทินนธาตุ ๔ อุปธิคืออายตนะภายใน ๖ อุปธิคือหิวาตวิญญาน ๖ ทุกข์แม้ทั้งหมดก็
เป็นอุปธิ เพราะอรรถว่า ยากที่จะทนได้ เหล่านี้เรียกว่าอุปธิ ๑๐.

คำว่า ทุกขา คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ฯลฯ ไม่มีอะไรเป็นสรณะ
ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เหล่านี้เรียกว่าทุกข์. ทุกข์เหล่านี้มีอุปธิเป็นนิทาน มีอุปธิเป็นเหตุ มีอุปธิ
เป็นปัจจัย มีอุปธิเป็นการณ์ ย่อมมี ย่อมเป็น เกิดขึ้น เกิดพร้อม บังเกิด ปรากฏ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลาย มีอุปธิเป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๕] คำว่า เยเกจิ ในอุเทศว่า "เยเกจิ โลกสมมี อนเกราปา" ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ คำว่า เยเกจิ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . คำว่า โลกผู้มี ความว่าในอภายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก
ในชั้นรโลก ในธาตุโลก ในอายตนโลก . คำว่า อนะกรุปา ความว่า ทุกขทั้งหลายมีอย่างเป็น
อนันต มีประการต่างๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกขทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก อย่างใดอย่างหนึ่ง
ในโลก .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านได้ถามเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว . เราอยู่ออย่างใด ก็
บอกเหตุนี้แก่ท่าน . ทุกขทั้งหลาย มีชนิดเป็นอันมาก
อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุปรีเป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น .

[๑๕๖] ผู้ใดแล มีใจผู้รู้ ย่อมทำอุปรี ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมเข้า
ถึงทุกข์บ่อยๆ . เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้รู้ผู้ ไม่พึงทำอุปรี
เป็นผู้พิจารณาเหตุเกิดแห่งทุกข์ .

[๑๕๗] คำว่า โย ในอุทเทสว่า "โย เว อริทวา อุปรี กโรติ" ดังนี้ ความว่า
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺสฺถ บรรพชิต เทวดา หรือ มนุษย์ผู้ใด คือ เช่นใด
ควรอย่างไร ชนิดใด ประการใด ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด .

คำว่า อริทวา ความว่า ไม่รู้ คือ ไปแล้วในอริชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทรม .

คำว่า อุปรี กโรติ ความว่า กระทำซึ่งตัณหาอุปรี . . . อุปรี คือ หมวดริญาณ ๖ คือ
ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีใจผู้รู้กระทำอุปรี .

[๑๕๘] คำว่า ปนปฺปนํ ทุกขมฺเปติ ในอุทเทสว่า "ปนปฺปนํ ทุกขมฺเปติ มนฺโท"
ดังนี้ ความว่า ย่อมถึง คือ เข้าถึง เข้าไปถึง ย่อมจับ ย่อมลบล้าง ย่อมยึดมั่น ซึ่งชาติทุกข์
ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือ ความโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ
ความคับแค้นใจบ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เข้าถึงทุกข์บ่อยๆ .

คำว่า มนฺโท ความว่า เป็นคนเขลา คือ เป็นคนหลงมีใจผู้รู้ ไปแล้ว ในอริชา
ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นคนเขลา เข้าถึง
ทุกข์บ่อยๆ .

[๑๕๙] คำว่า ตสฺมา ในอุทเทสว่า "ตสฺมา ปชานํ อุปรี น กยิรา" ดังนี้ ความว่า
เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการเห็น เหตุ ปัจจัย นิทานนั้น บุคคลเมื่อเห็นโทษนี้ในอุปรีทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้ .

คำว่า ปชานํ คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แห่งตลอด คือ รู้ . . . แห่งตลอดว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ . . . ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า อุปรี น กยิรา ความว่า ไม่พึงกระทำ . . . ไม่พึงกระทำตัณหาอุปรี . . . อุปรี คือ
อายตนะภายใน ๖ คือ ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ
เหตุนี้ รู้ผู้ ไม่พึงทำอุปรี .

[๑๖๐] คำว่า ทุกขสฺส ความว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิด คือ เป็นผู้พิจารณา
เห็นมูล เหตุ นิทาน สมภพ แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณฺ์ ปัจจัย สมุทัย แห่ง
ชาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือ ความโศก ความร่ำไร ทุกข์กาย
ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ . ปัญญา คือ ความรู้ชัด ภิรียาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความ
เลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เรียกว่า อนุปัสสนา . บุคคลเป็นผู้เข้าไป คือ เข้าไปพร้อม เข้ามา
เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยปัญญาอันพิจารณาเห็นนี้ บุคคลนั้นเรียกว่า
ผู้พิจารณาเห็น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์ .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดแล มีใจผู้รู้ ย่อมทำอุปรี ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึง
ทุกข์บ่อยๆ . เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้รู้ผู้ ไม่พึงทำอุปรี
เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์ .

[๑๖๑] ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์ได้ตรัสบอก

ปัญหานี้แล้วแก่ข้าพระองค์ . ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะขอ

ทูลถามปัญหาข้ออื่น . ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้ .

ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอฆะ ชาติ ขรา โสกะและ

ปริเทวะได้อย่างไรหนอ? พระองค์เป็นพระมุนี ขอทรงโปรด

แก้ปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยดี . แท้จริง ธรรมนั้น

อันพระองค์ทรงทราบแล้ว .

[๑๖๒] คำว่า ยนฺตํ อปฺปจฺฉิมฺห อภิตฺติยํ โน ความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทูลถาม
คือ ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาทแล้วซึ่งปัญหาใด .

คำว่า อภิตฺติยํ โน ความว่า พระองค์ได้ตรัส คือ บอก . . . ทรงทำให้ง่าย ทรงประกาศ
แล้ว ซึ่งปัญหานี้แล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ทูลถามปัญหาได้แล้ว พระองค์ได้ตรัสแก้ปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย .

[๑๖๓] คำว่า กถํ น ในอุเทศว่า "อญฺญํ ตํ ปุณฺณมํ ตทํชฌํ พุรุหิ กถํ น
ธีรา วิตรณฺติ โอมํ ขาติขุขํ โสภปริเทวํ" ดังนี้ ความว่า เป็นการด้วยความสงสัย
เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้
เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นใจนหนอแล หรือเป็นอย่างไร?
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่างไรหนอ?

คำว่า ธีรา คือ นักปราชญ์ บัณฑิต ผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญากลายกิเลส .

คำว่า โอมํ คือ กาโมมะ ภาโวมะ ทิฏโฐมะ อวิโชมะ ความเกิด ความเกิดพร้อม
ความก้าวลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย ความได้เฉพาะ
ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชาติ .

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีฟันหัก ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังย่น
ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชรา .

ความโสภ ภิรยาที่โสภ ความเป็นผู้โสภ ความโสภ ญ ภายใน ความกรรมกรรม ญ
ภายใน ความร้อน ญ ภายนอก ความร่าร้อน ญ ภายนอก ความกรรมกรรมแห่งจิต โทมนัส
ลูกศรคือความโสภ ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า หรือของคนที่ถูกความฉิบหาย
แห่งภคกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายเพราะโรคกระทบเข้า หรือของคนที่ถูกความฉิบหาย
แห่งศีลกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งทิฏฐิกระทบเข้า ของคนที่ประจวบกับความ
ฉิบหายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า
ความโสภ .

ความร้องไห้ ความรำพัน ภิรยาที่ร้องไห้ ภิรยาที่รำพัน ความเป็นผู้ร้องไห้ ความเป็นผู้
รำพัน ความพูดถึง ความพูดเพื่อ ความพูดบ่อยๆ ความรำไร ภิรยาที่รำไร ความเป็นผู้รำไร
ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า . . . หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง
กระทบเข้า ชื่อว่า ปริเทวะ .

คำว่า ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามโอชะ ชาติ ชรา โสภและปริเทวะได้ อย่างไรหนอ
ความว่า ธีรชนทั้งหลาย ย่อมข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งโอชะ ชาติ
ชรา โสภและปริเทวะได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธีรชนทั้งหลาย ย่อมข้ามโอชะ ชาติ
ชรา โสภและปริเทวะได้อย่างไรหนอ?

[๑๖๔] คำว่า ตํ ในอุเทศว่า "ตมฺเม มนฺนิ สาธุ ธิยากโรหิ" ดังนี้ ความว่า
ข้าพระองค์ย่อมทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท . ญาณ ปัญญา
ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า
มนิ . พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยญาณนั้น จึงเป็นพระมนิ คือ ถึงความเป็นพระมนิ .
โมเนยยะ (ความเป็นมนิ) ๓ ประการ คือ กายโมเนยยะ วจีโมเนยยะ มโนโมเนยยะ .

กายโมเนยยะ เป็นไหน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง เป็นกายโมเนยยะ กายสุจริต ๓ อย่าง
เป็นกายโมเนยยะ ญาณมีกายเป็นอารมณ์ เป็นกายโมเนยยะ ความกำหนดรู้กาย เป็นกายโมเนยยะ
มรรคอันสละสลวยด้วยความกำหนดรู้ เป็นกายโมเนยยะ ความละฉันทราคะในกาย เป็นกาย-

*โมเนยยะ ความดับกายสังขาร ความเข้าจตุตถฌาน เป็นกายโมเนยยะ นี้ชื่อว่า กายโมเนยยะ .

วจีโมเนยยะ เป็นไหน? การละวจีทุจริต ๔ อย่าง เป็นวจีโมเนยยะ วจีสุจริต ๔ อย่าง
เป็นวจีโมเนยยะ ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ เป็นวจีโมเนยยะ การกำหนดรู้วาจา เป็นวจีโมเนยยะ
มรรคอันสละสลวยด้วยการกำหนดรู้ เป็นวจีโมเนยยะ การละฉันทราคะในวาจา เป็นวจีโมเนยยะ
ความดับวจีสังขาร ความเข้าตติยฌาน เป็นวจีโมเนยยะ นี้ชื่อว่า วจีโมเนยยะ .

มโนโมเนยยะ เป็นไหน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง เป็นมโนโมเนยยะ มโนสุจริต ๓
อย่าง เป็นมโนโมเนยยะ ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ เป็นมโนโมเนยยะ การกำหนดรู้จิต เป็น
มโนโมเนยยะ มรรคอันสละสลวยด้วยความกำหนดรู้ เป็นมโนโมเนยยะ การละฉันทราคะในจิต
ความดับจิตสังขาร ความเข้าสัญญาเวทิตถิโรธ นี้ชื่อว่า มโนโมเนยยะ .

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงมนิ ผู้เป็นมนิโดยกาย เป็นมนิโดย
วาจา เป็นมนิโดยใจ ผู้ไม่มีอาสวะถึงพร้อมด้วยความเป็น
มนิว่า เป็นผู้ละอกุศลธรรมทั้งปวง . บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึง
มนิ ผู้เป็นมนิโดยกาย เป็นมนิโดยวาจา เป็นมนิโดยใจ
ผู้ไม่มีอาสวะ ถึงพร้อมด้วยความเป็นมนิว่า เป็นผู้มีบาปอัน
ล่อยแล้ว .

มนิผู้ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นมนิเหล่านี้ เป็นมนิ ๖ จำพวก คือ เป็นอาการมนิ ๑
อนาคารมนิ ๑ เสกขมนิ ๑ อเสกขมนิ ๑ ปัจเจกมนิ ๑ มนินิ ๑ . อาการมนิ เป็นไหน?
กฤหัสถ์ผู้ครองเรือน มีบิณฑังเห็นแล้ว มีศาสนารู้แจ้งแล้ว นี้ชื่อว่า อาการมนิ . อนาคารมนิ
เป็นไหน? บรรพชิตผู้มีบิณฑังเห็นแล้ว มีศาสนารู้แจ้งแล้ว นี้ชื่อว่า อนาคารมนิ . พระเสกข-
*บุคคล ๓ จำพวก ชื่อเสกขมนิ . พระอรหันต์ชื่อเสกขมนิ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อปัจเจกมนิ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อมนิมนี .

บุคคลย่อมไม่เป็นมนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นผู้หลง มิใช่ผู้รู้
ก็ไม่เป็นมนี . ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ
เหมือนบุคคลประคองตราซึ่ง ย่อมละเว้นบาปทั้งหลาย
บุคคลนั้นเป็นมนี โดยเหตุนี้ บุคคลนั้นเป็นมนี . บุคคล
ใด รู้จักโลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นท่านเรียกว่าเป็นมนี โดยเหตุนี้ .
บุคคลใด รู้ธรรมของอัสติบุรุษและธรรมของสัสติบุรุษในโลก
ทั้งปวง ทั้งในภายในทั้งในภายนอก อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายบูชาแล้ว บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งราคาคิธรรมเป็น
เครื่องข้อง และตัดหาดังว่าชาย ชื่อว่าเป็นมนี .

คำว่า สาธุ วิทยาการใด ความว่า ขอพระองค์ทรงตรัสบอก คือ ทรงแสดง . . . ทรง
ประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เป็นพระมนี ขอทรงโปรดแก้ปัญหานี้ของ
ข้าพระองค์ด้วยดี .

[๑๖๕] คำว่า ตถา หิ เต วิทิต เอส ธมโม ความว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้น
อันพระองค์ทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้แล้ว ทรงเทียบเคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว ทรงให้เจริญแล้ว
ทรงแจ่มแจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว .

เพราะเหตุนี้ พระภิกษุเหล่านั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์ได้ตรัสบอก
ปัญหานี้แล้วแก่ข้าพระองค์ . ข้าพระองค์ทั้งหลายจงขอทูล
ถามปัญหาข้ออื่น . ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้ .
ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอฆะ ชาติ ชรา โสกะ และ
ปริเหระได้อย่างไรหนอ? พระองค์เป็นพระมนี ขอทรงโปรด
แก้ปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยดี . แท้จริง ธรรมนั้น
อันพระองค์ทรงทราบแล้ว .

[๑๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรเมตตค)
เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน
ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มัสติเตียวไป ฟังข้ามตัดหาอัน
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลกแก่ท่าน .

[๑๖๗] คำว่า เราจักบอกธรรม . . . แก่ท่าน ความว่า เราจักบอก . . . ประกาศซึ่งพรหมจรรย์
อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์
บริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติท่านให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เราจักบอกธรรมแก่ท่าน . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภิกษุเหล่านั้นโดยชื่อว่า เมตตค .

[๑๖๘] คำว่า ติฏเฐ ธมฺเม โนอุเทสวา "ติฏเฐ ธมฺเม อนินฺตีห" ดังนี้ ความว่า
ในธรรมที่เราเห็น รู้ เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญแล้ว ปรากฏแล้ว คือ ในธรรมอันเราเห็นแล้ว . . .
ปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมในธรรม
ที่เราเห็นแล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกทุกขในทุกข์ที่เราเห็นแล้ว จักบอกสมุทัยในสมุทัยที่
เราเห็นแล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า จักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกธรรมที่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียก
ให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรม
ที่เราเห็นแล้ว .

คำว่า อนินฺตีห ความว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง
โดยไม่บอกกล่าวกันมาอย่างนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่
บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเดาเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกโดย
ความตรึกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใน
ธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์แก่ตน .

[๑๖๙] คำว่า ยํ วิทิตวา สโต จร ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา
ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ ทำให้รู้ . . . ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า สโต ความว่า มัสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มัสติเจริญสติปัญฐานเป็นเครื่อง
พิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า มัสติ .

คำว่า จร คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษาบำรุง เยียวยา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รัฐธมมโตแล้ว เป็นผู้มัสติเทียวไป .

[๑๓๐] ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสัฏฐิกา .
ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสัฏฐิก"

ชื่อว่า วิสัฏฐิกา ในคำว่า วิสัฏฐิกา เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะอรรถว่า แผลไป
เพราะอรรถว่า กว้างขวาง เพราะอรรถว่า ชานไป เพราะอรรถว่า ครอบงำ เพราะอรรถว่า นำไปผิด
เพราะอรรถว่า ให้กล่าวผิด เพราะอรรถว่า มีรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ เพราะ
อรรถว่า มีการบริโภคเป็นพิษ .

อนึ่ง ตัณหานั่นกว้างขวาง ชานไป แผลชานไปใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกุณ คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัย-

* เกสัชบริหาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัณญากภพ อสัณญากภพ
เนวสัณญานาสัณญากภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีตกาล อนาคตกาล
ปัจจุบันกาล ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมที่รู้แจ้ง เพราะ
เหตุนี้ จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา .

คำว่า โลก คือในอบายโลก มนุษย์โลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายุตณโลก .

คำว่า ตเร โลเก วิสัฏฐิก ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มัสติ พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก .

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน
ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มัสติเทียวไป พึงข้ามตัณหาอัน
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก แก่ท่าน .

[๑๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ขอบใจ
พระดำรัสของพระองค์นั้น และธรรมอันสูงสุดที่บุคคลทราบ
แล้ว เป็นผู้มัสติเทียวไป พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยวใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ .

[๑๓๒] คำว่า ต ในอุเทศว่า "ตปิฏาห์ อภินนทามิ" ความว่า ซึ่งพระดำรัส คือ
ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์ .

คำว่า อภินนทามิ คือ ข้าพระองค์ย่อมยินดี ชอบใจ เบิกบาน อนโมทนา ปรรณนา
พอใจ ขอ ประสงค์ รักใคร่ ติดใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมชอบใจพระดำรัส
ของพระองค์นั้น .

[๑๓๓] คำว่า มเหสี ในอุเทศว่า มเหสี ฆมมุตตมัม ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า มเหสี
เพราะอรรถว่าอะไร? ชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา
ค้นหาซึ่งศีลชั้นใหญ่ ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่ ซึ่งปัญญาชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติญาณ-

* ทัสสนชั้นใหญ่ ชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา
แล้วซึ่งความทำลายกองมืดใหญ่ ซึ่งความทำลายวิปลาสใหญ่ ซึ่งความถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่
ซึ่งความตัดความสืบทอดทิฐิใหญ่ ซึ่งความให้มานะเป็นเชนธใหญ่ตกไป ซึ่งความระงับ
อกิสังขารใหญ่ ซึ่งความสละโอหะใหญ่ ซึ่งความปลงภาระใหญ่ ซึ่งความตัดสังสารวัฏใหญ่ ซึ่งการ
ให้ความเร่าร้อนใหญ่ดับไป ซึ่งความสงบระงับความเดือดร้อนใหญ่ ซึ่งความยกขึ้นซึ่งธรรมเป็น
ดั่งวางธงใหญ่ ซึ่งสติปัญฐานใหญ่ ซึ่งสัมมปธานใหญ่ ซึ่งอิทธิบาทใหญ่ ซึ่งอินทริยใหญ่ ซึ่ง
พละใหญ่ ซึ่งโพชฌงค์ใหญ่ ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ใหญ่ ซึ่งอมตนิพพานเป็น
ปรมัตถ์ใหญ่ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า อันสัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์
ใหญ่แสวงหา เสาะหา สืบหาว่า พระพุทธเจ้าประทับ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคประทับ ณ
ที่ไหน พระผู้มีพระภาคผู้เป็นท้าวลางเทวดาประทับ ณ ที่ไหน พระนราศกประทับ ณ ที่ไหน .

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความสารถัดตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า เป็น
ธรรมอุดม ในคำว่า ฆมมุตตมัม .

คำว่า อุตตม คือ ธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด อย่างยิ่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ . . . ซึ่งธรรมอุดม .

[๑๓๔] คำว่า ย วิชิตวา สโต จร ความว่า ทำให้ทราบ คือ เทียบเคียง พิจารณา
ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบ . . . ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า สโต ความว่า มัสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มัสติเจริญสติปัญฐานเป็นเครื่อง
พิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า เป็นผู้มัสติ .

คำว่า จร คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว . . . เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แจ้งแล้ว
เป็นผู้มัสติเทียวไป .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๑๓๕] ตัณหา รากะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสตัดิกา ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตัดิก"

วิสตัดิกา ในบทว่า วิสตัดิกา เพราะอรรถาภาวอะไร? ฯลฯ ชานไป แผลชานไปเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ฯลฯ ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และ ธรรมที่รู้แจ้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า วิสตัดิกา .

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ อายตนโลก .

คำว่า ตเร โลเก วิสตัดิก ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติ พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งตัณหา อันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก .

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ชอบใจ พระดำรัสของพระองค์นี้ และธรรมอันสูงสุดที่บุคคล ทราบแล้ว เป็นผู้มั่งคั่งเที่ยวไป พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยว ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ .

[๑๓๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรมัตตคุ) ท่านย่อมรู้ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง ส่วนกว้าง ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และ วิญญาณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ .

[๑๓๗] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่านย่อมรู้ คือ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แห่งตลอดซึ่งธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า มัตตคุ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรมัตตคุ .

[๑๓๘] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ขึ้นสูง ในอุเทศว่า "อุทฺธ อโธ ติริยจาปิ มขฺเณ" ดังนี้ . ตรัสอดีตว่า ขึ้นต่ำ . ตรัสปัจจุบันว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . ตรัสเทวโลกว่า ขึ้นสูง . ตรัสนรียโลกว่า ขึ้นต่ำ . ตรัสมนุษยโลกว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . ตรัสกุศลธรรมว่า ขึ้นสูง . ตรัสอกุศลธรรมว่า ขึ้นต่ำ . ตรัสอพยพธรรมว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . ตรัสรูปธาตุว่า ขึ้นสูง ตรัสกามธาตุว่า ขึ้นต่ำ . ตรัสรูปธาตุว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . ตรัสสขเวทนาวา ขึ้นสูง . ตรัสทุกขเวทนาวา ขึ้นต่ำ . ตรัสทุกขมสขเวทนาวา ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . ตรัสส่วนเบื้องบน ตลอดถึงพื้นเท้าว่า ขึ้นสูง . ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ขึ้นต่ำ . ตรัสส่วนกลางว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขึ้นสูง ขึ้นต่ำ และขึ้นกลาง ส่วนกว้าง .

[๑๓๙] คำว่า เอเตส ในอุเทศว่า "เอเตส นนฺทิจ นีเวสนํ ปนฺชช วิปฺปาณํ ภเว น ตัญเ" ดังนี้ ความว่า ในธรรมทั้งหลายที่เรากล่าวแล้ว . . . ประกาศแล้ว ตัณหา รากะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล ตรัสว่าความยินดี .

ความพัวพันในบทว่า นีเวสนํ มี ๒ อย่าง คือ ความพัวพันด้วยตัณหา ๑ ความพัวพัน ด้วยทิฏฐิ ๑ . ความพัวพันด้วยตัณหาเป็นไฉน? ความถือเอาของเราอันทำให้เป็นแดน . . . ด้วยส่วน ตัณหาเท่าใด ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความพัวพันด้วยตัณหา . ความพัวพันด้วยทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิ มิวัตถุ ๒๐ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความพัวพันด้วยทิฏฐิ .

คำว่า ปนฺชช วิปฺปาณํ ความว่า วิญญาณอันสหระตด้วยปัญญากิสังขาร วิญญาณอัน สหระตด้วยอปัญญากิสังขาร วิญญาณอันสหระตด้วยอเนญซากิสังขาร . ท่านจงบรรเทา คือ จงสลัด จงถอน จงถอนทิ้ง จงละ จงทำให้ไกล จงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความ ไม่มีซึ่งความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณอันสหระตด้วยอภิสังขารในธรรมเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน จงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณในธรรมเหล่านี้ .

ภพมี ๒ คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ๑ ชื่อว่าภพในอุเทศว่า "ภเว น ตัญเ" . กรรมภพเป็นไฉน? ปญญากิสังขาร อปัญญากิสังขาร อเนญซากิสังขาร นี้เป็นกรรมภพ . ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิเป็นไฉน? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีในปฏิสนธิ นี้เป็นภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ .

คำว่า ภเว น ตัญเ ความว่า เมื่อละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี ความพัวพัน วิญญาณอันสหระตด้วยอภิสังขาร กรรมภพ และภพใหม่อันมีใน ปฏิสนธิ ไม่พึงตั้งอยู่ในกรรมภพ ไม่พึงดำรงอยู่ ไม่พึงประดิษฐานอยู่ในภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงบรรเทา . . . วิญญาณไม่พึงตั้งอยู่ในภพ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และขึ้นกลางส่วนกว้าง . ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ .

[๑๔๐] ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ละความยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว เทียบไป พึงละชาติ ชรา
ความโศกและความรำพันอันเป็นทุกข์ในอัตภาพนี้เสียทีเดียว .

[๑๘๑] คำว่า เอววิหารี ในอุเทศว่า "เอววิหารี สโต อปมตโต" ดังนี้ ความว่า
ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี ความพัวพัน วิญญาณอันสหระต
ด้วยอภิสังขาร กรรมภพ และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ .

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐานเครื่อง-

* พิจารณาเห็นภายในกาย ภายนอก ภายนอกนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นผู้มีสติ .

คำว่า อปมตโต ความว่า ภิคุเป็นผู้ทำด้วยความเต็มใจ คือ ทำเนืองๆ ทำไม่หยุด
มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงจันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ประมาทในกุศลธรรม คือ ความพอใจ
ความพยายาม ความหมั่น ความเป็นผู้มี ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง สติ สัมปชัญญะ
ความเพียรให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรชอบ ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ใด ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ศีลชั้นที่
บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น . . . เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์
หรือพึงอนุเคราะห์สมาธิชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น . . . เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญปัญญา-

* ชั้นที่ยัง ไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรม
นั้น . . . เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญมุตติชั้นที่ยัง ไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์มุตติชั้นที่
บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น . . . เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยัง ไม่บริบูรณ์
ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์มุตติญาณทัสสนชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น . ความ
พอใจเป็นต้นนั้น ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรม ความพอใจ ความพยายาม . . . ความตั้งใจ
ความประกอบเนืองๆ ใดในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ เราพึง
ละกิเลสทั้งหลายที่ยัง ไม่ได้ละ เราพึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญ หรือเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยัง
ไม่ทำให้แจ้ง ความพอใจเป็นต้นนั้น ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มีสติไม่ประมาท .

[๑๘๒] ภิคุเป็นกัลยาณบุรุษนักดี ภิคุเป็นพระเสขะกิตติ ชื่อว่า ภิคุ ในอุเทศว่า
"ภิคุ จร หิตวา มมายิตานิ" ดังนี้ .

คำว่า จร ความว่า เทียบไป คือ เทียบไปทั่ว . . . เยียวยา .

ความยึดถือของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือของเรา ด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความ
ยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือของเราด้วยอำนาจตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฐิ ชื่อว่าความยึดถือของเรา . ละความยึดถือของเราด้วย
อำนาจตัณหา สละคืนความยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฐิ ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีซึ่งความยึดถือของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิคุ . . . ละแล้วซึ่งความ
ยึดถือของเราทั้งหลายเทียบไป .

[๑๘๓] ความเกิด ความเกิดพร้อม . . . ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลายในหมู่มสัตว์
นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชาติ ในอุเทศว่า "ชาติขจร โสภปริทเทวโจ อิวา วิทวา
ปชชเหยย ทุกข" ดังนี้ . ความแก่ ความเสื่อม . . . ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่าชรา .
ความโศก กิริยาที่โศก . . . หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า
ความโศก . ความร้องไห้ ความรำพัน . . . หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า
ชื่อว่า ปริเทวะ .

คำว่า อธิ ความว่า ในทิฐินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้ .

คำว่า วิทวา ความว่า ผู้รู้แจ้ง คือถือความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้ง เป็น
นักปราชญ์ . ชาติทุกข์ ฯลฯ ทุกข์คือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ชื่อว่าทุกข์ .

คำว่า ชาติขจร โสภปริทเทวโจ อิวา วิทวา ปชชเหยย ทุกข ความว่า ผู้รู้แจ้ง
คือ ถึงความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้ง เป็นปราชญ์ พึงละ คือ พึงบรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีซึ่งชาติ ชรา ความโศก และความรำพันในอัตภาพนี้เทียบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้รู้แจ้งพึงละชาติ ชรา ความโศก และความรำพันอันเป็นทุกข์ในอัตภาพนี้เทียบ . เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิคุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง
ละความยึดถือว่าเป็นของเรา แล้วเทียบไป พึงละชาติ ชรา
ความโศกและความรำพันอันเป็นทุกข์ในอัตภาพนี้เสียทีเดียว .

[๑๘๔] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอบใจพระดำรัส ของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปรี .
พระผู้มีพระภาคทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่ . จริยอย่างนั้น ธรรม
นั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว .

[๑๘๕] คำว่า เอต ในอุเทศว่า "เอตาทินทามิ วโจ มหสิโน" ดังนี้ ความว่า
ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของพระองค์ .

คำว่า อทินทามิ ความว่า ย่อมยินดี คือ ชอบใจ เบิกบาน อนุโมทนา ปรรณนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
พอใจ ขอประสงค์ รักใคร่ ติดใจ .

คำว่า มเหลโน ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา แสหา ค้นหาศีลชั้นใหญ่ ฯลฯ
พระนราศกปรทัตที่โหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ .

[๑๘๖] คำว่า สกิตติต ในอุเทศว่า "สกิตติต โคตม นุปริก" ดังนี้ ความว่า
อันพระองค์ตรัสแล้ว คือ ตรัสบอก . . . ทรงประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตรัสดีแล้ว .

ก็เลสทั้งหลายก็ดี ชันธกัฏฐิ อภิสังขารกัฏฐิ ท่านกล่าวว่า อุปริ ในอุเทศว่า "โคตม
นุปริก" เป็นธรรมที่ละอุปริ คือ เป็นที่สงบอุปริ ที่ละคืนอุปริ ที่ระงับอุปริ อมตนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม . . . ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปริ .

[๑๘๗] คำว่า อทฺธา ในอุเทศว่า "อทฺธา หิ ภควา ปหาสิ ทุกฺข" ดังนี้ เป็น
เครื่องกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มีความ
เคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่เป็นสองแง่ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด
คำว่า อทฺธา นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า
ภควา นี้ เป็นสังฆิกายัญญูติ .

คำว่า ปหาสิ ทุกฺข ความว่า พระองค์ทรงละ คือ ทรงละขาด ทรงบรรเทา ทรงทำ
ให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความรำพัน
ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคทรง
ละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่ .

[๑๘๘] คำว่า จริยังานัน ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว ความว่า จริยังานัน
ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ คือ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้แจ่มแจ้ง
ปรากฏแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริยังานัน ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว . เพราะ
ฉะนั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมไม่มี
อุปริ . พระผู้มีพระภาคทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่ . จริ
ยังานัน ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว .

[๑๘๙] พระองค์เป็นพระมุณีตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อยๆ ก็ชนแม่
เหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่ . ข้าพระองค์มาพบแล้วซึ่ง
พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ จักขอนมัสการพระองค์ . ขอ
พระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ บ้าง .

[๑๙๐] คำว่า เต จาปี ในอุเทศว่า "เต จาปี นุน ปชเหยย ทุกฺข" ดังนี้ คือ
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ พึงละได้ .

คำว่า ทุกฺข ความว่า พึงลง คือ พึงบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่ง
ชาติทุกข์ . . . ความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็แม่ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่ .

[๑๙๑] คำว่า เย ในอุเทศว่า "เย ตวฺ มฺหิ อญฺเฐ โอวเทย" ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เมตตคฤพราหมณ์ย่อมกล่าวกับ
พระผู้มีพระภาคว่า ตว .

ญาณ เรียกว่า โมนะ ในคำว่า มฺหิ ฯลฯ บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งราคาที่ธรรมเป็น
เครื่องข้อง และค้นหาเป็นดังว่าชาย ย่อมเป็นมฺหิ .

คำว่า อญฺเฐ โอวเทย ความว่า ตรัสสอนโดยเอื้อเฟื้อ คือ ตรัสสอนเนืองๆ
ตรัสสอน ปราสาสนบ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เป็นพระมุณี ตรัสสอนชนเหล่าใด
บ่อยๆ .

[๑๙๒] เมตตคฤพราหมณ์กล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า ต ในอุเทศว่า ตนฺตํ นมสฺสามิ
สมเอาจ นาค .

คำว่า นมสฺสามิ ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการ คือ ขอ สักการะ เคารพ นับถือ
บูชาด้วยกาย ด้วยจิต ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ หรือด้วยการปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม .

คำว่า สมเอาจ ความว่า ข้าพระองค์มาพบ คือ มาประสบ มาหา มาเฝ้าแล้ว ขอ
นมัสการพระองค์เฉพาะพระพักตร์ .

คำว่า นาค ความว่า ผู้ไม่มีความชั่ว , พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชั่ว เพราะฉะนั้น
จึงทรงพระนามว่า นาค . ไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค . ไม่เสด็จ
มาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค .

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชั่วอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค . อุกฺคล-
* ธรรมทั้งปวงอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก
เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่าความชั่ว .

บุคคลไม่ทำความชั่วน้อยหนึ่งในโลก สลัดแล้วซึ่งกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ทั้งปวง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ซึ่งเครื่องผูกทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องกับที่ทิ้งปวง. บุคคลนั้นท่านกล่าวว่าเป็น
นาค ผู้คงที่มีจิตอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จไปอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค? พระผู้มี-

* พระภาคไม่เสด็จไปสู่จันทาคติ ไม่เสด็จไปสู่โทสาคติ ไม่เสด็จไปสู่โมหาคติ ไม่เสด็จไปสู่
ภยาคติ. พระองค์ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจราคะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจโทสะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจ
โมหะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจทิฏฐิ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจมานะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอหังการ
ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจวิกิจจลา ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอนสัย ไม่ดำเนิน ไม่เสด็จออก ไม่ถูก
พัดไป ไม่ถูกนำไป ไม่ถูกเคลื่อนไปด้วยธรรมอันเป็นพวก พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จไปอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จมาอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค? พระผู้มี-

* พระภาคไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทั้งหลาย ที่พระองค์ทรงละได้แล้วด้วยโสดาปัตติ-

* มรรค . . . ด้วยสกทาคามีมรรค . . . ด้วยอนาคามีมรรค . . . ด้วยอรหัตมรรค. พระผู้มีพระภาค
ไม่เสด็จมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์
มาพบพระผู้มีพระภาคผู้เป็นนาค จึงขอนมัสการพระองค์.

[๑๙๓] คำว่า อปเปว ม ภควา อฏฺฐีต โอวเทย ความว่า ขอพระผู้มีพระภาค
พึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ คือ โปรดตรัสสอนโดยเอื้อเฟื้อ ตรัสสอนเรื่อยๆ ตรัสสอน
พราสอนบ่อยๆ บ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ
บ้าง. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระองค์เป็นพระมุนี ตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อยๆ ก็ชน
เหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่. ข้าพระองค์มาพบแล้ว
ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ จึงขอนมัสการพระองค์.
ขอพระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ บ้าง.

[๑๙๔] บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่อง
กัณฐ ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นข้ามได้แล้วซึ่งโอฆะนี้
โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาะเขื่อน ไม่มีความ
สงสัย.

[๑๙๕] คำว่า พราหมณ์ ในอเทวว่า ย พราหมณ์ เวทอ อภิขฌา ความว่า ชื่อว่า
เป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ล้อยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ. เป็นผู้ล้อยสัณกายทิฏฐิ วิกิจจลา
สัลลพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ. เป็นผู้ล้อยอกุศลบาปธรรมอันทำให้เศร้าหมอง
ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะ
ต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดุรสภิกะ) พระผู้มีพระภาค

ล้อยเสียแล้วซึ่งธรรมอันลามกทั้งปวง ปราศจากมลทิน มีจิต
ตั้งมั่นดี มีจิตคงที่ ล้างแล้วซึ่งสงสาร เป็นผู้บริบูรณ์.
พระผู้มีพระภาคนั้นอันค้นหาและทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ประเสริฐ.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่าเวท ในคำว่า เวทล พราหมณ์นั้นเป็นเวทล เพราะล้าง
เสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า อภิขฌา ความว่า พึงรู้จัก คือ พึงรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แหงตลอด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ผู้ถึงเวท.

[๑๙๖] คำว่า อภิโณ ในอเทวว่า อภิโณ กามภเว อสตตฺ ดังนี้ ความว่า
เครื่องกัณฐ คือ ราคะ เครื่องกัณฐ คือ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต.
เครื่องกัณฐเหล่านี้อันผู้ใดละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฐ.

โดยอุทานว่า กาม กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ตรัสว่า
วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้ตรัสว่า กิเลสกาม.

ชื่อว่าภพ คือ ภพ ๒ อย่าง. คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ๑. ฯลฯ นี้
ชื่อว่าภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า อภิโณ กามภเว อสตต ความว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฐ ไม่ข้องเกี่ยว คือ
ไม่ข้องแวะ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่พัวพัน ในกามภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฐ
ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ.

[๑๙๗] คำว่า อทุธา ในอเทวว่า อทุธา หิ โส โอมิมิ อตาริ ดังนี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยส่วนเดียว ฯลฯ คำว่า อทุธา นี้เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้. คำว่า โอมิ คือ กามโอฆะ
ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ. คำว่า อตาริ ความว่า ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้าม
พ้นแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นได้ข้ามแล้วซึ่งโอฆะนี้

โดยแท้ .

[๑๔๘] คำว่า ตินฺโน ในอุเทศว่า "ตินฺโน จ ปาริ อชิโล องฺโข" ดังนี้ ความว่า ผู้นั้นข้ามได้แล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงพ้นแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งกามโสมะ ภาวโสมะ ทุจริตโสมะ อริชาโสมะ มีความมอยบแล้ว มีภาระอันประพฤติแล้ว มีทางไกลอันถึงแล้ว มีทิศอันถึงแล้ว มีที่สุดอันถึงแล้ว มีพรหมจรรย์อันรักษาแล้ว ถึงแล้วซึ่งทุจริตอันอุดม มีมรรคอันเจริญแล้ว มีกิเลสอันละแล้ว มีอกุปปรกรรมอันแทงตลอดแล้ว มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว . ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกขแล้ว ละสมุทัยแล้ว เจริญมรรคแล้ว ทำนิโรธให้แจ่มแจ้งแล้ว รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งแล้ว กำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้แล้ว ละซึ่งธรรมที่ควรละแล้ว เจริญซึ่งธรรมที่ควรเจริญแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล้ว . ผู้นั้นมีวิชาเพียงดังกลอนอันถอดออกแล้ว มีชาติสงสารเพียงดังกลิ่นกลบแล้ว มีค้นหาเพียงดังเสาระเนียดอันถอนขึ้นแล้ว ไม่มีลิมสลัก เป็นผู้ไกลจากกิเลสดังข้าศึก มีอัสสัมมานะดังวางรังล้มไปแล้ว มีภาวะปลงเสียแล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้อง ละนิรณมืองค์ ๔ เสียแล้ว ประกอบด้วยอุเบกขามืองค์ ๖ มีสติเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก มีธรรมเป็นที่พึ่งพิง ๔ มีทิวฐิสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ บรรเทาเสียแล้ว มีความแสวงหาอันประเสริฐบริบูรณ์โดยชอบ มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารระงับแล้ว มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว มีปัญญาพ้นวิเศษดีแล้ว เป็นผู้บริบูรณ์ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นบุรุษอุดม เป็นบุรุษประเสริฐ เป็นผู้ถึงอรหันตผลอันประเสริฐ .

ผู้นั้นยอมไม่ก่อ ไม่ทำลาย ทำลายเสร็จแล้วดำรงอยู่ ไม่ต้องละ ไม่ต้องยึดถือ ละเสร็จแล้วดำรงอยู่ ย่อมไม่เฝิบ ไม่ยก ตัดเสร็จแล้วดำรงอยู่ ไม่ต้องกำจัด ไม่ต้องก่อ ก่อเสร็จแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่าดำรงอยู่แล้ว เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นร สมาริชั้นร ปัญญาชั้นร รมิตติชั้นร รมิตติญาณที่สสนชั้นร อันเป็นของพระอเสชะ ยังอริยสัจทั้งปวงให้ถึงเฉพาะแล้ว ดำรงอยู่ ล่วงเสียอย่างนี้แล้วดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่วนเวียน ยึดถือความชนะเสร็จแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความส่องแสงวิมุตติ ดำรงอยู่ในเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์ส่วนเดียว ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่มีกัมมัญญะ (ค้นหา ทิวฐิ มานะ) ดำรงอยู่เพราะความเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว ดำรงอยู่เพราะความเป็นผู้มีจิตสงบ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งชั้นร ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งธาตุ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอายตนะ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งคติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอุปบัติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งภพ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสังขาร ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งวิญญู ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด ดำรงอยู่ในอรรถภาพอันมีในที่สุด เป็นพระอรหันต์ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด .

พระชินาสพพนั้น มีภพนี้เป็นครั้งสุดท้าย มีอรรถภาพนี้และมีสงสาร

คือ ชาติ ขราและมรณะเป็นครั้งสุดท้าย ไม่มีภพใหม่ .

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว .

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัดหา ความสารถัดค้นหา ความดับต้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่าฝั่ง ในบทว่า ปาริ ดังนี้ . ผู้นั้นถึงแล้วซึ่งฝั่ง คือ บรรลุถึงฝั่ง ไปสู่ส่วนสุด ถึงส่วนสุด ไปสู่ที่สุด ถึงที่สุด ไปสู่ส่วนสุดรอบ ถึงส่วนสุดรอบ ไปสู่ที่จบ ถึงที่จบ ไปสู่ที่ด้านทาน ถึงที่ด้านทาน ไปสู่ที่เร้น ถึงที่เร้น ไปสู่ที่พึง ถึงที่พึง ไปสู่ที่ไม่มิกย ถึงที่ไม่มิกย ไปสู่ที่ไม่เคลื่อนไหว ถึงที่ไม่เคลื่อนไหว ไปสู่อมตะ ถึงอมตะ ไปสู่นิพพาน ถึงนิพพาน . ผู้นั้นมีพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องอยู่ อยู่จบแล้ว มีภาระประพฤติแล้ว ฯลฯ ไม่มีสงสาร คือ ชาติ ขราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว ถึงฝั่ง .

คำว่า ไม่มีเสาเชื่อน คือ ราคะเป็นเสาเชื่อน โทสะเป็นเสาเชื่อน โมหะเป็นเสาเชื่อน ความโกรธเป็นเสาเชื่อน ความผูกโกรธเป็นเสาเชื่อน ฯลฯ อกุศลาลังสังขารทั้งปวงเป็นเสาเชื่อน . ผู้ใดละเสาเชื่อนเหล่านี้แล้ว ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีเสาเชื่อน .

คำว่าผู้ไม่มีความสงสัย คือ ความสงสัยในทุกข ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในเจอนเบื้องต้น ความสงสัยในเจอนเบื้องปลาย ความสงสัยในปฏิจสมุปันนธรรม คือ ความเป็นปัจจัยแห่งสังขาร-

* ธรรมนี้ ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่ตกลง ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง ความลังเล ความไม่ถือเอาโดยส่วนเดียว ความระวาง ความระวางรอบ ความตัดสินใจ ความไม่มิจิตครันคร้าม ความมีใจสั่นเทห์ เห็นปานนี้ . ผู้ใดละความสงสัยเหล่านี้ . . . เมาเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว ถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่มีความสงสัย . เพราะเหตุนี้

บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่า เป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่อง

กังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นได้ข้ามแล้วซึ่งโสมะนี้

โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่มีความ

สงสัย .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๑๙๙] นรชนใดในศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ สลัดแล้วซึ่ง
บาปธรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่ นรชน
นั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง. เรา
กล่าวว่า นรชนนั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๒๐๐] คำว่า วิทวา ในอุเทศว่า "วิทวา จ โย เวทกุ นโร อธิ" ดังนี้ ความว่า
ไปแล้วในวิชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า โย ความว่า ฯลฯ มนุษย์ใด คือ เช่นใด.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่าเวท ในบทว่า เวทกุ นรชน นั้น ชื่อว่าเป็นเวทกุ เพราะล่วง
เสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า นโร ได้แก่ สัตว์ นระ มาณพ ผู้อื่นเขาเลี้ยง บุคคล ผู้เป็นอยู่ ผู้ถึงชาติ
สัตว์เกิด ผู้ถึงความยิ่งใหญ่ ชนผู้เกิดแต่พระมनु.

คำว่า อธิ คือ ในทฎฐินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนใดใน
ศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ.

[๒๐๑] คำว่า ภากเว ในอุเทศว่า "ภากเว สงคมิมิ วิสซช" ดังนี้ ความว่า
ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมภพ (กรรมวิภ) ในปณฺพภพ (วิปากวิภ) ในกามภพ
(กามธาค) ในกรรมภพ ในกามภพ ในปณฺพภพ ในรูปภพ ในกรรมภพ ในรูปภพ ในปณฺพภพ
ในอรุภพ ในกรรมภพ ในวิปากวิภอันให้เกิดใหม่ในอรุภพ ในภพบ่อยๆ ในคติบ่อยๆ
ในอุปบัติบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความเกิดแห่งอิตถภพบ่อยๆ. บาปธรรมเป็นเครื่องข้อง
ในบทว่า สงคฺ มิ ๗ อย่าง คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทฎฐิ กิเลส ทจฺริต เป็น
เครื่องข้อง.

คำว่า สละแล้ว คือ สลัดแล้ว ซึ่งบาปธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง
ความว่า เปลื้องปล่อยบาปธรรมทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง คือ เป็นเครื่องผูก เครื่องพัน เครื่อง
คล้อง เครื่องเกี่ยวข้อง เครื่องผูกพัน เครื่องพัวพัน. เปรียบเหมือนชนทั้งหลายยอมทำความ
ปลดปล่อยยาน คานหาม รถ เกวียน หรือล้อเลื่อน ยอมให้เสียไป จันใด นรชนนั้น
สละ สลัดบาปธรรมเป็นเครื่องข้องเหล่านั้น หรือปลดปล่อยบาปธรรมทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง
เป็นเครื่องผูกไว้ เป็นเครื่องพัน เป็นเครื่องคล้องไว้ เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องพัวพัน
เป็นเครื่องผูกพัน จันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัดแล้วซึ่งบาปธรรมเป็นเครื่องข้องนี้
ในภพน้อยและภพใหญ่.

[๒๐๒] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า "โธ วิตถณฺโห อนินฺโหม นินฺโธ อตตาริ โสชาติชฺชนติ พุริมิ"
ดังนี้ นรชนใดละตัณหานี้แล้ว . . . เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ นรชนนั้นตรัสว่า เป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา คือ เป็นผู้สละตัณหา คายตัณหา ปล่อยตัณหา ละตัณหา สละคืนตัณหา ปราศจาก
รากะ สละรากะ คายรากะ ปล่อยรากะ ละรากะ สละคืนรากะ ไม่มีความหิว เป็นผู้ดับ
เยือกเย็นแล้ว เสวยสุขอยู่ด้วยตนอันประเสริฐ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา.

คำว่า อนินฺโหม ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุสลาลิสังขารทั้งปวง เป็นทุกข์. นรชนใดละทุกข์เหล่านี้แล้ว . . . เผาเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ
นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มีทุกข์.

คำว่า ไม่มีความหวัง ความว่า ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล
ตรัสว่าความหวัง. นรชนใดละความหวัง คือ ตัณหานี้แล้ว . . . เผาเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ
นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มีความหวัง.

ความเกิด ความเกิดพร้อม . . . ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่มสัตว์นั้นๆ
แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่า ชาติ. ความแก่ ความเสื่อม . . . ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลายในหมู่มสัตว์
นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่า ชรา. ความตาย ความจติ . . . ความทอดทิ้งซากศพ ความขาด
แห่งชีวิตินทรีย์ทั้งหลาย จากหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่า มรณะ. คำว่า นรชนนั้น
เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว ซึ่ง
ชาติชรา ความว่า นรชนนั้นใดเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าว
บอก . . . ประกาศว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว คือ ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา
และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง
เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนใดในศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ สลัดแล้วซึ่งบาป
ธรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่ นรชนนั้น
เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าว
ว่านรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

พร้อมด้วยวาลาจบพระคาถา เมตตคฺกุพฺราหมณฺ ฯลฯ นัง ประณมอญฺชลิณมัสการพระผู้มี-

*พระภาคประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นสาวก ดังนี้แล .

จบ เมตตคฺคาณวกปัญหานิทเทศ ที่ ๔ .

โรตกมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโรตกะ

[๒๐๓] (ท่านโรตกะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น . ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ . ข้าแต่พระ-
องค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ยอมหวังพระวาจา
ของพระองค์ . บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ฟัง
ศึกษานิพพานเพื่อตน .

[๒๐๔] ถ้าถามในคำว่า ปุจฉามี ในอุทเทสว่า "ปุจฉามี ตํ ภควา พุริเม ตํ" ดังนี้
มี ๓ อย่าง คือ อธิฏฐโชนาปุจฉา ๑ ทิฏฐสังสันทนนาปุจฉา ๑ วิมตฺเตชนาปุจฉา ๑ . ฯลฯ
ปุจฉา ๓ อย่างนี้ ฯลฯ ถาถึงนิพพาน .

คำว่า ปุจฉามี ตํ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้
ประสาธปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องหมายโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคัลปบัญญัติ .

คำว่า พุริเม ตํ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือ โปรดบอก . . . ขอทรงโปรด
ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ .

คำว่า อิจฺจ ในอุทเทสว่า "อิจฺจายสฺมา โรตโก" ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสฺมา
เป็นเครื่องหมายด้วยความรัก . คำว่า โรตโก เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระโรตกะทูลถามว่า .

[๒๐๕] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ยอมหวังพระวาจาของ
พระองค์ มีความว่า ข้าพระองค์ยอมหวัง คือ ยอมจำนง ปราธนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่
ขบใจ ซึ่งพระดำรัส คือ คำเป็นทาง เทศนา อนฺสนธิ ของพระองค์ .

คำว่า มเหสี ความว่า ชื่อว่ามเหสีเพราะอรรกว่าอะไร? ชื่อว่ามเหสีเพราะอรรกว่า
พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นอันใหญ่ ฯลฯ พระนราสิกขาทบที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มเหสี เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่
ข้าพระองค์ยอมหวังเฉพาะซึ่งพระวาจาของพระองค์ .

[๒๐๖] คำว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ความว่า บุคคลได้ฟัง คือ ได้ยิน
ศึกษา เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งพระดำรัส คือ คำเป็นทาง เทศนา อนฺสนธิของ
พระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว .

[๒๐๗] ศึกษา ในคำว่า สิกฺข ในอุทเทสว่า "สิกฺข นิพพานมตฺตโน" ดังนี้ มี ๓
อย่าง คือ อริสฺสสิกฺขา ๑ อริจิตตสิกฺขา ๑ อริปัญญสิกฺขา ๑ ฯลฯ นี้ชื่ออริปัญญสิกฺขา .

คำว่า นิพพานมตฺตโน ความว่า ฟังศึกษาเมื่อริสฺส เมื่อริจิตต เมื่อริปัญญา เพื่อดับ
ราคะ โทสะ โภคะ อุปาทาหะ เพื่อสงบ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อสงบวิเศษ เพื่อดับ
เพื่อสลัดคืน เพื่อระงับ ฯลฯ ออกสลาสังขารทั้งปวง เพื่อนึกถึงสิกฺขา ๓ อย่างนี้ก็ฟังศึกษา
เมื่อรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อเห็นก็ฟังศึกษา เมื่อพิจารณาก็ฟังศึกษา เมื่ออธิษฐานจิตก็ฟังศึกษา เมื่อ
น้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ฟังศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็ฟังศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติก็ฟังศึกษา
เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ด้วยปัญญาก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ยิ่งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งก็ฟังศึกษา เมื่อ
กำหนดรู้ด้วยปัญญาเครื่องกำหนดรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละก็ฟังศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่
ควรเจริญก็ฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ฟังศึกษา สมาทานประพฤติ
สมาทานปฏิบัติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น . ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ . ข้าแต่พระองค์
ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ยอมหวังพระวาจาของ
พระองค์ . บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ฟังศึกษา
นิพพานเพื่อตน .

[๒๐๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโรตกะ)

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มีปัญญา มีสติ ทำความเพียรใน
ทิฏฐินี้แหละ . บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ฟังศึกษา
นิพพานเพื่อตน .

[๒๐๙] คำว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง . . . ทำความเพียร ความว่า ท่านจงทำความเพียร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ทำความหมั่น ทำความเป็นผู้มีความหมั่น ทำความพยายาม ทำความทรงจำ ทำความเป็นผู้กล้า
ยังฉันทะให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้เข้าไปตั้งไว้ ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง . . . ทำความเพียร .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โรตกะ ในอุเทศว่า โรตกะติ ภควา .
คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญัตติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกโรตกะ .

[๒๑๐] คำว่า อธิ ในอุเทศว่า "อิธ นีปปโก สโต" ดังนี้ คือ ทิฏฐินี้ ในความ
ควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้
ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตศาสนนี้ ในอัตถภาพนี้ ในมนุษยโลกนี้ .

คำว่า นีปปโก ความว่า เป็นผู้มึปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส .

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐานเครื่องพิจารณา
เห็นภายในกาย ฯลฯ ผู้นั้นตรัสว่ามีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มึปัญญา มีสติ . . . ใน
ทิฏฐินี้แหละ .

[๒๑๑] คำว่า ได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ความว่า ได้ยิน คือ ได้ฟัง ศึกษา เข้าไป
ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้วซึ่งถ้อยคำ คำเป็นทาง เทศนา อนสนธิของเรา แต่ปากเรานี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว .

[๒๑๒] ศึกษา ในคำว่า สิกฺขะ ในอุเทศว่า "สิกฺขะ นีพพานมตฺตโน" ดังนี้ มี ๓
คือ อริสัจศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา ฯลฯ นี้ ชื่อว่า อริปัญญาศึกษา .

คำว่า นีพพานมตฺตโน ความว่า ฟังศึกษามาเมื่อริสัจ เมื่อริจิตต เมื่อริปัญญา . . . สมาทาน
ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน . เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มึปัญญา มีสติ ทำความเพียรในทิฏฐินี้
นี้แหละ . บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ฟังศึกษานิพพาน
เพื่อตน .

[๒๑๓] ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็น
พราหมณ์ เทียวอยู่ในมนุษยโลก . ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันต-
จักขุ ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์นั้น . ข้าแต่พระสัณณะ
ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย .

[๒๑๔] เทพ ในอุเทศว่า "ปัสสามหํ เทวมนุสฺสโลก" ดังนี้ มี ๓
คือ สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑ . สมมติเทพเป็นไฉน? พระราชา พระราช-
*กุมารและพระเทวี เรียกว่า สมมติเทพ .

อุปัตติเทพเป็นไฉน? เทวดาชาวจาตุมหาราชิกา เทวดาชาวดาวดึงส์ เทวดาชาวยามา
เทวดาชาวดุสิต เทวดาชาวนิมมานรดี เทวดาชาวปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม
และเทวดาในชั้นที่สูงกว่า เรียกว่าอุปัตติเทพ .

วิสุทธิเทพเป็นไฉน? พระอรหันตชนาสพสวากของพระตถาคต และพระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้า เรียกว่า วิสุทธิเทพ .

พระผู้มีพระภาคเป็นเทพ เป็นเทพยิ่งกว่าสมมติเทพ เกว่าอุปัตติเทพ และกว่าวิสุทธิเทพ
ทั้งหลาย เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสัพเพยังกว่าสัพเพ เป็นนาคยิ่งกว่านาค เป็นเจ้าคณะยิ่งกว่า
เจ้าคณะ เป็นมุณียิ่งกว่ามุณี เป็นพระราชายิ่งกว่าพระราช .

คำว่า ปัสสามหํ เทว มนุสฺสโลก ความว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ
คือ ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นอุตฺตเทพ ย่อมเห็น ย่อมดู ย่อมเลดู ย่อมฟังดู ย่อมเข้าพิจารณา
ซึ่งพระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ . . .
ในมนุษยโลก .

[๒๑๕] คำว่า อภิโณ ในอุเทศว่า "อภิโณ พฺราหมณํ อริยมาน" ดังนี้ ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต เป็นเครื่องกังวล เครื่องกังวลเหล่านั้น
อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ไม่มีเครื่องกังวล .

คำว่า พฺราหมณํ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่าปราชญ์ เพราะทรงลยธรรม
๗ ประการแล้ว คือ ทรงลยสังขารทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมมัตตปริมาส ราคะ โทสะ โมหะ
มานะ และทรงลยธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่
มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป .

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกโรตกะ)

พระผู้มีพระภาคลอยเสียแล้วซึ่งธรรมอันลามกทั้งปวง ปราศจาก
มลทิน มีจิตตั้งมั่นดี มีจิตคงที่ ล่วงแล้วซึ่งสังสาร เป็นผู้บริบูรณ์ .

พระผู้มีพระภาคนั้น ตณฺหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

บัณฑิตกล่าว่า เป็นผู้ประเสริฐ.

คำว่า อริยมานะ ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ รักษา เป็นไป
เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็นพราหมณ์เทียวไป.

[๒๑๖] โธกพราหมณ์กล่าว่า พระผู้มีพระภาคว่า ต่ในอุเทศว่า "ตนุต นมสฺสามิ
สมนตฺตจฺข" ดังนี้.

คำว่า นมสฺสามิ ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ขอ
นมัสการด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ หรือขอนมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ
บูชา ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักขุ ในบทว่า สมนตฺตจฺข. พระผู้มีพระภาคทรง
เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยพระสัพพัญญุต-
* ญาณนั้น.

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไรๆ น้อยหนึ่งในโลกนี้
อนึ่ง ไม่ทรงรู้อะไรๆ ที่ไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มีเลย. พระตถาคต
ทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ธรรมชาติใดที่ควรแนะนำมีอยู่ พระ-
ตถาคตทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมชาตินั้นแล้ว เพราะฉะนั้น พระตถาคต
จึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ข้าพระองค์ ขอนมัสการพระองค์.

[๒๑๗] คำว่า สักกะ ในอุเทศว่า "ปมฺมจ มํ สกฺก กกฺกถา" ดังนี้ ความว่า
พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจากศากยสกุล แม่เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสักกะ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี
พระภาคเป็นผู้มีมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม่เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ.
พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปปะ
ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปธาน
ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทริย ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค
ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคมีมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วย
รัตนทรัพย์ทั้งหลายอย่างนี้ แม่เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี-
* พระภาคเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ อาจหาญ มีความสามารถ ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า
ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจาก
ความเป็นผู้มีชนลูกชนพอง แม่เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สักกะ.

วิกิจจนา คือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกข์สมุทัย ความสงสัยในทุกข์-

* นิโรธ ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในเจื่อนเบื้องต้น ความสงสัยในเจื่อน
เบื้องปลาย ความสงสัยทั้งในเจื่อนเบื้องต้นและเจื่อนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกัน
เกิดขึ้น คือ ความที่สังขาราทิธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน ความสงสัย กิริยาที่สงสัย
ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่ตกลง ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง
ความลังเล ความไม่ถือเอาโดยส่วนเดียว ความระแวง ความระแวงโดยรอบ ความตัดสินใจ
ไม่ลง ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสั่นเห่ เรียกว่า กถกถา.

คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย
ความว่า ขอพระองค์จงปลดปล่อย จงปล่อย จงถอนขึ้น จงหลุดซึก จงให้ข้าพระองค์ออกไป
จากอุกตร คือความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดปล่อย
ข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลาย. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงทูลว่า

ข้าพระองค์ยอมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพเจ้า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล
เป็นพราหมณ์เทียวอยู่ในมนุษยโลก. ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ
ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์นั้น. ข้าแต่พระสักกะ ขอ
พระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๑๘] ดูกรโธกะ เราไม่อาจปลดปล่อยใครๆ ที่มีความสงสัยในโลกได้
ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ ฟังข้ามโอฆะนี้ได้ด้วยความรู้
อย่างนี้

[๒๑๙] คำว่า เราไม่อาจปลดปล่อย ความว่า เราไม่อาจ ปลด ปล่อย แก่ ปล่อย
ถอนขึ้น หลุดซึกท่านให้ออกจากอุกตร คือความสงสัยได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เรา
ไม่อาจปลดปล่อย.

อีกอย่างหนึ่ง เราไม่อาจ ไม่สามารถ ไม่อดสาเห ไม่พยายาม ไม่กระทำความหมั่น
ไม่กระทำความเป็นผู้มีความหมั่น ไม่กระทำให้ยาวแรง ไม่ทำความทรงจำ ไม่ทำความเพียร ไม่ยัง
ฉันทะให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพื่อจะแสดงธรรมกะบุคคลผู้ไม่มี
ศรัทธา ไม่มีฉันทะ ผู้เกียจคร้าน มีความเพียรเลว ไม่ปฏิบัติตาม แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้
จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดปล่อย.

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเหล่านั้นฟังปลดปล่อยได้ ก็ไม่ต้องมีใครๆ อื่นช่วยปลดปล่อย.
บุคคลทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามสมควร ปฏิบัติตามเป็นไปตามประโยชน์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ด้วยเรี่ยวแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น ของตน ด้วย
เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ อัน
เป็นส่วนของตนเอง พึงปลดปล่อยได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดปล่อย .

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรจุนทะ บุคคลนั้นหนอเป็นผู้
ติดหล่มอยู่ด้วยตน จักถอนขึ้นซึ่งบุคคลอื่นผู้ติดหล่มได้ ข้อนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ . ดูกรจุนทะ
บุคคลนั้นหนอ ไม่ได้ฝึก ไม่ได้ถูกแนะนำ ไม่ได้บรอบแล้วด้วยตนเอง จักฝึกจักแนะนำให้
บุคคลอื่นให้ดับบรอบได้ ข้อนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ . แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่
อาจปลดปล่อยได้ .

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

กรรมชั่วอันบุคคลทำด้วยตนเองแล้ว จักเศร้าหมองด้วยตนเอง .

กรรมชั่วอันบุคคลไม่ทำด้วยตนเองแล้ว ย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง .

ความบริสุทธิ์ ความไม่สุทธฺิ เจเพาะตน . ผู้อื่นจะช่วย

ชำระผู้อื่นให้บริสุทธิ์หาได้ไม่ .

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดปล่อย .

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรพราหมณ์ นิพพานก็ตั้งอยู่อย่างนั้น
แหละ . หนทางนิพพานก็ตั้งอยู่ . เราผู้แนะนำก็ตั้งอยู่ . ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ สาวกทั้งหลายของเรา
เราก็ดูกเตือน้อย่างนี้ พราสสอนอย่างนี้ . บางพวกบรรลุนิพพานอันมีความสำเร็จส่วนเดียว . บาง
พวกก็ไม่บรรล . ดูกรพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ . ดูกรพราหมณ์ ตถาคตเป็นแต่
ผู้บอกทาง . ใครถามทางแล้วก็บอกให้ . บุคคลทั้งหลายปฏิบัติอยู่ด้วยตน พึงพ้นได้เอง . แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดปล่อย .

[๒๒๐] คำว่า ดูกรโธกะ . . . ใครๆ ผู้มีความสงสัยในโลก ความว่า ซึ่งบุคคลผู้มี
ความสงสัย มีความเคลือบแคลง มีความระแวง มีความเห็นเป็นสองทาง มีวิจิจจณา .

คำว่า กปิ ความว่า ใครๆ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหัสถ์
บรรพชิต เทวดา หรือมนุษย์ .

คำว่า โลก ความว่า ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ดูกรโธกะ . . . ใครๆ ผู้มีความสงสัยในโลก .

[๒๒๑] คำว่า ก็แต่ . . . เมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ ความว่า อมตนิพพาน ความระงับ
สังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปัทพ์ทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสํารอกกิเลส ความดับ ความ
ออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ .

คำว่า เสฏฐ ความว่า อันเลิศ คือ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานอุดม .

คำว่า อาชาณมาน ความว่า รู้ทั่ว คือ รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ เทงตลอด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ก็แต่ . . . รู้ทั่วธรรมอันประเสริฐ .

[๒๒๒] คำว่า ท่านพึงข้ามโอฆะนี้ด้วยความมารู้อย่างนี้ ความว่า ท่านพึงข้าม คือ พึง
ก้าวล่วง พึงเป็นไปล่วง ซึ่งโอฆะคือกาม โอฆะคือภพ โอฆะคือทัญญู โอฆะคืออวิชชา
ด้วยความมารู้อย่างนี้ . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพึงข้ามโอฆะนี้ด้วยความมารู้อย่างนี้ . เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า .

ดูกรโธกะ เราไม่อาจปลดปล่อยใครๆ ที่มีความสงสัย
ในโลกได้ . ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ พึงข้าม
โอฆะนี้ได้ด้วยความมารู้อย่างนี้ .

[๒๒๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณา
ตรัสสอนธรรมอันสังัดที่ข้าพระองค์พึงรู้ได้ . ข้าพระองค์ไม่
ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัย
แล้วพึงเที่ยวไป .

[๒๒๔] คำว่า อนุสาส พุรหฺเม ในอุเทศว่า "อนุสาส พุรหฺเม กรณายมาโน"
ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดตรัสสอน คือ อนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดตรัสสอน .

คำว่า กรณายมาโน ความว่า โปรดกรุณา ปราบณ รักษา อนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณาตรัสสอน .

[๒๒๕] อมตนิพพาน . . . ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่า เป็นธรรม
อันสังัด ในอุเทศว่า "วิเวกมมํ ยมหนํ วิชฌ" .

คำว่า ยมหนํ วิชฌ ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้งเฉพาะ พึง
เทงตลอด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ธรรมอันสังัดที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง .

[๒๒๖] คำว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ ความว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง
คือ ไม่ติด ไม่พัวพัน เหมือนอากาศอันไม่ขัดข้อง คือ ไม่ติด ไม่พัวพัน ด้วยเหตุอย่างนี้
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ . ข้าพระองค์ไม่รัก ไม่ชัง ไม่หลง ไม่มัวหมอง
เหมือนอากาศที่ใครๆ ย่อมด้วยน้ำครึ่ง น้ำขม น้ำสียขาว น้ำสียผาด ไม่ได้ ฉะนั้น แม้ด้วย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
เหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ. ข้าพระองค์ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง
ไม่หุดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง เหมือนอากาศ ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่หุดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ .

[๒๒๓] คำว่า อิเรว สนโต ในอุเททว่า อิเรว สนโต อลิโต จเรยฺย ความว่า
เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ คือ เป็นผู้นั่งอยู่ในที่นี้แหละ ผู้เป็นนั่งอยู่แล้ว ณ อาสนะนี้
แหละ เป็นผู้นั่งอยู่แล้วในบริษัทนี้แหละ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ
ในที่นี้แหละ .

อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับระงับแล้ว ในที่นี้
นี้แหละ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ .

"คำว่า อลิโต ความว่า นิสัยมี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ
นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย. ฯลฯ นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสัย. ข้าพระองค์ละตัณหานิสัย ละคตินทิฏฐินิสัย
ไม่อาศัย จักษุ โสตร ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ไม่อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมาภรณ์ ไม่อาศัย สกฺข คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข ไม่อาศัยจิوار บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานเภสัชบริวาร ไม่อาศัยกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่อาศัยกามภพ รูปภพ
อรูปภพ ไม่อาศัยสัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ ไม่อาศัยเอกโวการภพ
จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ไม่อาศัยอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่อาศัย ไม่แอบ ไม่เข้าถึง
ไม่พัวพัน ไม่น้อมใจ ออก สละ พ้นขาดแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ
และธรรมที่พึงรู้แจ้ง มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าไม่อาศัย .

คำว่า จเรยฺย ความว่า พึงเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติไป
เป็นไป เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัยแล้ว
พึงเที่ยวไป . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณา
ตรัสสอนธรรมอันสงัดที่ข้าพระองค์พึงรู้ได้. ข้าพระองค์ไม่
ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัย
แล้ว พึงเที่ยวไป .

[๒๒๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโธตกะ) เราจักบอกความ
สงบในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตนแก่ท่าน ที่
บุคคลได้ทราบแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้ามตัณหาอันชาน
ไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ .

[๒๒๕] คำว่า เราจักบอกความสงบ . . . แก่ท่าน ความว่า เราจักบอก คือ จักเล่า . . .
จักประกาศซึ่งความสงบราคะ ความสงบโทสะ ความสงบโมหะ ความสงบ เข้าไปสงบ ความ
เข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระงับซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ
ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความหวัตต่อ ความแข่งดี ความถือตัว ความ
ดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลกิเลสทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เรา
จักบอกความสงบ . . . แก่ท่าน . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โธตกะ ในอุเท
ทว่า โธตกาติ ภควา ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องหมายโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโธตกะ .

[๒๓๐] คำว่า ทิฏเฐ ฐมเม ในอุเททว่า ทิฏเฐ ฐมเม อนัตถิ ดังนี้ ความว่า ใน
ธรรมที่เราเห็นแล้ว คือ ในธรรมที่เรารู้แล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ปรากฏแล้ว
แจ่มแจ้งแล้ว คือ ในธรรมที่เราเห็นแล้ว . . . แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกทุกขในทุกขที่เราเห็นแล้ว จักบอกสมุทัยในสมุทัยที่เราเห็น
แล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกธรรมอันบุคคลผู้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควร
เรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว .

คำว่า ประจักษ์แก่ตน ความว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรารู้เฉพาะ
ด้วยตนเอง โดยไม่บอกกล่าวกันมาดังนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ
กันมา ไม่บอกด้วยอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอก
ด้วยความตรึกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน .

[๒๓๑] คำว่า ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป ความว่ากระทำให้รู้แจ้ง คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้รู้แจ้ง . . . แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็น
ธรรมดา .

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐานเครื่อง
พิจารณาเห็นกายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นตรัสว่า เป็นผู้มีสติ .

คำว่า เทียวไป ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา
บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติเทียวไป .

[๒๓๒] ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูลตรัสว่า ตัณหาอัน
ชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตติกา"

คำว่า วิสตติกา ความว่า ตัณหาชื่อวิสตติกา เพราะอรรถว่ากระไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่า
ชานไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตติกา .

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก . คำว่า พึงข้ามตัณหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่างๆ ในโลก ความว่า พึงเป็นผู้มีสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง
ซึ่งตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่างๆ ในโลก . เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจึงบอกความสงบในธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์ แก่ตน
แก่ท่าน ที่บุคคลได้ทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเทียวไป พึงข้าม
ตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ .

[๒๓๓] ข้าแต่พระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ขอบใจ
พระดำรัสของพระองค์นั้น และสันติอันสูงสุดที่บุคคล
ทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเทียวไป พึงข้ามตัณหาอันชานไปใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ .

[๒๓๔] คำว่า ต ในอุเทศว่า ตฺปิจาห อภินันทามิ ความว่า ซึ่งพระดำรัส คือ ทางแห่ง
ถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของพระองค์ .

คำว่า อภินันทามิ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมยินดี ชอบใจ เบิกบาน อนโมทนา พอใจ
ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมชอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น .

คำว่า มเหสี ในอุเทศว่า มเหสี สนมุตตมัม ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรง
แสวงหา สาะหา ค้นหาซึ่งสัจจะอันยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี . พระผู้มีพระภาคทรง
แสวงหา สาะหา ค้นหาซึ่งสมาธิอันยิ่งใหญ่ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดาล่วงเทวดา ประทับ
อยู่ ณ ที่ไหน . พระนราศกประทับอยู่ ณ ที่ไหน . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี .

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความสารถกิเลส ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า สันติ ในอุเทศว่า
"สนมุตตมัม" .

คำว่า อุตตมัม ความว่า เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุดอย่างยิ่ง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี สนมุตตมัม .

[๒๓๕] คำว่า ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติเทียวไป ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ
เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้รู้แจ้ง . . . แจ่มแจ้งแล้ว สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา .

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐาน เครื่อง
พิจารณาเห็นกายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสติ .

คำว่า จร ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง
เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติเทียวไป .

[๒๓๖] ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล เรียกว่า ตัณหา
อันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตติกา"

คำว่า วิสตติกา ความว่า ตัณหาชื่อวิสตติกา เพราะอรรถว่ากระไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่า
ชานไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตติกา .

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก . คำว่า พึงข้ามตัณหาอันชานไปใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลก ความว่า พึงเป็นผู้มีสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง
ซึ่งตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่างๆ ในโลก . เพราะเหตุนี้พระพรหมมุนีจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น
และสันติอันสูงสุดที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเทียวไป พึงข้ามตัณหาอันชานไปในอารมณ์
ต่างๆ ในโลกได้ .

[๒๓๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโธตกะ) ท่านย่อมรู้
ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็นเครื่องข้องอยู่ในโลก
แล้วอย่าได้ทำตณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่.

[๒๓๘] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่านย่อมรู้ คือ ย่อมรู้แจ้ง
รู้แจ้งเฉพาะ แห่งตลอดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ไรตะกะ ในอุเทศว่า "ไรตะกะติ ภควา".

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญัตติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรไรตะกะ.

[๒๓๙] พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภควา ขึ้นสูง ในอุเทศว่า "อุทฺธํ อโธ ติริยํจาปิ
มขฺเณ" ดังนี้ ตรัสอดีตว่าขึ้นต่ำ. ตรัสปัจจุบันว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. อีกอย่างหนึ่ง ตรัส
สุขเวทนาวา ขึ้นสูง. ตรัสทุกข์เวทนาวา ขึ้นต่ำ. ตรัสทุกขมสุขเวทนาวา ชั้นกลางส่วนกว้าง.
ตรัสกุศลธรรมว่า ขึ้นสูง. ตรัสอกุศลธรรมว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสอพยพธรรมว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง.
ตรัสเทวโลกว่า ขึ้นสูง. ตรัสอบายโลกว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสมนุษยโลกว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัส
อรูปธาตุว่า ขึ้นสูง. ตรัสกามธาตุว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสรูปธาตุว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสส่วน
เบื้องบนตลอดถึงพื้นเท้าว่า ขึ้นสูง. ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสส่วนกลาง
ว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขึ้นสูง ขึ้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๒๔๐] คำว่า ท่านรู้แล้วซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก ความว่า รู้ คือ ทราบ
เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏว่า ธรรมนี้เป็นเครื่องข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่อง
ขัดข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องผูกพัน ธรรมนี้เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว
ซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก.

[๒๔๑] คำว่า อย่าได้ทำแล้วซึ่งตณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า รูปตณหา
สัทตตณหา คันธตณหา รสตณหา โผฏฐัพพตณหา ธรรมตณหา.

คำว่า เพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ท่านอย่าได้ทำ คือ อย่าให้ตณหาเกิด อย่าให้
เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งตณหา เพื่อภพน้อยและภพใหญ่ คือ เพื่อกรรมภพ (กรรมวิภว) เพื่อปณิพภพ (วิปากวิภว)
เพื่อกามภพ (กามภว) เพื่อกรรมภพ (กรรมวิภว) เพื่อกามภพ เพื่อปณิพภพ (วิปากวิภว) เพื่อ
รูปภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อวิปากวิภวอันให้เกิดใหม่ในรูปภพ เพื่อรูปภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อ
วิปากวิภว อันให้เกิดใหม่ในรูปภพ เพื่อภพน้อยๆ เพื่อคติบ่อๆ เพื่ออภิตบ่อๆ เพื่อปฏิสนธิ
บ่อๆ เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพน้อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่าได้ทำตณหาเพื่อภพน้อย
และภพใหญ่. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ขึ้นต่ำ
และชั้นกลางส่วนกว้าง. ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็นเครื่องข้อง
ในโลกแล้ว อย่าได้ทำตณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ นั่งประณมอัญชลินมัสการ พระผู้มีพระภาคประกาศว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล.
จบ ไรตะกมาณวักปัญหานิทเทศ ที่ ๕.

อุปสีมาณวักปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอุปสีวะ

[๒๔๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสีกกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยแล้ว ไม่อาจ
ข้ามโอชะใหญ่ได้. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ขอพระองค์
จงตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามโอชะนี้ได้.

[๒๔๓] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก อหํ สกฺก มหฺนตโมฆํ ดังนี้ ความว่า
ข้าพระองค์ไม่มีบุคคลเป็นเพื่อน หรือไม่มีธรรมเป็นเพื่อน. ข้าพระองค์อาศัยบุคคลหรืออาศัยธรรม
แล้ว พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอชะ ภาวะโอชะ ญิฐิโอชะ
อริชาโอชะ ใหญ่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เดียว.

คำว่า สกฺก คือ พระผู้มีพระภาคเป็นศากยราช พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจากศากย-

* สกฺก แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สีกกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะเหตุนี้
พระองค์จึงชื่อว่าพระสีกกะ. พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล
ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปเป ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือ
สติปัญญา ฯลฯ ทรัพย์คืออินพพาน. พระผู้มีพระภาคมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วย
ทรัพย์รัตนะหลายอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่า สีกกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคผู้อาจ ผู้องอาจ มีความสามารถ อาจหาญ ผู้กล้า ผู้มี
ความแก่กล้า ก้าวหน้า ไม่ขาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ละความกลัวความขลาด
เสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีชนลุดชนพอง แม้เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นพระสีกกะ เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว . . . โอชะใหญ่ได้ .

คำว่า อิติ ในอุเทสว่า "อิฉายสฺมา อุปฺปัสสว" ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า อุปฺปัสสว เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุปสัวะทูลถามดังนี้ .

[๒๔๔] คำว่า อนิสฺสลิโต ในอุเทสว่า "อนิสฺสลิโต โน วิสหามิ ตาริต" ดังนี้ ความว่า ไม่อาศัยบุคคลหรือไม่อาศัยธรรมแล้ว .

คำว่า ไม่อาจ คือ ไม่อุตสาหะ ไม่อาจ ไม่สามารถ .

คำว่า ข้าม คือ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอชะ ภวโอชะ ทิฏฐิโอชะ อริชชาโอชะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อาศัยแล้วไม่อาจข้ามได้ .

[๒๔๕] คำว่า อารมมณฺ พฺรหฺมิ ในอุเทสว่า "อารมมณฺ พฺรหฺมิ สมฺนตฺตจฺญ" ความว่า ขอพระองค์ตรัส คือ บอก . . . ประกาศซึ่งอารมณ์ คือ ที่ยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจิตฺต ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจิตฺต , พระผู้มีพระภาคทรงเข้า เข้า ไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย พระสัพพัญญุตญาณนั้น .

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไร น้อยหนึ่งในโลกนี้ หนึ่ง ไม่ทรงรู้อะไร ที่ ไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มีเลย . พระตถาคต ทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง . ธรรมชาติใดที่ควรแนะนำมีอยู่ พระตถาคต ทรงรู้ยิ่งซึ่งธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันตจิตฺต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจิตฺต ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณ์ .

[๒๔๖] คำว่า ยํ นิสฺสลิโต ในอุเทสว่า "ยํ นิสฺสลิโต โอฆมิมิ ตเรยฺย" ดังนี้ ความว่า อาศัยบุคคล หรืออาศัยธรรมแล้ว .

คำว่า พึงข้ามโอชะนี้ได้ คือ พึงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่ง กามโอชะ ภวโอชะ ทิฏฐิโอชะ อริชชาโอชะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อาศัยอันใดแล้วพึงข้าม โอชะนี้ได้ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยแล้ว ไม่อาจ ข้ามโอชะใหญ่ได้ . ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจิตฺต ขอ พระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามโอชะ นี้ได้ .

[๒๔๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสบอกว่า ดูกรอุปสัวะ)

ท่านจะเป็นผู้มีสติเพ่งดูอากิณฺณญายตนสมาบัติ อาศัยสมาบัติ อันเป็นไปว่า อะไร น้อยหนึ่งไม่มีดังนี้แล้ว จงข้ามโอชะเกิด . ท่านจะละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย พิจารณา ดู ความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอดคืนและวันเกิด .

[๒๔๘] คำว่า ท่านจะเป็นผู้มีสติเพ่งดูอากิณฺณญายตนสมาบัติ ความว่า พราหมณ์นั้น ได้อากิณฺณญายตนสมาบัติ โดยปกติ ไม่รู้ว่าเป็นที่อาศัยว่าสมาปัตตินี้เป็นที่อาศัยของเรา . พระผู้มีพระภาคยอมตรัสบอกสมาบัติเป็นที่อาศัยและธรรมเป็นทางที่ออกยิ่งขึ้นไป แก่พราหมณ์นั้นว่า ท่านเข้าเนวสัณฺญาณสัณฺญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัติแล้ว จงเพ่งดู คือ ตรวจดู พินิจดู พิจารณา ดู ซึ่งธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดในสมาปัตตินั้น โดยความเป็นธรรมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นไข้ เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ เป็นของขำระ เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นของไม่สำราญ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของทำลาย เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทานเป็นของไม่มีที่เร้น เป็นของไม่เป็นสรณะ เป็นของไม่เป็นที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่าเป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นวิปริณามธรรม เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นของไม่เจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นดังเพชฌฆาต เป็นธรรมอันปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะ ปรีทนะ ทุกขโทมนัส และอปายาสเป็นธรรมดา เป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา เป็นของมีความดับเป็นธรรมดา เป็นของไม่น่าพอใจ เป็นของมีอาทินพโทษ เป็นของไม่มีเครื่องสลัดออก .

คำว่า มีสติ ความว่า ความระลึก ความตามระลึก ความระลึกเฉพาะ ฯลฯ ความระลึกชอบ นี้เรียกว่า สติ .

พราหมณ์นั้นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบ ด้วยสตินี้ ตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีสติเพ่งดูอากิณฺณญายตนสมาบัติ . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสัวะ ในอุเทสว่า อุปสัวาติ ภควา ดังนี้ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นลัทธิกัมมัญญุต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ .

[๒๔๙] คำว่า อาศัยสมาปัตติอันเป็นไปว่า อะไร น้อยหนึ่ง ไม่มีดังนี้แล้ว จงข้าม โอชะเกิด ดังนี้ ความว่า อากิณฺณญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่าอะไร น้อยหนึ่งย่อมไม่มี . อากิณฺณญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไร น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุไร . พราหมณ์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
นั้นเป็นผู้มีสติ เข้าวิญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ไม่ยังวิญญานนั้นขึ้น
แหละให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่าอะไร น้อยหนึ่งย่อมไม่มี. เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า อาภิกขุญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไร น้อยหนึ่งย่อมไม่มี. ท่านจงอาศัย
คือ เข้าไปอาศัยสมาบัตินั้น ทำให้เป็นอารมณ์ ให้เป็นเครื่องห่วงเหนียว แล้วจงข้าม ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโสมะ ภวโสมะ ทุกขโสมะ อวิชชาโสมะเกิด. เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยสมาบัตินั้นเป็นไปว่า อะไร น้อยหนึ่งย่อมไม่มีดังนี้แล้ว ข้ามโสมะเกิด.

[๒๕๐] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า กามะ ปหาย วิรโต กถาหิ ดังนี้ ความ
ว่า กามมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้
เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ สละ บรรเทา ทำให้
สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสกามทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย.

วิธีกิจจาเรียกว่า ความสงสัย ในอุเทศว่า วิรโต กถาหิ. ความสงสัยในทุกข ฯลฯ
ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสั่นไหว ใจตก ใจเหว ใจขาด ใจออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยความ
สงสัย ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เว้นจากความ
สงสัยทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง ใจ เว้น เว้นขาด ใจออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยดิรัจฉาน-

* กถา ๓๒ ประการ ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลายแล้ว เว้นจากความสงสัย
ทั้งหลาย.

[๒๕๑] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า "ตณฺหุขยํ รตฺตมฺหาภิปฺสฺส" ดังนี้.

กลางคืนชื่อว่า รัตตะ. กลางวันชื่อว่า อหะ. ท่านจงดู คือ พิจารณา แลดู ตรวจดู
พินิจ พิจารณา ซึ่งความสิ้นไปแห่งตัณหา คือ ความสิ้นแห่งราคะ โทสะ โมหะ คติ อุปัตติ
ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งกลางคืนกลางวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงพิจารณาดูความ
สิ้นแห่งตัณหาตลอดกลางคืนและกลางวัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งดูอาภิกขุญญายตนสมาบัติ อาศัย
สมาบัตินั้นเป็นไปว่า อะไร น้อยหนึ่งไม่มี. ดังนี้แล้ว
จงข้ามโสมะเกิด ท่านจงละกามทั้งหลายแล้ว เว้นจาก
ความสงสัยทั้งหลาย พิจารณาดูความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอด
คืนและวันเกิด.

[๒๕๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง ละสมาบัตินั้น
อาศัยอาภิกขุญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์
อย่างยิ่ง ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิกขุ-
ญญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ.

[๒๕๓] คำว่า สพเพส ในอุเทศว่า "สพเพส กามสฺส โย วิรโต" ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า สพเพส
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวม. โดยอุทานว่า กามสฺส กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-

* กาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนด
คือ สละ ปล่อย ละ สละคืน ขมความกำหนดในกามทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสฺมา อุปสีโว เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสฺมา เป็น
เครื่องกล่าวด้วยความรัก คำว่า อุปสีโว เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุปสีวะทูลถามว่า.

[๒๕๔] คำว่า ละสมาบัตินั้น อาศัยอาภิกขุญญายตนสมาบัติ ความว่า ละ เว้น สละ
ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งสมาบัติ ๖ ชั้นต่ำแล้ว อาศัย คือ แอบอิง เข้ามา เข้ามาพร้อม
ขอบใจ น้อมใจไปสู่อาภิกขุญญายตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมาบัตินั้น อาศัย
อาภิกขุญญายตนสมาบัติ.

[๒๕๕] คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัญญาสมาบัติ ๗ ท่าน
กล่าววว่า สัญญาวิโมกข์. บรรดาสัญญาสมาบัตินั้น อาภิกขุญญายตนสมาบัติเป็นวิโมกข์เลิศ
ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดมและอย่างยิ่ง. น้อมใจไป ในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง เลิศ
ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม อย่างยิ่ง ด้วยอริยมุตติวิโมกข์ คือ น้อมใจไปในสัญญา-

* วิโมกข์นั้น ปล่อยใจไปในสัญญาวิโมกข์นั้น ประพฤติในสัญญาวิโมกข์ มากอยู่ในสัญญาวิโมกข์
หนักอยู่ในสัญญาวิโมกข์ เอนไปในสัญญาวิโมกข์ โอนไปในสัญญาวิโมกข์ เจริญไปในสัญญา-

* วิโมกข์ มีสัญญาวิโมกข์นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์เป็น

อย่างยิ่ง .

[๒๕๖] คำว่า ตัญญู ในอุทเทสว่า "ตัญญู โส ตตถ อนานายายี" ดังนี้ เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามสองแง่ ไม่เป็นคำถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้ หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงดำรงอยู่หรือหนอ .

คำว่า ตตถ คือ ในอากัณเฏยญายตนสมาบัติ .

คำว่า อนานายายี ความว่า ไม่หวั่นไหว คือ ไม่พรินพรัง ไม่ไปปราศ ไม่อันตรายกันไป ไม่เสื่อมไป . อีกอย่างหนึ่ง ไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ไม่มัวหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากัณเฏยญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ . เพราะเหตุนี้ พระพรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากัณเฏยญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ อย่างยิ่ง ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากัณเฏยญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ .

[๒๕๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุรูปสัระ)

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากัณเฏยญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ อย่างยิ่ง ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสัญญา-วิโมกข์นั้น .

[๒๕๘] คำว่า สพเพส ในอุทเทสว่า "สพเพส กามสฺ โย วิตราโด" ดังนี้ ความว่า . . . ไม่มีส่วนเหลือ . คำว่า "สพเพส" นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวม .

โดยอุทานว่า กามสฺ กามมี ๒ อย่าง คือ วิตถกาม ๑ กิเลสกาม ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ เรียกว่า วิตถกาม . ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม .

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัด . . . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสัระ ในอุทเทสว่า "อุปสัระติ ภควา" ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า ดูกุรูปสัระ .

[๒๕๙] คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอากัณเฏยญายตนสมาบัติ ความว่า ละเว้น น้อมใจ ไปสู่อากัณเฏยญายตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอากัณเฏยญายตน-
*สมาบัติ .

[๒๖๐] คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัญญาสมาบัติ ๓ ท่าน กล่าวว่ สัญญาวิโมกข์ . . . มีสัญญาวิโมกข์นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ เป็นอย่างยิ่ง .

[๒๖๑] คำว่า ตัญญู ในอุทเทสว่า "ตัญญู โส ตตถ อนานายายี" ดังนี้ ความว่า พึงตั้งอยู่ห่มั่นกัป . คำว่า ตตถ คือ ในอากัณเฏยญายตนสมาบัติ คำว่า อนานายายี ความว่า ไม่หวั่นไหว . . . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากัณเฏยญายตนสมาบัตินั้น . เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากัณเฏยญายตนสมาบัติ น้อมใจไปแล้วในสัญญา-วิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากัณเฏยญายตนสมาบัตินั้น .

[๒๖๒] ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมาบัตินั้น . ข้าแต่ พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมาบัตินั้นนั่นแหละแม้มากปี . วิญญาณของบุคคล เช่นนั้นพึงมีหรือ?

[๒๖๓] คำว่า ตัญญู เจ โส ในอุทเทสว่า "ตัญญู เจ โส ตตถ อนานายายี" ดังนี้ ความว่า ถ้าผู้นั้นพึงดำรงอยู่ห่มั่นกัป .

คำว่า ตตถ คือ ในอากัณเฏยญายตนสมาบัติ .

คำว่า อนานายายี ความว่า ไม่หวั่นไหว . . . ไม่เศร้าหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าผู้นั้น ไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากัณเฏยญายตนสมาบัตินั้น .

[๒๖๔] คำว่า ปุคฺคปิ วสฺสาน ในอุทเทสว่า "ปุคฺคปิ วสฺสาน สมนตจกฺขุ" ดังนี้ ความว่า แม้มากปี คือ แม้อายุปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี หลายร้อยกัป หลายพันกัป หลายแสนกัป . พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ ในคำว่า ข้าแต่พระ-
*องค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ฯลฯ เหตุนี้พระตถาคต จึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ เพราะฉะนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ . . . แม้มากปี .

[๒๖๕] คำว่า ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมบัตินั้นนั่นแหละ วิญญาณ
ของบุคคลเช่นนั้นพึงมีหรือ ความว่า ผู้นั้นถึงความเป็นผู้เย็น ยั่งยืน เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ในสมบัตินั้นนั่นแหละ พึงตั้งอยู่ในสมบัตินั้นนั่นแหละเที่ยงแท้ .

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์นั้นย่อมถามถึงความเที่ยงแท้ และความขาดสูญของบุคคลผู้
บังเกิดในอากิญจัญญายตนภพว่า วิญญาณของผู้นั้นพึงเคลื่อนไป พึงขาดสูญ พินาศไป ไม่พึงมี
ปฏิสนธิวิญญาณไม่พึงเกิดในกามธาตุ ในรูปธาตุ หรือในอรูปธาตุดังนี้ หรือว่าย่อมถามถึง
ปรีณิพพานและปฏิสนธิของบุคคลผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพว่า บุคคลนั้น ย่อมปรีณิพพาน
ด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ ในอากิญจัญญายตนภพนั้นนั่นแหละ หรือว่าวิญญาณของบุคคลนั้น
พึงเคลื่อนไป พึงเกิดปฏิสนธิวิญญาณในกามธาตุ รูปธาตุ หรืออรูปธาตุอีก .

คำว่า ตถาวริสส ความว่า ของบุคคลชนิดอย่างนั้น คือ ของบุคคลเช่นนั้น ผู้ดำรง
อยู่ดังนั้น ผู้มีประการดังนั้น ผู้มีส่วนดังนั้น ผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมบัตินั้นนั่นแหละ วิญญาณของบุคคลเช่นนั้น
พึงมีหรือ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า .

ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมบัตินั้น . ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น
พึงมีในสมบัตินั้นนั่นแหละแม้มากปี . ญาณของบุคคล
เช่นนั้นพึงมีหรือ?

[๒๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุรอปลีวะ)
เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี ไม่
เข้าถึงความนับ ฉันท ไฉ มณีพ้นแล้วจากนามกาย ย่อมถึง
ความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉันทนั้น .

[๒๖๗] เปลวไฟตรัสว่า อัจจิ ในอุเทศว่า "อจี ยถา วาตเวเคน ชิตต" ดังนี้
ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีฐลี้ ลมไม่มีฐลี้ ลมเย็น ลมร้อน
ลมแรง ลมเบาหวิว ลมแต่ปีกนก ลมแต่ปีกครุฑ ลมแต่ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า วาตา .

คำว่า ดับแล้วเพราะกำลังลม ความว่า ดับ คือ สูญหาย หายไป สิ้นไป หหมดไป
หมดสิ้นไปแล้วเพราะกำลังลม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม . . . ฉันท .
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อปลีวะ ในอุเทศว่า "อปลีวาติ ภควา" ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องหมายด้วยความเคารพ ฯลฯ พระนามว่า ภควา นี้ เป็น
สังกัปบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุรอปลีวะ .

[๒๖๘] คำว่า อตถ ปเลติ ในอุเทศว่า อตถ ปเลติ น อเปติ สงข ดังนี้
ความว่า ย่อมดับไป คือ ถึงความสิ้นไป ถึงความหมดไป ดับไป สงบไป ระเบียบไป .

คำว่า ไม่เข้าถึงความนับ ความว่า ไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึงความอ้าง ความ
คาดคะเน ความบัญญัติว่า เปลวไฟนั้นไปสู่ทิศอื่นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมถึง
ความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ .

[๒๖๙] คำว่า เอว ในอุเทศว่า "เอว มณี นามกายา วิมุตโต" ดังนี้ เป็นเครื่อง
ยังอุปมาให้ถึงพร้อม .

ญาณ ตรัสว่า โมนะ ในคำว่า มณี . ฯลฯ มณีนั่นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็นเครื่อง
ข้องและตัดหาเป็นดังว่าชาย .

คำว่า พ้นแล้วจากนามกาย ความว่า มณีนั่นพ้นจากนามกายและรูปกายก่อนแล้วโดย
ปกติ คือ มณีนั่นละนามกายและรูปกายแล้ว ด้วยการละ คือ ความล่วงและความข่ม ด้วย
องค์นั้นๆ อาศัยพระผู้มีพระภาคแล้วได้อริยมรรค ๔ เพราะเป็นผู้ได้อริยมรรค ๔ จึงกำหนดรู้
นามกายและรูปกาย เพราะเป็นผู้กำหนดรู้นามกายและรูปกาย จึงพ้น คือ พ้นวิเศษจากนามกาย
และรูปกายด้วยความพ้นวิเศษส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มณีพ้นแล้วจากนามกาย . . .
ฉันทนั้น .

[๒๗๐] คำว่า ย่อมถึงความไม่มี ในอุเทศว่า "อตถ ปเลติ น อเปติ สงข" ดังนี้
ความว่า มณีนั่นย่อมปรีณิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ คือ ปรีณิพพานแล้วด้วยอนุภา-
*ติเสสนิพพานธาตุ .

คำว่า ย่อมไม่เข้าถึงความนับ ความว่า มณีนั่นย่อมไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึง
ความอ้าง ความคาดคะเน ความบัญญัติว่า เป็นภษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร
เป็นกฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์
มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มณีนั่น ไม่มี
เหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณ์เครื่องให้ถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมถึงความไม่มี ไม่
เข้าถึงความนับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี ไม่เข้า
ถึงความนับ ฉันท . มณีพ้นแล้วจากนามกาย ย่อมถึงความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
ไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉะนั้น .

[๒๓๑] มุนีนั่นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั่นยอมไม่มี หรือว่ามุนีนั่น
เป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง . ขอพระองค์ผู้เป็นพระ-
มุนี โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยดี พระองค์
ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง .

[๒๓๒] คำว่า มุนีนั่นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั่นยอมไม่มี ความว่า มุนีนั่นเป็นผู้
ดับไปแล้ว หรือว่ามุนีนั่นยอมไม่มี คือ มุนีนั่นดับแล้ว ขาดสูญแล้ว หายไปแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มุนีนั่นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั่นยอมไม่มี .

[๒๓๓] คำว่า หรือว่ามุนีนั่นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง ความว่า หรือว่ามุนี
นั้นเป็นผู้ยังยืน คือ เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงตั้งอยู่เที่ยงแท้ในอาภิ-
* จิณญายตนภพนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือมุนีนั่นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความ
เป็นผู้เที่ยง .

[๒๓๔] คำว่า ต ในอุเทศว่า ตมเม มุนี สาร วิทยาโรหิ ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์
ยอมทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ทรงประสาทปัญหาใด .

ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ ในคำว่า มุนี ฯลฯ มุนีนั่นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็น
เครื่องข้องและตัณหาเป็นดังว่าชาย .

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก . . . ด้วยดี ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก . . . ของ
ทรงประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์ผู้เป็นมุนี โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่
ข้าพระองค์ด้วยดี .

[๒๓๕] คำว่า พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง ความว่า พระองค์ทรงทราบ คือ
ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้แจ่มแจ้ง ทรงให้ปรากฏแล้วแท้จริง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า
มุนีนั่นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั่นยอมไม่มี หรือว่ามุนีนั่น
เป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง . ขอพระองค์ผู้เป็นพระมุนี
โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยดี . พระองค์ทรง
ทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง .

[๒๓๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกอปปสัวะ)
บุคคลผู้ดับไปแล้วยอมไม่มีประมาณ . ขนทั้งหลายพึงว่าบุคคล
นั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น . เมื่อธรรม
ทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง
บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว .

[๒๓๗] คำว่า บุคคลผู้ดับไปแล้วยอมไม่มีประมาณ ความว่า บุคคลผู้ดับไปแล้ว คือ
ปริณิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมไม่มี ย่อมไม่ปรากฏ ย่อมไม่ประจักษ์ประมาณ
แห่งรูป ประมาณแห่งเวทนา ประมาณแห่งสัญญา ประมาณแห่งสังขารประมาณแห่งวิญญาณ
ประมาณแห่งรูปเป็นต้นนั้น อันบุคคลผู้ดับไปแล้ว ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ให้สงบแล้ว
ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้
ดับไปแล้วยอมไม่มีประมาณ .

พระผู้มีพระภาคยอมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อปสัวะ ในอุเทศว่า อปสัวาดิ
ภควา ดังนี้ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกอปปสัวะ .

[๒๓๘] คำว่า ขนทั้งหลายพึงว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น
ดังนี้ ความว่า ขนทั้งหลายพึงว่า (บุคคลนั้น) ด้วยราคะ ด้วยโทสะ ด้วยโมหะ ด้วยมานะ
ด้วยภยธุติ ด้วยอหังการะ ด้วยวิจิจฉา ด้วยอนุสัยได้ว่า บุคคลนั้นเป็นผู้กำหนด เป็นผู้ขัดเคือง
เป็นผู้หลง เป็นผู้มีความทะนุถนอม เป็นผู้ถือมั่น เป็นผู้ถึงความพองขึ้น เป็นผู้ถึงความไม่ตกลง
หรือว่าเป็นผู้ถือกำลังอกัสมังขารเหล่านั้น บุคคลนั้นละเสียแล้ว เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ละอกัสมังขาร
เสียแล้ว ขนทั้งหลายพึงว่าโดยคิดด้วยเหตุใดว่า บุคคลนั้นผู้เกิดในนรก เป็นผู้เกิดในกำเนิด
ดิรัจฉาน เป็นผู้เกิดในปิตติวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป
เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มีใช่ไม่มีสัญญาก็มีใช่ บุคคล
นั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการละอันเป็นเครื่องให้ขนทั้งหลายพึงว่า พึงกล่าว พึงพูดถึงได้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายพึงว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น .

[๒๓๙] คำว่า เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว ความว่า เมื่อธรรมทั้งปวง
คือ เมื่อขันธ อายตนะ ธาตุ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งปวง อันบุคคล
นั้นถอนขึ้นแล้ว คือ ถอนขึ้นพร้อมแล้ว จุดขึ้นแล้ว จุดขึ้นพร้อมแล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้น
พร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลเสียแล้ว
ด้วยไฟคือ ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว .

[๒๔๐] คำว่า ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว ความว่า กิเลส ขันธ และ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
อภิสังขาร ตรัสว่า ทางแห่งถ้อยคำ . ถ้อยคำ ทางแห่งถ้อยคำ ชื่อ ทางแห่งชื่อ นිරตติ ทางแห่ง
นिरตติ บัญญัติ ทางแห่งบัญญัติ อันบุคคลนั้นถอนขึ้นแล้ว ถอนขึ้นพร้อมแล้ว จดขึ้นแล้ว
จดขึ้นพร้อมแล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้นพร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวัง
แล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ทางแห่ง
ถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ . ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคล
นั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น . เมื่อธรรม
ทั้งปวง อันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม่ทางแห่งถ้อยคำ
ทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว .
พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ นิ่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค ประกาศ
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของพวกข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็น
สาวก ดังนี้ .

จบอุปสัณณามกปัญหานิทเทศที่ ๖ .

นันทมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านพระนันทะ

[๒๔๑] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลกนี้ . ข้อนี้
นั้นเป็นอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบ
ด้วยญาณว่าเป็นมุนี หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย
ความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี?

[๒๔๒] คำว่า สนฺติ ในอุเทศว่า สนฺติ โลก มุนโย ดังนี้ ความว่า ย่อมมี คือ
ย่อมปรากฏ ย่อมประจักษ์ .

คำว่า ในโลก ความว่า ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนโลก .

คำว่า มุนีทั้งหลาย ความว่า อาชีวก นิครนถ์ ขฎ्ฐิ ดาบส ชื่อว่า มุนี เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา นนฺโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสฺมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า นนฺโท เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพระนันทะทูลถามว่า .

[๒๔๓] คำว่า ชนทั้งหลาย ในอุเทศว่า ชนา วทฺตติ ตยิทํ กถํสฺ ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร บรรพชิต เทวดา และมนุษย์ .

คำว่า ย่อมกล่าว ความว่า ย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ .

คำว่า ตยิทํ กถํสฺ เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามด้วยความเคลือบแคลง เป็น
คำถามสองแง่ ไม่เป็นคำถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไรหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้?
เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล หรือเป็นอย่างนี้? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกัน . . .
ข้อนี้มันเป็นอย่างไร?

[๒๔๔] คำว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนีหรือ ความว่า
ชนทั้งหลายย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติซึ่งบุคคลผู้เข้าไป เข้า
ไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยญาณอันสัปปัตด้วยสมบัติ ๘
หรือด้วยญาณ คือ อภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่ง
บุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนี .

[๒๔๕] คำว่า หรือว่าชนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็น
มุนี ความว่า หรือว่าชนทั้งหลายย่อมกล่าว . . . ประกอบด้วยความเพียรของบุคคลผู้เป็นอยู่
เคร่งหมอง ผู้ทำกิจที่ทำได้ยากยิ่งยวดหลายอย่างว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่าชน
ทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น
จึงกล่าวว่า

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก . ข้อนี้
นั้นเป็นอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบ
ด้วยญาณว่าเป็นมุนี หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย
ความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี?

[๒๔๖] ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วย
ทัญญู ด้วยสตะ ด้วยญาณ ว่าเป็นมุนี . เราย่อมกล่าวว่ามี
ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มีกรรม
หวังเที่ยวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี .

[๒๔๗] คำว่า น ทัญญุตา ในอุเทศว่า น ทัญญุตา น สุตฺตยา น ปาณิน ดังนี้
ความว่า ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวด้วยความหมกมุ่นด้วยความเห็น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

คำว่า สติยา ความว่า ไม่กล่าวด้วยความหมัดจืด ด้วยการฟัง .

คำว่า ปาณเน ความว่า ไม่กล่าวแม้ด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมาบัติ ๘ ไม่กล่าวด้วยญาณอันผิต เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อม ไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยทิวฏฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ .

[๒๘๘] คำว่า กุสลา ในอุเทศว่า มุนี นนท กุสลา วทนติ ดังนี้ ความว่า ท่านผู้ฉลาดในชั้น ท่านผู้ฉลาดในชาติ ท่านผู้ฉลาดในอายตนะ ท่านผู้ฉลาดในปฏิจสมุปบาท ท่านผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน ท่านผู้ฉลาดในสัมมปธาน ท่านผู้ฉลาดในอิทธิบาท ท่านผู้ฉลาดในอินทรีย์ ท่านผู้ฉลาดในพละ ท่านผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ท่านผู้ฉลาดในมรรค ท่านผู้ฉลาดในผล ท่านผู้ฉลาดในนิพพาน . ท่านผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อม ไม่กล่าว . . . ผู้ประกอบด้วยความหมัดจืดด้วยความเห็น ด้วยความหมัดจืดด้วยการฟัง ด้วยความหมัดจืดด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมาบัติ ๘ หรือด้วยญาณอันผิต ว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาด . . . กล่าว . . . ว่าเป็นมุนี .

[๒๘๙] คำว่า เราย่อมกล่าวชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มี ความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี ความว่า เสนามารตรัสว่า เสนา . กายทวจริตเป็น เสนามาร วจิตทริตเป็นเสนามาร มโนทวจริตเป็นเสนามาร ราคะเป็นเสนามาร โทสะเป็นเสนามาร *มาร โมหะเป็นเสนามาร ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทวจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นเสนามาร .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กามท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๑ ของท่าน . ความไม่ยินดีท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน . ความหิวและความกระหาย ท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน . ตัณหาท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน . ถีนมิทธะท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน . ความขลาดท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน . วิจิฉิชาท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน . ความลบหลู่ ความกระด้างท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน . ลาก ความสรรเสริญ สักการะ ยศที่ได้มาผิต ก็เป็นเสนา . ความยกตนและการชมผู้อื่นก็เป็นเสนา . นี่เสนามารของท่าน (เป็นมารไม่ปล่อยท่านให้พ้นอำนาจไป) เป็นผู้ประหารท่านผู้มีธรรมดำ . คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ . คนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้ความสุข ดังนี้ .

เสนามารทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ชนเหล่าใดชนะแล้ว ให้แพ้ ทำลาย กำจัดให้เบือนหน้าหนีแล้วด้วยอริยมรรค ๔ ในกาลใด ในกาลนั้น ชนเหล่านั้น เรากล่าวว่าผู้กำจัดเสนาเสียแล้ว .

คำว่า อนินชา ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลา-

*ภิสังขารทั้งปวง เป็นความทุกข์ . ความทุกข์เหล่านั้น ชนเหล่าใดละขาด ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ตรัสว่า ผู้ไม่มีความทุกข์ .

ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า ความหวัง ในคำว่า นินราสา ดังนี้ . ความหวังคือ ตัณหานี้ ชนเหล่าใดละขาด . . . เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ตรัสว่า ผู้ไม่มีความหวัง .

คำว่า เรากล่าวว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี ความว่า เราย่อมกล่าว . . . ย่อมประกาศว่า ชนเหล่าใด คือ พระอรหันตชินาสพ กำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง ย่อมเทียวไป คือ เปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไปรักษา บำรุง เยียวยา ชนเหล่านั้นเป็นมุนีในโลก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราย่อมกล่าว ว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อม ไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วย ทิวฏฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณว่า เป็นมุนี . เราย่อมกล่าว ว่า ชนใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี .

[๒๙๐] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้นนี้ ย่อมกล่าวความหมัดจืด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วย มงคลหลายชนิดบ้าง . (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) ผู้มีทุกข สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้ว ประพฤติอยู่ในทิวฏฐิ นั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
พระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๙๑] คำว่า เยเกจิ ในอุเทศว่า เยเกจิเม สมณพราหมณา เสา ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วน ไม่เหลือ. คำว่า เยเกจิ
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือ ถึงพร้อมด้วยการบวช
ภายนอกพรตศาสนานี้ ชื่อว่าสมณะ. ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาตะเจริญ ชื่อว่า พราหมณ์.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สมณพราหมณ์.

บทว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา นนโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสฺมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนโท เป็นชื่อ ฆลฺย เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพระนั้นทะทูลถามว่า.

[๒๙๒] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว
คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติความหมดจด คือ ความหมดจดพิเศษ ความ
บริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง . . . ด้วยการสดับบ้าง . . . ด้วยการ
เห็นและการสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการ
สดับบ้าง.

[๒๙๓] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว . . .
ย่อมบัญญัติความหมดจด . . . ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง . . . ด้วยวัตรบ้าง . . . ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๒๙๔] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่า ย่อมกล่าว . . .
ย่อมบัญญัติความหมดจด . . . ความพ้นรอบด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นขามากอย่าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๒๙๕] คำว่า กจฺจิสฺส ในอุเทศว่า กจฺจิสฺส เต (ภควา) ตตฺถ ยตา จรฺนตา ดังนี้
เป็นการถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการ
ถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล
หรือเป็นอย่างไรร? เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าบ้างหรือ.

คำว่า เต คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีทิฐิเป็นคติ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฆลฺย คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกาบัญญัติ
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พวกสมณพราหมณ์นั้น . . . บ้างหรือ.

คำว่า ตตฺถ ในอุเทศว่า ตตฺถ ยตา จรฺนตา ดังนี้ ความว่า ในทิฐิของตน
ในความควรของตน ในความชอบใจของตน ในลัทธิของตน.

คำว่า ยตา ความว่า สำรวม สงวน ค้มครอง รักษา ระวัง.

คำว่า เทยฺวไป ความว่า เทยฺวไป เทยฺวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวม
แล้วประพฤติอยู่ในทิฐินั้น . . . บ้างหรือ.

[๒๙๖] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ . . . ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา ความว่า ได้ข้ามแล้ว
คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติชราและมารณะ.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก คำว่า มาริสนี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับ
ด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ . . . ได้ข้ามแล้ว
ซึ่งชาติและชรา.

[๒๙๗] คำว่า ปุจฺฉามิ ตํ ในอุเทศว่า ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พุริเมตํ ดังนี้ ความว่า
ข้าพระองค์ขอทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ประกาศซึ่งปัญหานี้ว่า ขอพระองค์จงตรัส
บอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฆลฺย คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกาบัญญัติ.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส . . .
จงประกาศ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้.
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะเหตุนี้พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด
ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วย
มงคลหลายชนิดบ้าง. (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) ผู้นิรทุกข์
สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้ว ประพฤติอยู่ในทิฐิ
นั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์
โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๙๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรนั่นทะ)
สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด
ด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ด้วยมงคลหลายชนิด . เราขอมกล่าวว่ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ถึงแม้เป็นผู้ส่ำรวมแล้วประพฤติดุอยู่ในทฎฐินั้น
แต่ก็ข่ำมซึ่งชาติและชราไปไม่ได้ .

[๒๙๙] คำว่ เยเกจิ ความว่ ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ . คำว่ เยเกจิ นี้ เป็นเครื่องกล่ำรวมหมด . ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เข้าถึงการบวช ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก แต่พุทธศาสนานี้ชื่อว่าสมณะ . ชนเหล่าใด
เหล่านั้นอ้างว่ตนมีวาทะเจริญ ชื่อว่พราหมณ์ . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่านั้นนี้ . พระผู้มีพระภาคย้อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่ นั้นทะ ในอุเทศว่ นนทาทิ
ภควา ดังนี้ .

คำว่ ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่ำว่โดยเคารพ ฯลฯ คำว่ ภควา นี้ เป็นสังคิกำบัญญัติ
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่ ดูกรนั้นทะ .

[๓๐๐] คำว่ ยอมกล่ำว่ความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่ ยอมกล่ำว่
ยอมพูด ยอมบอก ยอมแสดง ยอมรับบัญญัติ ซึ่งความหมดจด ความหมดจดวิเศษ ความบริสุทธิ์
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง . . . ด้วยการสดับบ้าง . . . ด้วยการเห็น
และสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ ยอมกล่ำว่ความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง .

[๓๐๑] คำว่ ยอมกล่ำว่ความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่ ยอมกล่ำว่ . . .
ยอมรับบัญญัติความหมดจด . . . ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง . . . ด้วยวัตรบ้าง . . . ด้วยศีลและวัตรบ้าง
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ ยอมกล่ำว่ความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง .

[๓๐๒] คำว่ ยอมกล่ำว่ความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่ ยอมกล่ำว่ . . .
ยอมรับบัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความดีนขำว่มากอย่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ ยอมกล่ำว่ความ
หมดจดด้วยมงคลหลายชนิด .

[๓๐๓] คำว่ กิโฉปิ ในอุเทศว่ กิโฉปิ เต ตถก ยตา จรณติ เป็นบทสนธิ
เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นเครื่องทำบทให้เต็ม เป็นความพร้อมเพรียงแห่งอักขระ เป็นความ
สละสลวยแห่งพยัญชนะ . บทว่ กิโฉปิ นี้ เป็นไปตามลำดับบท คำว่ เต คือ พวก
สมณพราหมณ์ผู้มีทฎฐิ . คำว่ ตถก ความว่ ในทฎฐิของตน ในความควรของตน ในความ
ชอบใจของตน ในลัทธิของตน . คำว่ ยตา ความว่ เป็นผู้ส่ำรวม สงวน ค้มครอง รักษา
ระวัง .

คำว่ จรณติ ความว่ เทียวไป . . . เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ ถึงแม้สมณพราหมณ์
เหล่านั้นเป็นผู้ส่ำรวมแล้ว ประพฤติดุอยู่ในทฎฐินั้น .

[๓๐๔] คำว่ เราขอมกล่ำว่ . . . ข่ำมชาติและชราไปไม่ได้ ความว่ เราขอมกล่ำว่ . . .
ยอมประกาศว่ ข่ำม ข่ำมขึ้น ข่ำมพ้น ก่ำลวง เป็นไปลวงซึ่งชาติ ชราและมรณะไปไม่ได้
คือ ไม่ออก ไม่สละ ไม่ก่ำลวง ไม่เป็นไปลวงจากชาติ ชราและมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่
ภายในชาติ ชราและมรณะ วนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร ไปตามชาติ ชราก็เล่นตาม พยาริกิ
ครอบงำ มรณะก็ห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสละ ไม่มีที่ฟัง เพราะฉะนั้นจึงชื่อ
ว่ เราขอมกล่ำว่ ข่ำมชาติและชราไปไม่ได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ยอมกล่ำว่ความหมดจด ด้วย
การเห็นและด้วยการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิด . เราขอมกล่ำว่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้
เป็นผู้ส่ำรวมแล้วประพฤติดุอยู่ในทฎฐินั้น แต่ก็ข่ำมซึ่งชาติและ
ชราไปไม่ได้ .

[๓๐๕] (ท่านพระนันทะทูลถามว่)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ยอมกล่ำว่ความหมดจด ด้วย
การเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิดบ้าง . ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุนีตรัสสมณพราหมณ์
เหล่านั้นว่ ข่ำมโอะมะไปไม่ได้แล้ว . ข่ำแต่พระองค์ผู้เ็นรทุกข์
เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข่ำม
ชาติและชราไปได้แล้ว . ข่ำแต่พระผู้มีพระภาค ข่ำพระองค์ขอล
ถามปัญหานั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ .

[๓๐๖] คำว่ เยเกจิ ในอุเทศว่ เยเกจิ เม สมณพราหมณาเส ดังนี้ ความว่
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ . คำว่ เยเกจิ นี้
เป็นเครื่องกล่ำว่รวมหมด . ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือ ถึงพร้อมด้วยการบวช
ภายนอกพุทธศาสนานี้ ชื่อว่สมณะ . ชนเหล่าใดเหล่านั้นอ้างว่ตนมีวาทะเจริญ ชื่อว่พราหมณ์ .
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้นนี้ .

คำว่ อิติ ในอุเทศว่ อิจายสฺมา นนโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่ อายสฺมา
เป็นเครื่องกล่ำว่ด้วยความรัก . คำว่ นนโท เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น .
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ ท่านพระนันทะทูลถามว่ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๓๐๓] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว
ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติความหมดจด คือ ความหมดจดพิเศษ ความบริสุทธิ์
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง . . . ด้วยการสดับบ้าง . . . ด้วยการเห็นและ
การสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง .

[๓๐๔] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว . . . ย่อม
บัญญัติความหมดจด . . . ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง . . . ด้วยวัตรบ้าง . . . ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง .

[๓๐๕] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่า ย่อมกล่าว . . . ย่อม
บัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นขามากอย่าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจด
ด้วยมงคลหลายชนิด .

[๓๐๖] คำว่า เต เจ ในอุทเทว่า เต เจ มณี พุริส โนหมตัญเณ ดังนี้ ความว่า
พวกสมณพราหมณ์ผู้มีทิวฏฐิเป็นคติ ญาณท่านกล่าวว่า โมนะ ในบทว่า มณี . ฯลฯ พระผู้มีพระภาค
นั้น ล่วงแล้วซึ่งราชาภิรตธรรมเป็นเครื่องข้อง และตัดหาเป็นดังว่าชาย เป็นมณี .

คำว่า ย่อมตรัสว่า . . . ข้ามโอชะ ไปไม่ได้แล้ว ความว่า ข้ามไม่ได้แล้ว คือ ข้ามขึ้น
ไม่ได้แล้ว ข้ามล่วงไม่ได้แล้ว ก้าวล่วงไม่ได้แล้ว เป็นไปล่วงไม่ได้แล้วซึ่งกามโอชะ ภวโอชะ
ทิวฏฐิโอชะ อริชชาโอชะ วนเรียนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ วนเรียนอยู่ภายในทางสงสาร
ไปตามชาติ ชราภิรตตาม พยาก็ครอบงำ มรณะก็กำหนัด ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น
ไม่มีสสรณะ ไม่มีที่พึ่ง .

คำว่า ย่อมตรัส คือ ย่อมตรัส . . . ย่อมประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าพระองค์ผู้
เป็นมณีย่อมตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามโอชะไปไม่ได้แล้ว .

[๓๐๗] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลก
และมนุษย์โลก ข้ามชาติและชราไปได้ ความว่า เมื่อเป็นดั่งนั้น ใครนั้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก ในหมู่วิสัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ข้ามได้แล้ว คือ
ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติ ชราและมรณะ .

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ . คำว่า
มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลกข้ามชาติและ
ชราไปได้แล้ว .

[๓๐๘] คำว่า ปุจฉามี ต์ ในอุทเทว่า ปุจฉามี ต์ ภควา พุริหิ เม ต์ ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ประสาธซึ่งปัญหานี้ว่า ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็น สังคิกขาบัญญัติ ,
คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์โปรด
ตรัส . . . โปรดประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้
นั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้นนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วย
การเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิดบ้าง . ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุนีตรัสพราหมณ์เหล่านั้น
ว่า ข้ามโอชะไปไม่ได้แล้ว . ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็น
อย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามชาติและ
ชราไปได้แล้ว . ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานี้ . ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ .

[๓๐๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรนันทะ) เราย่อมไม่กล่าวว่า
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้มห่อแล้ว . เราย่อม
กล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน
อารมณ์ที่ได้ทราบ ศีลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคล
หลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ตัดหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้ข้ามโอชะได้แล้ว .

[๓๑๐] คำว่า เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้มห่อ
แล้ว ความว่า ดูกรนันทะ เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้ม
ไว้แล้ว หุ้มไว้แล้ว คลุมไว้แล้ว ปิดไว้แล้ว บังไว้แล้ว ครอบไว้แล้ว . เราย่อมกล่าว คือ
ย่อมบอก . . . ทำให้ตื่นว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด ละชาติ ชราและมรณะแล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา สมณพราหมณ์
เหล่านั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติ
และชราหุ้มห่อไว้แล้ว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๓๑๕] คำว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ
ศีลและวัตรทั้งปวง ความว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว คือ ละแล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุด
แล้ว ให้ถึงความไม่มีแล้ว ซึ่งความหมดจดด้วยการเห็นทั้งปวง . . . ซึ่งความหมดจดด้วยการฟัง
ทั้งปวง . . . ซึ่งความหมดจดทั้งด้วยการเห็นและด้วยการฟังทั้งปวง . . . ซึ่งความหมดจดด้วยการได้
ทราบทั้งปวง . . . ซึ่งความหมดจดด้วยศีลทั้งปวง . . . ซึ่งความหมดจดด้วยวัตรทั้งปวง . . . ซึ่งความหมด
จดทั้งด้วยศีลและวัตรทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือแม้ศีลหรือวัตรทั้งปวง .

[๓๑๖] คำว่า ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง ความว่า ละแล้ว คือ ละขาด
แล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ให้ถึงความไม่มีแล้ว ซึ่งความหมดจด คือ ความหมด
จดวิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมงคลคือวัตรและความ
ตื่นขามมากอย่าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง .

[๓๑๗] คำว่า ตณห์ ในอุเทสว่า ตณห์ ปริณาย อนาสวา เย เต เว นรา
โสมตณฺหาติ พุริมี ดังนี้ ได้แก่รูปตณหา สัทตตณหา คันธตณหา รสตณหา โผฏฐัพพตณหา
ธรรมตณหา .

คำว่า กำหนดรู้แล้ว ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตณหาด้วยปริณาย ๓ คือ ญาตปริณายา
ตฺริณปริณายา ปหานปริณายา .

ญาตปริณายาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้ชัด คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตณหาว่า นีรูปตณหา
นี้สัทตตณหา นี้คันธตณหา นีรสตณหา นี้โผฏฐัพพตณหา นีธรรมตณหา นี้ชื่อว่าญาตปริณายา .

ตฺริณปริณายาเป็นไฉน? นรชนทำตณหาที่ตนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณาตณหา คือ พิจารณา
โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นฝั ฯลฯ โดยความไม่ให้สลัดออก นี้ชื่อว่า
ตฺริณ-ปริณายา .

ปหานปริณายาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้
ถึงความไม่มีซึ่งตณหา . สมจริงตามพระพุทฺธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกฤกษทั้งหลาย
จันทราคะในตณหาใด ท่านทั้งหลายจงละจันทราคะนั้นเสีย . เมื่อเป็นอย่างนี้ ตณหาอันจักเป็น
ของอันท่านทั้งหลายละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งต้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มี
ความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ดังนี้ . นี้ชื่อว่าปหานปริณายา . กำหนดรู้แล้วซึ่งตณหาด้วย
ปริณายา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้ซึ่งตณหา .

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฏฐาสวะ
อวิชชาสวะ . นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านั้นแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งต้งตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ .

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตชินาสพทั้งหลาย .

คำว่า เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชน
เหล่านั้นแล ข้ามโอฆะได้แล้ว ความว่า เราย่อมกล่าวว่า . . . ย่อมประกาศว่า นรชนเหล่าใด
กำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้น ข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ภิฏฐิ-
*โอฆะ อวิชชาโอฆะ คือ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งทาง
แห่งสังสารวัฏทั้งปวง . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณหา
แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล ข้ามโอฆะได้แล้ว . เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและ
ชราหิมห่อแล้ว เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่ง
รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ศีลและวัตร
ทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้
ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้
ข้ามโอฆะได้แล้ว .

[๓๑๘] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวajanัน อัน
พระองค์ผู้เป็นพระมเหสี (ผู้แสวงหาธรรมใหญ่) ตรัสดีแล้ว
ไม่มีอุปรี . แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว
ซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ศีลและ
วัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนด
รู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแลเป็นผู้
ข้ามโอฆะได้แล้ว .

[๓๑๙] คำว่า เอต ในอุเทสว่า เอตาทินนทามิ วโจ มเหสีโน ดังนี้ ความว่า
ข้าพระองค์ย่อมยินดี คือ ยินดียิ่ง เบิกบาน อนุโมทนา ปราปรณา พอใจ ประสงค์ รักใคร่
ติดใจ พระวajanัน คือ ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์ .

คำว่า อันพระองค์เป็นพระมเหสี ความว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระมเหสี ทรง
แสวงหา คือ ทรงเสาะหา ทรงค้นหา ซึ่งศีลชั้นอันใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
มเหสี. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นเทวดาลงเทวดาประทับที่ไหน พระนราสภประทับที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า มเหสี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวาจานั้น อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสี.

[๓๒๐] คำว่า สุกตัตถิ ในอุเทศว่า สุกตัตถิ โคตม นุปริกั ดังนี้ ความว่า
ตรัสบอกดีแล้ว คือ ทรงแสดงดีแล้ว ทรงบัญญัติดีแล้ว ทรงแต่งตั้งดีแล้ว ทรงเปิดเผยดีแล้ว
ทรงทำให้ตื่นดีแล้ว ทรงประกาศดีแล้ว.

กิเลส ชันธ และอกิสังขาร ท่านกล่าวว่า อุปริ ในอุเทศว่า โคตม นุปริกั ดังนี้.
การละอุปริ ความสงบอุปริ ความสลละกินอุปริ ความระงับอุปริ อมตนิพพาน ท่านกล่าวว่า
ธรรมไม่มีอุปริ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม . . . ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปริ.

[๓๒๑] คำว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ
ศีลและวัตรทั้งปวง ความว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว คือ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึง
ความไม่มีซึ่งความหมกมุ่นด้วยการเห็นทั้งปวง . . . ซึ่งความหมกมุ่นด้วยการฟังทั้งปวง ซึ่งความ
หมกมุ่นทั้งปวงด้วยการเห็นและการฟังทั้งปวง . . . ซึ่งความหมกมุ่นด้วยการได้ทราบทั้งปวง . . . ซึ่งความ
หมกมุ่นด้วยศีลทั้งปวง . . . ซึ่งความหมกมุ่นด้วยวัตรทั้งปวง . . . ซึ่งความหมกมุ่นทั้งปวงด้วยศีลและ
วัตรทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์
ที่ได้ทราบ ศีลและวัตรทั้งปวง.

[๓๒๒] คำว่า ละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งปวง ความว่า ละ คือ ละขาด บรรเทา
ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความหมกมุ่น คือ ความหมกมุ่น วิเศษ ความบริสุทธิ์ ความ
พ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมกคล คือวัตรและความตื่นขามากอย่าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งปวง.

[๓๒๓] คำว่า ตณฺเห ในอุเทศว่า ตณฺเห ปริฏฺฐาย อนาสวา เย อหมิปิ เต
โอสถินณฺดาติ พุริมิ ดังนี้ คือ รูปตณฺหา สัทตตณฺหา คันธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฐัพพตณฺหา
ธรรมตณฺหา.

คำว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตณฺหา ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตณฺหาด้วยปริยญา ๓ คือ
ญาตปริยญา ตีรณปริยญา ปหานปริยญา.

ญาตปริยญาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้ซึ่งตณฺหา คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า นีรตณฺหา
นีสัทตตณฺหา นีคันธตณฺหา นีรสตณฺหา นีโผฏฐัพพตณฺหา นีธรรมตณฺหา. นีชื่อว่า ญาต-
*ปริยญา.

ตีรณปริยญาเป็นไฉน? นรชนทำตณฺหาที่ตนรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาตณฺหา คือ
พิจารณาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความไม่ให้สลัดออก. นีชื่อว่า ตีรณปริยญา.

ปหานปริยญาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีซึ่งตณฺหา. นีชื่อว่า ปหานปริยญา. กำหนดรู้แล้วซึ่งตณฺหาด้วยปริยญา ๓ นี้
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตณฺหา.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิภวาสวะ
อวิชชาสวะ. นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านั้นแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตชินาสพทั้งหลาย.

คำว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณฺหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าว คือ พุดว่า นรชนเหล่าใด
กำหนดรู้ตณฺหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ
ภิภวโอฆะ อวิชชาโอฆะ ข้ามแล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามออกแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ซึ่ง
ทางสงสารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ข้าพระองค์ย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้
ตณฺหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น
จึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวาจานั้น อัน
พระองค์ผู้เป็นพระมเหสีตรัสดีแล้ว ไม่มีอุปริ. แม้ข้า-
พระองค์ก็กล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ศีลและวัตรทั้งปวง ทั้ง
ละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ตณฺหาแล้ว
เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ พระนันทะนั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค
ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์
เป็นสาวก ดังนี้.

จบนิพนธ์มาณิกปัญหานิทเทศที่ ๗.

หมกมาณิกปัญหานิทเทศ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระເມกะ

[๓๒๔] (ท่านพระເມกะทูลถามว่า)

ในกาลอื่นก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม พวกอาจารย์เหล่านี้
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้. เรื่องนี้จักมีดังนี้. คำทั้งหมดนั้น
เป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา. คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริก
ให้เจริญ. ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น.

[๓๒๕] คำว่า เยา ในอุเทศว่า เยาเม ปุพเพ วิทยาภัส ดังนี้ ความว่า พาวรีพราหมณ์
และพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์ พยากรณ์แล้ว คือ บอกแล้ว . . . ประกาศแล้ว
ซึ่งที่ภูริของตน ความควรของตน ความชอบใจของตน ลัทธิของตน อริยาตย์ของตน ความ
ประสงค์ของตน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า . . . ก่อน . . . พวกอาจารย์เหล่านี้พยากรณ์แล้ว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสฺมา เหมโก ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายุสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. คำว่า
อายุสฺมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า เหมโก เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านพระເມกะทูลถามว่า.

[๓๒๖] คำว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม ความว่า ในกาลอื่น แต่ศาสนา
ของพระโคตม คือ อันแต่ศาสนาของพระโคตม ก่อนกว่าศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนา
ของพระพุทฺธเจ้า กว่าศาสนาของพระชินเจ้า กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระ-
*อรหันต์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม.

[๓๒๗] คำว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ ความว่า ได้ยินว่า เรื่องนี้มีแล้ว
อย่างนี้. ได้ยินว่า เรื่องนี้จักมีอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมี
ดังนี้.

[๓๒๘] คำว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา ความว่า คำทั้งปวงนั้นเป็นคำ
กล่าวสืบทอดกันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรมอันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้เฉพาะเอง
โดยบอกตามที่ได้ยินกันมา บอกตามลำดับสืบทอดกันมา โดยอ้างตำรา โดยเหตุที่นึกเอาเอง
โดยเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตริกตามอาการ ด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา.

[๓๒๙] คำว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ ความว่า คำทั้งปวงนั้น
เป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ คือ เป็นเครื่องยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ
เป็นเครื่องยังกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริกถึงญาติให้เจริญ
เป็นเครื่องยังความตริกถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริกถึงเทวดาให้เจริญ เป็นเครื่อง
ยังวิตกปฏิสังขยด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขยด้วยลาภ สักการะ
และความสรรเสริญให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขยด้วยความปรารถนามิให้ใคร่ดูหมิ่น
ให้เจริญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ.

[๓๓๐] คำว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น ความว่า ข้าพระองค์ไม่ได้ ไม่ประสพ
ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น
จึงกล่าวว่า

ในกาลอื่นก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม พวกอาจารย์เหล่านี้
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้. เรื่องนี้จักมีดังนี้. คำทั้งหมด
นั้นเป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความ
ตริกให้เจริญ. ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น.

[๓๓๑] ข้าแต่พระมุนี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่อง
กำจัดตัณหา ที่บุคคลรู้แล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้าม
ตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๓๓๒] พราหมณ์นั้นกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ ในอุเทศว่า ตวํจ เม
ธมฺมมกฺขาหิ ดังนี้.

คำว่า ธมฺมํ ในอุเทศว่า ธมฺมมกฺขาหิ ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัส . . . โปรด
ทรงประกาศพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมแก่ข้าพระองค์.

[๓๓๓] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ตถหานิคฺขาทนํ มุนิ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องกำจัดตัณหา ความว่า เป็นเครื่องปราบตัณหา เป็นเครื่องละตัณหา
เป็นเครื่องสงบตัณหา เป็นเครื่องสลัดตัณหา เป็นเครื่องระงับตัณหา เป็นอมตนิพพาน.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มณี . ฯลฯ พระผู้มีพระภาคล่วงแล้วซึ่งราชาภิธรรม
เป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดังว่าชาย จึงเป็นมณี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระมณี . . .
เครื่องกำจัดค้นหา .

[๓๓๔] คำว่า ที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มัสติเที่ยวไป ความว่า บุคคลทำกรรมใดให้ทราบ
แล้ว คือ เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบแล้ว . . .
ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า เป็นผู้มัสติ คือ เป็นผู้มัสติด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ เป็นผู้มัสติ เจริญสติ-

* ภูฐานเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ ผู้ที่ท่านกล่าวว่า เป็นผู้มัสติ . . .

คำว่า เทียวไป คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา เยียวยา
ให้เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มัสติเที่ยวไป .

[๓๓๕] ค้นหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุกุศลมูล ท่านกล่าวว่า
ค้นหาอันชานไปในอารมณต่างๆ ในอุเทศว่า เतर โลก วิสตุตทิ . ค้นหาชื่อว่า วิสตุตติกา เพราะ
อรรถว่า กระไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่าแผ่ไป ชานไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตุตติกา .

คำว่า ในโลก คือ ในอภายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชันธโลก ชาติโลก
อายตนโลก .

คำว่า พึงข้ามค้นหาอันชานไปในอารมณต่างๆ ในโลก ความว่า พึงเป็นผู้มัสติข้าม
คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งค้นหาอันชานไปในอารมณต่างๆ ในโลก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามค้นหาอันชานไปในอารมณต่างๆ ในโลก . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระมณี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่อง
กำจัดค้นหาที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มัสติเที่ยวไป พึงข้ามค้นหา
อันชานไปในอารมณต่างๆ ในโลก แก่ข้าพระองค์เถิด .

[๓๓๖] ดูกุระหมะกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาจันทรากะในปิยรูป
ทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยินและที่ได้ทราบ (ที่รู้แจ้ง)
เป็นที่ไม่เคลื่อน .

[๓๓๗] คำว่า ทิฏฐิ ในอุเทศว่า อธิ ทิฏฐิสุตมตฺ วิญญาเตสฺ ดังนี้ ความว่า
ที่ได้เห็นด้วยจักขุ . คำว่า โสตฺ ความว่า ที่ได้ยินด้วยหู . คำว่า มุตฺ ความว่า ที่ทราบ คือ
ที่สุดด้วยจมูก ลิ้มด้วยลิ้น ถูกต้องด้วยกาย . คำว่า วิญญาตฺ คือ ที่รู้ด้วยใจ . เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า . . . ที่เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ ที่รู้แจ้ง .

[๓๓๘] คำว่า ดูกุระหมะกะ . . . ในปิยรูปทั้งหลาย ความว่า สิ่งอะไรเป็นปิยรูป (เป็นที่รัก)
สาตรูป (เป็นที่ยินดี) ในโลก . จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เป็นปิยรูปสาตรูป
ในโลก . รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก . จักขุริยญาณ
โสตริยญาณ ฆานริยญาณ ชิวหาริยญาณ กายริยญาณ มโนริยญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก .
จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เป็นปิยรูป
สาตรูปในโลก . จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหา-

* สัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก .

รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา เป็นปิยรูป
สาตรูปในโลก . รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก . รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพ-

* ตัณหา ธรรมตัณหา เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก . รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก
โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก . รูปวិچار สัททวิचार คันธวิचार รสวิचार
โผฏฐัพพวิचार ธรรมวิचार เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในปิยรูปทั้งหลาย .
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า เหมกะ .

[๓๓๙] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ตัณหาในกาม
ความลิเหนหาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม ในกาม
ทั้งหลาย กามโอฆะ กามโยคะ กามปาทาน กามฉันทนิวรณ์ ชื่อว่า จันทรากะ ในอุเทศว่า
จันทรากะวิโนทนี ดังนี้ . คำว่า เป็นที่บรรเทาจันทรากะ ความว่า เป็นที่ละจันทรากะ เป็นที่สงบ
จันทรากะ เป็นที่สละคืนจันทรากะ เป็นที่ระงับจันทรากะ เป็นอมตนิพพาน . เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เป็นที่บรรเทาจันทรากะ .

[๓๔๐] คำว่า บทนิพพาน . . . ไม่เคลื่อน ความว่า บทนิพพาน คือ บทที่ต้านทาน บทที่
เร้น บทที่ยึดหน่วง บทไม่มีภัย . คำว่า ไม่เคลื่อน คือ เทียง ยั่งยืน มั่นคง เป็นธรรมไม่แปรปรวน .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทนิพพาน . . . ไม่เคลื่อน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกุระหมะกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาจันทรากะในปิยรูปทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยิน
และที่ได้ทราบ (ที่รู้แจ้ง) เป็นที่ไม่เคลื่อน .

[๓๔๑] พระอรหันตชินาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้นแล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันตชินาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่ง
ตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก .

[๓๔๒] คำว่า เอต ในอุเทศว่า เอตทปาย เย สตา ดังนี้ คือ อมตนิพพาน ความ
สงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับตัณหา
ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด .

คำว่า รู้ทั่วถึง ความว่า รู้ทั่ว คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง
คือ รู้ทั่ว ทราบ . . . ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรม
ทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับ
ไปเป็นธรรมดา . คำว่า เย คือ พระอรหันตชินาสพทั้งหลาย .

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มิสติ เจริญสติปฏิฐาน
คือพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ พระอรหันตชินาสพเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้มีสติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระอรหันตชินาสพเหล่านี้รู้ทั่วถึงบทนิพพานนี้ เป็นผู้มีสติ .

[๓๔๓] คำว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว ความว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว คือ มีธรรม
อันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรม
อันปรากฏแล้ว มีธรรมอันเห็นแล้ว . . . มีธรรมอันปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า ดับแล้ว ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะเป็นผู้ยั้งระกะ โทสะ โมหะ ความโกรธ
ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกสลาภสังขารทั้งปวงให้ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว
ดับแล้ว .

[๓๔๔] คำว่า เข้าไปสงบแล้ว ในอุเทศว่า อุปสนตา จ เต สทา ดังนี้ ความว่า
ชื่อว่าเข้าไปสงบแล้ว คือ สงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เข้าไปสงบวิเศษแล้ว ดับแล้ว ระวังแล้ว
เพราะความที่ระกะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกสลาภสังขารทั้งปวง เป็นโทษ
ชาติสงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว ใหม่แล้ว ดับแล้ว ปราศจากไปแล้ว ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว . คำว่า เต คือ พระอรหันตชินาสพทั้งหลาย .

คำว่า ทุกสมัย คือ ทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง สิ้นกาลทั้งปวง สิ้นกาลเป็นนิตย์ กาลยังยืน
เนื่องๆ ติดต่อกัน ไม่เจือกับเหตุอื่น สืบต่อโดยลำดับ เหมือนละลอกน้ำมิได้ว่าง สืบต่อไม่ขาดสาย
กาลมีประโยชน์ กาลที่ถูกต้อง กาลเป็นปรกัต กาลเป็นปัจจุภัต ยามต้น ยามกลาง ยามหลัง
ข้างแรม ข้างขึ้น คราวฝน คราวหนาว คราวร้อน ตอนวัยต้น ตอนวัยกลาง ตอนวัยหลัง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย .

[๓๔๕] ตัณหา ระกะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกตลมูล ท่านกล่าวว่า วิสตัดิกา
ในอุเทศว่า ตัณณา โลเก วิสตัดิกัง ดังนี้ .

ตัณหา ชื่อว่า วิสตัดิกา ในคำว่า วิสตัดิกัง เพราะอรรถว่ากระไร? เพราะอรรถว่า ฯลฯ
แผ่ไป ชวนไป ฉะนั้น จึงชื่อ วิสตัดิกา .

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ชาติโลก อายุตณโลก .

คำว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว . . . ในโลก ความว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น
ก้าวล่วง ก้าวพ้น เป็นไปแล้วแล้ว ซึ่งตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก . เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
*พระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันตชินาสพเหล่านี้รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้นแล้ว
เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้วดับแล้ว พระอรหันตชินาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่ง
ตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ พระhemกะนั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค
ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ . ข้าพระองค์
เป็นสาวก ฉะนี้แล .

จบ hemกมาณวักปัญหานิทเทศ ที่ ๘ .

โตทยมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านพระโตทยะ

[๓๔๖] (ท่านพระโตทยะทูลถามว่า)

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด
และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของผู้นั้น
เป็นเช่นไร .

[๓๔๗] คำว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่อยู่ คือ
ไม่อยู่ร่วม ไม่มาอยู่ในผู้ใด .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสฺมา โตเทยฺยํ ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . คำว่า อายสฺมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพยำเกรง . คำว่า โตเทยฺยํ เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระโตเทยฺยะทูลถามว่า .

[๓๔๘] คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า ตัณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่ผู้ใด คือ ตัณหาอันผู้ใดละได้แล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด .

[๓๔๙] คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใดข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้น ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้วจากความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว .

[๓๕๐] คำว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร? ความว่า พราหมณ์นั้นย่อมทูลถามวิโมกข์ว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร? คือ มีพื้นฐานเช่นไร? มีประการอย่างไร? มีส่วนเปรียบอย่างไร? อันบุคคลนั้นพึงปรารภนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร? เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด
และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของผู้นั้นเป็น
เช่นไร?

[๓๕๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโตเทยฺยะ)
กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด
และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์อย่างอื่นของ
ผู้นั้น ย่อมไม่มี .

[๓๕๒] คำว่า ยสฺมี ในอุเทศว่า ยสฺมี กามา น วสนฺติ ดังนี้ คือ ในพระอรหันต-
*ชีณาสพ โดยอุทานว่า กามา กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ . ฯลฯ เหล่านี้
เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม .

คำว่า ย่อมไม่มี ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ คือ ย่อมไม่อยู่รวม ไม่มาอยู่ในผู้ใด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้น
โดยชื่อว่า โตเทยฺยะ ในอุเทศว่า โตเทยฺยาคี ภาควา ดังนี้ .

คำว่า ภาควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า ภาควา นี้ เป็นสังจฉิกบัญญัติ .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโตเทยฺยะ .

[๓๕๓] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ยสฺส น ริชชติ ดังนี้ .

คำว่า ยสฺส คือ แก่พระอรหันตชีณาสพ .

คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า ตัณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์
แก่ผู้ใด คือ ตัณหาอันผู้ใดละแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด .

[๓๕๔] วิจิกิจฉา คือ ความสงสัยในทุกข์ ฯลฯ ความที่จิตหวังใจสั่นไหว เรียกว่า
กถังกถา ในอุเทศว่า กถังกถา จ โย ตินฺโน ดังนี้ .

คำว่า โย คือ พระชีณาสพนั้นใด .

คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใดข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงจากความสงสัยได้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และผู้ใด
ข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว .

[๓๕๕] คำว่า วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี ความว่า วิโมกข์ อย่างอื่นอันเป็น
เครื่องให้หลุดพ้นได้ของผู้นั้นย่อมไม่มี . ผู้นั้นควรทำกิจด้วยวิโมกข์อย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด
และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์อย่างอื่นของ
ผู้นั้นย่อมไม่มี .

[๓๕๖] ผู้นั้น ไม่มีความหวังหรือยังมีความหวังอยู่ มีปัญหาหรือมีความก่อ
(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญหา ข้าแต่พระสีกกะ ข้าพระองค์จะพึง
รู้จักมันได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีสมันตจักขุ ขอ
พระองค์ตรัสบอกให้แจ้งซึ่งปัญญานั้น แก่ข้าพระองค์ .

[๓๕๗] คำว่า ผู้นั้น ไม่มีความหวังหรือยังมีความหวังอยู่ ความว่า ผู้นั้นไม่มีตัณหา
หรือยังมีความหวัง คือ ย่อมหวัง คือ ย่อมหวัง จ้าง ยินดี ปรารภนา รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งรูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล ณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
สัณญายพ อสัณญายพ เนวสัณญานาสัณญายพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ
อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบและธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ .

[๓๕๘] คำว่า ผู้มีปัญหา ในอุเทศว่า ปณณาวา โส อุต ปณปิปปิ ดังนี้
ความว่า เป็นบัณฑิต มีปัญหา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส .
คำว่า หรือมีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ความว่า หรือว่าย่อมก่อตัณหาทิฏฐิ
คือ ยังตัณหาหรือทิฏฐิให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ด้วยญาณในสมาบัติ ๘
ด้วยญาณคืออภิญญา ๕ หรือด้วยญาณอันผิด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้นมีปัญหาหรือมีความก่อ
(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา .

[๓๕๙] พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าสักกะ ในคำว่า สกุก ในอุเทศว่า มุนี อห
สกุก ยถา วิชิต্তุ ดังนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจากศากยสกุล แม้เพราะเหตุ ดังนี้ จึงชื่อว่า
พระสักกะ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะ
เหตุดังนี้ จึงชื่อว่าพระสักกะ .

พระองค์มีทรัพย์เหล่านั้น คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือ
โอตตปเป ทรัพย์คือสตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือ
สัมมปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือ
มรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน . พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่า
มีทรัพย์ ด้วยทรัพย์เป็นดั่งว่าแก้วหลายอย่างเหล่านั้น แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้อาจ งามอาจ สามารถ ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า
ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัว ความขาดเสียแล้ว
ปราศจากความเป็นผู้มีชนลูกชนพอง แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าพระสักกะ .

คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร ความว่า ข้าแต่พระสักกะ
ข้าพระองค์จะพึงรู้จัก คือ พึงรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ รู้ประจักษ์ซึ่งมุนีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร?

[๓๖๐] คำว่า ต ในอุเทศว่า ตมเม วิทยาจิกข สมมตจกข ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์
ขอทูลถาม ทูลวิงวอน เชื้อเชิญ ขอให้ประสาธน์ ซึ่งปัญหาใด .

คำว่า ขอโปรดตรัสบอกให้แจ้ง ความว่า ขอจงตรัสบอก . . . ขอจงประกาศ . พระสัพพัญญ
* ฤตญาณ เรียกว่า สมันตจิกข ในคำว่า สมมตจกข ฯลฯ เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า
มีพระสมันตจิกข เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจิกข ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกให้แจ้งซึ่งปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ มีปัญญาหรือมีความก่อ
(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา . ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึง
รู้จักมุนีได้อย่างไร? ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีสมันตจิกข ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกให้แจ้งซึ่งปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ .

[๓๖๑] ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและไม่มีความก่อ
(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา . ดูกฤโตเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนีผู้ไม่
มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ แม้อย่างนี้ .

[๓๖๒] คำว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ ความว่า ผู้นั้นไม่มีตัณหา ไม่เป็นไป
กับด้วยตัณหา คือ ไม่หวัง ไม่จ้านง ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่รักใคร่ ไม่ชอบใจซึ่งรูป
เสียง กลิ่น ฯลฯ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ .

[๓๖๓] คำว่า ผู้นั้นมีปัญหา ในอุเทศว่า ปณณาวา โส น จ ปณปิปปิ ดังนี้
ความว่า ผู้นั้นเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลาย
กิเลส .

คำว่า ไม่มีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ความว่า ผู้นั้นย่อมไม่ก่อซึ่งตัณหา
หรือทิฏฐิ คือ ไม่ยังตัณหาหรือทิฏฐิให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ด้วย
ญาณในสมาบัติ ๘ ด้วยญาณคืออภิญญา ๕ หรือด้วยญาณอันผิด . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้น
มีปัญหา ไม่มีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา .

[๓๖๔] ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มุนี ในอุเทศว่า เอวมปิ โตเทยย
มุนี วิชาน ดังนี้ . ฯลฯ บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเป็นดังข่าย ย่อม
เป็นมุนี .

คำว่า ดูกฤโตเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี . . . แม้อย่างนี้ ความว่า ดูกฤโตเทยยะ ท่านจงรู้จัก
รู้แจ้ง รู้ประจักษ์ซึ่งมุนีอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูกฤโตเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี . . . แม้อย่างนี้ .

[๓๖๕] คำว่า อภิจน ในอุเทศว่า อภิจน กามภเว อสตุตฺต ดังนี้ ความว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิทเทส
เครื่องกังวลคือราคะ เครื่องกังวลคือโทสะ เครื่องกังวลคือโมหะ เครื่องกังวลคือมานะ เครื่อง
กังวลคือทิฏฐิ เครื่องกังวลคือกิเลส เครื่องกังวลคือทุจริต. เครื่องกังวลเหล่านี้อันมนิไฉไลได้
แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้มีอาการเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
มนินั้นตรัสว่า ไม่มีเครื่องกังวล. โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า กามกเว ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง
คือ วัตถุกาม ๖ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม.
โดยอุเทศว่า ภพ ภพมี ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ ปุณภพอันมีในปฏิสนธิ ๑. ฯลฯ นี่เป็น
ปุณภพอันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ ความว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ไม่ข้อง
คือ ไม่เกี่ยว ไม่เกี่ยวข้อง ไม่พัวพัน ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่ ประกอบในกามและภพ
มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกาม
และภพ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและไม่มีความก่อ

(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา. ดูกรโศเตยยะ ท่านจงรู้จักมนิผู้ไม่มี

เครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ แม้อย่างนี้.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา
ของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล.

จบ โศเตยยะมาณวกปัญหานิทเทสที่ ๙.

กับปมาณวกปัญหานิทเทส

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระกัปปะ

[๓๖๖] (ท่านพระกัปปะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมอันเป็น

ที่พึงแก้สัต์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลส

เกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชราและมีจักษุถึงรอบแล้ว.

อนึ่ง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึงแก้ข้าพระองค์.

ทุกชนนี้ไม่พึงมีอีก อย่างไร?

[๓๖๗] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการมาและการไป กาลมรณะ คติ ภพแต่ภพ

จติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก ขาด ขรา และมรณะ ท่านกล่าวว่า สระ ในอุเทศว่า

มชฺฌ สรสมิ ตัญญู๑๓ ดังนี้.

แม้ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารก็ไม่ปรากฏ สัต์

ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจ ไปแล้ว ในท่ามกลางสงสาร.

ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นชาติเท่านี้ พัน

จากนั้น ย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างต้นแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้.

วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นร้อยชาติเท่านี้ พันจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างต้น

แห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้. วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นพันชาติเท่านี้ . . . สิ้นแสนชาติเท่านี้ . . .

สิ้นโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นร้อยโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านี้ . . .

สิ้นปีเท่านี้ . . . สิ้นร้อยปีเท่านี้ . . . สิ้นพันปีเท่านี้ . . . สิ้นแสนปีเท่านี้ . . . สิ้นโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้นร้อยโกฏิ

เท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้นแสนโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้นกัปเท่านี้ . . . สิ้นร้อยกัปเท่านี้ . . . สิ้นพันกัป

เท่านี้ . . . สิ้นแสนกัปเท่านี้ . . . สิ้นโกฏิกัปเท่านี้ . . . สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิกัปเท่านี้ สิ้น

แสนโกฏิกัปเท่านี้ พันจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่

ปรากฏแม้อย่างนี้.

สมจริงดังพระพุทฺธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีที่สุดอัน

รู้ไม่ได้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัต์ทั้งหลายมีวิชชาเป็น

เครื่องกันไว้ มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป เสวยความทุกข์ความพินาศเป็น

อันมากตลอดกาลนาน มากไปด้วยปาป้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ จึงสมควรจะ

เบื่อหน่าย ควรจะคลายกำหนัด ควรจะหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง ดังนี้. ที่สุดข้างต้นแห่งสงสาร

ย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้.

ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นชาติเท่านี้ พันจาก

นั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้. วัฏฏะ

จักเป็นไปสิ้นร้อยชาติเท่านี้ . . . สิ้นพันชาติเท่านี้ . . . สิ้นแสนชาติเท่านี้ . . . สิ้นโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้น

ร้อยโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านี้ . . . สิ้นปีเท่านี้ . . . สิ้นร้อยปีเท่านี้ . . .

สิ้นพันปีเท่านี้ . . . สิ้นแสนปีเท่านี้ . . . สิ้นโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้นร้อยปีเท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้น

แสนโกฏิปีเท่านี้ . . . สิ้นกัปเท่านี้ . . . สิ้นร้อยกัปเท่านี้ . . . สิ้นพันกัปเท่านี้ . . . สิ้นแสนกัปเท่านี้ . . . สิ้น

โกฏิกัปเท่านี้ . . . สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านี้ . . . สิ้นพันโกฏิกัปเท่านี้ . . . วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นแสนโกฏิกัปเท่านี้

พันจากนั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ แม้อย่างนี้.

แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ อย่างนี้.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสมมา กปโป ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท . คำว่า อายสมมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรักเป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ
คำว่า อายสมมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง . คำว่า กปโป
เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระกัปปะทูลถามว่า .

[๓๖๘] คำว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อกามโสมะ
ภวโสมะ ทิฏฐิโสมะ อริชชาโสมะ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ
แล้ว . คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อชาติภัยขราภัย พยาธิภัย มรณภัย มีแล้ว
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว .

[๓๖๙] คำว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อันชราถูกต้องถึงรอบ ตั่งลง
ประกอบแล้ว อันมัจจุราชถูกต้อง ถึงรอบ ตั่งลง ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ขราก็เล่นตาม
พยาธิก็รอบงำ มรณะก็หาหนั ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มี
อะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว .

[๓๗๐] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง ความ
ว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก . . . ของประกาศซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรม
เป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป .

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ , คำว่า มาริส
นี้เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง .

[๓๗๑] พราหมณ์นั้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ในอุเทศว่า ตฺวํจ เม
ทิปมกฺขาหิ ดังนี้ .

คำว่า ของตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง ความว่า ของตรัสบอก . . . ของประกาศซึ่งธรรม
เป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ .

[๓๗๒] คำว่า ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกอย่างไร ความว่า ทุกข์นี้พึงดับ คือ พึงสงบ พึง
ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ พึงระงับไปในภพนี้แหละ คือ ทุกข์อันมีในปฏิสนธิ ไม่พึงบังเกิดอีก
คือ ไม่พึงเกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิดในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ
อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโว-

*การภพ ในคติใหม่ อุปบัติใหม่ ปฏิสนธิใหม่ ภพ สงสารหรือในวัฏฏะ พึงดับ สงบถึง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในภพนี้แหละ อย่างไร? เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทุกข์นี้ไม่พึงมี
อีกอย่างไร? เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข์ ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง
แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิด
แล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว . อนึ่ง
ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ . ทุกข์นี้
ไม่พึงมีอีกอย่างไร?

[๓๗๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรกัปปะ)

เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง
สงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชรา
และมัจจุถึงรอบแล้ว . ดูกรกัปปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง
แก่ท่าน .

[๓๗๔] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการไปและการมา การมรณะ คติ ภพแต่ภพ
จติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก ชาติชราและมรณะ ท่านกล่าวว่า สระ ในอุเทศว่า
มขฺเป สรสมิ ติฏฺเฐ๑ ดังนี้ .

แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏ ฯลฯ ก็สัตว์ทั้งหลายตั้ง
อยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร . ที่สุดข้างต้น
แห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? ฯลฯ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้
อย่างนี้ . ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? ฯลฯ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ
อย่างนี้ . แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้
อย่างนี้ . สัตว์ทั้งหลาย ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กัปปะ ในอุเทศว่า กปฺปาติ ภควา
ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นลัทธิกัปปะ
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรกัปปะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๓๗๕] ขั้วว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อกามโอะ
ภวโอะ ทุริโอะ อริชชาโอะ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏแล้ว .

คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อชาติภัย ขราภัย พยาธิภัย มรณภัย มีแล้ว
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว .

[๓๗๖] ขั้วว่า ผู้อื่นชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อื่นชราถูกต้องถึงรอบ ตั้งลง
ประกอบแล้ว อันมัจจุถูกต้อง ถึงรอบ ตั้งลง ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ขราที่เล่นตาม
พยาธิที่ครอบงำ มรณะก็หาหนั ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มี
อะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อื่นชราและมัจจุถึงรอบแล้ว .

[๓๗๗] ขั้วว่า ดูรกับปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน ความว่า เราจะบอก . . .
จะประกาศ ซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ
ธรรมเป็นคติที่ไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กัปปะ ในอุเทศว่า กปฺป เต ดังนี้
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูรกับปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า .

เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ที่ตั้งอยู่ในท่าม
กลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว
ผู้อื่นชราและมัจจุถึงรอบแล้ว . ดูรกับปะ เราจะบอกธรรม
เป็นที่พึ่งแก่ท่าน .

[๓๗๘] เราขอบอกนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหา
เครื่องถือมั่น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไปแห่งขราและ
มัจจนันว่า ธรรมเป็นที่พึ่ง .

[๓๗๙] คำว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ในอุเทศว่า อภิเจณ อนุทธานัง ดังนี้ ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทุริฏฐิ กิเลส ทุกขิต เป็นเครื่องกังวล อมตนิพพานเป็นที่ละ
เป็นที่สงบ เป็นที่สลละคืน เป็นที่ระงับแห่งกิเลสเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลส
เครื่องกังวล .

คำว่า ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น ความว่า ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ
อกุศลมูล ตรัสว่า เครื่องถือมั่น . อมตนิพพานเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สลละคืน เป็นที่
ระงับแห่งตัณหาเครื่องถือมั่น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่อง
ถือมั่น .

[๓๘๐] คำว่า เป็นที่พึ่ง ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น ความว่า เป็นที่พึ่ง คือ เป็นที่ต้านทาน
เป็นที่ซ่อนเร้น เป็นสรณะ เป็นคติที่ไป .

คำว่า ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น คือ ที่พึ่งอื่น คือ อย่างอื่นจากนิพพานนั้นมิได้มี โดยที่แท้
พึ่งนั้นนั่นแหละเป็นที่พึ่งอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด และอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ที่พึ่งนี้ไม่ใช่อย่างอื่น .

[๓๘๑] ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า วานะ
ในอุเทศว่า นิพพานํ อิตฺถิ น พุริมิ ดังนี้ .

อมตนิพพานเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สลละคืน เป็นที่ระงับแห่งตัณหา เครื่องร้อยรัด .

คำว่า อิตฺถิ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ บทว่า อิตฺถิ นี เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า เราขอบอก คือ เราขอบอก . . . ขอประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราขอ
บอกนิพพานนั้นว่า .

[๓๘๒] คำว่า เป็นที่สิ้นขราและมัจจุ ความว่า อมตนิพพาน เป็นที่ละ เป็นที่สงบ
เป็นที่สลละคืน เป็นที่ระงับแห่งขราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่สิ้นขราและมัจจุ .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอกนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหา
เครื่องถือมั่น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไปแห่งขราและ
มัจจนันว่า ธรรมเป็นที่พึ่ง .

[๓๘๓] พระอรหันตชินาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็น
ผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันตชินาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไปบำรุงมาร .

[๓๘๔] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า เอตทญฺเอย เย สตา ดังนี้ คือ อมตนิพพาน
ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืออุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ
ความออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด .

คำว่า อญฺเอย คือ รู้ทั่วถึง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ
รู้ทั่วถึง . . . ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตชีณาสพทั้งหลาย .

คำว่า เป็นผู้มิตติ ความว่า มิตติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มิตติเจริญสติปฏิฐาน
เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ เพราะเหตุนั้น พระอรหันตชีณาสพทั้งหลายจึงตรัสว่า เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้วเป็นผู้มิตติ .

[๓๘๕] คำว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว ความว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว คือ มี
ธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณา มีธรรมอันเจริญแล้ว มีธรรมอัน
แจ่มแจ้งแล้ว .

คำว่า ดับแล้ว ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว ระบุแล้ว เพราะเป็นผู้ดับราคะ โทสะ โมหะ
ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีธรรมอันเห็น
แล้ว ดับแล้ว .

[๓๘๖] ผู้ประกอบมหายนไว้ในบาปธรรมแล้วให้ตาย ผู้ประกอบมหายนไว้ในธรรมดำ
ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีในสวนสุดแห่งอกุศลธรรม ผู้ไม่ปล่อยมหายน ผู้เป็นพวกพ้องของคนประมาท
ชื่อว่ามาร ในอุเทศว่า น เต มารวสานคา ดังนี้ .

คำว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร ความว่า พระอรหันต-
*ชีณาสพเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นไปในอำนาจมาร . แม้มารก็ยังอำนาจให้เป็น ไปในพระอรหันตชีณาสพ
เหล่านั้นไม่ได้ . พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นครอบงำ ชมชี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีซึ่งมาร พวกของ
มาร บ่วงมาร เบ็ดมาร เขี้ยอมาร วัลลิมาร ทิอยู่แห่งมาร โคจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร
ย่อมอยู่ ดำเนินเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระอรหันตชีณาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร .

[๓๘๗] คำว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร ความว่า พระอรหันตชีณาสพ
เหล่านั้น ไม่ไปบำรุง เทียบบำรุง บำเรอ รับผิดชอบแห่งมาร . พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น เป็น
ผู้บำรุง เทียบบำรุง บำเรอ รับผิดชอบแห่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระ-

*อรหันตชีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็น
ผู้มิตติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว . พระอรหันตชีณาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไปบำรุงมาร .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา
ของข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล .

จบ กัปปมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๐ .

ชตกัณเณมีมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านชตกัณเณ

[๓๘๘] (ท่านชตกัณเณทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้แก้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์
ไม่มีความใคร่ काम ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเพื่อจะทูลถาม
พระองค์ผู้ไม่มี काम . ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณดังดวงตาอันเกิด
พร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท . ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้น
แก่ข้าพระองค์ .

[๓๘๙] คำว่า ข้าพระองค์ผู้แก้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่
 काम ความว่า ข้าพระองค์ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดว่า แม้เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว .

พระผู้มีพระภาคทรงกล้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . ทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ทรงองอาจ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . ให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วีระ . ผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . ผู้แก้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขาด ผู้ไม่หวาดเสียว
ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ชนลุกขนพอง เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงเป็นผู้แก้วกล้า .

พระผู้มีพระภาค ทรงเว้นแล้วจากบาปธรรมทั้งปวงในโลกนี้
ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกขีในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร . พระองค์
ทรงมีวิริยะมีปธาน ทรงแก้วกล้า เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าว
ว่ามีพระฤทัยเป็นอย่างนั้น .

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่า .

โดยอุทานว่า काम ในอุเทศว่า อากามกามิ ดังนี้ कामมี ๒ คือ วัตถุ काम ๑ กิเลส-

* काम ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุ काम . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลส काम .

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงกำหนดรู้วัตถุ काम ทรงละกิเลส काम เพราะทรงกำหนด

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
รวิตถกัมม เพราะทรงละกิเลสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงใคร่ถาม ไม่ทรงยินดียกาม
ไม่ทรงติดใจกามทั้งหลายว่า กามทั้งหลายประเสริฐ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึง ไม่มีการ
ออกจากกามแล้ว มีการอันทรสลละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว
ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว มีราคะอันทรสลละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว สละคืนแล้ว
ทรงหายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก่ล้าแล้ว ข้าพระองค์ได้ยินแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่ถาม .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสฺมา ชตฺถกณฺธิ ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ บทว่า อิติ
นี้เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ
และความยำเกรง .

คำว่า ชตฺถกณฺธิ เป็นโคตร ฯลฯ เป็นคำบัญญัติเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านชตฺถกณฺธิทูลถามว่า .

[๓๙๐] คำว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว ในอุเทศว่า โอฆาตคํ ปญฺญํ กามมาคมํ ดังนี้
ความว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลส คือ ผู้ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งห้วงกิเลส เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว .

คำว่า เพื่อจะทูลถาม ความว่า เพื่อจะทูลถาม คือ สอบถาม ทูลวิงวอน ทูลเชิญ
ทูลให้ทรงประสาท .

คำว่า จึงมา . . . พระองค์ผู้ไม่มีกาม ความว่า ข้าพระองค์มา คือ เป็นผู้มา เข้ามา ถึงพร้อม
สมาคมกับพระองค์ เพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม คือ ผู้ออกจากกาม มีการอันสลละแล้ว
สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะอันสลละ สำรอก ปล่อย
ละ สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า . . . ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว จึงมาเพื่อทูลถามพระองค์ผู้
ไม่มีกาม .

[๓๙๑] สันติกิตติ สันติบทกิตติ ย่อมมีโดยอาการเดียวกัน สันติบทนั้นนั่นแหละ
เป็นอมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความ
คลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ชื่อว่า สันติ ในอุเทศว่า
สนฺติปํ พุรุหิ สหาชนตฺต ดังนี้ .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บทนี้สงบ บทนี้ประณีต คือ
ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ
ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด .

โดยอาการอีกอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุลความสงบ เพื่อถูกต้อง
ความสงบ เพื่อทำให้แจ้งความสงบ ธรรมเหล่านั้น คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ท่านกล่าวว่า
สันติบท . ขอพระองค์จงตรัสบอก . . . ของประกาศซึ่งสันติบท คือ บทที่ด้านทาน บทที่ชอนเร้น
บทเป็นสภาวะ บทที่ไม่มียก บทที่ไม่มีความเคลื่อนไหว บทมตตะ บทนิพพาน . สัพพัญญุตญาณ
ท่านกล่าวว่า ญาณเป็นดังดวงตา ในคำว่า สหาชนตฺต ดังนี้ . ญาณเป็นดังดวงตาและความ
เป็นพระชินเจ้า เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ในขณะเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน
ที่ควงไม้ไผ่พิภุทกษ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า มีญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับ
ความตรัสรู้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้
ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท .

[๓๙๒] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความ
สิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
ยถาตจฺฉ ในอุเทศว่า ยถาตจฺฉ ภควา พุรุหิ เม ตํ ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้เป็นสัจฉิกาบัญญัติ .

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส
บอก ฯลฯ ของทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จง
ตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระองค์ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แก่ล้าแล้ว ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์
ไม่มีความใคร่ในกาม ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว จึงมาเพื่อจะ
ทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม . ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณดังดวงตา
อันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท .
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันแท้
จริงนั้นแก่ข้าพระองค์ .

[๓๙๓] พระผู้มีพระภาคทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช ทรง
ครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระอาทิตย์
อันมีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช ย่อมส่องแสงปกคลุม
ทั่วปฐพี . ขอพระองค์ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน โปรด

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราในภพนี้ ที่ข้าพระองค์
พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเกิด .

[๓๙๔] คำว่า ภควา ในอุเทศว่า ภควา หิ กามะ อภิกุญย อิริยติ ดังนี้ เป็น
เครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกายัญญัตติ .

กาม ในคำว่า กามะ โดยอุทานมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้
ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลสกาม . พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้วัตถุกาม
ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม ทรงท่วมทับ ทรงกำจัด ทรงย้ายแล้ว ซึ่งกิเลสกาม
เสด็จเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง ทรงเยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป .

[๓๙๕] พระอาทิตย์ท่านกล่าวว่า อาทิจโจ ในอุเทศว่า อาทิจโจว ปะวิ เตชสา
ดังนี้ .

ชรา ท่านกล่าวว่า ปฐพี . พระอาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช คือ รัศมีส่อง
แผ่ปกคลุมครอบปฐพี ให้ร้อน เลื่อนลอยไปในอากาศทั่วไปกำจัดมืด ส่องแสงสว่างไปในอากาศ
อันว่างเป็นทางเดิน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีเดชคือพระญาณ ประกอบด้วยเดชคือพระญาณ
ทรงกำจัดแล้วซึ่งสมุทัยแห่งอกิสังขารทั้งปวง ฯลฯ ความมืดคือกิเลส อันธการคืออวิชชา ทรง
แสดงแสงสว่างคือญาณ ทรงกำหนดรู้ซึ่งวัตถุกาม ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม
ทรงท่วมทับ ทรงกำจัด ทรงย้าย ซึ่งกิเลสกาม ย่อมเสด็จเที่ยวไป ดำเนินไป รักษา บำรุง
เยียวยา ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนพระอาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วย
เดช ย่อมส่องแสงปกคลุมทั่วปฐพี .

[๓๙๖] คำว่า มีพระปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน . . . แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย ความว่า
ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย คือ มีปัญญาทรม มีปัญญาดำ ส่วนพระองค์มีพระปัญญาใหญ่ มีพระ
ปัญญามาก มีพระปัญญาร้าง มีพระปัญญาแล่น มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาทำลายกิเลส .

ปฐพี ท่านกล่าวว่า ภูมิ . พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญอันไพศาล กว้างขวางเสมอ
ด้วยแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน . . . แก่ข้าพระองค์ผู้มี
ปัญญาน้อย .

[๓๙๗] คำว่า ขอจงตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิข ฐมมัม ยมห์ วิชฌิ ดังนี้
ความว่า ขอจงตรัสบอก . . . ขอจงประกาศซึ่งพรหมจรรย์อัน งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง คือ สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ
นิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงตรัสบอกธรรม .

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้ง
เฉพาะ พึงแทงตลอด พึงบรรลุ พึงถูกต้อง พึงทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงตรัส
บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ .

[๓๙๘] คำว่า เครื่องละชาติและชราในภพนี้ ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ
เครื่องสลัดคืน เครื่องระงับ ซึ่งชาติ ชราและมรณะในภพนี้แล คือ อมตนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เครื่องละชาติและชราในภพนี้ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช ทรงครอบงำกาม
ทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระอาทิตย์อันมีแสงสว่าง ประกอบ
ด้วยเดช ย่อมส่องแสงปกคลุมทั่วปฐพี . ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญา
กว้างขวางดุจแผ่นดิน โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราใน
ภพนี้ ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเกิด .

[๓๙๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรชตักกัณเณ) ท่านเห็นแล้วซึ่ง
เนกขัมมะโดยความเกษม จงกำจัดความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย .
กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ ควรสลัดเสีย อย่าได้มีแก่ท่านเลย .

[๔๐๐] กาม ในคำว่า กามะ ในอุเทศว่า กามะสุ วินยเคธึ ดังนี้ โดยอุทานมี ๒
คือ วัตถุกาม ๑ . กิเลสกาม ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า
กิเลสกาม . ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความกำหนัด
ในคำว่า เคธึ .

คำว่า จงกำจัดความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย ความว่า ท่านจงกำจัด คือ จงปราบปราม
จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกำจัดความ
กำหนัดในกามทั้งหลายเสีย พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยโคตรว่า ชตักกัณเณ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกายัญญัตติ
เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรชตักกัณเณ .

[๔๐๑] คำว่า ซึ่งเนกขัมมะ ในอุเทศว่า เนกขัมมัม ทญะ เชมโต ดังนี้ ความว่า
เห็น คือ เห็นแจ้ง เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความ
ปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ
สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘ นิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน โดยความเกษม คือ โดยเป็นที่ต้านทาน โดย
เป็นที่ซ่อนเร้น โดยเป็นสภาวะ โดยเป็นที่พึ่ง โดยไม่มีภัย โดยความไม่เคลื่อนไหว โดยความ
ไม่ตาย โดยเป็นธรรมออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นแล้วซึ่ง
เนกขัมมะ โดยความเกษม .

[๔๐๒] คำว่า ที่ท่านยึดได้ ในอุเทศว่า อุดคหิต์ นีรุตตฺ วั ดังนี้ ความว่า ที่ท่าน
ยึด คือ จับต้อง ถือมั่น ติดใจ น้อมใจไปด้วยสามารถค้นหา ด้วยสามารถทฤษฎี .

คำว่า คารสลตฺเตสฺ ความว่า คารสลตฺ คือ คารพลอย คารละ คารบรรเทา คาร
ทำให้สิ้นสุด คารให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ท่านยึดไว้ คารสลตฺเตสฺ .

[๔๐๓] คำว่า กิลเลศเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า กิลเลศเครื่องกังวลคือราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิลเลศ ทุจจริต กิลเลศเครื่องกังวลน้อยอย่าได้มี คือ อย่าได้ประจักษ์
อย่าได้ปรากฏ คือ ท่านจงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า กิลเลศเครื่องกังวล อย่าได้มีแล้วแก่ท่าน . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
ท่านเห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะด้วยความเกษม จงกำจัดความกำหนัด
ในกามทั้งหลายเสีย . กิลเลศเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ คารสลตฺเตสฺ
อย่าได้มีแก่ท่านเลย .

[๔๐๔] กิลเลศชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิลเลศชาตินั้นให้เหือดแห้งไป
กิลเลศเครื่องกังวลในภายหลัง อย่าได้มีแล้วแก่ท่าน ถ้าท่านจัก
ไม่ถึง (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง ท่านจักเป็นผู้สงบแล้ว
ทีเดียว .

[๔๐๕] คำว่า กิลเลศชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิลเลศชาตินั้นให้เหือดแห้งไป ความ
ว่า กิลเลศเหล่าใดพึงเกิดขึ้นเพราะปรารถนาลังสัจจะทั้งหลายในอดีตกาล ท่านจงเผากิลเลศเหล่านั้น
ให้เหือดไป คือ ให้แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ จงทำให้ไม่มีพิษ จงละ จงบรรเทา จงทำ
ให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี . แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิลเลศชาติใดในกาลก่อน
ท่านจงเผากิลเลศชาตินั้นให้เหือดแห้งไป .

อนึ่ง การมาถึงสังขารส่วนอดีตเหล่าใด อันให้ผลแล้ว ท่านจงเผากิเลสสังขาร
เหล่านั้นให้เหือดไป คือ ให้แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ จงทำให้ไม่มีพิษ จงละ จงบรรเทา
จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิลเลศชาติใดในกาลก่อน
ท่านจงเผากิลเลศชาตินั้นให้เหือดแห้งไป .

[๔๐๖] คำว่า กิลเลศเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน ความว่า กิลเลศ
เครื่องกังวลในอนาคต ตรัสว่า กิลเลศเครื่องกังวลในภายหลัง . กิลเลศเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ
โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิลเลศ ทุจจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถนาลังสัจจะทั้งหลายในอนาคต . กิลเลศ
เครื่องกังวลนี้ อย่าได้มีมาแล้วแก่ท่าน คือ ท่านจงอย่ายังกิลเลศเครื่องกังวลนั้นให้เกิด อย่าให้เกิด
พร้อม อย่าให้บังเกิด จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า กิลเลศเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน .

[๔๐๗] คำว่า ถ้าท่านจักไม่ถึง (รูปาทิสังขาร) ในปัจจุบัน ความว่า รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญูณ อันเป็นปัจจุบัน ตรัสว่า ท่ามกลาง . ท่านจักไม่ถึง คือ จักไม่ยึด
ถือ จักไม่ลูบคลำ จักไม่เพเลียดเพเลียด จักไม่ติดใจซึ่งสังขารอันเป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถค้นหา
ด้วยสามารถทฤษฎี คือ จักละ จักบรรเทา จักทำให้สิ้นสุด จักให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี
ความชอบใจ ความยึด ความถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจักไม่ถึง (รูปาทิ-
*สังขาร) ในท่ามกลาง .

[๔๐๘] คำว่า จักเป็นผู้สงบแล้วทีเดียว ความว่า ชื่อว่า จักเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ
เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระเบียบ เพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุศลาลังสัจจะทั้งปวง สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว สงบวิเศษ เผาเสียแล้ว ให้ดับไปแล้ว
จักทีเดียวทีเดียว เป็นไป วิทยา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักเป็นผู้สงบ
แล้วทีเดียว . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กิลเลศชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิลเลศชาตินั้นให้เหือดแห้ง
ไป . กิลเลศเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน . ถ้าท่าน
จักไม่ถึง (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง ท่านจักเป็นผู้สงบ
แล้วทีเดียว .

[๔๐๙] อุดการพราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ
ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตชินาสพ ผู้ปราศจากความกำหนัดในนาม
รูปโดยประการทั้งปวง .

[๔๑๐] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในอุเทศว่า สัพพโส นามรูปสมี วิตเคธสฺส
พราหมณ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วน

ไม่เหลือ .

คำว่า สัพพโส นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด . อรูปชั้น ๔ ชื่อว่านาม . มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูป ตัณหา รากะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกฺกมฺมโลภะ ๔ ชื่อว่า ความกำหนัด .

คำว่า ดุรพราหมณ์ . . . ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป โดยประการทั้งปวง ความว่า ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป คือ มีความกำหนัดในนามรูป ไปปราศแล้ว มีความกำหนัดอันสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละกินแล้ว ปราศจากความยินดี คือ มีความยินดีไปปราศแล้ว มีความยินดีอันสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละกินแล้ว ในนามรูป โดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดุรพราหมณ์ . . . ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดยประการทั้งปวง .

[๔๑๑] อาสวะ ในคำว่า อาสวา ในอุเทศว่า อาสวสฺส น วิชฺชนฺติ ดังนี้ มี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฏฐาสวะ อริชชาสวะ .

คำว่า อสฺส คือ พระพระอรหันตชินาสพ .

คำว่า ย่อมไม่มี คือ อาสวะเหล่านี้ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตชินาสพเหล่านั้น คือ อาสวะเหล่านี้อันพระอรหันตชินาสพนั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาสวะทั้งหลาย . . . ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตชินาสพนั้น .

[๔๑๒] คำว่า เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ ความว่า บุคคลพึงถึงอำนาจแห่งมัจจุ พึงถึงอำนาจแห่งมรณะ หรือพึงถึงอำนาจแห่งพวกของมาร ด้วยอาสวะเหล่าใด อาสวะเหล่านั้น ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตชินาสพนั้น คือ อาสวะเหล่านั้น อันพระอรหันตชินาสพนั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดุรพราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่ง
มัจจุ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตชินาสพผู้ปราศจากความกำหนัด
ในนามรูปโดยประการทั้งปวง .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา
ของข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นพระสาวก ฉะนี้แล .

จบ ขตุกัณณิมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑ .

ภิกษุอรุณมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านภิกษุอรุณ

[๔๑๓] (ท่านภิกษุอรุณถามว่า)

ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ผู้ละความอาลัย ตัดตัณหา
เสียได้ ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลินเสีย ข้ามโอชะแล้ว
พ้นวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาคือ . คนทั้งหลายได้ฟัง
พระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี่ .

[๔๑๔] คำว่า ผู้ละความอาลัย ในอุเทศว่า โอกฺปิซหิ ตณฺเหจฺจิ อเนชํ ดังนี้
ความว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าไปยึดถือด้วย
ตัณหา ภิฏฐิและอุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ผูกพันและเป็นอนุสัยแห่งใจในรูปธาตุ . กิลเลส-
*ชาติมีความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทรงทำให้ไม่มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ทรงให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย . ความพอใจ ความกำหนัด . . .
ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ . กิลเลสชาติมีความพอใจเป็นต้น
เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำให้ไม่มีที่ตั้ง
ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
*พระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย .

รูปตัณหา สัทธตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า
ตัณหา ในคำว่า ตณฺเหจฺจิ ดังนี้ . ตัณหาอันอันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงตัดแล้ว
ตัดขาดแล้ว ตัดขาดพร้อมแล้ว สงบแล้ว ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงตัดตัณหา .

ตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกฺกมฺมโลภะ ๔ ท่านกล่าวว่า
ความหวั่นไหว ในคำว่า ผู้ไม่มีความหวั่นไหว . ตัณหาอันเป็นความหวั่นไว้นั้น อันพระผู้มี-

*พระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำให้ไม่มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ให้
ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความหวั่นไหว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่าผู้ไม่มีความหวั่นไหว เพราะพระองค์ทรงละความหวั่นไหวเสียแล้ว . พระผู้มีพระภาคไม่สะทกสะท้าน ไม่ทรงหวั่น ไม่ทรงไหว ไม่พรั่น ไม่พริ้ง แม้นในเพราะลาภ แม้นในเพราะความเสื่อมลาภ แม้นในเพราะยศ แม้นในเพราะความเสื่อมยศ แม้นในเพราะความสรรเสริญ แม้นในเพราะความนินทา แม้นในเพราะสุข แม้นในเพราะทุกข์ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ผู้ละความอาลัย ตัดตัณหาเสีย ไม่มีความหวั่นไหว .

คำว่า อิติ ในอุเทสว่า อิจฺจายสฺมา ภทฺทราวุโร ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิตินี้ เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า อายุสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . คำว่า อายุสฺมานี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง .

คำว่า ภทฺทราวุโร เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านภทฺทราวุโรหุลลามา .

[๔๑๕] ตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความเพลิน ในอุเทสว่า นนฺทปิไซหิ โอมตฺถิณฺณ วิมุตตํ ดังนี้ . ตัณหาอันเป็นความเพลินนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระ-
*ผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความเพลินเสีย .

คำว่า ข้ามโอชะแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงข้ามแล้วซึ่งกามโอชะ ภาโวชะ ทิฏฐิโอชะ อริชาโอชะ ทรงข้ามแล้ว คือ ทรงข้ามขึ้นแล้ว ทรงข้ามพ้นแล้ว ทรงก้าวล่วงแล้ว ทรงล่วงเลยไปแล้ว ซึ่งคลองแห่งสงสารทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อันพระองค์อยู่จบแล้ว มีจรรณะทรงประพาศแล้ว ฯลฯ มิได้มีสงสาร คือชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลินเสีย ทรงข้ามโอชะแล้ว .

คำว่า พ้นวิเศษแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคมีพระทัยพ้นแล้ว พ้นวิเศษแล้ว พ้นวิเศษดีแล้ว จากระยะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลภังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลินเสีย ทรงข้ามโอชะแล้ว พ้นวิเศษแล้ว .

[๔๑๖] ความดำริ ในคำว่า กปฺป ในอุเทสว่า กปฺปิไซหิ อภิยาเจ สฺเมธํ ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ ความดำริด้วยอำนาจตัณหา ๑ . ความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ . ฯลฯ นี่เป็นความดำริด้วยอำนาจตัณหา . ฯลฯ นี่เป็นความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ .

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความดำริด้วยอำนาจตัณหา ทรงสลัดความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิแล้ว . พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่า ทรงละความดำริ เพราะพระองค์ทรงละความดำริด้วยอำนาจตัณหา เพราะพระองค์ทรงสลัดความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ .

คำว่า ขอรารานา คือ ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลยินดี ปราบถนารักใคร่ ชอบใจ (คำของพระองค์) .

ปัญญา ความรู้ ภิรียาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา ในคำว่า สฺเมธํ .

พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาชื่อเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่ามีปัญญาดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอรารานา . . . ละความดำริ มีปัญญาดี .

[๔๑๗] พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นนาค . ในคำว่า นาคสฺส ในอุเทสว่า สุตวาน นาคสฺส อปฺนมิสฺสนติ อิทํ ดังนี้ .

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงกระทำความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค . ไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค . ไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค . ฯลฯ พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค .

ชื่อว่า ขนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกเลี่ยงไปแต่ที่นี่ ความว่า ขนเป็นอันมาก ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งพระดำรัส คือ พระดำรัสที่เป็นทางเทศนา อนฺตฺสนฺธิ ของพระองค์แล้ว จักหลีกเลี่ยงไปแต่ที่นี่ คือ จักไปสู่ทิศใหญ่และทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกเลี่ยงไปแต่ที่นี่ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ขอรารานาพระองค์ ผู้ละความอาลัย ตัดตัณหาเสีย ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลินเสีย ข้ามโอชะแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาดี . ขนทั้งหลายได้ฟังคำของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกเลี่ยงไปแต่ที่นี่ .

[๔๑๘] ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ขนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลายประชุมกันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์ . ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดีแก่ชนเหล่านั้น . เพราะวาทธรรมนั้น พระองค์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง .

[๔๑๙] กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ ชื่อว่า
ชนต่างๆ ในอุเททว่า นานาชนา ชนปเทหิ สงคตา ดังนี้ .

คำว่า มาแต่ชนบททั้งหลายประชุมกันแล้ว คือ มาแต่อังคะ มคธะ กาสี โกศล วัชชี
มัลละ เจติย สากระ ปัญจาละ อวันตี โยนะ และกัมโพช .

คำว่า ประชุมกันแล้ว คือ ถึงพร้อม มาพร้อม มาร่วมประชุมกันแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย ประชุมกันแล้ว .

[๔๒๐] พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้กล้า จึงชื่อว่า วีระ ในอุเททว่า ตว วีร วากย
อภิกขมานา ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . พระผู้มีพระภาค
เป็นผู้องอาจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . พระผู้มีพระภาคทรงให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า วีระ . พระผู้มีพระภาคผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ . พระผู้มีพระภาคปราศจาก
ความเป็นผู้มีชนลูกชนพอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ .

พระผู้มีพระภาค ทรงเว้นแล้วจากบาปธรรมทั้งปวงในโลกนี้
ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกขในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร . พระองค์
ทรงมีวีริยะ มีปธาน ทรงแก้แล้วกล้า เป็นผู้คงที่ ทานกล้า
ว่า มีพระหฤทัยเป็นอย่างนั้น .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า . . . ของพระองค์ .

คำว่า หวังอยู่ซึ่งพระดำรัส ความว่า พระดำรัส ทางแห่งพระดำรัส เทศนา อุนสนธิ
ของพระองค์ .

คำว่า หวังอยู่ คือ มุง หวัง ปรรณนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์ .

[๔๒๑] คำว่า เตส ในอุเททว่า เตส ตว สาธุ วิทยาโรหิ ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์เหล่านั้น พราหมณ์นั้นย่อมทูล
พระผู้มีพระภาคว่า ตว .

คำว่า ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดี คือ ขอพระองค์ตรัสบอก . . . ขอทรงประกาศด้วยดี
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดี .

[๔๒๒] คำว่า เพราะวาทธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง ความว่า เพราะ
วาทธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา เจริญ ให้แจ่มแจ้งแล้ว
อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะวาทธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง .
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ชนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย ประชุม
กันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์ . ขอพระองค์ทรง
พยากรณ์ด้วยดีแก่ชนเหล่านั้น เพราะวาทธรรมนั้นอันพระองค์
ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง .

[๔๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรภทราวระ) หมุสัตว์พึง
นำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ทั้งเบื่องบน เบื่องต่ำ
หรือแม้ขึ้นกลางส่วนกว้าง . เพราะวาสัตว์ทั้งหลายย่อมเข้า
ไปถือรูปาติชนีใดๆ ในโลก มารยอมไปตามสัตว์ด้วย
อำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้นนั่นแล .

[๔๒๔] ตัณหาในรูป ตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ ในอุเททว่า อาทานตณฺเห วินยถ
สพฺพ ดังนี้ .

เหตุไร ตัณหาในรูปจึงตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ . เพราะตัณหา นั้น สัตว์ทั้งหลายจึง
ยึดถือ เข้าไปยึดถือ ยึดไว้ จับต้อง ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ
อุปatti ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะเหตุนี้ ตัณหาในรูปจึงตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ .

คำว่า พึงนำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ความว่า พึงนำเสีย ปราบเสีย ละเสีย
บรรเทาเสีย พึงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พึงนำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ภทราวระ ในอุเททว่า ภทราวธาติ
ภควา ดังนี้ .

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิยาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ดูกรภทราวระ .

[๔๒๕] อนาคต ตรัสว่า เบื่องบน ในอุเททว่า อุทฺธ อโธ ติริย วาปี มชฺเช ดังนี้ .
อดีต ตรัสว่า เบื่องต่ำ . ปัจจุบัน ตรัสว่า ขึ้นกลางส่วนกว้าง . กุศลธรรมตรัสว่า เบื่องบน .
อกุศลธรรมตรัสว่า เบื่องต่ำ . อภัยกตธรรมตรัสว่า ขึ้นกลางส่วนกว้าง . เทวโลก ตรัสว่า
เบื่องบน . อบายโลก ตรัสว่า เบื่องต่ำ . มนุษยโลก ตรัสว่า ขึ้นกลางส่วนกว้าง . สุขเวทนา
ตรัสว่า เบื่องบน . ทุกขเวทนา ตรัสว่า เบื่องต่ำ . อทุกขมสุขเวทนา ตรัสว่า ขึ้นกลางส่วนกว้าง .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
อรปชาต ตรัสว่า เบื้องบน . กามธาค ตรัสว่า เบื้องต่ำ . รูปธาค ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง .
เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตรัสว่า เบื้องบน . เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา ตรัสว่า เบื้องต่ำ .
ท่ามกลางตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ หรือแม้
ชั้นกลางส่วนกว้าง .

[๔๒๖] คำว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปยึดถือรูปาதிขั้นใด ๆ ในโลก ความว่า สัตว์
ทั้งหลายย่อมยึดถือ คือ เข้าไปยึดถือ ถือไว้ จับต้อง ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณใด ๆ .

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายุตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมเข้าไปยึดถือรูปาதிขั้นใด ๆ ในโลก .

[๔๒๗] คำว่า มารย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้นนั่นแล ความว่า
ขันธมาร ธาตุมาร อายุตนมาร คติมาร อุปัตติมาร ปฏิสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมาร
อันมีในปฏิสนธิ ย่อมไปตาม คือ ตามไป เป็นผู้ติดตามไป ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้น
นั่นแล .

คำว่า ขนฺตุ คือ สัตว์ นระ มานพ บุรุษ บุคคล ชีวชน ชาติชน ชนตชน อินทฺชน
ผู้เกิดจากพระมนุ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มารย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือกรรมนั้น
นั่นแล . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หมู่มสัตว์พึงนำเสียซึ่งค้นหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ทั้งเบื้องบน
เบื้องต่ำ หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง . เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย
ย่อมเข้าไปยึดถือรูปาติขั้นใด ๆ ในโลก มารย่อมไปตามสัตว์
ด้วยอำนาจอกิสังขารคือกรรมนั้นนั่นแล .

[๔๒๘] เพราะเหตุนี้ ภิกษุร่ำอยู่ เมื่อเห็นซึ่งหมู่มสัตว์นี้ผู้ซึ่งอยู่ใน
บ่วงแห่งมัจจุ เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาติขั้นเครื่องยึดถือ พึง
เป็นผู้มสฺติไม่เข้าไปยึดถืออะไร ในโลกทั้งปวง .

[๔๒๙] คำว่า เพราะเหตุนี้ . . . เมื่อร่ำอยู่ . . . ไม่พึงเข้าไปยึดถือ ความว่า เพราะเหตุนี้
คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนี้ ภิกษุเมื่อเห็นโทษนี้ใน
ค้นหาเครื่องยึดถือ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้ .

คำว่า ร่ำอยู่ คือ รู้ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แท่งตลอด เมื่อรู้ รู้ชัด รู้ทั่ว
รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แท่งตลอดว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

คำว่า ไม่พึงเข้าไปยึดถือ คือ ไม่พึงยึดถือ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ ไม่พึงถือไว้ ไม่พึงจับต้อง
ไม่พึงถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปัตติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้ . . . เมื่อร่ำอยู่ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ .

[๔๓๐] ภิกษุผู้เป็นกัลยาณปุถุชนกิตฺติ ภิกษุผู้เป็นพระเสขะกิตฺติ ชื่อว่า ภิกษุ ในอุเทศว่า
ภิกษุ สโต กิจฺจนํ สพฺพโลกํ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ .

คำว่า เป็นผู้มสฺติ ความว่า มสฺติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มสฺติเจริญสติปฏิฐาน
เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ ภิกษุนั้นตรัสว่า มสฺติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ . . .
เป็นผู้มสฺติ .

คำว่า อะไร ๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ .

คำว่า ในโลกทั้งปวง คือ ในอบายโลกทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง ในมนุษยโลกทั้งปวง
ในชั้นรโลกทั้งปวง ในอายุตนโลกทั้งปวง ในธาตุโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ . . .
เป็นผู้มสฺติ . . . อะไร ๆ ในโลกทั้งปวง .

[๔๓๑] คำว่า . . . เมื่อเห็น . . . ว่าติดอยู่ในรูปาติขั้นเครื่องยึดถือ ความว่า สัตว์เหล่าใด
ย่อมยึดถือ เข้าไปยึดถือ ถือไว้ จับต้อง ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
คติ อุปัตติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ สัตว์เหล่านั้นตรัสว่า ติดอยู่ในรูปาติขั้นเครื่อง
ยึดถือ .

คำว่า อิตฺติ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิตฺติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า เมื่อเห็น คือ เมื่อพบ เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณาอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . เมื่อเห็น . . . ว่าติดอยู่ในรูปาติขั้นเครื่องยึดถือ .

[๔๓๒] คำว่า ปชฺช เป็นชื่อของสัตว์ ในอุเทศว่า ปชฺช อิมํ มจฺจุเชยฺเย วิสฺตตํ ดังนี้ .

กิลเลสํกิตฺติ ขันธกิตฺติ อภิสังขารกิตฺติ ตรัสว่า บ่วงแห่งมัจจุ ในคำว่า มจฺจุเชยฺเย . หมู่มสัตว์
ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ คือ ในบ่วงแห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ .
สิ่งของข้องเกี่ยวอยู่ เกี่ยวเกาะ พันอยู่ที่ตาปัดตมฺผา หรือที่ไม้ฉากพัน (ท่อนไม้โอบเหมือน
งาช้าง) ฉะนั้น หมู่มสัตว์ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ คือ ในบ่วง
แห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . หมู่มสัตว์นี้ซึ่งอยู่ใน
บ่วงมัจจุ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะเหตุนี้ ภิกษุร่ำอยู่ เมื่อเห็นซึ่งหมู่มสัตว์นี้ผู้ซึ่งอยู่ในบ่วง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
แห่งมัจฉา เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาทีขันธเครื่องยึดถือ ฟังเป็นผู้มัสติ
ไม่เข้าไปยึดถืออะไรๆ ในโลกทั้งปวง .
พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล .
จบ กัทราวธรรมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๒ .

อุทยมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านอุทยะ
[๔๓๓] (ท่านอุทยะทูลถามว่า)
ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้มีมาน
ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณกเจดีย์) ทรงทำกิจ
เสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง . ขอพระองค์
โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ (อรหัตวิโมกข์) อันเป็นเครื่อง
ทำลายอวิชชา .

[๔๓๔] คำว่า ผู้มีมาน ในอุเทศว่า ฉายี วิธมาสินี ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงมีมานเมด้วยปฐมมาน เมด้วยทุติยมาน เมด้วยตติยมาน เมด้วยจตุตถมาน เมด้วยมาน
อันมิวิตกจิรา เมด้วยมาน (ทุติยมานในปัญจกนัย) ลักว่าไม่มีวิตก มีแต่จิรา เมด้วยมาน
อันไม่มีวิตก ไม่มีจิรา เมด้วยมานมีปิตี เมด้วยมานอันไม่มีปิตี เมด้วยมานอันประกอบด้วยสุข
เมด้วยมานอันประกอบด้วยอุเบกขา เมด้วยมานอันเป็นสญญตะ เมด้วยมานอันเป็นอนิมิตตะ
เมด้วยมานเป็นอปปณิหะ เมด้วยมานอันเป็นโลกียะ เมด้วยมานอันเป็นโลกุตระ
ทรงยินดีในมาน ทรงชวนชวนซึ่งความเป็นผู้เดียว หน่ออยู่ในอรหัตผลซึ่งเป็นประโยชน์ของ
พระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีมาน .

คำว่า ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุศลาลังขารทั้งปวง เป็นตั้งฐลี . กิเลสตั้งฐลีเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละ
ได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความ ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป
เป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีฐลี ปราศจากฐลี
ไปปราศแล้วจากฐลี ฐลีเสียแล้ว พ้นขาดแล้วจากฐลี .

รากะเป็นฐลี แต่ท่านมิได้กล่าวละอองว่าเป็นฐลี . คำว่า ฐลี นี้
เป็นชื่อของรากะ . พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว
เพราะเหตุนี้ พระพุทธชินะท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้มิฐลีไป
ปราศแล้ว . โทสะเป็นฐลี แต่ท่านมิได้กล่าวละอองว่า
เป็นฐลี . คำว่า ฐลี นี้ เป็นชื่อของโทสะ . พระผู้มีพระภาค
ผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว เพราะเหตุนี้ พระพุทธชินะ
ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้มิฐลีไปปราศแล้ว . โมหะเป็นฐลี แต่ท่าน
มิได้กล่าวละอองว่าเป็นฐลี . คำว่า ฐลี นี้ เป็นชื่อของโมหะ
พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว เพราะเหตุนี้
พระพุทธชินะ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้มิฐลีไปปราศแล้ว .

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสตั้งฐลี . คำว่า ผู้ประทับอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ประทับอยู่ที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่ .

เชิญดูพระมนัสผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับนั่งอยู่ที่ภูเขา . พระสาวก
ทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชา เป็นผู้ละมัจฉะเสีย นั่งห้อมล้อมอยู่ .
พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ประทับอยู่เมื่อนี้ .

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าประทับอยู่ เพราะพระองค์ทรงระงับความชวนชวน (ด้วย
กิเลส) ทั้งปวงแล้ว มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ พระองค์อยู่จบแล้ว มีอระทระประพฤติแล้ว ฯลฯ .
ไม่มีสังสารคือชาติ ชราและมรณะ มิได้มีภพใหม่ . พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ประทับอยู่เมด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ผู้มีมาน ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ประทับอยู่ .

คำว่า อิต ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา อุทโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิต นี้
เป็นไปตามลำดับบท . คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ .
คำว่า อายสฺมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง .

คำว่า อุทโย เป็นชื่อ . ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านอุทยะทูลถามว่า .

[๔๓๕] คำว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ความว่า กิจ คือ กรรมที่ควรทำ
และกรรมที่ไม่ควรทำ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำ
ไม่ให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความ ไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่าทรงทำกิจเสร็จแล้ว .

ทักขิเป็นเครื่องตกไปรอบ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุใด ผู้มีกระแสนันต์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ขาดแล้ว ละแล้วซึ่งกิจที่ควรทำและกิจที่ไม่ควรทำ ความเร่าร้อน
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว .

อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ชื่อว่า อาสวะ ในคำ
ว่า อนาสว . อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำ
กิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ .

[๔๓๖] คำว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงถึงฝั่งแห่ง
อภิญญา ถึงฝั่งแห่งปริญา ถึงฝั่งแห่งปหานะ ถึงฝั่งแห่งภวานา ถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ถึง
ฝั่งแห่งการเข้าซึ่งธรรมทั้งปวง คือ ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งความกำหนด
รู้ซึ่งทุกข์ทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการละกิเลสทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการเจริญมรรค ๔ ถึงฝั่งแห่งการทำให้
แจ้งซึ่งนิโรธ ถึงฝั่งแห่งการเข้าสมาบัติทั้งปวง พระผู้มีพระภาคนั้นทรงถึงความชำนาญและความ
สำเร็จในอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยมรรค . พระผู้มีพระภาคนั้นเสด็จไปสู่ฝั่ง ทรงถึง
ฝั่งแล้ว เสด็จไปสู่สวนสุด ทรงถึงสวนสุดแล้ว เสด็จไปสู่ที่สุด ทรงถึงที่สุดแล้ว เสด็จไปสู่
สวนสุดรอบ ทรงถึงสวนสุดรอบแล้ว เสด็จไปสู่ทิวบ ทรงถึงทิวบแล้ว เสด็จไปสู่ที่ด่านทาน
ทรงถึงที่ด่านทานแล้ว เสด็จไปสู่ที่เรือน ทรงถึงที่เรือนแล้ว เสด็จไปสู่จระณะ ทรงถึงจระณะแล้ว
เสด็จไปสู่ที่ไม่มียกย ทรงถึงที่ไม่มียกยแล้ว เสด็จไปสู่ที่ไม่เคลื่อนไหว ทรงถึงที่ไม่เคลื่อนไหวแล้ว เสด็จ
ไปสู่สมณะ ทรงถึงสมณะแล้ว เสด็จไปสู่निพพาน ทรงถึงนิพพานแล้ว . พระผู้มีพระภาคนั้น
มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจระณะทรงประพาสแล้ว ฯลฯ มิได้มีสังสาร คือ ชาติ
ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง .

[๔๓๗] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์
มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือ เป็นผู้จะทูลถามปัญหามาเฝ้าแล้ว เป็นผู้ใคร่ฟังปัญหา
มาเฝ้าแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า .

อีกอย่างหนึ่ง ความมา ความมาเฝ้า ความมาเฝ้า ของพวกข้าพระองค์ผู้มีความต้องการ
ด้วยปัญหา คือ ต้องการจะทูลถามปัญหา ใคร่ฟังปัญหา มีอยู่แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า .

อีกอย่างหนึ่ง ความมาแห่งปัญหาของพระองค์มีอยู่ ทั้งพระองค์มีความเป็นผู้องอาจ
ให้ผู้อื่นมีความเพียร สามารถเพื่อจะตรัสถาม ตรัสบอก ทรงแก้ ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ทรงเฉลย
กับข้าพระองค์ได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา
จึงมาเฝ้า .

[๔๓๘] อรหัตวิโมกข์ ท่านกล่าวว่า อัญญาวีโมกข์ ในอุเทศว่า อ[ร]หัตวิโมกข์ สัพพุทธิ
ดังนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือ ของจบอก . . . ของทรงประกาศ ซึ่งอรหัตวิโมกข์ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวีโมกข์ .

[๔๓๙] คำว่า ทำลายอวิชชา คือ ทบ ตอย ทำลาย ละ สงบ สละคืน ระงับ
ซึ่งอวิชชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายอวิชชา . เพราะเหตุนี้ พระราชมณเฑียร
จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
มีญาณ ไม่มีกิเลสดังธวัช ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณกเจดีย์)
ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง .
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวีโมกข์ (อรหัตวิโมกข์)
อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา .

[๔๔๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุททะ) เราขอบอก
อัญญาวีโมกข์ เป็นเครื่องละซึ่งกามฉันทะ และโทมนัสทั้ง
๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็นเครื่องกั้นความ
รำคาญ .

[๔๔๑] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม
ความสิ้นหาในกาม ความกระหายในกาม ความเร่าร้อนในเพราะกาม ความหลงในกาม
ความติดใจในกาม ในกามทั้งหลาย กามโอฆะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิเวรณ ชื่อว่า
ฉันทะ ในอุเทศว่า ปหาน กามฉันทาน ดังนี้ .

คำว่า ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ
เครื่องสละคืน เครื่องระงับกามฉันทะทั้งหลาย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ .

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระราชมณเฑียรโดยชื่อว่า อุททะในอุเทศว่า อุทยาติ ภควา
ดังนี้ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นลัญจิกบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุททะ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๔๔๒] ความไม่แช่มชื่นในทางใจ เจตสิกทุกข์ ความสวैयाรรมณเป็นทุกข์ไม่แช่มชื่น
เกิดจากสัมผัสทางใจ ทุกขเวทนาอันไม่แช่มชื่น เกิดจากสัมผัสทางใจ ชื่อว่า โทมนัส ในอุเทศว่า
โทมนัสฐาน จุกยฺย ดังนี้ .

คำว่า และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสลະคืน
เครื่องระงับซึ่งกามฉันทะและโทมนัสทั้ง ๒ ประการ เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง .

[๔๔๓] ความที่จิตไม่ควร ความที่จิตไม่สมควรแก่การงาน ความท้อ ความถอย
ความกลับ ความหดหู่ กิริยาที่หดหู่ ความเป็นผู้หดหู่ ชื่อว่า ถีนะ ในอุเทศว่า ถีนสส จ
ปนุหนํ ดังนี้ .

คำว่า เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง ความว่า เป็นเครื่องบรรเทา เครื่องละ เครื่องสงบ
เครื่องสลະคืน เครื่องระงับ ความง่วง เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่อง
บรรเทาความง่วง .

[๔๔๔] ความรำคาญมือ ความรำคาญเท้า ความรำคาญมือและเท้า ความสำคัญในสิ่ง
ที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความ
สำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อน
แห่งจิต ความขัดใจเห็นปานนี้ๆ ท่านเรียกว่า กุกกัจจ ในคำว่า กุกกัจจัน ในอุเทศว่า
กุกกัจจัน นิวารณํ ดังนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้น
เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑ . ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อน
แห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นด้วยเพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑ อย่างไร? ความ
รำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทวารจิต เราไม่ได้
ทำกายสุจริต เราทำวจิตทวารจิต เราไม่ได้ทำวจิสจริต เราทำมโนทวารจิต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต
เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำความ
งดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาร เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาร เราทำ
มสสาวาท เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากมสสาวาท เราทำปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจาก
ปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้
ทำความงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ทำอภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำ
อพยาบาท เราทำมัจฉาทิฎฐิ เราไม่ได้ทำสัมมัตติฎฐิ ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต
เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า
เราไม่ทำให้บริวารในศีลทั้งหลาย เราไม่ได้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราไม่รู้จักประมาณ
ในโภชนะ เราไม่ได้ประคบเนื้อๆ ซึ่งความเพียรเครื่องตื่นอยู่ เราไม่ได้ประกอบด้วยสติ-

* สัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปป-
* ธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้
เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย
เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ .

คำว่า เป็นเครื่องกั้นความรำคาญ ความว่า เป็นเครื่องปิด คือ เป็นเครื่องกั้น เครื่องละ
เครื่องสงบ เครื่องสลະคืน เครื่องระงับความรำคาญทั้งหลาย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้นความรำคาญ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องละซึ่งกามฉันทะ
และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็น
เครื่องกั้นความรำคาญ .

[๔๔๕] เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันมีเอกขาและสติหมดจดดี
มีความตรึงประกอบด้วยธรรม เล่นไปข้างหน้า เป็นเครื่อง
ทำลายอวิชชา .

[๔๔๖] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพิกเฉย ความสงบแห่งจิต ความที่จิต
เลื่อมใส ความที่จิตเป็นกลางด้วยจตุตถฌาน ชื่ออุเบกขา ในอุเทศว่า อุเบกขาสติสสุทฺธํ ดังนี้ .
ความระลึก ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ เพราะปรารภถึงอุเบกขาในจตุตถฌาน ชื่อว่า
สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อุเบกขา และสติ .

คำว่า หมดจดดี ความว่า อุเบกขาและสติในจตุตถฌานเป็นความหมดจด หมดจดดี
ขาวรอบ ไม่มีกิเลสเครื่องยั่ววน ปราศจากอุปกิเลส อ่อน การแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความ
ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีอุเบกขาและสติ หมดจดดี .

[๔๔๗] ความดำริชอบ ตรัสว่า ความตรึงประกอบด้วยธรรม ในคำว่า ธรรมตกกปฺเรชาว
ดังนี้ . ความตรึงประกอบด้วยธรรมนั้น มีในเบื้องต้น มีข้างหน้าเป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้จึงชื่อว่า มีความตรึงประกอบด้วยธรรมเล่นไปข้างหน้า .

อีกอย่างหนึ่ง สัมมัตติฎฐิ ตรัสว่า ความตรึงประกอบด้วยธรรม . สัมมัตติฎฐินั้นมีใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เบื้องต้น มีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า มีความตริก
ประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า .

อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาในกาลเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ ตรัสว่า ความตริกประกอบ
ด้วยธรรม . วิปัสสนานั้น มีในเบื้องต้นมีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้จึงชื่อว่า มีความตริกประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า .

[๔๔๘] อรหัตวิโมกข์ ตรัสว่า อัญญาวิโมกข์ ในอุเทศว่า อัญญาวิโมกข์ สัมบูรณ์
ดังนี้ เราขอบอก . . . ขอประกาศซึ่งอรหัตวิโมกข์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ .

[๔๔๙] ความไม่รู้ในทุกๆ ๖๗ อริชชาเป็นดังลิมสลัก ความหลง อุกุศลมูล ชื่อว่า
อริชชา ในอุเทศว่า อริชชชย ปภทนต์ ดังนี้ .

คำว่า เป็นเครื่องทำลายอริชชา ความว่า เป็นเครื่องทุบ ต่อย เครื่องทำลาย เครื่องละ
เครื่องสงบ เครื่องสลละคืน เครื่องระงับ ซึ่งอริชชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
เป็นเครื่องทำลายอริชชา . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอก อัญญาวิโมกข์อันมีอุเบกขาและสติ หมดจติ
มีความตริกประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า เป็นเครื่อง
ทำลายอริชชา .

[๔๕๐] โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้? อะไรเล่าเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น? พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละ
อะไรเสียได้?

[๔๕๑] คำว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ ความว่า อะไรเป็นเครื่องประกอบ
เครื่องคล้องไว้ เครื่องผูก เครื่องพัวพัน เครื่องมัวหมอง ของโลก? โลกอันอะไรประกอบไว้
ประกอบทั่ว เห็นวรั้ง ยึดไว้ คล้องไว้ เกี่ยวไว้ พัวพันไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมี
อะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ .

[๔๕๒] คำว่า อะไรเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น ความว่า อะไรเป็นเครื่องสัญจร
เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ของโลกลนั้น? โลกย่อมสัญจรไป เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ด้วยอะไร?
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น?

[๔๕๓] คำว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้ ความว่า พระองค์
ย่อมตรัส ย่อมบอก ย่อมเล่า ย่อมกล่าว แสดง บัญญัติว่า นิพพาน เพราะละ สงบ สลละคืน
ระงับ อะไรเสียได้? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้?
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าววว่า

โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้? อะไรเล่าเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น? พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละ
อะไรเสียได้?

[๔๕๔] โลกมีความเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ . วิตก เป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น . เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหา
เสียได้ .

[๔๕๕] ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อุกุศลมูล ตรัสว่า ความเพลิน
ในอุเทศว่า นนทิสปิไซโน โลโก ดังนี้ . ความเพลินเป็นเครื่องประกอบ เครื่องคล้องไว้
เครื่องผูก เครื่องมัวหมองของโลก . โลกอันความเพลินนี้ประกอบไว้ ประกอบทั่ว เห็นวรั้ง
ผูกไว้ คล้องไว้ เกี่ยวไว้ พันไว้ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมีความเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ .

[๔๕๖] วิตก ๙ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก วิตกถึงญาติ วิตกถึงชนบท
วิตกถึงเทวดา วิตกอันปฏิสังขตด้วยความเอ็นดูผู้อื่น วิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภ สักการะ และ
สรรเสริญ วิตกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ยอมให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน เหล่านี้เรียกว่าวิตก ๙ ชื่อว่า
วิตก ในอุเทศว่า วิตกกสส วิจารณา ดังนี้ . วิตก ๙ อย่างนี้เป็นเครื่องสัญจรไป เที่ยวไป
ท่องเที่ยวไป ของโลกลนั้น . โลกนั้นย่อมสัญจร เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ด้วยวิตก ๙ อย่างนี้ .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น .

[๔๕๗] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกัณฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหาณ วิปปหาเนน นิมฺมานํ อิติ วุจฺจติ ดังนี้ .

คำว่า เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้ ความว่า เราย่อมกล่าว ย่อมบอก
เล่า ขาน แสดง บัญญัติว่า นิพพาน เพราะละ สงบ สลละคืน ระงับตัณหาเสียได้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

โลกมีความเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ . วิตกเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น . เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหา
เสียได้ .

[๔๕๘] เมื่อโลกมีสตอย่างไรเที่ยวไป วิญญานจึงดับ? พวกข้าพระองค์
มาแล้วเพื่อทูลถาม พระผู้มีพระภาค . พวกข้าพระองค์จะขอฟัง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

พระดำริสัณของพระองค์ .

[๔๕๙] คำว่า เมื่อโลกมีสติดอย่างไรเที่ยวไป ความว่า เมื่อโลกมีสติดัมปชัญญะอย่างไรเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อโลกมีสติดอย่างไรเที่ยวไป?

[๔๖๐] คำว่า ญาณจึงดับ ความว่า ญาณดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณจึงดับ .

[๔๖๑] คำว่า พวกข้าพระองค์มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาค ความว่า พวกข้าพระองค์มาแล้ว คือ มาถึง เข้ามาถึง มาประชุมกับพระองค์เพื่อจะทูลถาม คือ เพื่อสอบถาม ทูล ขอ ทูลเชื้อเชิญ ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว คือ ขอให้ทรงประสาธ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกข้าพระองค์มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาค .

[๔๖๒] คำว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำริสัณของพระองค์ ความว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไป กำหนดพระดำริสัณ ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา อนุนิธิ ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำริสัณ ของพระองค์ เพราะเหตุนี้ พระอภิมุขนั้นจึงกล่าวว่า

เมื่อโลกมีสติดอย่างไรเที่ยวไป ญาณจึงดับ? พวกข้าพระองค์มาแล้วเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค . พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำริสัณของพระองค์ .

[๔๖๓] เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาภายในและภายนอก เป็นผู้มัสติอย่างนี้เที่ยวไป ญาณจึงดับ .

[๔๖๔] คำว่า เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาภายในและภายนอก ความว่า เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ ไม่ผลิตเพลิน ไม่พรั้ง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความติดใจเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความผลิตเพลิน ความพรั้ง ความติดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น . เมื่อโลกเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พรั้ง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความติดใจซึ่งเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความผลิตเพลิน ความพรั้ง ความติดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น . เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายด้วยอาการ ๑๒ นี้ ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พรั้ง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความติดใจซึ่งเวทนา ฯลฯ ให้ถึงความไม่มีซึ่งความผลิตเพลิน ความพรั้ง ความติดใจ .

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความไม่เที่ยง ย่อมไม่ผลิตเพลิน . . . เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ ฯลฯ โดยไม่มีอภัย เครื่องสลัดออก ย่อมไม่ผลิตเพลิน . . . เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายด้วยอาการ ๔๒ น้อย ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พรั้ง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความติดใจเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความผลิตเพลิน ความพรั้ง ความติดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาในภายในและภายนอก .

[๔๖๕] คำว่า เป็นผู้มัสติอย่างนี้เที่ยวไป ความว่า เป็นผู้มัสติดัมปชัญญะอย่างนี้เที่ยวไป คือ เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มัสติอย่างนี้เที่ยวไป .

[๔๖๖] คำว่า ญาณจึงดับ ความว่า ญาณอันสหระคตด้วยปัญญากิสังขาร ญาณอันสหระคตด้วยอณูญชาภิสังขาร ย่อมดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณจึงดับ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาในภายในและภายนอก เป็นผู้มัสติอย่างนี้เที่ยวไป ญาณจึงดับ .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล .

จบ อุททยานวกปัญหานิกายที่ ๑๓ .

ไปสาละมานกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านไปสาละ

[๔๖๓] (ท่านไปสาละทูลถามว่า)

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่นไหว ทรงตัด
ความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ย่อมทรง
แสดงอดีต . ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น .

[๔๖๔] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย อดีต อาทิสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
พระองค์ใด เป็นพระสยัมม ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งสิ่งจะทั้งหลายเอง ในธรรม
ทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน ทรงบรรลุซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรม
เหล่านั้น และทรงบรรลุซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย .

คำว่า ย่อมทรงแสดงอดีต ความว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงเมื่ออดีต ย่อมทรง
แสดงเมื่อนาคต ย่อมทรงแสดงแม้ปัจจุบัน ของพระองค์เองและของผู้อื่น .

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของพระองค์อย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง
สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
ตลอดสังวิฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวิฏวิฏกัปเป็นอันมาก
บ้าง อันเป็นอดีตของพระองค์เองว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณ
อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติ
จากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น . แม้ในภพนั้นเราก็คือมีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มี
ผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น .
ครั้นจติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ . พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ
พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของพระองค์เองอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของผู้อื่นอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ตลอดสังวิฏวิฏกัปเป็นอันมากบ้าง อันเป็นอดีตของผู้อื่นว่า
ในภพโน้น ท่านผู้นี้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น . ครั้นจติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดใน
ภพโน้น . แม้ในภพนั้น ท่านผู้นี้ก็ยังมีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มี
อาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น . ครั้นจติจากภพนั้น
แล้วได้มาเกิดในภพนี้ . พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมากพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ
ด้วยประการฉะนี้ . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของผู้อื่นอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคตรัสขาดก ๕๐๐ ก็ชื่อว่าทรงแสดงอดีตของพระองค์เอง และของผู้อื่น
ตรัสสมหาณียสูตร . . . มหาสุทสนสูตร . . . มหาโควินทสูตร . . . มมหเวสูตร ชื่อว่าทรงแสดง
อดีตของพระองค์และของผู้อื่น .

สมจริงตามพระพุทพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุจรถนทะเล ญาณอันตามระลึกถึง
ชาติก่อนของตถาคต ปรารภถึงอดีตกาลมอญ . ตถาคตหวังจะรู้ชาติก่อนเท่าใด ก็ระลึกถึงชาติก่อน
ได้เท่านั้น . ดุจรถนทะเล ญาณอันตามระลึกถึงชาติข้างหน้าของตถาคต ปรารภถึงอนาคตกาล
มอญ . ฯลฯ ดุจรถนทะเล ญาณอันที่เกิดที่ดวงไม้อโพธิ์ของตถาคต ปรารภถึงปัจจุบันกาล เกิดขึ้นว่า
ชาตินี้มีในที่สุด . บัดนี้มีได้มีภพต่อไป . อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ (ญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่ง
ความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหมด) เป็นกำลังของตถาคต . อาสยานุสยญาณ (ความรู้จัก
ฉันทะที่มานอนและกิเลสอันนอนตามของสัตว์ทั้งหลาย) เป็นกำลังของตถาคต . ยมกปาฏิหาริยญาณ
(ญาณเป็นเครื่องนำกลับซึ่งปฏิบัติกรรมอันเป็นคู่) เป็นกำลังของตถาคต . มหากรุณาสมาปัตติญาณ
(ญาณในมหากรุณาสมาบัติ) เป็นกำลังของตถาคต . สัพพัญญุตญาณเป็นกำลังของตถาคต .
อนาวารณญาณ (ญาณเนื่องด้วยอาวัชชนะไม่มีอะไรกั้น) เป็นกำลังของตถาคต . อนาวารณญาณ
อันไม่ข้อง ไม่มีอะไรขัดในกาลทั้งปวง เป็นกำลังของตถาคต . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง . . .
ทรงประกาศ เมื่ออดีต เมื่อนาคต แม้ปัจจุบัน ของพระองค์และของผู้อื่นด้วยประการอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอดีต .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา ไปสาโล ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสฺมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า ไปสาโล เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านไปสาละทูลถามว่า .

[๔๖๕] ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความ
หวั่นไหว ในอุเทศว่า อนนฺโธ ฉินฺนสํสโย ดังนี้ . ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหวนั้น พระผู้มี-
*พระภาคตรัสรู้แล้วทรงจะได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความ
ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า
ไม่มีความหวั่นไหว . พระผู้มีพระภาคชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว เพราะทรงละความหวั่นไหว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เสียแล้ว. พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหวั่น ไม่ทรงไหว ไม่พริ่น ไม่พริ้ง แม้ในเพราะลาภ แม้ใน
เพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะความเสื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ
แม้ในเพราะนินทา แม้ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความ
หวั่นไหว.

วิกิจจา ความเคลือบแคลงในทุกข์ ฯลฯ ความสะดุ้งแห่งจิต ความขัดใจ ท่านกล่าวว่า
ความสงสัย ในอุเทศว่า จินนสัสโย ดังนี้. ความสงสัยนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงตัด
บัน ทอน สงบ ระวังเสียแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เมาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงตัดความสงสัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่มีความหวั่นไหว ทรงตัดความสงสัยเสียแล้ว.

[๔๓๐] คำว่า ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถึงฝั่งแห่งอริยญา
ทรงถึงฝั่งแห่งปริยญา ทรงถึงฝั่งแห่งปหานะ ทรงถึงฝั่งแห่งภาวนา ทรงถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง
ทรงถึงฝั่งแห่งการเข้า คือ ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ฯลฯ พระผู้มีพระภาคนั้น มิได้
มีสังสารคือชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรม
ทั้งปวง.

[๔๓๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์
มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯลฯ เพื่อทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง เพื่อทรงเฉลย แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่นไหว ทรงตัด
ความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ย่อมทรง
แสดงอดีต. ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

[๔๓๒] ข้าแต่พระสัณณะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคล
ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่
ทั้งภายในภายนอกอะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี. บุคคลอย่างนั้น
ควรแนะนำอย่างไร?

[๔๓๓] รูปสัญญา ในคำว่า วิสูตรปัสสฺส ดังนี้ เป็นไฉน? สัญญาความจำ
ความเป็นผู้จำ ของบุคคลผู้เข้าซึ่งรูปาวจรสมาบัติ หรือของบุคคลผู้เข้าถึงแล้ว (ในรูปาวจรภพ)
หรือว่าของบุคคลผู้มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน นี้ชื่อว่ารูปสัญญา.

คำว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ความว่า รูปสัญญาของบุคคลผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ เป็น
สัญญาผ่านไปแล้ว หายไปแล้ว ล่วงไปแล้ว เลยไปแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว.

[๔๓๔] คำว่า ผู้ละกายทั้งปวงแล้ว ความว่า รูปกายอันมีในปฏิสนธิทั้งหมด บุคคล
นั้นละแล้ว คือ รูปกายอันบุคคลนั้นละแล้ว ด้วยการล่วงด้วยอำนาจทั้งปหานและการละด้วย
การขมไว้ (เพราะได้อรูปฌาน) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละกายทั้งปวงแล้ว.

[๔๓๕] อากิญจัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าอะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ในอุเทศว่า อชฌตฺตปิ
พหิทธา จ นตฺถิ กิยฺจิตฺติ ปสฺสโต ดังนี้. เพราะเหตุไร อากิญจัญญายตนสมาบัติ จึงชื่อว่า
อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี? บุคคลเป็นผู้มีสติ เข้าวิญญูณญาณยตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้น
แล้ว ไม่ยังวิญญูณนั้นขึ้นและ ให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่า อะไรๆ
น้อยหนึ่งย่อม ไม่มี เพราะเหตุนี้ อากิญจัญญายตนสมาบัติ จึงชื่อว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นอยู่ทั้งภายในและภายนอกอะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี.

[๔๓๖] คำว่า สกฺก ในอุเทศว่า ปาณํ สกฺกานํ ปุจฺฉามิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มี-
*พระภาคทรงพระนามว่าสัณณะ. พระผู้มีพระภาคเสด็จออกผนวชจากศากยสกุล. แม้เพราะเหตุ
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า สัณณะ. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคทรงละความกลัวและความขลาด
เสียแล้ว ปราศจากความขณลกฺขณพอง แม้เพราะเหตุดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า สัณณะ.

คำว่า ข้าแต่พระสัณณะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ถึงญาณของบุคคลนั้นว่า เช่นไร ดำรงอยู่อย่างไร มีประการไร มีส่วนเปรียบอย่างไร อันบุคคล
นั้นพึงปรารถนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสัณณะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ.

[๔๓๗] คำว่า บุคคลเช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร ความว่า บุคคลนั้น ควรแนะนำ
ควรนำไปให้วิเศษ ควรนำไปให้ยิ่ง ควรให้รู้ทั่ว ควรให้พ้นใจ ควรให้พิจารณา ควรให้เลื่อมใส
อย่างไร? และญาณที่ยิ่งขึ้นไป อันบุคคลนั้นพึงให้เกิดขึ้นอย่างไร?

คำว่า บุคคลเช่นนั้น คือ บุคคลผู้อย่างนั้น ผู้เช่นนั้น ดำรงอยู่อย่างนั้น ผู้มีประการ
อย่างนั้น ผู้มีส่วนเปรียบอย่างนั้น ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุคคลผู้เช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร? เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสัณณะ ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้มี
รูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่ทั้งภายใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ภายนอกว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี. บุคคลอย่างนั้นควรแนะนำ
อย่างไร?

[๔๗๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ดูกรโปสาละ) ตถาคตรู้อย่าง
วิญญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน) ทั้งหมด. ย่อมรู้จัก
บุคคลนั้น เมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องต้น.

[๔๗๙] คำว่า วิญญานฐิติทั้งหมด ความว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔
ด้วยสามารถอภิสังขาร. ย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิ.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วยสามารถอภิสังขารอย่างไร? สมจริง
ตามพระพุทธรูปที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญานยึดรูปตั้งอยู่ มีรูปเป็น
อารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องสอเสพ ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความ
เจริญงอกงามไปบุลย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญานยึดเวทนา ฯลฯ ยึดสัญญา ฯลฯ ยึดสังขาร
ตั้งอยู่ มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องสอเสพ
ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วย
สามารถอภิสังขารอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิอย่างไร? สมจริงตาม
พระพุทธรูปที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญา
ต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ เทวดาบางพวก วินิปาติกะบางหมู่ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๑. ดูกรภิกษุ-

* ทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพเนื่องในหมู่พรหม
ผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๒. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน
มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพอาภิสสระ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๓. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่า
หนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพสุกทินกะ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๔.
ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่นมสิการนานัตตสัญญาโดย
ประการทั้งปวง เข้าอาภาสนัญจายตนฌานด้วยมสิการว่า อาภาสหาที่สดมได้ นี่เป็นวิญญาน
ฐิติที่ ๕. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงอาภาสนัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้า
วิญญานัญจายตนฌานด้วยมสิการว่า วิญญานหาที่สดมได้ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๖. ดูกรภิกษุ-

* ทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงวิญญานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าอากิญจัญญายตน-
* ฌานด้วยมสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๗. พระผู้มีพระภาคย่อมทรง
ทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญานฐิติทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โปสาละ ในอุเทศว่า โปสาลาติ ภควา
ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ.
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโปสาละ.

[๔๘๐] คำว่า อภิขันธ์ ในอุเทศว่า อภิขันธ์ ตถาคโต ดังนี้ ความว่า รู้อย่าง รุ่งแจ้งแห่ง-

* ตลอด. คำว่า ตถาคต ความว่า สมจริงตามพระพุทธรูปที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรจุนทะ
ถ้าแม่เรื่องที่ล่วงแล้วไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์. ดูกร
จุนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม่เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์
ดูกรจุนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคต
ย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น. ดูกรจุนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ยังไม่มาถึง ฯลฯ. ดูกรจุนทะ
ถ้าแม่เรื่องที่ปัจจุบัน ไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์.
ดูกรจุนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ปัจจุบันจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม่เรื่องนั้นตถาคต
ก็ไม่พยากรณ์. ดูกรจุนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ปัจจุบันจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น
ตถาคตย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น. ดูกรจุนทะ ด้วยเหตุดังนี้แล ตถาคตย่อมเป็นผู้
กล่าวโดยกาลอันควร กล่าวจริง กล่าวอิงอรธ กล่าวอิงธรรม กล่าวอิงวินัย ในธรรมทั้งหลาย
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่าเราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ
อายตนะใดแล อนโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก อันหมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
เสาะหาแล้ว พิจารณาแล้วด้วยใจ อายตนะทั้งหมดนั้น ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว เพราะเหตุ
นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตย่อมตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ในราตรีใด และตถาคตย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในราตรีใด. ตถาคตย่อมกล่าว
บอก เล่า แสดง เรื่องใดในระหว่างนั้น เรื่องทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องจริงแท้ ไม่เป็นอย่างอื่น
เพราะฉะนั้นบัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น
ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ด้วย
ประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตเป็นใหญ่ยิ่ง
ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์อันใครๆ ครอบงำไม่ได้ เป็นผู้เห็นโดยทองแท้ เป็นผู้ให้อำนาจเป็นไป เพราะเหตุนี้
บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตถาคตรู้อย่าง.

[๔๘๑] คำว่า ย่อมรู้จักบุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่ ความว่าพระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมภิกขุชื่อว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุกติ
วินิบาต นรก . พระผู้มีพระภาคย่อมรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมภิกขุชื่อว่า
บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคล
ผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ ด้วยสามารถกรรมภิกขุชื่อว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงเปรตวิสัย .
พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ ด้วยสามารถกรรมภิกขุชื่อว่า บุคคลนี้
เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติในหมู่มนุษย์ . พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้
ด้วยสามารถกรรมภิกขุชื่อว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของ
บุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น
ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก . ดุรสารีบุตร
เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น
ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน .
ดุรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้
ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงเปรต
วิสัย . ดุรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า
บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติ
ในหมู่มนุษย์ . ดุรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัด
อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตาย
ไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ . ดุรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจ
แล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น
จักทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วย
ปัญญาอันรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรู้บุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่ .

[๔๘๒] คำว่า พันวิเศษแล้ว ในอุเทศว่า วิมุตต ตปปรายน์ ดังนี้ ความว่า พัน
วิเศษแล้วในอากิญจัญญายตนสมาบัติ คือ น้อมใจไปในสมาบัตินั้น มีสมาบัตินั้นเป็นใหญ่ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่ บุคคลนี้น้อมใจไปในรูป น้อมใจไปใน
เสียง น้อมใจไปในกลิ่น น้อมใจไปในรส น้อมใจไปในโผฏฐัพพะ น้อมใจไปในสกล น้อม
ใจไปในคณะ น้อมใจไปในอาวาส น้อมใจไปในฉก น้อมใจไปในยศ น้อมใจไปในความสรรเสริญ
น้อมใจไปในสุข น้อมใจไปในจิรา น้อมใจไปในภินทนาการ น้อมใจไปในเสนาสนะ น้อมใจไปใน
คิลานปัจเจกยลัทธิบริวาร น้อมใจไปในพระสูตร น้อมใจไปในพระวินัย น้อมใจไปในพระอภิธรรม
น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือทรงไตรจีวร
เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการเที่ยวไปเพื่อภินทนาการเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ
ภิกษุผู้ถือการเที่ยวไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการนั่งฉัน ณ อาสนะ
แห่งเดียวเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์
ของภิกษุผู้ถือการไม่ฉันภัตในภายหลังเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร
น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ที่โคนไม้เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ใน
น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ ที่แจ้งเป็นวัตร
ภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เข้างัดให้อย่างไรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการไม่
นอนเป็นวัตร น้อมใจไปในปฐมฌาน ทุตยฌาน ตติยฌาน จตตฌาน อากาสานัญจายตน-

* สมาบัติ วิญญูญายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว .

คำว่า มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องหน้า ความว่า สำเร็จมาแต่อกิญจัญญายตนสมาบัติ
มีสมาบัตินั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีวิบากเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
หนักอยู่ในกรรม หนักอยู่ในปฏิสนธิ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่ บุคคลนี้มีรูปเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ฯลฯ
มีเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว มีสมาบัติ
นั้นเป็นเบื้องหน้า . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ตถาคตรู้ยิ่งวิญญูญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญูญาน) ทั้งหมด
ย่อมรู้จักบุคคลนั้นเมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว มีสมาบัติเป็น
เบื้องหน้า .

[๔๘๓] บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ
มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้ ครั้นรู้จักกรรมนั้น
อย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมาบัติ
นั้น . นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์
อยู่จบพรหมจรรย์ .

[๔๘๔] คำว่า รู้กรรมว่าเป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ ความว่า กรรมภิกขุ
อันให้เป็นไปในอากิญจัญญายตนภพ ตรัสว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ . คือ รู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏซึ่งกรรมกำลังขารอันให้เป็นไปในอากิญย-
* จัญญายตนภพว่า เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูก เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
รู้กรรมเป็นเหตุให้เกิดในอากิญญายตนภพ .

[๔๘๕] คำว่า มีความเพลนเป็นเครื่องประกอบดังนี้ ความว่า ความกำหนดในรูป
ตรัสว่า ความเพลนเป็นเครื่องประกอบ . รู้กรรมนั้นว่าเกาะ เกี้ยว พัวพัน ด้วยความกำหนดในรูป
คือ รู้ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งความกำหนดในรูปว่า
เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูกพัน เป็นเครื่องกังวล .

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท . เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีความเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้ ดังนี้ .

[๔๘๖] คำว่า ครั้นรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว ความว่า ครั้นรู้จัก คือ ทราบ เทียบเคียง
พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครั้นรู้จัก
กรรมนั้นอย่างนี้แล้ว .

[๔๘๗] คำว่า ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมมติ นั้น ความว่า เข้า
อากิญญายตนสมาบัติแล้วออกจากสมาบัตินั้น แล้วก็พิจารณาเห็น คือ เห็น ตรวจดู เพ่งดู
พิจารณา ซึ่งธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิกอันเกิดในสมบัตินั้น โดยเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นโรคร ฯลฯ โดยไม่มีอุบายเครื่องสลัดออก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในลำดับนั้น
ก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมบัตินั้น .

[๔๘๘] คำว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ความว่า นั้นเป็นญาณอันแท้จริง
ถ่องแท้ ไม่วิปริต ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น .

[๔๘๙] คำว่า เป็นพราหมณ์ ในอุเทศว่า พราหมณสฺส วุสฺมิตฺโต ดังนี้ ความว่า
ชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะลยธรรม ๗ ประการแล้ว . ฯลฯ บุคคลอันค้นหาและทูลรู้ไม่อาศัย
แล้ว เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าวว่าเป็นพราหมณ์ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์ .

คำว่า อยู่จบพรหมจรรย์ ความว่า เสขบุคคล ๗ พวก รวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมอยู่
อยู่ร่วม อยู่ทั่ว อยู่รอบ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้ง
ซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง . พระอรหันต์อยู่จบแล้ว ทำกรรมกิจเสร็จแล้ว ปลงภาระเสียแล้ว
มิประโยชนตนอันถึงแล้วโดยลำดับ มีสังโยชนในภพสิ้นไปรอบแล้ว พ้นกิเลสแล้วเพราะรู้โดย
ชอบ . พระอรหันต์นั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ อยู่จบแล้ว มีจรรยาอันประเสริฐแล้ว ฯลฯ มิได้มี
สงสาร คือ ขาด ขราและมรณะ ไม่มีภพต่อไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์อยู่จบ
พรหมจรรย์ . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญญายตนภพ
มีความเพลนเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้ ครั้นรู้จักกรรมนั้น
อย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมมติ
นั้น . นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์
อยู่จบพรหมจรรย์ .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล .

จบ ไปศาลมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๔ .

โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโมฆราช

[๔๙๐] (ท่านโมฆราชทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสีกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว . พระผู้มี-
พระภาคผู้มีพระจักขุมิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ . ข้า-
พระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระเทพฤาษี (มีผู้ทูล
ถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ .

[๔๙๑] คำว่า ข้าแต่พระสีกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว ความว่า พราหมณ์
นั้นได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ๒ ครั้ง . พระผู้มีพระภาคอันพราหมณ์นั้น
ทูลถามปัญหา ไม่ทรงพยากรณ์ในลำดับแห่งพระจักขุว่า ความแสรบแห่งอินทรีย์ของพราหมณ์นี้
จักมี . พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สีกะ ในคำว่า สกฺก . พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจาก
ศากยสกุล แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สีกะ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีสังคัม มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์มาก แม้เพราะเหตุ
ดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สีกะ . พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา
ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปเป ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา
ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ
ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน . พระผู้มีพระภาคทรงมีสังคัม
มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ด้วยทรัพย์อันเป็นรัตนหลายอย่างนี้ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์

จึงทรงพระนามว่า สักกะ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ ผู้สามารถ มีความสามารถ ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากชนลูกชนพอง แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ . . . ๒ ครั้งแล้ว .

คำว่า ได้ทูลถามแล้ว ความว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท ๒ ครั้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว .

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสฺมา โมฆราชา เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า โมฆราชา เป็นชื่อ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านโมฆราชทูลถามว่า .

[๔๙๒] คำว่า มิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ในอุเทศว่า น เม พยาภาสิ จกฺขมา ความว่า มิได้ตรัสบอก . . . มิได้ทรงประกาศ แก่ข้าพระองค์ .

คำว่า พระจักษุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุด้วยจักษุ ๕ ประการ คือ ด้วยมังสจักษุ ทิพยจักษุ ปัญญาจักษุ พุทธจักษุ สมันตจักษุ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยมังสจักษุอย่างไร? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำและสีขาว ย่อมปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคในมังสจักษุ . ขนพระเนตรตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวดี นาคู น้าขม เหมือนสีดอกผักตบ . ที่ถัดนั้นเข้าไปมีสีเหลือง เหลืองดี เหมือนสีทองคำ นาคู น้าขม เหมือนดอกกรรณการ์เหลือง . เบ้าพระเนตรทั้ง ๒ ข้างของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงดี นาคู น้าขม เหมือนสีปีกแมลงทับทิมทอง . ที่ท่ามกลาง มีสีดำ ดำดี ไม่มีวามอง ดำสนิท นาคู น้าขม เหมือนสีอิฐแก่ไฟ . ที่ถัดนั้นเข้าไปมีสีขาวขาวดี ขาวล้วน ขาวผ่อง นาคู น้าขม เหมือนสีดาวประกายพสุกษ์ . พระผู้มีพระภาคมีพระ-

*มังสจักษุเป็นปกติหนึ่ง เนื่องในพระอัฐภาพ อันเกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อน ย่อมทอดพระเนตรเห็นตลอดที่โยชนหนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน . แม้ในเวลาใดมีความมืด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ดวงอาทิตย์อัสดงตกแล้ว ๑ ค่ำวันอุโบสถข้างแรม ๑ แแนว่ำทึบ ๑ อกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ ในความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ เห็นปานนี้ ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงทอดพระเนตรเห็นตลอดที่โยชนหนึ่งโดยรอบ . หลุม บานประตู กำแพง ภูเขา กอไม้ หรือถ้ำวัลย์ ไม่เป็นเครื่องกั้นในการทอดพระเนตรเห็นรูปทั้งหลายเลย . หากว่าบุคคลพึงเอาเมล็ดงาเมล็ดหนึ่งเป็นเครื่องหมาย ใส่ลงในเกรียนสำหรับบรรทุกงา บุคคลนั้นพึงเอาเมล็ดงานั้นขึ้น . มังสจักษุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้ . พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยมังสจักษุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยทิพยจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงพิจารณาเห็นหมู่มืดวาทีกาลังจิต กำลังอุปบัติ ฯลฯ ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบชัดซึ่งหมู่มืดวาทผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ . พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะดูโลกธาตุหนึ่งกิตติ สองกิตติ สามกิตติ สี่กิตติ ห้ากิตติ สิบกิตติ ยี่สิบกิตติ สามสิบกิตติ สี่สิบกิตติ ห้าสิบกิตติ ร้อยกิตติ พันหนึ่งเป็นส่วนใหญ่กิตติ สองพันเป็นส่วนใหญ่กิตติ สามพันกิตติ สี่พันเป็นส่วนใหญ่กิตติ หรือว่าทรงประสงค์เพื่อจะทรงดูโลกธาตุเท่าใด ก็ทรงเห็นโลกธาตุเท่านั้น . ทิพยจักษุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้ . พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยทิพยจักษุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยปัญญาจักษุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคมีพระปัญญาใหญ่ มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาไว มีพระปัญญากมกล้า มีพระปัญญาทำลายกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทาแล้ว ทรงถึงแล้วซึ่งเวสัชชญาณ ๔ ทรงพลญาณ ๑๐ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสืบทอด ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนารถะไป มีญาณไม่มีที่สุด มีเดชไม่มีที่สุด มียศไม่มีที่สุด เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ เป็นผู้นำ นำไปให้ใคร่ชอบน่านองๆ ให้เข้าใจ ให้เพ่งพินิจ เป็นผู้ตรวจ ให้เลื่อมใส . พระผู้มีพระภาคนั้นทรงยังมรรค ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ทรงยังประชาชนให้เข้าใจมรรคที่ยังไม่เข้าใจ ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้มรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ฉลาดในมรรค . ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินตามมรรค ประกอบในภายหลังอยู่ . พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงรู้ อยู่ ชื่อว่าทรงรู้ ทรงเห็นอยู่ ชื่อว่าทรงเห็น เป็นผู้มีจักษุ มีญาณ มีธรรม มีคุณอันประเสริฐ เป็นผู้ตรัสบอกธรรม ตรัสบอกทั่วไป ทรงแนะนำประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นพระธรรมสามีสด็จไปอย่างนั้น . บทธรรมที่พระองค์มิได้ทรงรู้ มิได้ทรงเห็น มิได้ทรงทราบ มิได้ทรงทำให้แจ่มแจ้ง มิได้ทรงถูกต้อง ด้วยปัญญา ไม่มีเลย .

ธรรมทั้งหมดรวมทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมมาสู่คล่องในมุข คือ พระญาณ ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการที่ปวง . ขึ้นชื่อว่าบรรพธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรแนะนำ ควรรู้ มีอยู่ . ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์สิ้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์เปิดเผย ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ควร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
แนะนำ ประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์ขาวหรือ
ประโยชน์อย่างยิ่ง . ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ .

กายกรรมทั้งหมด วจีกรรมทั้งหมด มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของ
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว . พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณมิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต
ปัจจุบัน . บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำ
ก็เท่านั้น พระญาณมีบทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีพระญาณเป็นที่สุด
พระญาณไม่เป็นไปล่วงบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่ล่วงพระญาณ
ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกันและกัน . ลีนผอบ ๒ ลีนสนิทกัณ ลีนผอบข้างล่าง ไม่เกิน
ลีนผอบข้างบน ลีนผอบข้างบน ก็ไม่เกินลีนผอบข้างล่าง ลีนผอบทั้ง ๒ นั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกัน
ฉันใด พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีบทธรรมที่ควรแนะนำและพระญาณตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกัน
และกัน ฉันนั้นเหมือนกัน . บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณก็เท่าใด
บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีบทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด บทธรรมที่ควรแนะนำ
ก็มีพระญาณเป็นที่สุด พระญาณไม่เป็นไปล่วงบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควร
แนะนำก็ไม่เป็นไปล่วงพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกันและกัน . พระญาณของ
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในธรรมทั้งปวง . ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยอารยชนะ
เนื่องด้วยอาภิงชา เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตบาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว .
พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคยอมทรง
ทราบฉันตะเป็นที่มานอน อนลัย จริต อธิมุตติ ของสัตว์ทั้งปวง . ทรงทราบชัดซึ่งสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลีในนัยนาคคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลีในนัยนาคคือปัญญามาก ที่มี
อินทรีย์แก่กล้า ที่มีอินทรีย์อ่อน ที่มีอาการดี ที่มีอาการชั่ว ที่ให้รู้ง่าย ที่ให้รู้ยาก ที่เป็นภพพลัสต์
ที่เป็นอกภพพลัสต์ โลก พรหมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปในภายในแห่งพระพุทธานุภาพ .

ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สูตรรวมถึงปลาตมิตตมิงคละ ย่อมเป็นไปในภายในมหาสมุทร
ฉันใด โลกพรหมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉันนั้นเหมือนกัน . นกทุกชนิดโดยที่สูตรรวม
ถึงครุฑสกกลาเวนเตยยะ ย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉันใด พระสาวกทั้งหลายเสมอด้วย
พระสารีบุตรโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉันนั้นเหมือนกัน . พระพุทธ-
* ญาณยอมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย . กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ
ที่เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียด มีวาตะได้ตอบกับผู้อื่น เป็นดั่งนายขมังธนูยิงชนทรายแม่น
บัณฑิตเหล่านั้นเป็นประหนึ่งว่าเหยี่ยวทำลายทัญญูเขาด้วยปัญญาของตน . บัณฑิตเหล่านั้นปรุงแต่ง
ปัญหาเข้ามาเฝ้าพระตถาคตแล้ว ทูลถามปัญหาเหล่านั้น . พระผู้มีพระภาคตรัสบอกและตรัสแก้
แล้ว ทรงแสดงเหตุและอ้างผลแล้ว . บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค . ในลำดับ
นั้นแล พระผู้มีพระภาคยอมไพโรจน์ยิ่งขึ้นไปด้วยพระปัญญาในสถานที่นั้น . เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า มีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักษุอย่างนี้ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยพุทธานุภาพอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูโลก
ด้วยพุทธานุภาพ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลีในนัยนาคคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียง
ดังธูลีในนัยนาคคือปัญญามาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว
ผู้แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้มีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ . ใน
กอบุส ในกอบุสพุม หรือในกอบุสพริก ดอกกอบุสบัวเขียว ดอกปทุมบัวหลวง หรือ ดอกบถพริก
บัวขาว บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ไปตามน้ำ จมอยู่ในน้ำอันน้ำเลี้ยวไว้ บางชนิดเกิดในน้ำ
เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ไหลพ้นจากน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้
แม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธานุภาพ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเพียง
ดังธูลีในนัยนาคคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลีในนัยนาคคือปัญญามาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า
ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวก
มีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉันนั้นเหมือนกัน . พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบว่า บุคคล
นี้เป็นราคะจริต บุคคลนี้เป็นโทสะจริต บุคคลนี้เป็นโมหะจริต บุคคลนี้เป็นวิตักกจริต บุคคลนี้
เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต . พระผู้มีพระภาคตรัสบอกอสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคะจริต .
ตรัสบอกเมตตากถาแก่บุคคลผู้เป็นโทสะจริต . ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ตั้งอยู่ใน
เพราะอุเทศและปริจจาคา ในการฟังธรรมโดยกาล ในการสนทนารธรรมโดยกาล ในการอยู่ร่วม
กับครุ . ตรัสบอกอนาปานัสสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตักกจริต ตรัสบอกความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า
ความที่ธรรมเป็นธรรมดี ความที่สงฆ์ปฏิบัติดี และศีลทั้งหลายของตน ซึ่งเป็นนิมิต เป็นที่ตั้ง
แห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต . ตรัสบอกอาการไม่เที่ยง อาการเป็นทุกข์ อาการ
เป็นอนัตตา อันเป็นวิปัสสนาณิมิตแก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต .

บุคคลยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา ฟังเห็นหมูชนโดยรอบ แม้
ฉันใด ข้าแต่พระสมณผู้มีพระสมันตจักขุ พระองค์เสด็จ
ขึ้นแล้วสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ปราศจากความโศก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ก็ทรงเห็นหมู่ชนที่อาภิวรรคด้วยความโศก ผู้อนาถาและชรา
ครอบงำ เปรียบฉันนั้น .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร? สัพพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่า
สมันตจักษุ . พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม
ประกอบด้วยสัพพัญญุตญาณ .

บทธรรมอะไรๆ อันพระผู้มีพระภาคนั้นไม่ทรงเห็น ไม่ทรง
รู้แจ้ง หรือไม่พึงทรงทราบ มิได้มีเลย . พระผู้มีพระภาค
ทรงรู้เฉพาะซึ่งบทธรรมทั้งปวง . เนยยบทใดมีอยู่ พระผู้มี-
พระภาคทรงทราบซึ่งเนยยบทนั้น . เพราะเหตุนี้ พระตถาคต
จึงเป็นพระสมันตจักษุ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างนี้ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มี-
*พระภาคมีพระจักษุ ไม่ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ .

[๔๙๓] คำว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระเทพฤาษี (เมื่อมีผู้ถาม
ปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ได้ศึกษา ทรงจำ เข้าไป
กำหนดไว้แล้วอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าใคร่ทูลถามปัญหา อันชอบแก่เหตุเป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรง
พยากรณ์ มิได้ตรัสห้าม .

คำว่า ผู้เป็นพระเทพฤาษี ความว่า พระผู้มีพระภาคทั้งเป็นเทพทั้งเป็นฤาษี เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤาษี . พระราชาทรงผนวชแล้ว เรียกกันว่า พระราชาฤาษี พราหมณ์บวช
แล้วก็เรียกกันว่า พราหมณ์ฤาษี ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทั้งเป็นเทพ ทั้งเป็นฤาษี ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤาษี .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงผนวชแล้ว แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า
พระฤาษี . พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุอย่างนี้
พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี . พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่
ปัญญาระดับชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนะชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์
จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี . พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งการทำลายกองแห่ง
ความมืดใหญ่ การทำลายวิปลาสใหญ่ การถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ การคลายกองทิฏฐิใหญ่
การล้มมานะเพียงดังวาทะใหญ่ การสงบกิเลสขารใหญ่ การสลัดออกซึ่งโอสมกิเลสใหญ่ การปลง
ภาระใหญ่ การตัดเสียซึ่งสังสารวัฏใหญ่ การดับความเดือดร้อนใหญ่ การระงับความเร่าร้อนใหญ่
การให้ยกธรรมดังวาทะใหญ่ขึ้น แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี . พระผู้มีพระภาค
ทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัญญานใหญ่ สัมมปธานใหญ่ อิทธิบาทใหญ่ อินทรีย์
ใหญ่ ฤทธิ์ใหญ่ โภชนะใหญ่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ใหญ่ นิพพานใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้
พระองค์จึงชื่อว่า พระฤาษี .

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันสัตว์ทั้งหลายที่มีอานุภาพมาก แสวงหา เสาะหา
ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดา ล่วงเทวดาประทับอยู่ ณ
ที่ไหน พระผู้มีพระภาคผู้สูงอาจกว่านรชนประทับอยู่ ณ ที่ไหน แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อ
ว่า เป็นพระฤาษี . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระเทพฤาษี
(มีผู้ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ . เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า
ข้าแต่พระสีกกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว . พระ-
ผู้มีพระภาคมีพระจักษุมิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ข้า-
พระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระเทพฤาษี (มีผู้
ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ .

[๔๙๔] โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบความ
เห็นของพระองค์ ผู้ใดคมเป็นผู้มียศ .

[๔๙๕] คำว่า โลกนี้ ในอุเทศว่า อยู่ โลโก ปโร โลโก ดังนี้ คือ มนุษยโลก .
คำว่า โลกอื่น คือ โลกทั้งหมด ยกมนุษยโลกนี้ เป็นโลกอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกนี้
โลกอื่น .

[๔๙๖] คำว่า พรหมโลกกับเทวโลก ความว่า พรหมโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมโลกกับเทวโลก .

[๔๙๗] คำว่า ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ ความว่า โลกย่อมไม่ทราบซึ่งความ
เห็น ความเคารพ ความชอบใจ ลัทธิ อริยาตัย ความประสงค์ของพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาค
นี้มีความเห็นอย่างนี้ มีความเคารพอย่างนี้ มีความชอบใจอย่างนี้ มีลัทธิอย่างนี้ มีอริยาตัยอย่างนี้
มีความประสงค์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ .

[๔๙๘] คำว่า ผู้ใดคมเป็นผู้มียศ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถือยศแล้ว เพราะฉะนั้น
พระองค์จึงมียศ .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันเทวดาและมนุษย์สักการะ เคารพ นับถือ บูชา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
ย่ำเกรง ทรงเป็นผู้ได้จิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาปัจฉิมภัตตาคาร เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ผู้โคดมเป็นผู้มียศ . เพราะเหตุนี้ พรหมโลกนั้นจึงกล่าวว่า
โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบความ
เห็นของพระองค์ ผู้โคดมเป็นผู้มียศ .

[๔๙๙] ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ . เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
มัจจราชจึงไม่เห็น .

[๕๐๐] คำว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ ความว่า ผู้เห็นธรรมอันงาม เห็นธรรมอันเลิศ
เห็นธรรมอันประเสริฐ เห็นธรรมอันวิเศษ เห็นธรรมเป็นประธาน เห็นธรรมอันอุดม เห็นธรรม
อย่างนี้ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ .

[๕๐๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์
เป็นผู้มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯลฯ เพื่อให้ทรงชี้แจง เพื่อตรัส แม่เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า .

[๕๐๒] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร ความว่า ผู้มองเห็น เห็นประจักษ์ พิจารณา
เทียบเคียง เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร?

[๕๐๓] คำว่า มัจจราชจึงไม่เห็น ความว่า มัจจราชย่อมไม่เห็น ไม่แลเห็น ไม่ประสบ
ไม่พบ ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มัจจราชจึงไม่เห็น . เพราะเหตุนี้ พรหมโลกนั้น
จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ . เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
มัจจราชจึงไม่เห็น .

[๕๐๔] ดุริยโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความ
เป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้นมัจจราช
ได้ด้วยอุบายอย่างนี้ . เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
มัจจราชจึงไม่เห็น .

[๕๐๕] คำว่า โลก ในอุเทศว่า ส๓๐๒๐ โลก อเวกขสส ดังนี้ คือ นรยโลก
ตริจจานโลก ปิตติวิสัยโลก มนุษยโลก เทวโลก ชันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้
โลกอื่น พรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก .

ลักษณะหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
โลก โลก ดังนี้ . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลก เพราะเหตุเท่าไรหนอแล?
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดุริยลักษณะ เรากล่าวว่าโลก เพราะเหตุว่า ย่อมแตก . อะไรแตก?
จักขุแตก รูปแตก จักขุวิญญาณแตก จักขุสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี
อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็แตก . หูแตก เสียง
แตก จมูกแตก กลิ่นแตก ลิ้นแตก รสแตก กายแตก โผฏฐัพพะแตก มนะแตก ธรรมารมณ์
แตก มโนวิญญาณแตก มโนสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็แตก . ดุริยลักษณะ ธรรมมีจักขุเป็นต้นนั้น
ย่อมแตกดังนี้แล เพราะเหตุนี้เราจึงกล่าวว่าโลก .

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของสูญ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยสามารถความกำหนดว่าไม่เป็นไปในอำนาจ ๑
ด้วยสามารถการพิจารณาเห็นสังขารโดยเป็นของว่างเปล่า ๑ .

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญด้วยสามารถการกำหนดว่า ไม่เป็นไป
ในอำนาจ อย่างไร? ใครๆ ย่อมไม่ได้อำนาจในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ใน
วิญญาณ .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุริยลักษณะทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา .
ดุริยลักษณะทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และจะพึงได้
ในรูปว่า ขอรูปร่างของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . ดุริยลักษณะทั้งหลาย แต่
เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และย่อมไม่ได้ในรูปว่า ขอรูปร่างของเราจะเป็น
อย่างนี้ รูปของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . เวทนาเป็นอนัตตา . ดุริยลักษณะทั้งหลาย ถ้าเวทนานี้
จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนานี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และจะพึงได้ในเวทนาว่า ขอเวทนาของเรา
จะเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . ดุริยลักษณะทั้งหลาย แต่เพราะเวทนาเป็นอนัตตา
ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และย่อมไม่ได้ในเวทนาว่า ขอเวทนาของเราจะเป็นอย่างนี้
เวทนาของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . สัญญาเป็นอนัตตา . ดุริยลักษณะทั้งหลาย ถ้าสัญญานี้จักเป็น
อัตตาแล้วไซ้ สัญญานี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และจะพึงได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเรา
จะเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . ดุริยลักษณะทั้งหลาย แต่เพราะสัญญาเป็นอนัตตา
ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ . และย่อมไม่ได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจะเป็นอย่างนี้
สัญญาของเราจะได้เป็นอย่างนี้เลย . สังขารเป็นอนัตตา . ดุริยลักษณะทั้งหลาย ถ้าสังขารนี้จักเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
อิตฺตาคเลวฺโห สัณฺขารนิกัไมพฺปิเนปโป อหฺมึ . และจะพึงได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเรา
จงเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย . ดุรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะสังขารเป็น
อนัตตา ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาหาร . และย่อมไม่ได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเราเป็น
อย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย . วิญญาณเป็นอนัตตา . ดุรภิกษุทั้งหลาย ถ้าวิญญาณ
นี้จักเป็นอิตฺตาคเลวฺโห วิญญาณนิกัไมพฺปิเนปโป อหฺมึ . และจะพึงได้ในวิญญาณว่า ขอ
วิญญาณของเราเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย . ดุรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะ
วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาหาร . และย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า ขอ
วิญญาณของเราเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย .

และสมจริงตามพระพุทฺธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดุรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่
ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของผู้อื่น . ดุรภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่าอันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว
มีเจตนาเป็นมูลเหตุ . ท่านทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา . ดุรภิกษุทั้งหลาย ในกายนั้น
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมมนสิการโดยแยบคายด้วยดีถึงปัจจุสมุปบาทนั้นแหละว่า เพราะเหตุ
ดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ
สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะอริขันธ์เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะ
วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย
จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหา
เป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติ
เป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งสี่นั้นย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ก็เพราะอริขันธ์นั้นแลดับโดยสාරอกไม่เหลือ สังขาร
จึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬาย-
ตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหา
จึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้นย่อม
มีด้วยอาการอย่างนี้ . บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการกำหนด
ว่าไม่เป็นไปในอำนาจ อย่างนี้ .

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการพิจารณาเห็นสังขาร
โดยความเป็นของว่างเปล่า อย่างไร? ใครๆ ย่อมไม่ได้แก่สสารในรูป ในเวทนา ในสัญญา
ในสังขาร ในวิญญาณ . รูปไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร โดยสาระว่าความเที่ยง
เป็นแก่สสาร โดยสาระว่าความสขเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าตนเป็นแก่สสาร โดยความเที่ยง
โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา . เวทนาไม่มีแก่สสาร
ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร สัญญาไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร สังขาร
ไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร วิญญาณไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจาก
แก่สสาร โดยสาระว่าความเที่ยงเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าความสขเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าตน
เป็นแก่สสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวน
เป็นธรรมดา . ตันอ้อไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง ตันละหุ่ไม่มีแก่สสาร
ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง ตันมะเตือไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร
อนึ่ง ตันรักไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง ตันทองหลางไม่มีแก่สสาร
ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง ฟองน้ำไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร
อนึ่ง ต่อม่น้ำไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง ตันกล้วยไม่มีแก่สสาร
ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร อนึ่ง พยัมแดดไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร
ฉันทใด รูปไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร โดยสาระว่าความเที่ยงเป็นแก่สสาร
โดยสาระว่าความสขเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าตนเป็นแก่สสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน
โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เวทนาไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร
ปราศจากแก่สสาร สัญญาไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร สังขารไม่มีแก่สสาร
ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร วิญญาณไม่มีแก่สสาร ไร้แก่สสาร ปราศจากแก่สสาร โดย
สาระว่า ความเที่ยงเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าความสขเป็นแก่สสาร โดยสาระว่าตนเป็นแก่สสาร
โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา
ฉันทนั้นเหมือนกัน . บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการพิจารณา
เห็นสังขารโดยเป็นของว่างเปล่า อย่างนี้ . บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ
ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ .

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๖ อย่าง
คือ บุคคลย่อมเห็นรูปโดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่ ๑ โดยทำตามความชอบใจไม่ได้ ๑ โดยเป็น
ที่ตั้งแห่งความไม่สบาย ๑ โดยไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ โดยเป็นไปตามเหตุ ๑ โดยว่างเปล่า ๑ .
บุคคลย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่ . . . โดย
ว่างเปล่า . บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๖ อย่างนี้ .

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๑๐ อย่าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
คือ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นรูป โดยความว่าง ๑ โดยความเปล่า ๑ โดยความสูญ ๑ โดยไม่ใช่
ตน ๑ โดยไม่เป็นแก่นสาร ๑ โดยเป็นดังผู้มา ๑ โดยความเสื่อม ๑ โดยเป็นมูลแห่งทุกข์ ๑
โดยมีอาสวะ ๑ โดยความเป็นชั้นอันปัจฉิมปรังค ๑. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา
สังขาร วิทยญาณ โดยความว่าง . . . โดยความเป็นชั้นอันปัจฉิมปรังค. บุคคลย่อมพิจารณาเห็น
โลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๐ อย่างนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๒ อย่าง
คือ ย่อมพิจารณาเห็นว่า รูปไม่ใช่สัตว์ ๑ ไม่ใช่ชีวิต ๑ ไม่ใช่บุรุษ ๑ ไม่ใช่คน ๑ ไม่ใช่มาณพ ๑
ไม่ใช่หญิง ๑ ไม่ใช่ชาย ๑ ไม่ใช่ตน ๑ ไม่ใช่ของที่เนื่องกับตน ๑ ไม่ใช่เรา ๑ ไม่ใช่ของเรา ๑
ไม่มีใครๆ ๑. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิทยญาณ ไม่ใช่สัตว์ . . .
ไม่มีใครๆ. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๑๒ อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่
ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไป
เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเล่าไม่ใช่ของท่าน
ทั้งหลาย? ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละรูปนั้นเสีย รูปนั้น
อันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. ดูกรภิกษุ-

* ทั้งหลาย เวทนาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย . . . สัญญาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย . . . สังขารไม่ใช่ของ
ท่านทั้งหลาย . . . ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิทยญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละวิทยญาณ
นั้นเสีย วิทยญาณนั้นอันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอด
กาลนาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? หน้า ไม่ กัง ไม่
และไปไม่ได้ ที่มียอยู่ในเขตรัณณิหารนี้ ชนพึงนำหน้า ไม่ กัง ไม่และไป ไม่นั้น ไปเสีย เผลเสีย
หรือพึงทำตามควรแก่เหตุ. ท่านทั้งหลายพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผลเสีย
หรือทำตามควรแก่เหตุบ้างหรือหนอ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.
นั่นเป็นเพราะเหตุอะไร? เพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่ตนหรือสิ่งทีเนื่องกับตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย
อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. ดูกรภิกษุทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจะละสิ่งนั้นเสีย. สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์
เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละรูป
นั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน.
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวทนา สัญญา สังขาร วิทยญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะละ
สิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายจะเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอด
กาลนาน. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญเมื่อนี้.

ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า
โลกสูญ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสูญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ?

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งทีเนื่องกับตน
ฉะนั้น จึงกล่าวว่า โลกสูญ. ดูกรอานนท์ สิ่งอะไรเล่าสูญจากตน หรือจากสิ่งทีเนื่องกับตน?
จักขุสูญ รูปสูญ จักขุวิทยญาณสูญ จักขุสัมผัสสูญ สุขเวทนากิตี ทกขเวทนากิตี อทุกขมสุข-

* เวทนากิตี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือสิ่งทีเนื่องกับตน.

หูสูญ เสียงสูญ จมูกสูญ กลิ่นสูญ ลิ้นสูญ รสสูญ กายสูญ โผฏฐัพพะสูญ ใจสูญ
ธรรมาภิมุขสูญ มโนวิทยญาณสูญ มโนสัมผัสสูญ สุขเวทนากิตี ทกขเวทนากิตี อทุกขมสุข-

* เวทนากิตี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งทีเนื่อง
กับตน. ดูกรอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งทีเนื่องกับตนนั้นแล ฉะนั้น จึงกล่าวว่า
โลกสูญ. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญเมื่อนี้.

ดูกรคามณี เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรม
ทั้งสี่ ซึ่งความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสี่ ตามความเป็นจริง
ภยันนั้นย่อมไม่มี. เมื่อใด บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอ
หน้าและ ไม่ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็มิพึงปรารถนา
ภพหรืออัตภาพอะไรๆ อื่น เว้นไว้แต่निพพานอันไม่มี
ปฏิสนธิ.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญเมื่อนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมตาม
คันหารูป. คติของรูปมีอยู่เท่าไร? ตามคันหาเวทนา. คติของเวทนามีอยู่เท่าไร? ตามคันหา
สัญญา. คติของสัญญามีอยู่เท่าไร? ตามคันหาสังขาร. คติของสังขารมีอยู่เท่าไร? ตามคันหา
วิทยญาณ. คติของวิทยญาณมีอยู่เท่าไร? ก็เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เมื่อภิกษุตามคันหารูป คติ
ของรูปมีอยู่เท่าไร? ตามคันหาเวทนา คติของเวทนามีอยู่เท่าไร? ตามคันหาสัญญา คติของสัญญามี
อยู่เท่าไร? ตามคันหาสังขาร คติของสังขารมีอยู่เท่าไร? ตามคันหาวิทยญาณ คติของวิทยญาณ
มีอยู่เท่าไร? แม้ความถือไฉดด้วยอำนาจทิฐิว่า เราก็คือ ด้วยอำนาจตั้งตนหาว่า ของเราก็คือ ด้วย
อำนาจมานะว่า เป็นเราก็คือ ของภิกษุใดมีอยู่ ความถือมั่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น. บุคคลยอม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญเมื่อนี้ .

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า จงมองดู จงพิจารณา
จงเทียบเคียง จงตรวจตรา จงให้แจ่มแจ้ง จงทำให้ปรากฏ ซึ่งโลกโดยความเป็นของสูญ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ .

[๕๐๖] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่าโมฆราช ในอุเทศว่า โมฆราช
สทา สโต ดังนี้ . คำว่า ทุกเมื่อ คือ ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวิยหลัง . คำว่า ผู้มีสติ
คือ มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐาน เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ
บุคคลนั้นตรัสว่า เป็นผู้ที่มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกโมฆราช . . . มีสติทุกเมื่อ .

[๕๐๗] ติฏฐิมิวัตถ ๒๐ ตรัสว่า อุตตานติฏฐิ ในอุเทศว่า อุตตานติฏฐิ อุหจ ดังนี้ .
ปฤชนผู้ไม่ได้สติในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับ
แนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับ
แนะนำในธรรมของบุรุษ ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็น
รูปในตนบ้าง ตามเห็นตนในรูปบ้าง ตามเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็น
ตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีวิญญาณบ้าง ตามเห็นวิญญาณในตนบ้าง ตามเห็นตนในวิญญาณบ้าง
ติฏฐิอื่นไปแล้ว ติฏฐิอื่นรกชฎี ติฏฐิเป็นทางกันดาร ติฏฐิเป็นข้าศึก (เสียนนาม) ติฏฐิอื่นแล้ว
ไปผิด ติฏฐิเป็นเครื่องประกอบไว้ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความจับต้องทางชั่ว
ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรฉัตร ความถือโดยการแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความ
ถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในวัตถุไม่จริงว่าเป็นจริง ติฏฐิ ๖๒ มีเท่าไร? ติฏฐินี้เป็น
อุตตานติฏฐิ .

คำว่า ถอนอุตตานติฏฐิเสียแล้ว ความว่า รื้อ ถอน จุด ชัก ลากออก เพิกขึ้น
ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งอุตตานติฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถอน
อุตตานติฏฐิเสียแล้ว .

[๕๐๘] คำว่า พึงข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ความว่า พึงข้ามขึ้น ก้าวล่วง เป็น
ไปล่วง แม้ซึ่งมัจจุ แม้ซึ่งชรา แม้ซึ่งมรณะ ด้วยอุบายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามพ้น
มัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้ .

[๕๐๙] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ ความว่า มองเห็น พิจารณาเห็น เทียบเคียง
พิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งโลกด้วยอย่างนี้ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลก
อย่างนี้ .

[๕๑๐] แม้มารก็ชื่อว่ามัจจราช แม้ความตายก็ชื่อว่ามัจจราช ในอุเทศว่า มัจจราชาน
ปสสติ ดังนี้ . คำว่า ย่อมไม่เห็น ความว่า มัจจราชย่อมไม่เห็น คือ ไม่ประสบ ไม่พบ
ไม่ปะ ไม่ได้เฉพาะ .

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกภิกษุทั้งหลาย เนื้อที่อยู่ในป่า
เมื่อเหยี่ยวอยู่ในป่าใหญ่ เดินไปก็ไม่ระแวง ยืนอยู่ก็ไม่ระแวง นั่งพักอยู่ก็ไม่ระแวง นอนอยู่
ก็ไม่ระแวง . ข้อนี้เพราะเหตุไร? เพราะเนื้อนั้นไม่ไปในทางของพราน แม้ฉนั้นใด ดูก-

* ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็เหมือนฉนั้นนั่นแล สัตว์จากกาม สัตว์จากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน
อันมิวิตก มิวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ . ดูกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำการ
ให้มีผิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุแห่งมารผู้ลามก . ดูกภิกษุ
ทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าทุติยฌาน อันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอก
ผุดขึ้น ไม่มิวิตก ไม่มิวิจาร์ เพราะวิตกวิจาร์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ . เข้า
ตติยฌาน เข้าจตุตถฌาน . ดูกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำการให้มีผิด กำจัดมารไม่ให้
ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าอากาสนัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะ
ล่องรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่มนสิการถึงนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวงอยู่ .
ดูกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำการให้มีผิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่
ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่วงอากาสนัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญานัญญ-
* จายตนฌานด้วยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดไม่ได้ . ล่วงวิญญานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง
เข้าอากิณญัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มี ล่วงอากิณญัญจายตนฌานโดย
ประการทั้งปวง เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ . ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดย
ประการทั้งปวง เข้าสัญญาเวทิตถิโรอยู่ . และอาสวะของภิกษุนั้นก็หมดสิ้นไป เพราะเห็น
ด้วยปัญญา . ดูกภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำการให้มีผิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่
สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก ข้ามแล้วซึ่งตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ . ภิกษุ
นั้นเดินอยู่ก็ไม่ระแวง ยืนอยู่ก็ไม่ระแวง นั่งอยู่ก็ไม่ระแวง นอนอยู่ก็ไม่ระแวง . ข้อนี้เพราะ
เหตุไร? เพราะภิกษุนั้นไม่ไปในทางแห่งมารผู้ลามก . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มัจจราชย่อมไม่เห็น .
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นของสูญทุกเมื่อ ถอนอัตตานิยามเสียแล้ว ฟังข้ามพ้น
มัจจุ ได้ด้วยอุบายอย่างนี้ . เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้
มัจจุราชจึงไม่เห็น .

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์ . ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล .
จบ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๕ .

ปึงคียมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านปึงคียะ
[๕๑๑] (ท่านปึงคียะทูลถามว่า)
ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ .
นัยน์ตาไม่แจ่มใส . หูฟังไม่สะดวก . ข้าพระองค์อย่า
เป็นคนหลง เสียไปในระหว่างเลย . ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นคนที่ละชาติและชรา
ณ ที่นี้เกิด .

[๕๑๒] คำว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ ความว่า
ข้าพระองค์เป็นคนแก่ คนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับ มีอายุ ๑๒๐ ปี แต่
กำเนิด .

คำว่า มีกำลังน้อย ความว่า ทุรพล มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย .

คำว่า ปราศจากผิวพรรณ ความว่า ปราศจากผิวพรรณ มีผิวพรรณปราศไป ผิวพรรณ
อันงามผ่องเมื่อยัยต้นนั้นหายไปแล้ว มีโทษปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็นคน
แก่มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ .

คำว่า อติ ในอุเทศว่า อิจจายสฺมา ปึงคโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ . คำว่า อายสฺมา เป็น
เครื่องกล่าวด้วยความรัก . คำว่า ปึงคโย เป็นชื่อ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น . เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านปึงคียะทูลถามว่า .

[๕๑๓] คำว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ความว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส ไม่
หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องแผ้ว . ข้าพระองค์เห็นรูปไม่ชัดด้วยนัยน์ตาเช่นนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส .

คำว่า หูฟังไม่สะดวก ความว่า หูไม่แจ่มใส ไม่หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องแผ้ว .
ข้าพระองค์ฟังเสียงไม่ชัดด้วยหูเช่นนั้น . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่
สะดวก .

[๕๑๔] คำว่า ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย ความว่า ข้าพระองค์
อย่าเสียหายพินาศไปเลย .

คำว่า เป็นผู้หลง คือ เป็นผู้ไม่รู้ ไปแล้วในอริยชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทึบ .

คำว่า ในระหว่าง ความว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ทำให้ปรากฏ ไม่ได้เฉพาะ
ไม่ถูกต้อง ไม่ทำให้กระจ่างแล้ว ซึ่งธรรม ที่ปฏิบัติ ปฏิบัติมา มรรค ของพระองค์ ฟังท่ากาะเสีย
ในระหว่างแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย .

[๕๑๕] คำว่า ขอโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิกข ฆมฺม ยมฺห วิชฺฌ
ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก . . . ของประกาศ ซึ่งพรหมจรรย์ยังงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง
และสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ ฌณะ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกธรรม .

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ ฟังรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ
แห่งตลอด บรรลุได้ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอโปรดตรัสบอกธรรมที่
ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง .

[๕๑๖] คำว่า เป็นที่ละชาติและชรา ณ ที่นี้ ความว่า เป็นที่ละ ที่สงบ ที่สลัด
ที่ระบับชาติ ชราและมรณะ เป็นอมตนิพพาน ณ ที่นี้แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติ
และชรา ณ ที่นี้ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ .
นัยน์ตาไม่แจ่มใส . หูฟังไม่สะดวก . ข้าพระองค์อย่า
เป็นคนหลง เสียไปในระหว่างเลย . ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติและชรา
ณ ที่นี้เกิด .

[๕๑๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรปึงคียะ) ขนทั้งหลาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ผู้มีมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย เพราะเห็น
ชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย . ดุกรปิงคิยะ
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสีย เพื่อ
ความไม่เกิดต่อไป .

[๕๑๘] คำว่า รูปส ในอุเทศว่า ทิสวาน รูปส วิหมาเน ดังนี้ ความว่า
มหาภูตรูป ๔ และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔ . สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน ลำบาก ถูกเขา
เบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุแห่งรูป เพราะปัจจัยแห่งรูป เพราะการณะแห่งรูป . เมื่อรูปมี
อยู่ พระราชาทั้งหลายย่อมให้ทำการมกรหลายอย่าง คือให้เขียนด้วยเส้นข้าง ให้เขียนด้วย
หวายข้าง ให้ตอกคานข้าง ตัดมือข้าง ตัดเท้าข้าง ตัดทั้งมือและเท้าข้าง ให้ตัดใบหูข้าง ตัดจมูก
ข้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกข้าง ทำให้มีหม้อข้าวเดือดบนศีรษะข้าง ให้ถลกหนังศีรษะไล่มีสีขา
วข้าง ทำให้มีหน้าเหมือนหน้าราชูข้าง ทำให้ถูกเผาทั้งตัวข้าง ทำให้มีไฟลุกที่มือข้าง ให้
ถลกหนังแล้วผูกเชือกจุดไปข้าง ให้ถลกหนังแล้วให้เหมือนนุ่งผ้าคากองข้าง ทำให้มีห้วง
เหล็กที่คอกและเข้าแล้วใส่หูลาเหล็กตรึงไว้ข้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยวติดที่เนื้อปากข้าง ให้ถลกด้วย
พราให้ตกไปท่ากหาปะนข้าง ให้มีตัวถูกถลกแล้วทาด้วยน้ำเสบข้าง ให้นอนตะแคงแล้วตอก
หลาวเหล็กไว้ในช่องหูข้าง ให้ถลกหนังแล้วทบกกระดุกพื้นไว้เหมือนตั้งใบไม้ข้าง รดตัวด้วย
น้ำมันอันร้อนข้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวข้าง เอาหลาวเสียบเป็นไว้ข้าง และเอาดาบตัดศีรษะ .
สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อนลำบาก ถูกเขาเบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุ ปัจจัย การณะแห่ง
รูปอย่างนี้ . เพราะพบเห็น พิจารณา เทียบเคียง ให้เจริญ ทำให้กระจ่าง ซึ่งชนทั้งหลายผู้
เดือดร้อนลำบากอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เพราะเห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะ
รูปทั้งหลาย .

พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปิงคิยะ ในอุเทศว่า ปิงคิยาติ
ภควา ดังนี้ . คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . ฯลฯ คำว่า ภควา เป็นสังคิกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอกว่า .

[๕๑๙] คำว่า รูปปนติ ในอุเทศว่า รูปปนติ รูปส ชนา ปมตตา ดังนี้ ความว่า
เดือดร้อน กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโหม่นส คือ เดือดร้อน
กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโหม่นส เพราะโรคภัยไข้เจ็บ เพราะ
โรคในหู ฯลฯ เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย .

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจักขุเสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป
ชนทั้งหลายก็เดือดร้อน ฯลฯ เมื่อหู จมูก ลิ้น กาย ฯลฯ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกล ณะ อาราส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย
เกสัชบริวาร เสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป ชนทั้งหลายก็
เดือดร้อน . ฯลฯ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย .

คำว่า ชนทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา
และมนุษย์ .

ความประมาทในคำว่า ผู้ประมาท ดังนี้ คารกกล่าว ความปล่อย ความตามเพิ่มความ
ปล่อยจิตไปในกายทุจริตดี ในวจีทุจริตดี ในมโนทุจริตดี ในเบญจกามคุณกิตติ หรือความ
ไม่ทำอะไรๆ ความทำหยาบๆ ความประพฤติด้อยย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความ
ไม่ซื่อสัตย์ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนื่องๆ ใน
ความเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความ
เป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ตรัสว่า ความประมาท . ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความประมาทนี้
ชื่อว่าผู้ประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาทย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย .

[๕๒๐] คำว่า เพราะเหตุนี้ ในอุเทศว่า ตสมา ตว ปิงคิย อปมตโต ดังนี้ ความว่า เพราะ
เหตุนี้ เพราะการณะนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานั้น คือ เมื่อท่านเห็นโทษในรูปทั้งหลาย
อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดุกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่าน .

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ทำเนื่องๆ ฯลฯ ไม่
ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดุกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านเป็นผู้
ไม่ประมาท .

[๕๒๑] คำว่า รูป ในอุเทศว่า ขหสส รูป อปนพุกายา ดังนี้ คือ มหาภูตรูป ๔
และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔ .

คำว่า จงละรูป ความว่า จงละ จงละขาด จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึง
ความไม่มีซึ่งรูป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าจงละรูป .

คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า รูปของท่านพึงดับในภพนี้แหละ ฉันทิ ความ
มีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่เกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด คือไม่เกิด ไม่พึง
เกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ
อรูปภพ สัมมัญญภพ อสัมมัญญภพ แนวสัมมัญญานาสัมมัญญภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโว-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

*การภพ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ สงสาร วิญญะ อีก ชื่อว่า ฟังดับ คือ สงบ ถึงความตั้งอยู่
ไม่ได้ ระวังไป ในภพนี้แหละ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละรูปเสียเพื่อความไม่เกิด
ต่อไป . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายผู้มีมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย เพราะ
เห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย ดูกุริงคิยะ เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียเพื่อความ ไม่เกิด
ต่อไป .

[๕๒๒] ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศ
เบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ได้ทรง
ทราบแล้ว หรือ ไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก .
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุ
ละชาติและชรา ณะ ที่นี้เกิด .

[๕๒๓] คำว่า ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศเบื้องต่ำ
ความว่า ทิศ ๑ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ปัจจุบัน
ประโยชน์ในภพหน้า ฯลฯ ปรมัตถประโยชน์ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ทรง
ทราบแล้ว ไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มี ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์มิได้ทรงเห็นแล้ว มิได้ทรงได้ยินแล้ว มิได้ทรงทราบแล้ว หรือมิได้ทรงรู้แจ้ง
แล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก .

[๕๒๔] คำว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิกข ธมฺมํ ยมฺหํ วิชาญ
ดังนี้ ความว่า ขอจงตรัสบอก . . . ขอจงประกาศ ซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น ฯลฯ ข้อปฏิบัติ
อันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรม .

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ ฟังรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ เทง
ตลอด บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์
พึงรู้แจ้ง .

[๕๒๕] คำว่า เป็นเหตุละชาติและชรา ณะ ที่นี้ ความว่าเป็นที่ละ ที่สงบ ที่ละคืน
ที่ระงับชาติชราและมรณะ เป็นอมตนิพพาน ณะ ที่นี้แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติ
และชรา ณะ ที่นี้ . เพราะเหตุนี้ พรหมมณีนันจึงกล่าวว่า

ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศ
เบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ได้ทรง
ทราบแล้ว หรือ ไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก .
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุ
ละชาติและชรา ณะ ที่นี้เกิด .

[๕๒๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุริงคิยะ) ท่านเห็นอยู่ซึ่งหมู่
มนุษย์ ผู้ถูกตัดหาครอบงำเดือดร้อน อันชราถึงรอบข้างแล้ว .
ดูกุริงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละตัดหา
เสีย เพื่อความไม่เกิดต่อไป .

[๕๒๗] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตมหาริปนเน มนฺเช เปกฺขมาโน ดังนี้ .

คำว่า ผู้ถูกตัดหาครอบงำ ความว่า ผู้ถูกตัดหาครอบงำ คือ ผู้ไปตามตัณหา ผู้เล่นไป
ตามตัณหา ผู้จมอยู่ในตัณหา ผู้ถูกตัดหาครอบงำ มีจิตอันตัณหายึดไว้ . คำว่า มนฺเช เป็น
ชื่อของสัตว์ .

คำว่า เห็นอยู่ ความว่า เห็น พบ ตรวจดู ฟังดู พิจารณา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัดหาครอบงำ . พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมมณีนันโดยชื่อว่า ปิงคิยะ .

[๕๒๘] คำว่า เดือดร้อน ในอุเทศว่า สนฺดาปฺชาเต ชรสา ปเรเต ดังนี้ ความว่า
ผู้เดือดร้อนเพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะ
ทุกข์อันมีในนรก ฯลฯ เพราะทุกข์ เพราะความฉิบหายแห่งทิฐิ ผู้เกิดจัญไร เกิดอุบาทว์ เกิด
ความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เดือดร้อน .

คำว่า อันชราถึงรอบด้านแล้ว ความว่า ผู้อันชราถูกต้อง ถึงรอบด้าน ประชมลง ไป
ตามชาติ ชรา ก็เล่นตาม พยาธิ ก็ครอบงำ มรณะ ก็ห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น
ไม่ถืออะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เดือดร้อน อันชราถึงรอบ
ด้านแล้ว .

[๕๒๙] คำว่า ตสฺมา ในอุเทศว่า ตสฺมา ตวํ ปิงคิโย อปฺปมตฺโต ดังนี้ ความว่า
เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานั้น คือ เมื่อ
เห็นโทษในตัณหาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกุริงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่าน .

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำโดยความเคารพ ทำเนื่องๆ ไม่ประมาทแล้ว
ในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกุริงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๕๓๐] รูปตัณหา . . . ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทสว่า ขหสฺส ตณฺหํ
อปฺนพฺภวาย ดังนี้,

คำว่า จงละตัณหา ความว่า จงละ จงละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความ
ไม่มีซึ่งตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละตัณหา . คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า
รูปของท่านพึงดับในภพนี้แหละ ฉะนั้นใด ความมีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่พึงเกิด
ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะในกามธาตุ . . . หรือวิญญู พึงดับ สงบ ถึง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ในภพนี้แหละ ฉะนั้น . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละตัณหา
เสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป . เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านเห็นอยู่ซึ่งหม่อมมนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำ เดือดร้อน อันชรา
ถึงรอบข้างแล้ว . ดูกิจฺจํ เพราะเหตุนี้ ท่านจงเป็นผู้
ไม่ประมาท ละตัณหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป .

[๕๓๑] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุอันปราศจากกิเลสธูลี ปราศจากมลทิน
เกิดขึ้นแก่สัตว์หลายพันธุ์มีฉันทะเป็นอันเดียวกัน มีประโยชน์เป็นอันเดียวกัน มีความประสงค์
เป็นอันเดียวกัน มีการอบรมवासนาเป็นอันเดียวกัน กับปึงคียพราหมณ์นั้น ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา . ส่วนปึงคียพราหมณ์นั้น
มีธรรมจักขุ (อนาคามีมรรค) อันปราศจากกิเลสธูลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา . หนังสือ ขฎา ผ้า .
การอง ไม่เท่า เต้าน้ำ ผมและหนวดหายไปแล้ว พร้อมกับการได้ธรรมจักขุ . พระปึงคียะนั้น
เป็นภิกษุทรงผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ทำความเคารพด้วยการปฏิบัติเป็นไป
ตามประโยชน์ นั้นมัสการ พระผู้มีพระภาคประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาค
เป็นพระศาสดาของข้าพระองค์, ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล .

จบ ปึงคียมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๖ .

โสฬสมานวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของมาณพทั้ง ๑๖ คน

[๕๓๒] พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนั้นแล้ว คือ เมื่อประทับอยู่ที่ป่าสาณเกเจตีย์แคว้น-

*มคร พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคียพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา ทูลเชื้อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้ว
ซึ่งปัญหา .

[๕๓๓] คำว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนั้นแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้ว
ซึ่งปารายนสูตรนี้ . คำว่า ภควา นี้เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ . ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็น
สังคิกบัญญัติ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนั้นแล้ว .

[๕๓๔] คำว่า ประทับอยู่ . . . แคว้นมคธ ความว่า ใกล้ชนบท มีชื่อว่ามคธ . คำว่า
วิหรนฺโต ความว่า ประทับอยู่ คือ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา .
พระพุทธานัน ท่านกล่าวว่า ปาสาณเจตีย์ ในอุเทสว่า ปาสาณเก เจตียํ ดังนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ประทับอยู่ที่ปาสาณเจตีย์แคว้นมคธ .

[๕๓๕] คำว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคียพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา ความว่า พราหมณ์
คนนั้น ทั้งปึงคียพราหมณ์ผู้เป็นภริยาใช้ใกล้ชิดผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาของพาวรีพราหมณ์ แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคียพราหมณ์เป็นบริจาริกา .

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ ๑๖ คนนั้น พึงเป็นบริจาริกาผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาแห่งพระ-

*ผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคียพราหมณ์
ผู้เป็นบริจาริกา .

[๕๓๖] คำว่า ทูลเชื้อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา ความว่า ทูลเชื้อเชิญ
อาราธนาแล้ว . คำว่า ถามแล้วๆ ความว่า ถามแล้วๆ คือ ทูลอาราธนาแล้ว เชื้อเชิญให้
ทรงประสาทแล้ว . คำว่า ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา ความว่า ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอก . . .
ทรงประกาศแล้วซึ่งปัญหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลเชื้อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้ว
ซึ่งปัญหา .

[๕๓๗] ถ้าแม่บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งปัญหาหนึ่งๆ พึงปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรมไซ้ พึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ . เพราะว่าธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง .
เพราะเหตุนี้ คำว่า ปารายนนั้นแล เป็นชื่อของธรรมปริยายนี้ .

[๕๓๘] คำว่า ถ้าแม่ . . . แห่งปัญหาหนึ่งๆ ความว่า ถ้าแม่แห่งข้อขัดปัญหาหนึ่งๆ
ถ้าแม่แห่งติสสมตเตยปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งปณณกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งเมตตคปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโธตกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งอุปสัปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งนันทปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งหมกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโตเทยปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งกัปปปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งชตกัณณปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งกัทรารปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งอุทย-

*ปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งปัสสปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโมฆราชปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่ง
ปึงคียปัญหาหนึ่งๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าแม่แห่งปัญหาหนึ่งๆ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๔๓๙] คำว่า รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ความว่า รู้ทั่วถึง คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งอรรถว่า ปัญหานั้นนั่นแหละเป็นธรรม ข้อวิสัยนา เป็นอรรถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ทั่วถึงอรรถ คำว่า รู้ทั่วถึงธรรม ความว่า รู้ทั่วถึง คือ ทราบ . . . ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ทั่วถึงธรรม .

[๔๔๐] คำว่า ฟังปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ความว่า ฟังปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติสมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติสมควรแก่ ธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม .

[๔๔๑] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความ สิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟังแห่งขราและมรณะ ในอุเทศว่า คจฺเจยฺย ชรามรณสฺส ปารํ ดังนี้ .

คำว่า ฟังถึงฝั่งแห่งขราและมรณะ ความว่า ฟังถึง คือ ฟังบรรลุถึง ฟังถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังถึงฝั่งแห่งขราและมรณะ .

[๔๔๒] คำว่า ธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง ความว่า ธรรมเหล่านี้เป็นฐานะ แห่งอันให้ถึงฝั่ง คือ ให้ถึง ให้ถึงพร้อม ให้ตามถึงพร้อมซึ่งฝั่ง คือ เป็นไปเพื่อให้ข้ามพ้น ขราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมทั้งหลายนี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง .

[๔๔๓] คำว่า เพราะเหตุนี้ . . . แห่งธรรมปริยายนี้ ความว่า เพราะเหตุนี้คือ เพราะ การละนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ เหตุนี้ .

คำว่า แห่งธรรมปริยายนี้ คือ แห่งปารายนสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ เหตุนี้ . . . แห่งธรรมปริยายนี้ .

[๔๔๔] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความ สิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง ในอุเทศว่า ปารยณฺเฏว อธิวณํ ดังนี้ . มรรคคือสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ท่าน กล่าวว่ายอนะ (มรรคเป็นเหตุให้ถึง) .

คำว่า เป็นชื่อ คือ เป็นนาม เป็นการนับ เป็นเครื่องรู้เสมอ เป็นบัญญัติ ฯลฯ เป็น คำร้องเรียก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทว่า ปารายณะ นั้นแหละ เป็นชื่อ .

[๔๔๕] อชิตพราหมณ์ ติสสเมตเตยยพราหมณ์ ปุณณกพราหมณ์

เมตตคุพราหมณ์ โรตกพราหมณ์ อุปสิ้วพราหมณ์

นันทพราหมณ์ เหมกพราหมณ์ โตเทยยพราหมณ์

กัปปพราหมณ์ ชตักกณิพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต ภัทราวุธ-

พราหมณ์ อุทยพราหมณ์ โปสาลพราหมณ์ โมฆราชพราหมณ์

ผู้มีปัญญา ปิงคียพราหมณ์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่ . พราหมณ์

เหล่านี้เข้ามาเฝ้าแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระคุณถึงพร้อม

ผู้แสวงหา เมื่อจะทูลถามปัญหาอันละเอียด มาเฝ้าแล้ว

ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ .

[๔๔๖] คำว่า เอเต ในอุเทศว่า เอเต พุทฺธ อปากฺโข ดังนี้ คือ พราหมณ์ทั้งหลาย .

คำว่า พุทฺธ จะกล่าวต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ แล้วซึ่งสิ่งจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน เป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมเหล่านั้น และถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย .

พระผู้มีพระภาคชื่อว่า พุทฺโธ ในคำว่า พุทฺโธ ดังนี้ เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะว่า ตรัสรู้สิ่งจะทั้งหลาย เพราะอรรถว่าพระองค์ปลุกหมูสัตว์ให้ตื่น เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง เพราะ ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เพราะทรงเบิกบานแล้ว เพราะส่วนแห่งพระองค์ มีอสาละสิ้นแล้ว เพราะส่วนแห่งพระองค์ไม่มีอุปกิเลส เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโรคโดย ส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโทษโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโมหะ โดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ไม่ทรงมีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงถึงแล้วซึ่ง เอกายนมรรค เพราะอรรถว่า ทรงเป็นผู้เดียวตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอัน ประเสริฐ เพราะทรงกำจัดความไม่รู้ เพราะทรงได้พระปัญญาเครื่องตรัสรู้ .

พระนามว่า พุทฺโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้ทำให้ . พระนามนี้ เป็นวิโมกขันทักนาม (พระนาม ที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งการหลุดพ้น) . พระนามว่า พุทฺโธ เป็นสัจฉิกบัญญัติ พร้อมด้วยการ บรรลุลัพพัญญุตญาณ ณ กวางไม้โพธิ์แห่งพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่าพระพุทฺธเจ้า .

คำว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทฺธเจ้าแล้ว ความว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้า เข้ามา เฝ้า เข้ามานั่งใกล้ ทูลถามแล้ว สอบถามแล้ว ซึ่งพระพุทฺธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทฺธเจ้าแล้ว .

[๔๔๗] ความสำเร็จแห่งศีลและอาจารย์ ท่านกล่าวว่าอรรถะ ในอุเทศว่า สมฺปนฺนจรณํ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
อิสฺสี ดังนี้ . ศีลสังวรกัฏฐิ อินทริยสังวรกัฏฐิ โภชนเมตตัญญุตากัฏฐิ ชาคริยานุโยคกัฏฐิ สัทธรรม ๗
กัฏฐิ ฌาน ๔ กัฏฐิ เป็นจระณะ .

คำว่า ผู้มีจระณะถึงพร้อมแล้ว ความว่า มีจระณะสมบุรณ์ มีจระณะประเสริฐ มีจระณะ
เป็นประธาน มีจระณะอุดม มีจระณะอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีจระณะถึงพร้อมแล้ว .

คำว่า อิสฺสี ความว่า ผู้แสวงหา . พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาหา คั่นหา ซึ่ง
ศีลชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา . ฯลฯ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันสัตว์
ทั้งหลายที่มีอานาภาพมากแสวงหา เสาหา คั่นหาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระ-

*ผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระนราสภ
ประทับอยู่ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มี
จระณะถึงพร้อมแล้ว ผู้แสวงหา .

[๕๔๘] คำว่า ปุจฉนตา ในอุเทสว่า ปุจฉนตา นิปฺเพณ ปุณฺเห ดังนี้ ความว่า
เมื่อทูลถาม ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท .

คำว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด ความว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายที่ลึกเห็นได้ยาก ตรัสรู้
ได้ยาก สงบ ประณีต ไม่พึงหยั่งลงได้ด้วยความคิด ตรึก อันละเอียด ที่บัณฑิตพึงรู้ได้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อทูลถามซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด .

[๕๔๙] คำว่า พระพุทธเจ้า ในอุเทสว่า พุทธเสฏฺฐิ อุปาคมฺ ดังนี้ จะกล่าวดังต่อไปนี้
พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ .

คำว่า ผู้ประเสริฐ ความว่า ผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม อย่างยิ่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ .

คำว่า มาเฝ้าแล้ว ความว่า มาเฝ้า เข้ามาเฝ้า เข้ามานั่งใกล้ ทูลถามแล้ว สอบถาม
แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ว่า

พราหมณ์เหล่านั้นเข้ามาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มีจระณะ ถึง
พร้อมแล้ว ผู้แสวงหา เมื่อทูลถามซึ่งปัญหาทั้งหลายอัน
ละเอียด เข้ามาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ .

[๕๕๐] พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้นทูลถามปัญหาแล้ว ทรง
พยากรณ์แล้วตามควร . พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนี ทรงให้
พราหมณ์ทั้งหลายยินดีด้วยการทรงพยากรณ์ปัญหาทั้งหลาย .

[๕๕๑] คำว่า เตสํ ในอุเทสว่า เตสํ พุทฺโธ พยาภาสิ ดังนี้ ความว่า อันพราหมณ์
ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน .

คำว่า พุทฺโธ จะกล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้
เป็นสังคิกขาบัญญัติ .

คำว่า ทรงพยากรณ์แล้ว ความว่า พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้น ทูลถามปัญหาแล้ว
ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอกแล้ว . . . ทรงประกาศแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระพุทธเจ้า
อันพราหมณ์เหล่านั้น . . . ทรงพยากรณ์แล้ว .

[๕๕๒] คำว่า ทูลถามปัญหาแล้ว ในอุเทสว่า ปุณฺเห ปุณฺโณ ยถาถถ ดังนี้ ความว่า
ทูลถามปัญหาแล้ว ทูลอาราธนาเชื้อเชิญให้ทรงประสาทแล้ว .

คำว่า ตามควร ความว่า ตรัสบอกตามที่ควรตรัสบอก ทรงแสดงตามที่ควรทรงแสดง
ทรงบัญญัติตามที่ควรทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้งตามที่ควรทรงแต่งตั้ง ทรงเปิดเผยตามที่ควรควร
เปิดเผย ทรงจำแนกตามที่ควรทรงจำแนก ทรงทำให้ง่ายตามที่ควรทรงทำให้ง่าย ทรงประกาศ
ตามที่ควรทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลถามปัญหาแล้ว . . . ตามควร .

[๕๕๓] คำว่า ด้วยการทรงพยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลายความว่า ด้วยการทรงพยากรณ์
คือ ด้วยตรัสบอก . . . ด้วยทรงประกาศซึ่งปัญหาทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ด้วยการทรง
พยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลาย .

[๕๕๔] คำว่า ทรงให้ยินดี ในอุเทสว่า โตสฺสสิ พราหมณเณ มุนิ ดังนี้ ความว่า
ทรงให้ยินดี ให้ยินดียิ่ง ให้เลื่อมใส ให้พอใจ ทรงทำให้เป็นผู้ปลื้มใจ .

คำว่า ยังพราหมณ์ทั้งหลาย ความว่า ยังพราหมณ์ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน .

ญาณ คือ ปัญญา ความรู้ชัด ท่านกล่าวว่า โมณะ ในคำว่า มุนิ . ฯลฯ พระพุทธเจ้า
นั้น ล่วงแล้วซึ่งกิเลสเป็นเครื่องข้องและตัดหน้าเป็นดังชายจึงเป็นพระมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนี ทรงยังพราหมณ์ทั้งหลายให้ยินดีแล้ว . เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
คาถาประพันธ์นี้ว่า

พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้นทูลถามปัญหาแล้ว ทรง
พยากรณ์แล้วตามสมควร . พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนี
ทรงให้พราหมณ์ทั้งหลายยินดีแล้ว ด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ทั้งหลาย

[๕๕๕] พราหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ เป็นเผ่าพันธุ์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้อินติแล้ว ได้ประพุดิพรหมจรรย์
ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ .

[๕๕๖] คำว่า เต ในอุเทศว่า เต ไตลิตา จกขุมตา ดังนี้ คือ พรหมณ์ผู้มีความ
ต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน .

คำว่า ทรงให้อินติแล้ว ความว่า ทรงให้อินติให้อินตียิ่ง ให้เลื่อมใส ให้พอใจ
ทรงทำให้เป็นผู้ปลื้มใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมณ์เหล่านั้น . . . ทรงให้อินติแล้ว .

คำว่า ผู้มีจักษุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุด้วยจักษุ ๕ ประการ คือ มีพระจักษุ
แม่ด้วยมังสจักษุ ๑ แม่ด้วยทิพยจักษุ ๑ แม่ด้วยปัญญาจักษุ ๑ แม่ด้วยพุทธจักษุ ๑ แม่ด้วย
สมันตจักษุ ๑ .

พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแม่ด้วยมังสจักษุอย่างไร? ฯลฯ พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุ
แม่ด้วยสมันตจักษุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมณ์เหล่านั้นอันพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุ
ทรงให้อินติแล้ว .

[๕๕๗] คำว่า พุทธะ ในอุเทศว่า พุทธะนาทิจจพณฺณนา ดังนี้ จะกล่าวดังต่อไปนี้
พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทโธ นี้ เป็นสัจฉิกาปัญญา .

พระสุริยะท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์ ในคำว่า อาทิจจพณฺณนา ดังนี้ . พระอาทิตย์นั้น
เป็นโคดมโดยโคตร . แม้พระผู้มีพระภาคก็เป็นพระโคดมโดยโคตร . พระผู้มีพระภาคเป็นพระญาติ
โดยโคตร เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตร แห่งพระสุริยะ . เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า
เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันพระพุทธเจ้า . . . เป็นเผ่าพันธุ์ แห่ง
พระอาทิตย์ .

[๕๕๘] ความมด ความแค้น ความแค้นเฉพาะ เจตนาเครื่องงดเว้น ความไม่ยินดี
ความมดการทำ ความไม่ทำ ความไม่ต้องทำ ความไม่ล่วงแดน ความฆ่าด้วยเหตุ (ด้วยอริยมรรค)
ในความถึงพร้อมด้วยอสังขาร ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในอุเทศว่า พรหมจรรย์มจฺริสฺส ดังนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา
สัมมากรรมมังสะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายาม สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์
ด้วยสามารถแห่งการกล่าวตรงๆ .

คำว่า ได้ประพุดิแล้วซึ่งพรหมจรรย์ ความว่า ได้ประพุดิ คือ สมทาน ประพุดิ
พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ประพุดิแล้วซึ่งพรหมจรรย์ .

[๕๕๙] คำว่า แห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ ความว่า แห่งพระพุทธเจ้า
ผู้มีพระปัญญาประเสริฐ มีพระปัญญาเลิศ มีพระปัญญาเป็นใหญ่ มีพระปัญญาเป็นประธาน
มีพระปัญญาอุดม มีพระปัญญาบาร .

คำว่า สนฺตเก ความว่า ในสำนัก ในที่ใกล้ ในที่เคียง ในที่ใกล้ไกล ในที่ใกล้ชิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ . เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

พรหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุเป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้อินติแล้ว ได้ประพุดิพรหมจรรย์
ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ .

[๕๖๐] ผู้ใดพึงปฏิบัติธรรมแห่งปัญหาหนึ่งๆ ตามที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นพึงจากที่มีไข้ไปถึงฝั่ง .

[๕๖๑] คำว่า แห่งปัญหาหนึ่งๆ ความว่า แห่งข้อขัดปัญหาหนึ่งๆ แห่งติสสเมตเตย
ปัญหาหนึ่งๆ ฯลฯ แห่งปิงคียปัญหาหนึ่งๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แห่งปัญหาหนึ่งๆ .

[๕๖๒] คำว่า พุทธะ ในอุเทศว่า ยถา พุทธะน เทสิตฺ ดังนี้ จะกล่าวดังต่อไปนี้
พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทโธ นี้ เป็นสัจฉิกาปัญญา .

คำว่า ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ความว่า ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกแล้ว . . .
ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว .

[๕๖๓] คำว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม ความว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติ
สมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม .

[๕๖๔] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесึนอุปริทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฝั่ง
ในอุเทศว่า คจฺเณ ปารํ อปารโต ดังนี้ .

กิลเลศกิตติ อภิสังขารกิตติ ท่านกล่าวว่า ที่มีไข้ฝั่ง .

คำว่า พึงจากที่มีไข้ไปถึงฝั่ง ความว่า พึงจากที่มีไข้ไปถึงฝั่ง คือ พึงบรรลุถึง
พึงถูกต้อง พึงทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงจากที่มีไข้ไปถึงฝั่ง ฯลฯ . เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

ผู้ใดพึงปฏิบัติธรรมแห่งปัญหาหนึ่งๆ ตามที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นพึงจากที่มีไข้ไปถึงฝั่ง .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๔๖๕] บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม พึงจากที่มีไผ่ไปถึงฝั่ง .
มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง . เพราะเหตุนั้น
มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง .

[๔๖๖] กิเลสก็ดี ชันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า ที่มีไผ่ ฝั่ง ในอุเทศว่า
อุปารา ปารี คจเจยฺย ดังนี้ . อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลัดคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่าน
กล่าวว่า ฝั่ง .

คำว่า พึงจากที่มีไผ่ไปถึงฝั่ง ความว่า พึงจากที่มีไผ่ไปถึงฝั่ง คือ พึงบรรลุถึง พึง
ถูกต้อง พึงทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงจากที่มีไผ่ไปถึงฝั่ง .

[๔๖๗] มรรคมงคล ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่ามรรค ในคำว่า
ซึ่งมรรค ในอุเทศว่า ภาเวนโต มคฺคมุตฺตมํ ดังนี้ .

คำว่า อันอุดม คือ อันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุดอย่างยิ่ง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคอันอุดม .

คำว่า เมื่อเจริญ ความว่า เมื่อเจริญ ส่องแสง ทำให้มาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อเจริญมรรคอันอุดม .

[๔๖๘] คำว่า มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง ความว่า มรรค ปันละ ปละ
ปีชชะ อัญชชะ ฏมฺภายนะ นาวา อุตฺตรเสตฺ ปกฺกละ สังกะ (แปลว่าทาง ทุกศัพท์) .

คำว่า เพื่อให้ถึงฝั่ง ความว่า เพื่อให้ถึงฝั่ง ให้ถึงพร้อมซึ่งฝั่ง ให้ตามถึงพร้อมซึ่งฝั่ง
คือ เพื่อข้ามพ้นขราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง .

[๔๖๙] คำว่า เพราะเหตุนี้ มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง ความว่า เพราะ
เหตุนี้ คือ เพราะการละนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิพพานนั้น . อมตนิพพาน
ความสงบสังขารทั้งปวง . . . ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฝั่ง .

มรรค ท่านกล่าวว่า อายนะ เป็นที่ให้ถึง .

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เพราะเหตุนี้ มรรค ท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง . เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ว่า

บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม พึงจากที่มีไผ่ไปถึงฝั่ง .
มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง . เพราะเหตุนี้
มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง .

[๔๗๐] (ท่านพระปิงคิยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ . พระผู้มีพระภาคผู้ปราศจาก
มลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน มิได้มีกาม มิได้
มีปา เป็นนาค (ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้ว
อย่างนั้น) . บุคคลพึงพูดเท็จเพราะเหตุอะไร?

[๔๗๑] คำว่า จักขับตามเพลงขับ ความว่า จักขับเพลงขับ คือ จักขับตามธรรมที่
พระองค์ตรัสแล้ว จักขับตามธรรมที่ตรัสบอกแล้ว จักขับตามธรรมที่ตรัสประกาศแล้ว เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า จักขับตามเพลงขับ .

คำว่า อิติ ในบทว่า อิจฺจายสฺมา ปิงคิโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ บทว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า อายสฺมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า อายสฺมา
นี้เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง .

คำ ปิงคิโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นสมญา เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นนาม
เป็นการตั้งชื่อ เป็นการทรงชื่อ เป็นภาษาเรียก เป็นเครื่องให้ปรากฏ เป็นคำร้องเรียก ของ
พระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระปิงคิยะทูลถามว่า .

[๔๗๒] คำว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสแล้วอย่างนั้น ความว่า
พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ได้ตรัสแล้ว คือ ตรัสบอก . . . ทรงประกาศแล้วอย่างนั้น
ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมี
ความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด
ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น .

[๔๗๓] คำว่า ปราศจากมลทิน ในอุเทศว่า วมโล ภูริเมธโส ดังนี้ ความว่า ความรัก
ความชัง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกฺกุลาภิสังขารทั้งปวง เป็นมลทิน .
มลทินเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้ง ตั้ง
ตายอดตัดวน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้
ตรัสรู้แล้วจึงไม่มีมลทิน หมดมลทิน ไร้มลทิน ไปปราศจากมลทิน ละมลทินแล้ว พ้นแล้ว
จากมลทิน ล้างมลทินทั้งปวงแล้ว . แผ่นดินท่านกล่าวว่า ภูริ . พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วย
พระปัญญากว้างขวาง แผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนี้ . ปัญญา ความรู้ทั่ว กิจที่รู้ทั่ว ฯลฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ความไม่หลง ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฏฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา . พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป
เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงมีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน .

[๕๓๔] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า นิกกโม นิพฺพโน นาโถ ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง
คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม . เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลส
กาม . พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงกำหนดรู้วัตถุกาม ทรงละกิเลสกามแล้ว เพราะทรง
กำหนดรู้วัตถุกาม เพราะทรงละกิเลสกามแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงปรารถนา
กาม ไม่ทรงรักกาม ไม่ทรงชอบใจกาม . ชนเหล่าใดยอมใคร่กาม ปรารถนา กาม รักกาม ชอบใจ
กาม ชนเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ใคร่กาม มีความกำหนัดด้วยราคะ มีสัญญาด้วยสัญญา . พระผู้มี-
*พระภาคไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงปรารถนา กาม ไม่ทรงรักกาม ไม่ทรงชอบใจกาม เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงมิได้มีกาม ไร่กาม สละกาม คลายกาม ปลอยกาม ละ สละคืน
กามเสียแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว สละราคะ คลายราคะ ละราคะ สละคืนราคะ
เสียแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มิได้มีกาม .

คำว่า ไม่มีปา ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุศลวิสัยทั้งปวง เป็นปา . ปาเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดราก
ขาดแล้ว ทำให้มิได้ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็น
ธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีปา ไร่ปา ไปปราศแล้ว
จากปา ละปาแล้ว พ้นแล้วจากปา ล่วงปาทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีปา .

คำว่า เป็นนาค ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่ทรงทำความชั่ว . ชื่อว่า
เป็นนาค เพราะไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว . ชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว ฯลฯ พระผู้มี-
*พระภาคชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกาม
ไม่มีปา เป็นนาค .

[๕๓๕] คำว่า เพราะเหตุอะไร ในอุเทศว่า กิเลส เหตุ มุสา ภณฺเฏ ดังนี้ ความว่า
เพราะเหตุอะไร เพราะการณะอะไร เพราะปัจจัยอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุอะไร?

คำว่า ฟังกล่าวคำเท็จ ความว่า ฟังกล่าวถ้อยคำเท็จ คือ กล่าวมุสาวาท กล่าวถ้อยคำ
อันไม่ประเสริฐ . บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุมกิตติ อยู่ในบริษัทกิตติ อยู่ท่ามกลางญาติ
กิตติ อยู่ในราชสกุลกิตติ เขานำไปเป็นพยานถามว่า มาเกิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้เหตุใด จงกล่าว
เหตุนี้ . บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ามี เมื่อรู้ก็กล่าวว่ามี เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่ามี เมื่อเห็น
ก็กล่าวว่ามีไม่เห็น ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็น
แก่สิ่งของเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ . นี่ท่านกล่าวว่า กล่าวคำเท็จ .

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูดบุคคลนั้นก็รู้ว่า จัก
พูดเท็จ เมื่อกำลังพูด ก็รู้ว่าพูดเท็จอยู่ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว มุสาวาทย่อมมีด้วย
อาการ ๓ อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า
จักพูดเท็จ ฯลฯ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๕ อย่าง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๖ อย่าง มุสาวาทย่อม
มีด้วยอาการ ๗ อย่าง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า จัก
พูดเท็จ เมื่อกำลังพูดก็รู้ว่า พูดเท็จอยู่ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว ตั้งความเห็นไว้ ตั้งความ
ควรไว้ ตั้งความชอบใจไว้ ตั้งสัญญาไว้ ตั้งความเป็นไว้ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ .
บุคคลฟังกล่าว ฟังพูด ฟังแสดง ฟังบัญญัติคำเท็จ เพราะเหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟัง
พูดเท็จ เพราะเหตุอะไร? เพราะเหตุนี้ พระปิงคียเถระ จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ , พระผู้มีพระภาคผู้ปราศจากมลทิน

มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน มิได้มีกาม มิได้มีปา เป็นนาค

(ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น) . บุคคลฟัง

พูดเท็จ เพราะเหตุอะไร?

[๕๓๖] มิฉะนั้น ข้าพระองค์จักระบถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณแก่พระองค์
ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรงละความถือตัวและความ
ลบหลู่ .

[๕๓๗] คำว่า มลทิน ในอุเทศว่า ปหิณฺนมลโมหสฺส ดังนี้ ความว่า ราคะ โทสะ
โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวารทั้งปวงเป็นมลทิน .

คำว่า ความหลง ความว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ อวิชชาเป็นดังลิม สลัก โมหะ
อกุศลมูล นี่ท่านกล่าวว่า โมหะ มลทิน และความหลง . พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้
แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มิได้ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้น
อีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ทรงละมลทินและความ
หลงเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงละมลทินและความหลงเสียแล้ว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๕๓๘] ความถือตัว ในคำว่า มานะ ในอุเทสว่า มานมกขปฺปหยาโน ดังนี้ โดยอาการอย่างหนึ่ง คือ ความพองแห่งจิต . ความถือตัวโดยอาการ ๒ อย่าง คือ ความถือตัวในการยกตน ๑ ความถือตัวในการชมผู้อื่น ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๓ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๔ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะลาภ ๑ เพราะยศ ๑ เพราะสรรเสริญ ๑ เพราะสุข ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๕ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดว่า เราเป็นผู้ได้รับที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้เสียงที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้รสที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๖ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งจมูก ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งใจ ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๗ อย่าง คือ ความถือตัว ๑ ความถือตัวจิต ๑ ความถือตัวเกินกว่าความถือตัว ๑ ความดูหมิ่น ๑ ความดูแคลน ๑ ความถือตัวว่าเราดี ๑ ความถือตัวผิด ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๘ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความนินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะทุกข์ ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๙ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขาที่ดี ๑ เราเสมอเขาที่ดี ๑ เราเลวกว่าเขาที่ดี ๑ เราดีกว่าเขาที่เสมอกัน ๑ เราเสมอเขาที่เสมอกัน ๑ เราเลวกว่าเขาที่เสมอกัน ๑ เราดีกว่าเขาที่เลว ๑ เราเสมอเขาที่เลว ๑ เราเลวกว่าเขาที่เลว ๑ . ความถือตัวโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ความถือตัวเกิดขึ้นเพราะกำเริบบ้าง เพราะโคตรบ้าง เพราะความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง เพราะความเป็นผู้มีผิวพรรณงามบ้าง เพราะทรัพย์บ้าง เพราะความเชื่อเชียวบ้าง เพราะบ่อเกิดแห่งการงานบ้าง เพราะบ่อเกิดแห่งศีลปะบ้าง เพราะฐานแห่งวิชาบ้าง เพราะการศึกษาเล่าเรียนบ้าง เพราะปฏิภาณบ้าง เพราะวัตถุอื่นบ้าง ความถือตัวกิริยาที่ถือตัวความเป็นผู้ถือตัว ความพองจิต ความมีมานะดังว่าไม่อ้อสูง มานะดังธงไชย มานะอันเป็นเหตุให้ยกย่อง ความที่มีจิตใคร่ดังธงนำหน้า นี้ท่านกล่าวว่า ความถือตัว .

ความลบลหุล กิริยาที่ลบลหุล ความเป็นผู้ลบลหุล กรรมอันประกอบด้วยความแข่งกระด้าง นี้ท่านกล่าวว่าความลบลหุลในคำว่า มักขะ ดังนี้ . ความถือตัวและความลบลหุล พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ทรงละความถือตัวและความลบลหุล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความถือตัวและความลบลหุล .

[๕๓๙] คำว่า หนทาห ในอุเทสว่า หนทาห กิตติยิสสามิ คิริ วณฺณุปสฺสํหิตํ ดังนี้ เป็นบทสนธิ . ฯลฯ คำว่า หนท นี้เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า กิตติยิสสามิ ความว่า จักรับ คือ จักแสดง . . . จักประกาศซึ่งถ้อยคำ วาจา คำเป็นคลอง คำที่ควรเปล่ง อันเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฝึกะนั้น ข้าพระองค์จักกระทำถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณ . เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

ฝึกะนั้น ข้าพระองค์จักกระทำถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณ แก่-
พระองค์ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรงละความถือตัว
และความลบลหุล .

[๕๔๐] พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ
ทรงละทุกข์ทั้งหมดแล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐอัน
ข้าพระองค์นี้ใกล้แล้ว .

[๕๔๑] คำว่า ทรงบรรเทาความมืด ในอุเทสว่า ตโมนฺโท พุทฺโธ สมฺมตจกฺข ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงบรรเทา ทรงกำจัด ทรงละ ทรงบรรเทาให้พินาศ ทรงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคืออราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบาก ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงบรรเทาความมืด .

คำว่า พุทฺโธ คือ พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ . สัพพัญญุตญาณท่านกล่าวว่าสมันตจักขุ ในคำว่า ผู้มีพระสมันตจักขุ . ฯลฯ เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า ผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด .

[๕๔๒] คำว่า โลก ในอุเทสว่า โลกนตฺถุ สพฺพภาวตฺวตฺโต ดังนี้ คือ โลก ๑ ได้แก่โลกคือภพ . โลก ๒ คือ ภาวโลกเป็นสมัตติ ๑ ภาวโลกเป็นวิบัติ ๑ . โลก ๓ คือ เวทนา ๓ . โลก ๔ คือ อาหาร ๔ . โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕ . โลก ๖ คือ อายุตนภายใน ๖ . โลก ๗ คือ วิญญาณฐิติ ๗ . โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ . โลก ๙ คือ สัตตาวาส ๙ . โลก ๑๐ คือ อุปกิเลส ๑๐ . โลก ๑๑ คือ กามภพ ๑๑ . โลก ๑๒ คือ อายุตนะ ๑๒ . โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘ .

คำว่า ทรงถึงที่สุดโลก ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุด ถึงส่วนสุดแห่งโลกแล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ไปสู่ที่สุดถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ฯลฯ ไปนิพพานถึงนิพพานแล้ว . พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรม
เป็นเครื่องอยู่ทรงอยู่จบแล้ว มีจรรณะทรงประพยุติแล้ว ฯลฯ ไม่มีสังสารคือ ขาติ ขราและมรณะ
ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุดโลก .

คำว่า ภพ ในอุเทศว่า สัพพภาवादิวตโต ดังนี้ คือ ภพ ๒ ได้แก่ กรรมภพ ๑ ปุณภพ
อันมีในปฏิสนธิ ๑ . กรรมภพเป็นไหน? ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อนัญญาภิสังขาร
นี้เป็นกรรมภพ .

ปุณภพอันมีในปฏิสนธิเป็นไหน? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีในปฏิสนธิ
นี้เป็นปุณภพอันมีในปฏิสนธิ

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นไปล่วง ทรงล่วงเลย ทรงก้าวล่วงซึ่งกรรมภพและปุณภพอันมี
ในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุดโลก เป็นไปล่วงภพทั้งปวง .

[๔๘๓] อาสวะ ในคำว่า ไม่มีอาสวะ ในอุเทศว่า อนาสโว สัพพทุกขปปหิโน
ดังนี้ มี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฆาตาสวะ อวิชชาสวะ อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาค
ผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีใน
ภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึง
ชื่อว่า ไม่มีอาสวะ .

คำว่า ทรงละทุกขทั้งปวง ความว่า ทุกขทั้งหมด คือ ขาติทุกข ขราทุกข พยาธิทุกข
มรณทุกข โลกทุกข ปรีเทวทุกข ทุกขทุกข โทมนัสทุกข อุปายาสทุกข ฯลฯ ทุกขแต่ความ
ฉิบหายแห่งทิฐิ อันมีมาแต่ปฏิสนธิ . พระผู้มีพระภาคนั้นทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ะจับ
แล้ว ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ละทุกข ทั้งปวง .

[๔๘๔] คำว่า มีพระนามจริง ในอุเทศว่า สจฺจหโย พุรหมปาสีโต เม ดังนี้ ความ
ว่า มีพระนามเหมือนนามจริง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี
พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสฏ พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากุกสันธะ พระผู้มีพระภาคพระนาม
ว่าโกนาคมน พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสป พระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระ
นามเช่นเดียวกัน มีพระนามเหมือนนามจริง . พระผู้มีพระภาคศากยมนีมีพระนามเหมือนกัน คือ
มีพระนามเหมือนนามจริงของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วเหล่านั้น เพราะเหตุดังนี้ พระผู้มี
พระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระนามจริง .

คำว่า เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นี้ใกล้แล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้นอันข้า
พระองค์นี้ เข้านี้ นิ่งใกล้ กำหนดถาม สอบถามแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีพระนามจริง
เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นี้ใกล้แล้ว . เพราะเหตุนี้ พระปิงคียเถระจึงกล่าวว่า
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด
ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข
ทั้งหมดแล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐอันข้าพระองค์นี้
ใกล้แล้ว .

[๔๘๕] นกเลปาเล็กแล้ว ฟังอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม่มากอยู่ จันใด
ข้าพระองค์ก็จันนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย
อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดังว่าหงส์อาศัยสระใหญ่ที่มีน้ำ
มาก ฉะนี้ .

[๔๘๖] นกท่านกล่าวว่า ทิชะ ในอุเทศว่า ทิโช ยถา กุพฺพสํ ปหาย พหุผล
กานนฺนอวสย ดังนี้ .

เพราะเหตุไรนกท่านจึงกล่าว ทิชะ . นกเกิด ๒ ครั้ง คือ เกิดแต่ท้องแม่ครั้งหนึ่ง เกิด
แต่กะเปาะฟองครั้งหนึ่ง เพราะเหตุนี้ . นกท่านจึงเรียกว่า ทิชะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิชะ .

คำว่า ละปาเล็กน้อย . . . จันใด ความว่า นกเลทั้ง ล่วงเลยแล้วซึ่งป่าน้อยที่มีอาหาร
เครื่องกินน้อย มีน้ำน้อย ไปประสบพบได้ป่าใหญ่ซึ่งเป็นไพรสณฑ์ที่มีต้นไม้มาก มีผลไม้มาก
มีอาหารเครื่องกินมาก ที่อื่น สำเร็จความอยู่ในไพรสณฑ์นั้น จันใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นก
ละปาเล็กน้อย อาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม่มากอยู่ จันใด .

[๔๘๗] คำว่า เอว ในอุเทศว่า เอวมาหํ อปฺปทสฺส ปหาย มโหทธิ หัสริชฌมฺปโต
ดังนี้ เป็นเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อมเฉพาะ .

คำว่า ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย ความว่า พาวรีพราหมณ์ และพวก
พราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์นั้น เปรียบเทียบเข้ากะพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็เป็น
ผู้มีปัญญาน้อย คือ มีปัญญานิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาคำซ้ำ มีปัญญาลามก มี
ปัญญาเลวทราม . ข้าพระองค์ละทั้ง ล่วง ล่วงเลยแล้วซึ่งพราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีปัญญาน้อย คือ
มีปัญญานิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาคำซ้ำ มีปัญญาลามก มีปัญญาเลวทราม ประสบ
พบแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญา
อุดม สูงสุด ไม่มีใครเสมอ เสมอด้วยพระพุทธเจ้าที่ไม่มีใครเสมอ ไม่มีใครเปรียบเทียบ
เป็นบุคคลหาใครเปรียบมิได้ เป็นเทวดาล่วงเทวดา เป็นผู้่อากว่านรชน เป็นบุรุษสืหะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิทเทส
เป็นบุรุษนาค เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษเกลือกกล้า เป็นบุรุษผู้นำธนูไป มีพลธรรม ๑๐
เป็นผู้คงที่ หงสพึงประสบ พบ ได้ซึ่งสระใหญ่ที่พวกมนุษย์ทำไว้ สระโนดาด หรือมหาสมุทร
ที่ไม่กำเริบ มีน้ำนับไม่ถ้วน จันใด ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อปิงคียะ ประสบ พบ ได้แล้ว
ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ไม่กำเริบ มีเดชนับไม่ถ้วน มีญาณแตกฉาน มีพระจักษุเปิด
แล้ว ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุแล้ว ถึงเวสัชชญาณ ๔ แล้ว
น้อมพระทัยไปในผลสมาบัติอันบริสุทธิ์ มีพระองค์ขาวผ่อง มีพระวาจา มิได้เป็นสอง เป็นผู้คงที่
มีปัญญานอย่านั้น เป็นผู้ไม่เล็กน้อย เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มริธรรมลึก มีคุณอันใครๆ นับไม่ได้
มีคุณยากที่จะหยั่งถึง มีรัตนะมาก มีคุณเสมอด้วยสาคร ประกอบด้วยอุเบกขามือองศ์ ๖ ไม่มี
ใครเปรียบปาน มีธรรม โพบูลย์ ประมาณมิได้ มีพระคุณเช่นนั้น ตรัสธรรมอันเลิศกว่าพวกที่
กล่าวกัน เช่นภูเขาสิเนรุเลิศกว่าภูเขาทั่วไป ครุฑเลิศกว่านกทั่วไป สัตว์โลกเลิศกว่าสัตว์ทั่วไป
สมุทรเลิศกว่าห้วงน้ำทั่วไป เป็นพระพุทธรูปอันสูงสุด จันนั้นเหมือนกัน . เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ข้าพระองค์ก็จันนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็น
ดังว่าหงส์ อาศัยสระใหญ่ที่มีน้ำมาก ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปิงคียะเถระจึงกล่าวว่า

นกละป่าเล็กแล้ว อาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม่มากอยู่ จันใด
ข้าพระองค์ก็จันนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย
อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดังว่าหงส์อาศัยสระใหญ่ ที่มี
น้ำมาก ฉะนั้น .

[๔๘๘] ในกาลก่อน (อินแก่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์เหล่าใด
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ คำนั้น
ทั้งหมดเป็นคำกล่าวสืบทุ กันมา คำนั้นทั้งหมดนั้นเป็นเครื่อง
ยังความตรึกให้เจริญ .

[๔๘๙] คำว่า เยนอุเทศว่า เยน เม ปุพเพ วิทยาภัส ดังนี้ ความว่า พาวรีพราหมณ์
และพวกพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์ พยากรณ์แล้ว คือ บอก . . . ประกาศ
แล้วซึ่งทิวะฐิของตน ความควรของตน ความชอบใจของตน ลัทธิของตน ความประสงค์ของตน
อริยาคัยของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . ในกาลก่อน . . . อาจารย์เหล่าใดพยากรณ์แล้ว .

[๔๙๐] คำว่า อินแต่ศาสนาของพระโคตม ความว่า ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม
คือ อินแต่ศาสนาของพระโคตม ก่อนกว่าศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า
กว่าศาสนาของพระชินะ กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อินแต่ศาสนาของพระโคตม .

[๔๙๑] คำว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ ความว่า ได้ยินว่า เรื่องนี้มีแล้ว
อย่างนี้ ได้ยินว่าเรื่องจักมีอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ .

[๔๙๒] คำว่า คำทั้งหมดนั้น เป็นคำกล่าวสืบทุ กันมา ความว่า คำนั้นทั้งสิ้นเป็น
คำกล่าวสืบทุ กันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรมอันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้มาเอง
ตามที่ได้อินกันมาตามลำดับสืบทุ กันมา ตามความอ้างตำรา ตามเหตุที่นึกเอาเอง ตามเหตุ
ที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตรึกตามอาการด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบทุ กันมา .

[๔๙๓] คำว่า คำทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ ความว่า คำนั้นทั้งสิ้น
เป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ คือ เป็นเครื่องยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ
เป็นเครื่องยังกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสวิตก ให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงญาติให้
เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงเทวดาให้เจริญ เป็น
เครื่องยังวิตกอันปฏิสังขัตด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขัตด้วยลาภ
สักการะและความสรรเสริญให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขัตด้วยความ ไม่ปรารถนา ให้ใคร
ดูหมิ่นตนให้เจริญ . เพราะฉะนั้น พระปิงคียะเถระจึงกล่าวว่า

ในกาลก่อน (อินแก่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์เหล่าใด
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ . คำทั้งหมด
นั้นเป็นคำกล่าวสืบทุ กันมา . คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยัง
ความตรึกให้เจริญ .

[๔๙๔] พระผู้มีพระภาคนั้นพระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมืดเสีย
ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาว่างแผ่รัศมี . พระโคตมมี
พระปัญญาปรากฏ . พระโคตมมีพระปัญญากว้างขวางดัง
แผ่นดิน .

[๔๙๕] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก ตมนภาสินโน ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ชื่อว่าพระองค์เดียว โดยส่วนแห่งบรรพชา ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อนสอง
เพราะอรรถว่าละตัณหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว
เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะ ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะเสด็จไปตาม
เอกายนมรรค เพราะตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียว .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระผู้มีพระภาค
ยังทรงหนุ่มแน่น มีพระเกศาดำสนิท ประกอบด้วยวัยอันเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดา
พระบิดา ไม่พอพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยอัสสชล ทรงพระกัณแสง รำพันอยู่ ทรงละพระญาติ-

*วงศ์ ทรงตัดกัณทลในฆราวาสสมบัติทั้งหมด ทรงตัดกัณทลในพระโอรสและพระชายา ทรงตัด
กัณทลในพระประยูรญาติ ทรงตัดกัณทลในมิตรและอำมาตย์ ปลงพระเกศา พระมัสสุแล้ว ทรง
ครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกผนวช เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกัณทล พระองค์เดียวเสด็จเที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงชื่อว่า พระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างไร? พระผู้มี-

*พระภาคทรงผนวชแล้วอย่างนี้ ทรงสพเสนาสนะ คือ ป่าและราวป่าอันสงัด มีเสียงน้อย
ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแห่งชนผู้สัญจร ไปมา สมควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควร
เป็นที่หลีกเร้น ทรงดำเนินพระองค์เดียว หยดอยู่พระองค์เดียว ประทับนั่งพระองค์เดียว
บรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงรับบิณฑบาตพระองค์เดียว เสด็จกลับพระองค์เดียว
ประทับนั่งอยู่ในที่ลับพระองค์เดียว ทรงอธิษฐานจกรมพระองค์เดียว พระองค์เดียวเที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงชื่อว่า พระองค์เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ทรงละตัณหาอย่างไร? พระผู้มี-

*พระภาคนี้เป็นองค์เดียวมิได้มีเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท บำเพ็ญเพียร มีพระหฤทัยแน่วแน่
เริ่มตั้งพระมหาปธานที่ควมไม่ไพร่พลุกษ์ ผิงแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารกับทั้งเสนาซึ่งเป็น
เผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งตัณหาอันมิข้ายเล่นไป
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ.

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลยิตยาวนาน ย่อม

ไม่ล่วงสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็นอย่างอื่น.

ภิกษุผู้มีสติรู้โทษนี้ว่า ตัณหาเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ แล้วพึง

เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ถือมั่น เว้นรอบ.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า พระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ทรงละตัณหาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียวอย่างไร?

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ
ราคะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว
ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโมหะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์
เดียว เพราะ ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะเสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างไร? สติ-

*ปฏิฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า เอกายนมรรค.

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นชาติ

ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบธรรมอัน

เป็นทางไปแห่งบุคคลผู้เดียว. พุทธาทิบัณฑิตข้ามก่อนแล้ว

จักข้ามและข้ามอยู่ซึ่งโอฆะ ด้วยธรรมเป็นหนทางนั้น.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า พระองค์เดียวเพราะเสด็จไปตามเอกายนมรรค
อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียว
อย่างไร? ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญา พละ ฯลฯ ธรรมวิจยสัมโพธิมงคล
ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า โพธิ. พระผู้มี-

*พระภาคตรัสรู้ฯ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ด้วยโพธิญาณนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้เฉพาะ ตรัสรู้ชอบ บรรล
ถูกต้อง ทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งธรรมทั้งปวงที่ควรตรัสรู้ ควรตรัสรู้ตาม ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้
ชอบ ควรบรรลุ ควรถูกต้อง การทำให้แจ้งด้วยโพธิญาณนั้น. พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์
เดียว เพราะตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียวอย่างนี้.

คำว่า ทรงบรรเทาความมืดเสีย ความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงบรรเทา ละ สละ กำจัด
ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความมืดคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทวาริต
อันทำให้บอด ทำให้ไม่มัจจุฯ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบาก ไม่เป็นไป
เพื่อนิพพาน.

คำว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว.

เชิญดูพระมณีผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับนั่งอยู่แล้วที่ข้างภูเขา.

พระสาวกทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชชา ละมัจจุเสีย นั่งห้อมล้อมอยู่.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าประทับอยู่แล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะพระองค์ทรงระงับแล้วซึ่ง
ความขานขวยทั้งปวง . พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีพระธรรม
ประพฤติกแล้ว ฯลฯ มิได้มีสังสารคือชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมืด
เสีย ประทับนั่งอยู่แล้ว .

[๕๙๖] คำว่า มีความโพล่ง ในอุเทสว่า ขตุมา โส ปภังโก ดังนี้ ความว่า
มีปัญญาสว่าง คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส .

คำว่า ทรงแผ่รัศมี ความว่า ทรงแผ่แสงสว่าง แผ่รัศมี แผ่แสงสว่างดังประทับ
แผ่แสงสว่างสูง แผ่แสงสว่างขวางโชติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์มีพระปัญญาสว่าง
แผ่รัศมี .

[๕๙๗] คำว่า พระโคตมมีพระปัญญาปรากฏ ความว่า พระโคตมมีพระปัญญาเป็นเครื่อง
ปรากฏ มีพระญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาดังธงไชย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอริบดี
มีความเลือกเฟ้นธรรมมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มีธรรม
เป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤติในธรรมนั้น มีพระปัญญา
มาก หนักอยู่ด้วยปัญญา โน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจื่อมไปในปัญญา น้อมไปใน
ปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ .

ธงเป็นเครื่องปรากฏแห่งรถ . คว้นเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ .

พระราชาเป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น . ภัสตวเป็นเครื่อง
ปรากฏแห่งภรรยา ฉันท .

พระโคตมก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีปัญญากว้างขวางดังว่าแผ่นดิน . . . มีปัญญาใหญ่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระโคตมมีปัญญากว้างขวางดังว่าแผ่นดินปรากฏ .

[๕๙๘] แผ่นดิน ท่านกล่าวว่า ภูมิ ในอุเทสว่า โคตโม ภูมิเมโส ดังนี้ . พระโคตม
ทรงประกอบด้วยปัญญาอันไพศาล กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ
ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา . พระผู้มีพระภาคเข้าไป
เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระโคตมมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน . เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะเถระจึงกล่าวว่า
พระผู้มีพระภาคนั้น พระองค์เดียวทรงบรรเทาความมืดเสีย
ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาสว่าง แผ่รัศมี . พระโคตมมี
พระปัญญาปรากฏ . พระโคตมมีปัญญากว้างขวาง
ดังแผ่นดิน .

[๕๙๙] พระผู้มีพระภาค ได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีบุคคลพึง
เห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สันตติหา อันไม่มี
อันตรายแก่อาตมา . นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหน .

[๖๐๐] คำว่า โย ในอุเทสว่า โย เม ฆมมเทสสิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
เป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ทรงสดับมาก่อน
ทรงบรรลุแล้วซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมเหล่านั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญ
ในพลธรรมทั้งหลาย .

คำว่า ฆมม ในอุเทสว่า ฆมมเทสสิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอก . . .
ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ
ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญญา ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและ
ปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม . . .
แก่อาตมา .

[๖๐๑] คำว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ความว่า อันธรรมจารี
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันริยคุณทั้งหลาย
พึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ ประสพ ได้รับผล
แห่งมรรคในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารี
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

มนุษย์ทั้งหลายลงทนตรัยตามกาลอันควร ยังไม่ได้อิฐผลในกาลเป็นลำดับ ยังต้อง
รอเวลา ฉันท ธรรมนี้ย่อมไม่เป็นฉันทนั้น ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ
ประสพ ได้รับผลแห่งมรรคในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น ย่อมไม่ได้ในภพหน้า ย่อมไม่ได้
ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคล
พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

[๖๐๒] รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา อารมณตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอเทวนา ตถกขยมมณีติกั ดังนี้.

คำว่า ตณฺหขยํ ความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ เป็นที่สิ้นโมหะ เป็นที่สิ้นคติ เป็นที่สิ้นอุปบัติ เป็นที่สิ้นปฏิสันธิ เป็นที่สิ้นภพ เป็นที่สิ้นสงสาร เป็นที่สิ้นวัฏฏะ เกิลล ชันธะและอกัสสขาร ทานกล่าวว่าอันตราย ในคำว่า อนัตถิ ดังนี้ . เป็นที่ละ สงบ สละคืน ระวัง อันตราย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย .

[๖๐๓] คำว่า ยสส ในอเทตว่า ยสส นตฺถิ อุปมา กวฺจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน . คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อเปรียบเทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ . คำว่า ในที่ใดๆ ความว่า ในที่ใดๆ ในที่ใดๆ ในที่บางแห่ง ในภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ใดๆ . เพราะเหตุนี้ พระปึงคิยเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจារีบุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มีอันตราย
แก่อาตมา. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ใดๆ.

[๖๐๔] ดุกรปิงคียะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธรเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้น ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญากว้างขวางตั้งแผ่นดิน แม้คร่หนึ่งหรือหนอ?

[๖๐๕] คำว่า . . . อยู่ปราศจากพระพุทเจ้าพระองค์นั้น . . . หรือหนอ ความว่า ย่อมอยู่ปราศ คือ หลีกไป ไปปราศ เว้นจากพระพุทเจ้าพระองค์นั้น หรือหนอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำนอยปราศจากพระพุทเจ้าพระองค์นั้น หรือหนอ?

[๖๐๖] คำว่า ดกรปิงคยะ . . . แม่ครุหนึ่ง ความว่า แม่ครุหนึ่ง ขณะหนึ่ง พักหนึ่ง ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ครุหนึ่ง. พาวรีพราหมณ์เรียกพระเถระผู้เป็นหลานนั้นโดยชื่อว่า ปิงคยะ.

[๖๐๓] คำว่า ผู้ใดที่มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ ความว่า ผู้ใดที่มีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาดังธงชัย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอริยัตติ มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มีธรรมเป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤตินั้น มีปัญญามาก หนักอึ้งด้วยปัญญา โนมไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจื่อมไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดที่มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ .

[๖๐๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า ภูริ ในอุเทสว่า โคตมา ภูริเมธสา ดังนี้ . พระโคตมประกอบด้วยปัญญาอันไพบูลย์กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน . ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา . พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคตมซึ่งมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน . เพราะเหตุนั้น พราหมณ์พาวรีนั้นจึงกล่าวว่า ดุครปิงคิยะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธรเจ้าผู้โคตมพระองค์นี้ ซึ่งมีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน แม้ครหนึ่งหรือหนอ?

[๖๐๙] พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมอันธรรมจारीบุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สันตตมหา อันไม่มีอันตราย
แก่ท่าน . นีพพาน มิได้มีอุปมาในที่ใดๆ .

[๖๑๐] คำว่า โย ในอุทเทสว่า โย เต ธมฺมเทสสิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญ ในพลธรรมทั้งหลาย .

คำว่า ธมฺม ในอุทเทชา โย เม ธมฺมมเทสสิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัส
บอก . . . ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น ฯลฯ และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม . . . แก่ท่าน .

[๖๑๑] คำว่า อันธรรมาจริบคคฺลพิงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ความว่า อันธรรมาจริ-
*บุคคลพิงเห็นเอง . . . อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อัน
ธรรมาจริบคคฺลพิงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญธรรมมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ . . . มิได้มีกาลอื่นค้น แม่ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจاربคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร . . . ย่อมไม่ได้ในโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึง
ชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันธธรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วย
ด้วยกาล .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๖๑๒] รูปตัณหา . . . ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทสว่า ตณฺหุขยมนิติกํ ดังนี้ .
คำว่า ตณฺหุขย หมายความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา . . . เป็นที่สิ้นวิภวํ กิเลสขันธ์และอกิเลสขันธ์ ท่าน
กล่าวว่าเป็นอสังขาร ในบทว่า อนิติกํ ดังนี้ . เป็นที่ละ . . . เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอสังขาร .

[๖๑๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทสว่า ยสฺส นตฺถิ อุปมา กวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน .
คำว่า ไม่มีอุปมา หมายความว่า ไม่มีอุปมา . . . ไม่ประจักษ์ . คำว่า ในที่ใด ในที่ใด หมายความว่า ในที่ใด . . .
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ใด . เพราะเหตุนี้
พาวรีพราหมณ์จึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มีอสังขาร
แก่ท่าน . นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ใด .

[๖๑๔] ท่านพราหมณ์ อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์
นั้นผู้ใดคน ซึ่งมีพระปัญญา เป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญา
กว้างขวางดังแผ่นดิน แม้ครุหนึ่ง .

[๖๑๕] คำว่า อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น หมายความว่า อาตมามีได้
อยู่ปราศ คือ มิได้หลีกไป มิได้ไปปราศ มิได้เว้น จากพระพุทธรูปเจ้า พระองค์นั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น .

[๖๑๖] คำว่า ท่านพราหมณ์ . . . แม้ครุหนึ่ง หมายความว่า แม้ครุหนึ่ง ขณะหนึ่ง พักหนึ่ง
ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ครุหนึ่ง . พระปึงคิยเถระเรียกพาวรีพราหมณ์ผู้
เป็นลด้วยความเคารพว่า ท่านพราหมณ์ .

[๖๑๗] คำว่า ผู้ใดคน ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ หมายความว่า ผู้ใดคน ซึ่งมีพระปัญญา
เป็นเครื่องปรากฏ . . . มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดคน มีปัญญาเป็นเครื่อง
ปรากฏ .

[๖๑๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า ภูมิ ในอุเทสว่า โคตมา ภูมิเมธสา ดังนี้ . พระโคตม
ประกอบด้วยปัญญาอันไพศาลกว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน . ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความ
ไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่าเมธสา . พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป . . . ทรง
ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญา
กว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดคน ซึ่งมีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน .
เพราะเหตุนี้ พระปึงคิยเถระ จึงกล่าวว่า

ท่านพราหมณ์ อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้าผู้ใดคน
ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญากว้างขวาง
ดังแผ่นดินแม้ครุหนึ่ง .

[๖๑๙] พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มีอสังขาร
แก่อาตมา . นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ใด .

[๖๒๐] คำว่า โย ในอุเทสว่า โย เม ฐมฺมมเทสสิ ดังนี้ หมายความว่า พระผู้มีพระภาค
เป็นพระสยัมภู . . . และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย .

คำว่า ฐมฺม ในอุเทสว่า ฐมฺมมเทสสิ ดังนี้ หมายความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอก . . .
ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์ อันงามในเบื้องต้น . . . และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม แก่อาตมา .

[๖๒๑] คำว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล หมายความว่า อันธรรมจารี-
*บุคคลพึงเห็นเอง . . . อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตนด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อัน
ธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ . . . มิได้มีกาลอันคั่น แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล .

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร . . . ย่อมไม่ได้ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึง
ชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบ
ด้วยกาล .

[๖๒๒] รูปตัณหา . . . ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทสว่า ตณฺหุขยมนิติกํ ดังนี้ .
คำว่า ตณฺหุขย หมายความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา . . . เป็นที่สิ้นวิภวํ กิเลส ขันธ์ และอกิเลสขันธ์
ท่านกล่าวว่าอสังขาร ในบทว่า อนิติกํ ดังนี้ . เป็นที่ละ . . . เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอสังขาร .

[๖๒๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทสว่า นตฺถิ อุปมา กวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน . คำว่า
ไม่มีอุปมา หมายความว่า ไม่มีอุปมา . . . ไม่ประจักษ์ . คำว่า ในที่ใด ในที่ใด หมายความว่า ในที่ใด . . .
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ใด . เพราะ
เหตุนี้ พระปึงคิยเถระจึงกล่าวว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีบุคคลพึง
เห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สันตติหา อันไม่มี
อันตรายแก่อาตมา . นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหนๆ .

[๖๒๔] ท่านพราหมณ์ อาตมาย่อมเห็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น
ด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักษุ . อาตมาเป็นผู้ไม่ประมาท
ตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน . อาตมาย่อม
สำคัญ การไม่อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้านั้นนั่นแหละ .

[๖๒๕] คำว่า อาตมาย่อมเห็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักษุ
ความว่า บุรุษผู้มีนัยน์ตาพึงแลเห็น มองดู แลดู ตรวจดู พังดู พิจารณา ดู ซึ่งรูปทั้งหลาย
นั้นใด อาตมาแลเห็น มองดู แลดู ตรวจดู พังดู พิจารณา ดู ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
นั้นนั่นเหมือนกัน . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาตมาย่อมเห็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ
เหมือนเห็นด้วยจักษุ .

[๖๒๖] คำว่า ท่านพราหมณ์ . . . เป็นผู้ไม่ประมาท ตลอดคืนและวัน ความว่า เมื่อ
อาตมาอบรมด้วยใจ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทตลอดคืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
พราหมณ์ . . . เป็นผู้ไม่ประมาทตลอดคืนและวัน .

[๖๒๗] คำว่า นมัสการอยู่ในอุเทศว่า นมัสสมาโน วิวสामी รตตี ดังนี้ ความว่า
นมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาอยู่ ด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยจิตบ้าง ด้วย
การปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์บ้าง ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรมบ้าง ย่อมอยู่ คือ ยับยั้ง
อยู่ตลอดคืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน .

[๖๒๘] คำว่า ย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้านั้นแหละ ความว่า เมื่อ
อาตมาเจริญด้วยพุทธานุสสตินั้น จึงสำคัญพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นว่า เป็นผู้ไม่อยู่ปราศ คือ
เป็นผู้ไม่อยู่ปราศแล้ว คือ อาตมารู้ ทราบ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้ชัด อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อาตมาย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้านั้นนั่นแหละ . เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระ
จึงกล่าวว่า

ท่านพราหมณ์ อาตมาย่อมเห็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นด้วย
ใจ เหมือนเห็นด้วยจักษุ . อาตมาเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว
ตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน . อาตมาย่อม
สำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธรูปเจ้านั้นนั่นแหละ .

[๖๒๙] ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิตี มนะและสติ ย่อมไม่หาย
ไปจากศาสนาของพระโคตม . พระโคตมผู้มีพระปัญญากว้าง
ขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใดๆ อาตมานั้นเป็นผู้
นอบน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ .

[๖๓๐] ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความกำหนด ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา สัทธินทรีย์
สัทธาพละ ที่ปรารถนถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่าศรัทธา ในอุเทศว่า สทฺธา จ ปิตี จ มโน
สติ จ ดังนี้ . ความอิมใจ ความปราโมทย์ ความเบิกบานใจ ความยินดี ความปลื้มใจ ความ
เป็นผู้มีอารมณ์สูง ความเป็นผู้มีใจสูง ความที่จิตผ่องใสยิ่ง ปรารถนถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า
ปิตี . จิต ใจ มโนส หทัย จิตขาว มโน มนายนะ มนินทรีย์ วิญญาน วิญญานขันธ
มโนวิญญานธาตุอันเกิดแต่วิญญานขันธ ปรารถนถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า มโน . ความ
ระลึกถึง ฯลฯ ความระลึกชอบ ปรารถนถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า สติ . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ศรัทธา ปิตี มนะและสติ .

[๖๓๑] คำว่า ธรรมเหล่านี้ ย่อมไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม ความว่า ธรรม ๔
ประการนี้ ย่อมไม่หายไป ไม่ปราศไป ไม่ละไป ไม่พินาศไป จากศาสนาของพระโคตม คือ
จากศาสนาของพระพุทธเจ้า ศาสนาของพระชินเจ้า ศาสนาของพระตถาคต ศาสนาของพระ-
*อรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเหล่านี้ย่อมไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม .

[๖๓๒] คำว่า สู่ทิศใดๆ ในอุเทศว่า ยํ ยํ ทิสํ วิชชติ ฐิริปปํ ดังนี้ ความว่า
พระโคตมเสด็จอยู่ คือ เสด็จไป ทรงก้าวไป เสด็จดำเนินไป สู่ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก
ทิศใต้ หรือทิศเหนือ .

คำว่า ฐิริปปํ ความว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน มีปัญญาใหญ่ มีปัญญา
หลักแหลม มีปัญญานหนา มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาเร็ว มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พระโคตมผู้มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เสด็จไปสู่ทิศใดๆ .

[๖๓๓] คำว่า อาตมานั้นเป็นผู้นอบน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ ความว่า อาตมา
นั้นเป็นผู้นอบน้อมไปโดยทิศทางที่พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่นั้นๆ คือ เป็นผู้มิใจเอนไปในทิศนั้น
มิใจเอนไปในทิศนั้น มิใจเอนไปในทิศนั้น น้อมใจไปในทิศนั้น มิทิศนั้นเป็นใหญ่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาตมานั้นเป็นผู้นอบน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ . เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิตี มนะและสติ ย่อมไม่หาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ไปจากศาสนาของพระโคตม. พระโคตมผู้มีพระปัญญากว้าง
ขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใดๆ อาตมานั้นย่อม
เป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั้นแหละ.

[๖๓๔] กายของอาตมาผู้แก่แล้ว มีเรียวแรงทรพล ไม่ได้ไปใน
สำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล. แต่อาตมาย่อมถึงเป็น
นิตยด้วยความดำริถึง. ท่านพราหมณ์ ใจของอาตมานี้แหละ
ประกอบด้วยทศภาคที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๕] คำว่า ผู้แก่แล้ว ในอุเทศว่า ชินณสส เม ทพพลกามกสส ดังนี้ ความว่า
ผู้แก่ ผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาล ผ่านภัย ไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แก่แล้ว.

คำว่า มีเรียวแรงทรพล ความว่า มีเรียวแรงถอยกำลัง มีเรียวแรงน้อย มีเรียวแรง
นิดหน่อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของอาตมาผู้แก่แล้ว มีเรียวแรงทรพล.

[๖๓๖] คำว่า กาย . . . ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล ความว่า กาย
ไม่ได้ไป คือ ไม่ไปข้างหน้า ไม่ไปถึง ไม่ได้เข้าไปใกล้ ยังสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กาย . . . ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล.

[๖๓๗] คำว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วยความดำริ ความว่า ย่อมไป ย่อมถึง
ย่อมเข้าไปใกล้ ด้วยการไปด้วยความดำริถึง ด้วยการไปด้วยความตรึกถึง ด้วยการไปด้วยญาณ
ด้วยการไปด้วยปัญญา ด้วยการไปด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วย
ความดำริ.

[๖๓๘] จิต ใจ มนัส หทัย จิตขาว มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ
วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธ์นั้น ชื่อว่า มนะ ในอุเทศว่า มโน หิ
เม พราหมณ เตन ยุโต ดังนี้.

คำว่า ท่านพราหมณ์ . . . ประกอบแล้วด้วยทศภาคที่ประทับนั้น ความว่า ใจของ
อาตมาประกอบ ประกอบดีแล้วด้วยทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านพราหมณ์ ใจของอาตมานี้แหละประกอบแล้วด้วยทศภาคที่ประทับนั้น. เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปิงคียเถระจึงกล่าวว่า

กายของอาตมาผู้แก่แล้ว มีเรียวแรงทรพล ย่อมไม่ได้ไปใน
สำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล. แต่อาตมาย่อมถึงเป็น
นิตยด้วยความดำริถึง. ท่านพราหมณ์ ใจของอาตมานี้แหละ
ประกอบแล้วด้วยทศภาคที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๙] อาตมานอนตื่นนอนอยู่ในเปือกตม แล่นไปแล้วสู่ที่พึง แต่
ที่พึงภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว มิได้มี
อาสวะ.

[๖๔๐] คำว่า นอนในเปือกตม ในอุเทศว่า ปงเก สยาโน ปรีณพมาโน ดังนี้
ความว่า นอนอาศัยพลิกไปมาในเปือกตมคือกาม ในหล่มคือกาม ในกิเลสคือกาม ในเบ็ดคือ
กาม ในความเร่าร้อนเพราะกาม ในความกังวลเพราะกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนใน
เปือกตม.

คำว่า ตื่นนอนอยู่ ความว่า ตื่นนอนอยู่ด้วยความตื่นนอนเพราะค้นหา ด้วยความตื่นนอน
เพราะทวิภูติ ด้วยความตื่นนอนเพราะกิเลส ด้วยความตื่นนอนเพราะประโยชน์ ด้วยความตื่นนอนเพราะ
วิบาก ด้วยความตื่นนอนเพราะทุจริต กำหนดแล้วตื่นนอนเพราะระอา ชัดเคืองแล้วตื่นนอนเพราะ
โทสะ หลงแล้วตื่นนอนเพราะโมหะ มานะผูกพันแล้วตื่นนอนอยู่เพราะมานะ ถือมั่นแล้วตื่นนอน
เพราะทวิภูติ ถึงความพึงชานแล้วตื่นนอนเพราะอุทัจจะ ถึงความไม่ตกลงแล้วตื่นนอนเพราะวิจิกิจฉา
ไปโดยเรียวแรงแล้วตื่นนอนเพราะอนสย ตื่นนอนเพราะลาภ เพราะความเสื่อมลาภ เพราะยศ
เพราะความเสื่อมยศ เพราะนินทา เพราะสรรเสริญ เพราะสุข เพราะทุกข์ ตื่นนอนอยู่เพราะ
ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเว ทกข์ โทมนัส และอุปายาส ตื่นนอนเพราะทกข์
ในนรก ทกข์ในกำเนิดเดียรัจฉาน ทกข์ในเปรตวิสัย ตื่นนอน กระเสือกกระสน หวั่นไหว
สะทกสะท้านเพราะทกข์ในมนุษย์ ทกข์มีความก้าวล่วงสุจริตเป็นมูลเหตุ ทกข์มีความตั้งอยู่ใน-

* ครรภ์เป็นมูลเหตุ ทกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูลเหตุ ทกข์อันเนื่องด้วยสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่อง
แต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เพราะความพยายามของตน ทุกข์เพราะความพยายามของผู้อื่น ทุกข์
เพราะทุกข์ ทุกข์ในสงสาร ทุกข์เพราะความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคในนัยน์ตา ทุกข์เพราะ
โรคในหู ทุกข์เพราะโรคในจมูก ทุกข์เพราะโรคในลิ้น ทุกข์เพราะโรคในกาย ทุกข์เพราะโรค
ในศีรษะ ทุกข์เพราะโรคที่หู ทุกข์เพราะโรคในปาก ทุกข์เพราะโรคที่ฟัน เพราะโรคไอ เพราะ
โรคหืด เพราะโรคมองคร่อ เพราะโรคร้อนใน เพราะโรคผอม เพราะโรคในท้อง เพราะโรค-

* สลบ เพราะโรคลงแดง เพราะโรคจุกเสียด เพราะโรคลงท้อง เพราะโรคเรื้อน เพราะโรคฝี
เพราะโรคกลาก เพราะโรคมองคร่อ เพราะโรคลมบ้าหมู เพราะโรคหืดด้าน เพราะโรคหืดเปียก
เพราะโรคคัน เพราะโรคขี้เรือนกวาง เพราะโรคคุดทะราด เพราะโรคลักกะปิด เพราะโรคดี
เพราะโรคเบาหวาน เพราะโรคริดสีดวง เพราะโรคต่อม เพราะโรคบานทะโรค เพราะอาพาธ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
มัตถิเป็นสมมุติฐาน เพราะอาพาธมีเสมหะเป็นสมมุติฐาน เพราะอาพาธมีลมเป็นสมมุติฐาน เพราะ
อาพาธเกิดแต่ดีเป็นต้นประชุมกัน เพราะอาพาธเกิดแต่ฤดูแปรไป เพราะอาพาธเกิดแก่การผลัด
เปลี่ยนอิริยาบถ ไม่สม่ำเสมอ เพราะอาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินไป เพราะอาพาธเกิดแต่ผลกรรม
เพราะร้อน เพราะหนาว เพราะหิว เพราะกระหาย เพราะอุจจาระ เพราะปัสสาวะ เพราะเลื้อย
bung ลม แดงและส้มผัสดั่งสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์
เพราะพี่น้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่น้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์
เพราะญาตินิบหาย ทุกข์เพราะโลกทรัพย์นิบหาย ทุกข์เพราะความนิบหายเพราะโรค ทุกข์เพราะ
ความนิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความนิบหายแห่งทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนด้นนอนอยู่
ในเปือกตม.

[๖๔๑] คำว่า แล่นไปแล้วสู่ที่พึงแต่ที่พึง ความว่า แล่นไปแล้ว คือ เลื่อนไปแล้ว
สู่ศาสดาแต่ศาสดา บุคคลผู้บอกรธรรมแต่บุคคลผู้บอกรธรรมสู่ หมู่ต่อหมู่ ทิฐิแต่ทิฐิ สุปัฏฐา
แต่ปฎิฐา สุมรรคแต่มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แล่นไปแล้วสู่ที่พึงแต่ที่พึง.

[๖๔๒] คำว่า อถ ในอุเทศว่า อถททสาสิ สมพทฐิ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า
อถ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า อถททสาสิ ความว่า ได้ประสบ พบ เห็น แห่งตลอดแล้ว.
คำว่า ซึ่งพระสัมพุทธเจ้า ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้นใด ฯลฯ. คำว่า พุทโธ เป็นสังคิกา-
*บัญญัติ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในภายหลัง ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้า.

[๖๔๓] คำว่า ผู้ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น
ก้ำลวง ลวงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฐิโอฆะ อริชาโอฆะ. พระผู้มี-
*พระภาคนั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีฐานะทรงประพฤติแล้ว ฯลฯ มีสงสาร คือ
ชาติ ชราและมรณะหาไม่ได้ มิได้มีภพต่อไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

คำว่า ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือกามาสวะ ภวาสวะ ทิฐฐาสวะ อริชาสวะ.
อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้ง
ตายอดด้น ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้
พระพุทเจ้าจึงชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้ามโอฆะแล้ว ไม่มีอาสวะ. เพราะเหตุ
นั้น พระปิงคียเถระจึงกล่าวว่า

อาตมานอนด้นนอนอยู่ในเปือกตม แล่นไปแล้วสู่ที่พึงแต่ที่พึง
ภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว ไม่มีอาสวะ.

[๖๔๔] พระวัคคิกิตี พระภัทราวระกิตี พระอาฬโคมะกิตี เป็นผู้มิ
ศรัทธาอันปล่อยแล้ว ฉันทใด แม้นท่านกิจปล่อยศรัทธาฉันทนั้น
เหมือนกัน. ดูการปิงคียะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
มัจจุ.

[๖๔๕] คำว่า พระวัคคิกิตี พระภัทราวระกิตี พระอาฬโคมะกิตี เป็นผู้มิศรัทธา
อันปล่อยแล้ว ฉันทใด ความว่า พระวัคคิมิศรัทธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในศรัทธา มี
ศรัทธาเป็นหัวหน้า น้อมใจไปด้วยศรัทธา มิศรัทธาเป็นใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้ว ฉันทใด.
พระภัทราวระ . . . พระอาฬโคมะมิศรัทธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในศรัทธา มิศรัทธาเป็น
หัวหน้า น้อมใจไปด้วยศรัทธา มิศรัทธาเป็นใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้ว ฉันทใด. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระวัคคิกิตี พระภัทราวระกิตี พระอาฬโคมะกิตี เป็นผู้มิศรัทธาอันปล่อยแล้ว
ฉันทใด.

[๖๔๖] คำว่า แม้นท่านกิจปล่อยศรัทธาฉันทนั้นเหมือนกัน ความว่า ท่านจงปล่อย คือ
จงปล่อยไปทั่ว จงปล่อยไปพร้อม จงน้อมลง จงกำหนดซึ่งศรัทธาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ฉันทนั้น
เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า แม้นท่านกิจปล่อยศรัทธาฉันทนั้นเหมือนกัน.

[๖๔๗] กิลลสกิตี ชันธกิตี อภิสังขารกิตี ตรัสว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ในอุเทศ
ว่า คมิลลสสิ (ตัว) ปิงคีย มัจจุเรยยสุ ปาริ ดังนี้. อมตนิพาน ความสงบสังขารทั้งปวง
ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตันทหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตันทหา
เป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่า ฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ. คำว่า ดูการปิงคียะ ท่านจักถึงฝั่ง
แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ความว่า ท่านจักถึง คือ จักถึง ถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูการปิงคียะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

พระวัคคิกิตี พระภัทราวระกิตี พระอาฬโคมะกิตี เป็นผู้มิ
ศรัทธาอันปล่อยแล้ว ฉันทใด แม้นท่านกิจปล่อยศรัทธาฉันทนั้น
เหมือนกัน ดูการปิงคียะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
มัจจุ.

[๖๔๘] ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีแล้ว ย่อมเลื่อมใสอย่าง
ยิ่ง พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว ไม่มีหลักทอ เป็นผู้มิ
ปฎิภาณ.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๖๔๙] คำว่า ข้าพระองค์นี้ . . . ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่งความว่า ข้าพระองค์นี้ย่อมเลื่อมใส ย่อมเชื่อ น้อมใจเชื่อเป็นอย่างยิ่งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์นี้ . . . ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง .

[๖๕๐] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ท่านกล่าวว่า โมณะ ในคำว่า มุนีในอุเทศว่า สุตวาน มุนีโน วโจ ดังนี้ . ฯลฯ พระผู้มีพระภาคนั้นทรงล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหา เป็น ดังชาย จึงชื่อว่า เป็นมุนี .

คำว่า ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนี ความว่า ฟัง สดับ ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนด แล้วซึ่งพระดำรัส คำเป็นทาง เทตนา อนสนธิ ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ฟัง พระดำรัสของพระมุนี .

[๖๕๑] เครื่องมุง ๕ อย่าง คือ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต อวิชชา ชื่อว่าเครื่อง มุง ในอุเทศว่า วิภูจฺจนโท สมฺพุทฺโธ ดังนี้ . เครื่องมุงเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ แล้วทรงเปิดแล้ว คือ ทรงรู้แล้ว ทรงถอนแล้ว ทรงละแล้ว ทรงตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระเบียบแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงชื่อ ว่า มีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว .

คำว่า พระพุทธเจ้า ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้น ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ เป็นสังคิกขา , บัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว .

[๖๕๒] ราคะ โสกะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลากิสังขารทั้งปวง เป็นหลักตอ ในคำว่า ไม่มีหลักตอ ในอุเทศว่า อชิโล ปฏิกฺขณวา ดังนี้ . หลักตอเหล่านั้น อัน พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึง ความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงชื่อ ว่า ไม่มีหลักตอ .

บุคคลผู้มีปฏิภาณในคำว่า ปฏิภาณวา ดังนี้ มี ๓ จำพวก คือ ผู้มีปฏิภาณในปริยัติ ๑ ผู้มีปฏิภาณในปริปจจา ๑ ผู้มีปฏิภาณในอริคม ๑ .

ผู้มีปฏิภาณในปริยัติเป็นไฉน? พุทฺธวจนะ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकर्ณ คากา อุทาน อิติวุตตกา ชาตก อัปภุตธรรม เวทัลละ อันบุคคลบางคนในศาสนานี้เล่าเรียนแล้ว . ปฏิภาณของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ . บุคคลนี้ชื่อว่า มีปฏิภาณในปริยัติ .

ผู้มีปฏิภาณในปริปจจาเป็นไฉน? บุคคลบางคนในศาสนานี้เป็นผู้สอบถามในอรรถ ในมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและฐานะ . ปฏิภาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้ง เพราะอาศัยปริปจจา . บุคคลนี้ชื่อว่า มีปฏิภาณในปริปจจา .

ผู้มีปฏิภาณในอริคมเป็นไฉน? บุคคลบางคนในศาสนานี้เป็นผู้บรรลุซึ่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิกา ๔ อภิญา ๖ . บุคคลนั้นรู้อรรถแล้ว ธรรมก็รู้แล้ว นිරุตฺติก็รู้แล้ว . เมื่อรู้อรรถ อรรถก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิรุตฺติ นิรุตฺติก็แจ่มแจ้ง . ญาณใน ฐานะ ๓ นี้ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิกา .

พระผู้มีพระภาคไปถึง ไปถึงพร้อม มาถึง มาถึงพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ทรงประกอบ ด้วยปฏิสัมภิกานี้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า มีปฏิภาณ . บุคคลใดไม่มีปริยัติ ปริปจจาก็ไม่มี อริคมก็ไม่มี ปฏิภาณของบุคคลนั้นจักแจ่มแจ้งได้อย่างไร? เพราะฉะนั้น พระ-

* สัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า ไม่มีหลักตอ มีปฏิภาณ . เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีแล้วย่อมเลื่อมใส อย่างยิ่ง . พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว ไม่มีหลักตอ เป็นผู้ที่มีปฏิภาณ .

[๖๕๓] พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้เป็นอธิเทพ ทรง ทราบซึ่งธรรมทั้งปวง อันให้พระองค์และผู้อื่นเป็นผู้ประเสริฐ . พระศาสดาทรงทำซึ่งส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย แก่พวกที่มี ความสงสัยให้กลับรู้ได้ .

[๖๕๔] คำว่า เทพ ในอุเทศว่า อธิเทเว อภิญา ดังนี้ ได้แก่เทพ ๓ จำพวก คือ สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสฺสทธิเทพ ๑ .

สมมติเทพเป็นไฉน? พระราชาธิบดี พระราชกุมารกิตติ พระเทวีกิตติ . เทพจำพวกนี้ท่าน กล่าวว่ สมมติเทพ .

อุปัตติเทพเป็นไฉน? เทวดาชาวจาตมมหาราชิกากิตติ พวกเทวดาชาวดาวดึงส์กิตติ ฯลฯ เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมกิตติ เทวดาสูงขึ้นไปกว่านั้นกิตติ . เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า อุปัตติเทพ .

วิสฺสทธิเทพเป็นไฉน? พระตถาคต พระอรหันตชินาสพ และพระปิกเกยพุทธเจ้า . เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า วิสฺสทธิเทพ .

พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักแล้ว คือ ทรงทราบแล้ว ทรงเทียบเคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ทรงให้แจ่มแจ้งแล้ว ทรงทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งสมมติเทพว่า อริเทพ ซึ่งอุปติเตยว่า อริเทพ
ซึ่งวิสุทธิเทพว่า อริเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงรู้จักแล้วซึ่งอริเทพทั้งหลาย .

[๖๕๕] คำว่า ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ ความว่า
พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้ทั่วถึงแล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่ง
ธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นอริเทพ .

ธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์ให้เป็นอริเทพเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติ
สมควร การปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ใน
ศีล ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความ
ประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘
เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมอันทำพระองค์ให้เป็นอริเทพ .

ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘
เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพ . พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้ทั่ว
แล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์ และผู้อื่นให้เป็น
อริเทพ ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์และ
ผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ .

[๖๕๖] คำว่า พระศาสดาทรงทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย ความว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงทำส่วนสุด ทรงทำส่วนสุดรอบ ทรงทำความกำหนด ทรงทำความจบ แห่งปัญหาของพวก
พราหมณ์ผู้แสวงหาธรรมเครื่องถึงฝั่ง ปัญหาของพวกพราหมณ์บริษัท ปัญหาของปิงคียพราหมณ์
ปัญหาของท้าวสักกะ ปัญหาของอมมนุษย์ ปัญหาของภิกษุ ปัญหาของภิกษุณี ปัญหาของอุบาสก
ปัญหาของอุบาสิกา ปัญหาของพระราชา ปัญหาของกษัตริย์ ปัญหาของพราหมณ์ ปัญหาของ
แพศย์ ปัญหาของศูทร ปัญหาของพรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำส่วนสุดแห่งปัญหา
ทั้งหลาย

คำว่า พระศาสดา คือ พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก นายหม่อมพาวพวกให้ข้ามกันดาร คือ
ให้ข้ามผ่านพ้นกันดารคือโจร กันดารคือสัตว์ร้าย กันดารคือทุกข์ภัย กันดารคือที่ไม่มีน้ำ
ให้ถึงภูมิลานปลอดภัย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกันดาร
คือ ให้ข้ามผ่านพ้นกันดาร คือ ขาด ขรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาส และกันดารคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสและทวาริต และที่รกขัญ
คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต ให้ถึงอมตนิพพานอันเป็นภูมิลาน
ปลอดภัย ฉะนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แนะนำ นำเนื่องๆ ให้รู้ชอบ คอยสอดส่อง
เพ่งดู ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก .

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ยังมรรคที่ยังไม่เกิด
ให้เกิดดี ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงทราบมรรค ทรงฉลาดในมรรค .
ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบในภายหลัง แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดา
ผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย .

[๖๕๗] คำว่า แก้วพวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ ความว่า บุคคลทั้งหลายมีความสงสัย
มาแล้ว เป็นผู้หายความสงสัยไป มีความยุ่งใจมาแล้ว เป็นผู้หายความยุ่งใจไป มีใจสองมาแล้ว
เป็นผู้หายความใจสองไป มีความเคลือบแคลงมาแล้ว เป็นผู้หายความเคลือบแคลงไป มีราคะ
มาแล้ว เป็นผู้ปราศจากราคะไป มีโทสะมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากโทสะไป มีโมหะมาแล้ว เป็นผู้
ปราศจากโมหะไป มีกิเลสมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก้วพวกที่
มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ . เพราะเหตุนี้ พระปิงคียเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาค ทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้เป็นอริเทพ
ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวง อันให้พระองค์และผู้อื่นเป็นผู้
ประเสริฐ . พระศาสดาทรงทำซึ่งส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย
แก้วพวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ .

[๖๕๘] นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ ไม่มีอุปมาในที่
ไหนๆ . ข้าพระองค์จักถึง (อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ)
โดยแท้ . ความสงสัยในนิพพานนั้นมิได้มีแก่ข้าพระองค์ .
ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้มีจิตแนบไปแล้ว
อย่างนี้ .

[๖๕๙] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้น
ต้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากต้นหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ในอุเทศว่า อสสิริ อสงกุप्ป ดังนี้ .

คำว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ความว่า อันราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความอื้ออวน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลส
ทั้งปวง ทอฐิตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง
นำไปไม่ได้ เป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ .

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลະกีนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่านิพพาน อัน
ไม่กำเรบ ในคำว่า อสงกุप्ปี ดังนี้ .

ความเกิดขึ้นแห่งนิพพานใด ย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งนิพพานนั้นมิได้มี ย่อมปรากฏ
อยู่โดยแท้ . นิพพานเป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเรบ .

[๖๖๐] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺส นตฺถิ อุปมา กวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน
คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อเปรียบเทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ
ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีอุปมา .

คำว่า ในที่ใดๆ ความว่า ในที่ใดๆ ในที่ใดๆ ในที่ใดๆ ในที่บางแห่งในภายใน ในภายนอก
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ใดๆ .

[๖๖๑] จักถึงโดยแท้ ในอุเทศว่า อหฺรา คมิสฺสา มิน เมตถ กงฺขา ดังนี้ ความว่า
จักถึง คือ จักบรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้งโดยแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักถึงโดยแท้ .

คำว่า ความสงสยในนิพพานนั้นมิได้มีแก่ข้าพระองค์ ความว่า ความสงสย ความ
ลังเลใจ ความไม่แน่ใจ ความเคลือบแคลง ในนิพพานนั้นมิได้มี คือ ปรากฏ ไม่ประจักษ์ .
ความสงสยนั้นอันข้าพระองค์ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น
เผอเรอแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์จักถึงโดยแท้ ความสงสยใน
นิพพานนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ .

[๖๖๒] คำว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ . . . อย่างนี้ ในอุเทศว่า เอว ม
ธาเรหิ อธิมุตตจิตฺตํ ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดทรงกำหนดข้าพระองค์อย่างนี้ .

คำว่า มีจิตน้อมไป ความว่า เป็นผู้เอนไปในนิพพาน โอนไปในนิพพาน เรื่อมไปใน
นิพพาน น้อมจิตไปในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า
มีจิตน้อมไปแล้วอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะเถระจึงกล่าวว่า

นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเรบ ไม่มีอุปมาในที่
ใดๆ . ข้าพระองค์จักถึง (อนปาทิสฺสนิพพานธฺาต)
โดยแท้ . ความสงสยในนิพพานนั้นมิได้มีแก่ข้าพระองค์
ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไป
แล้วอย่างนี้ .

จบ ปารายนวรรค .

ขัศควิสาลสุตตนิทเทส
ว่าด้วยการเที่ยวไปผู้เดียว

[๖๖๓] พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า

บุคคลวางแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์
เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดคนหนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนา
สหายแต่ไหน พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น .

[๖๖๔] คำว่า ทั้งปวง ในอุเทศว่า สพฺเพสฺส ภูเตสฺส นิธาย ทลฺหํ ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ . คำว่า ทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด .
สัตว์ทั้งหลายทั้งผู้สะดุ้ง ทั้งผู้มั่นคง ท่านกล่าวว่า สัตว์ ในคำว่า ภูเตสฺส ดังนี้ . สัตว์เหล่าใด
ยังละตัณหาไม่ได้ และสัตว์เหล่าใดยังละความกลัวและความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า
ผู้สะดุ้ง .

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้สะดุ้ง? สัตว์เหล่านั้นย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว ครั่นคร้าม ถึง
ความสยดสยอง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้สะดุ้ง . สัตว์เหล่าใดละตัณหาได้แล้ว และ
ละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มั่นคง .

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้มั่นคง? สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม
ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้มั่นคง .

อาชญามี ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑ . กาย
ทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางกาย . วาจาทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางวาจา . มโนทุจริต ๓
อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางใจ .

คำว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ความว่า วาง ปลง ละ ทิ้ง ระวัง อาชญาในสัตว์
ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง .

[๖๖๕] คำว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น แม้แต่ผู้ใดคนหนึ่ง ความว่า ไม่เบียดเบียน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
สัตว์แม่แต่ผู้เดียว ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ท่อนไม้ ศาตรา ด้วยสิ่งที่ทำให้เป็นแผลหรือเชือก
ไม่เบียดเบียนสัตว์แม่ทั้งปวง ด้วยฝ่ามือ . . . หรือเชือก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เบียดเบียน
สัตว์เหล่านั้นแม่แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง .

[๖๖๖] ศัพทว่า น ในอุเทศว่า น ปุตตมปิณฺณย โต สหายํ ดังนี้ เป็นศัพท์ปฏิเสธ .

บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแก่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่
อยู่ในสำนัก ๑ ชื่อว่า บุตร .

ความไปสบาย ความมาสบาย ความไปและความมาสบาย ความนั่งสบาย ความนอน
สบาย ความพูดทักกันสบาย ความสนทนากันสบาย ความปราศรัยกันสบาย กับชนเหล่าใด
ชนเหล่านั้นท่านกล่าวว่า สบาย ในคำว่า สหาย .

คำว่า ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน ความว่า ไม่พึงปรารถนา ไม่
พึงยินดี ไม่พึงรักใคร่ ไม่พึงชอบใจบุตร จักปรารถนายินดี รักใคร่ ชอบใจ คนที่มีมิตรกัน
มิตรที่เห็นกันมา มิตรที่คบกันมาหรือสหาย แต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนา
บุตร จักปรารถนาสหายแต่ที่ไหน .

[๖๖๗] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป ดังนี้ ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชา ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรธว่าไม่มี
เพื่อนสอง เพราะอรธว่าละตัณหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะ
โดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะไป
ตามเอกายนมรรค เพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยมแต่ผู้เดียว .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ตัดกังวลในมรवास ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวล
ในความสังสม ปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความ
เป็นผู้ไม่มีกังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา
เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรธว่าไม่มีเพื่อนสองอย่างไร? พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้เดียวเสพอาศัยเสนาสนะ คือ ป่าและป่าช้า
อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลม แต่ชนผู้สัญญาไปมา สมควรทำการ
ลับแห่งมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่ง
ผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นิ่งในที่ลับผู้เดียว อริษฐาน
จงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา
เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรธว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรธว่าละตัณหาอย่างไร? พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้เดียวไม่มีใครเป็นเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร สงัด
ไปอยู่ เริ่มตั้งความเพียรมาก กำจัดมารพร้อมทั้งเสนามารที่ไม่ปล่อยสัตว์ให้พ้นอำนาจ เป็นพวก
พ้องของผู้ประมาท ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งตัณหาอันมีชาย เล่นไป
ชานไป ในอารมณ์ต่างๆ .

บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อน ทองเที่ยวไปตลอดกาลนาน ย่อม
ไม่ล่วงพ้นสงสาร อันมีความเป็นอย่างนี้และมีความเป็น
อย่างอื่น . ภิกษุผู้มีสติ รู้โทษนี้และตัณหาเป็นแดนเกิด
แห่งทุกข์แล้ว พึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ถือมั่น
เว้นรอบ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรธว่าละตัณหาอย่างนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียวอย่างไร?
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละราคะ
เสียแล้ว ชื่อว่าผู้เดียวเพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโทสะเสียแล้ว ชื่อว่า
ผู้เดียวเพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโมหะเสียแล้ว ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไม่มี
กิเลสโดยส่วนเดียว เพราะท่านละกิเลสเสียแล้ว . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะ
ปราศจากราคะโดยส่วนเดียวอย่างนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไปตามเอกายนมรรคอย่างไร? สติปิฎก ๔
สัมมปฺปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า
เอกายนมรรค .

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นไป
แห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบ
ธรรมอันเป็นทางเป็นทีไปแห่งบุคคลผู้เดียว . พุทธาภิณหิต
ข้ามก่อนแล้ว จักข้ามและข้ามอยู่ซึ่งโอฆะด้วยธรรมอันเป็น
ทางนั้น ดังนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะตรัสรู้ซึ่งปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร? ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญาเหตุนิเวศน์ ปัญญาผล ธรรมวิชัยสัมโพธิมรรค ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้งสัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า ปัญญาเครื่องตรัสรู้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นตรัสรู้แล้ว ซึ่งสิ่งทั้งหลายด้วยปัจเจกพุทธญาณ ตรัสรู้ทั่ว สรรพทั้งปวงไม่เที่ยง สรรพทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตรัสรู้ทั่ว เพราะอริยสัจเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ. ตรัสรู้ทั่ว เพราะอริยสัจดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ. ตรัสรู้ทั่ว นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา. ตรัสรู้ทั่ว เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ปฏิปทาให้ถึงความดับอาสวะ. ตรัสรู้ทั่ว ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับ โทษและอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตนะ ๖ . . . แห่งอุปาทานชั้น ๖ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับ โทษและอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งมหากุรูป ๔. ตรัสรู้ทั่ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ตรัสรู้ ตามตรัสรู้ ตรัสรู้พร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตามตรัสรู้ ควรตรัสรู้พร้อม ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้ง ทั้งหมดนั้นด้วยปัจเจกโพธิญาณ เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า ผู้เดียวเพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

จริยา (การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง คือ อิริยาปถจริยา ๑ อายตน-

*จริยา ๑ สติจริยา ๑ สมาริจริยา ๑ ญาณจริยา ๑ มัคคจริยา ๑ ปฏิปัตติจริยา ๑ โลกัตถ-

*จริยา ๑.

การเที่ยวไปในอิริยาบถ ๔ ชื่อว่าอิริยาปถจริยา. การเที่ยวไปในอายตนะภายในภายนอก ๖ ชื่อว่าอายตนจริยา. การเที่ยวไปในมรรค ๔ ชื่อว่าสมาริจริยา. การเที่ยวไปในอริยสัจ ๔ ชื่อว่าญาณจริยา. การเที่ยวไปในมรรค ๔ ชื่อว่ามัคคจริยา. การเที่ยวไปในสามัญญผล ๔ ชื่อว่าปฏิบัติจริยา. โลกัตถจริยา คือ ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระตถาคตอรหันต-

*สัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เฉพาะบางส่วน ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน.

ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ชื่อว่าอิริยาปถจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ตั้งมรรคในอินทรีทั้งหลาย ชื่อว่าอายตนจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ชื่อว่าสติจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ขวนขวายในอริจิต ชื่อว่าสมาริจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่าญาณจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ชื่อว่ามัคคจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ได้บรรลุผลแล้ว ชื่อว่าปฏิบัติจริยา. ความประพฤติของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเฉพาะบางส่วน ความประพฤติของพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน ชื่อว่าโลกัตถจริยา. จริยา ๘ ประการนี้.

จริยาแม้อีก ๘ ประการ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อย่อมประพฤติด้วยศรัทธา. ผู้ประคองใจย่อมประพฤติด้วยความเพียร. ผู้เข้าไปตั้งไว้ย่อมประพฤติด้วยสติ. ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่านประพฤติด้วยสมาธิ. ผู้รู้ทั่วยอมประพฤติด้วยปัญญา. ผู้รู้แจ้งยอมประพฤติด้วยวิญญาน. บุคคลผู้มนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลายย่อมดำเนินไปทั่วแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมประพฤติด้วยอายตนจริยา. บุคคลผู้มนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ย่อมประพฤติด้วยวิเศษจริยา. จริยา ๘ ประการนี้.

จริยาแม้อีก ๘ ประการ การประพฤติสัมมาทิฐิ ชื่อว่าทสสนจริยา ๑. การประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภิปณจริยา ๑. การประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา ๑. การประพฤติสัมมากรรมมังคะ ชื่อว่าสมภูฐานจริยา ๑. การประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโฆทาน-

*จริยา ๑. การประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปิกคหจริยา ๑. การประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปปฐาน-

*จริยา ๑. การประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอภิกเขปจริยา ๑. จริยา ๘ ประการนี้.

คำว่า เหมือนนอแรด ความว่า ขึ้นชื่อว่าแรดมีนอเดียว มิได้มีนอทั้งสอง ฉะนั้นใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่นกับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด ฉะนั้นเหมือนกัน.

รสเค็มจัด กล่าวกันว่าเหมือนเกลือ รสขมจัด กล่าวกันว่าเหมือนของขม รสหวานจัด กล่าวกันว่าเหมือนน้ำผึ้ง ของร้อนจัด กล่าวกันว่าเหมือนไฟ ของเย็นจัด กล่าวกันว่าเหมือนหิมะ ห่วงน้ำใหญ่ กล่าวกันว่าเหมือนสมุทร พระสาวกผู้บรรลุมหาภิญญาและพลธรรม กล่าวกันว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เหมือนพระศาสดา จันได พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ก็ฉันนั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่น
กับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด เป็นผู้เดียว ไม่มีเพื่อน มีเครื่องผูกอันปลี้อยู่แล้ว ย่อมเที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา ในโลก โดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด . เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า
บุคคลวางแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์
เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนา
สหายแต่ไหน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป เหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๖๖๘] ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง . ทุกข์นี้
เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ . บุคคลเมื่อเห็นโทษอันเกิด
แต่ความรัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๖๙] ความเกี่ยวข้องมี ๒ อย่าง คือ ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น ๑ ความเกี่ยวข้อง
เพราะได้ฟัง ๑ ชื่อว่าสังสัคคะ ในอุเทศว่า สัสสคชาตสส ภวนดี เสนหา ดังนี้ .

ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็นเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นสตรีหรือกุมารที่มี
รูปสวย นาดู น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ครั้นพบเห็นแล้ว ก็ถือ
นิमितเฉพาะส่วนๆ ว่า ผมงาม หน้างาม นัยน์ตางาม หูงาม จมูกงาม ริมฝีปากงาม ฟันงาม
ปากงาม คิ้วงาม นมงาม อกงาม ท้องงาม เอวงาม ขางาม มืองาม แข้งงาม นิ้วงาม
หรือว่าเล็บงาม ครั้นพบเห็นเข้าแล้ว ย่อมพอใจ รำพันถึง ปรารถนา ติดใจ ผูกพันด้วยอำนาจ
ความรัก . นี่ชื่อว่าความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น .

ความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟังเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมได้ฟังว่า ในบ้าน
หรือในนิคมโน้น มีสตรีหรือกุมารรูปสวย นาดู น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม
อย่างยิ่ง ครั้นได้ยินได้ฟังแล้ว ย่อมพอใจ รำพันถึง ปรารถนา ติดใจ ผูกพันด้วยอำนาจ
ความรัก . นี่ชื่อว่าความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟัง .

ความรัก ในคำว่า เสนหา มี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรัก
ด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ .

ความรักด้วยอำนาจตัณหาเป็นไฉน? สิ่งที่ทำให้เป็นเขต ทำให้เป็นแดน ทำให้เป็นส่วน
ทำให้มีส่วนสุดรอบ การกำหนดถือเอา ความยึดถือของเราโดยส่วนแห่งตัณหาเท่าใด คือ
บุคคลถือเอาว่า สิ่งนี้ของเรา นั่นของเรา สิ่งเท่านั้นของเรา ของๆ เราโดยส่วนเท่านี้ รูปของเรา
เสียงของเรา กลิ่นของเรา รสของเรา โผฏฐัพพะของเรา เครื่องลาดของเรา เครื่องนุ่งห่มของเรา
ทาสีของเรา ทาสของเรา แพะของเรา แกะของเรา ไก่ของเรา สุนัขของเรา ช้างของเรา
โคของเรา ม้าของเรา ลาของเรา ไร่นาของเรา ที่ดินของเรา เงินของเรา ทองของเรา
บ้านของเรา นิคมของเรา ราชธานีของเรา แวนแคว้นของเรา ชนบทของเรา ฉางข้าวของเรา
คลังของเรา ย่อมยึดถือแผ่ดินใหญ่แม้ทั้งสิ้นว่าของเราด้วยอำนาจตัณหา . ตัณหาวิปริต ๑๐๘
นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจตัณหา .

ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิเป็นไฉน? สักกายทิฏฐิมิวัตถ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมิวัตถ ๑๐ อันตา-
* หิกทิฏฐิมิวัตถ ๑๐ ทิฏฐิเห็นปานนี้ ทิฏฐิไปแล้ว ทิฏฐิรักชัญ ทิฏฐิกันดาร์ ทิฏฐิเป็นเลี่ยนหนาม
ทิฏฐิกัดแพ่ง ทิฏฐิเป็นสังโยชน์ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลบลบล่า ทาง
ผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรถีย์ ความถือด้วยการแสวงหาผิด ความถืออันวิปริต
ความถืออันวิปลาส ความถือผิด ความถือวาทจริงในวัตรอันไม่จริง ทิฏฐิ ๖๒ ประการ . นี่ชื่อว่า
ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ .

คำว่า ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง ความว่า ความรักด้วยอำนาจ
ตัณหา และความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ย่อมมี คือ ย่อมเกิด ย่อมเกิดพร้อม ย่อมบังเกิด ย่อม
บังเกิดเฉพาะ ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งวิปลาส และเพราะเหตุแห่งความเกี่ยวข้องด้วยการ
ได้เห็นและการได้ยิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง .

[๖๗๐] ชื่อว่า ความรัก ในอุเทศว่า เสนหนวย์ ทุกขมิตฺ ปโหติ ดังนี้ ความรักมี
๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ . ฯลฯ นี่ชื่อว่าความรัก
ด้วยอำนาจตัณหา . ฯลฯ นี่ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ . ฯลฯ

คำว่า ทุกข์นี้ . . . ย่อมปรากฏ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย
ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ฆ่าสัตว์บ้าง ถือเอาทรัพย์ ที่เขามาได้ให้บ้าง
ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นหลายเรือนบ้าง ทำการปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักตี่ชิงในทางเปลี่ยว
บ้าง ครอบงำภรรยาของผู้อื่นบ้าง พุดตี่บ้าง . พวกภราชบุรุษจับบุคคลผู้นั้นได้แล้ว ทูลแต่พระ-

* ราชาวา ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติกว้าง ขอพระองค์ทรงลงอาชญาตามพระประสงค์แก่ผู้นั้น .
พระราชาก็ทรงปริภาษผู้นั้น . ผู้นั้นย่อมสรวลทุกขโหม่น แม้เพราะเหตุแห่งปริภาษ . ทุกข์โหม่น
อันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะ
เหตุแห่งความกำหนัด เพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น . พระราชา
ยังไม่พอพระทัยแม้ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้จองจำผู้นั้นด้วยการตอกข้อบ้าง ด้วยการผูก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
ด้วยเชือกบ้าง ด้วยการจำด้วยโซ่บ้าง ด้วยการผูกด้วยเถาวัลย์บ้าง ด้วยการกักไว้ในที่ล่อมบ้าง
ด้วยการกักไว้ในบ้านบ้าง ด้วยการกักไว้ในนิคมบ้าง ด้วยการกักไว้ในนครบ้าง ด้วยการกักไว้
ในแคว้นแคว้นบ้าง ด้วยการกักไว้ในชนบทบ้าง ทรงทำให้ห้อยในถ้อยคำเป็นที่สุด (ทรงสั่งบังคับเป็น
ที่สุด) ว่า เจ้าจะออกไปจากที่นี่ไม่ได้. ผู้ที่ย่อมแสวงทุกข์ทมิฬนั้นแม้เพราะเหตุแห่งพันธนาการ.
ทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวนี้ เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความ
ยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้
นั้น. พระราชายังไม่พอพระทัยด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้บริพารของผู้นั้น ร้อยหนึ่งบ้าง
พันหนึ่งบ้าง. ผู้ที่ย่อมแสวงทุกข์ทมิฬนั้นแม้เพราะเหตุแห่งความเสื่อมจากทรัพย์. ทุกข์ทมิฬ
อันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะ
เหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้. พระ-
*ราชายัง ไม่พอพระทัย แม้ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้ทำกรรมกรณต่างๆ แก่ผู้นั้น คือ
ให้เขียนด้วยเส้นบ้าง ให้เขียนด้วยหอยบ้าง ให้ตอกคานบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้ง
มือทั้งเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง ทำให้เป็นผู้มีมือขา
เดือยบนศีรษะบ้าง ให้ถลกหนังศีรษะโล้นมีสีขาวเหมือนสังข์บ้าง ให้มีหน้าเหมือนหน้าราหูบ้าง
ทำให้มีไฟลุกที่มือบ้าง ให้ถลกหนังแล้วผูกเชือกจุดไปบ้าง ให้ถลกหนังเป็นริ้วเหมือนงูผ้า
ฉากรอบบ้าง ทำให้มีหัวเหล็กที่ตอกและเขี้ยว แล้วใส่หลาวเหล็กตรึงไว้บ้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยว
ติดที่เนื้อปากบ้าง ให้เอาพราดากตัวให้ตกไปแตกหาปณะบ้าง ให้เอาพราดากตัวแล้วทาดด้วย
น้ำแสบบ้าง ให้นอนลงแล้วตรึงหลาวเหล็กไว้ในช่องหูบ้าง ให้ถลกหนังแล้วทุบกระดูกฟันไว้
เหมือนตังใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันอันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ้าง เอาหลาวเสียบ
เป็นไว้บ้าง และย่อมตัดศีรษะด้วยดาบ. ผู้ที่ย่อมแสวงทุกข์ทมิฬนั้น แม้เพราะเหตุแห่งกรรมกรณ.
ทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี
เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้. พระ
พระราชเป็นใหญ่ในการลงอาชญาทั้ง ๔ อย่างนี้. ผู้นั้น เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย
ทุกติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของตน. พวกนายนิรยบาลย่อมให้ทำกรรมกรณ ซึ่งมีเครื่องจำ
๕ ประการกะสัตว์นั้น คือ ให้ตรึงหลาวเหล็กแดงที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง ที่ทามกลางอก.
สัตว์นั้นแสวงทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวแสนเผ็ดร้อนในนรกนั้น แต่ก็ยังไม่ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่
บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด. ทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความ
รัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วย
อำนาจความยินดีของผู้. พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นั้นนอนลงแล้วเอาผืนถาก และจับเอาเท้าขึ้น
เอาศีรษะลงแล้วเอาพราดาก และให้เทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถแล้วให้วิ่งไปบ้าง รึงกลับ ไปบ้าง บน
แผ่นดินที่ไฟติดโซนมียเปลวลุกรุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ต้อนให้ขึ้นภูเขาถ่านเพลิงใหญ่ไฟติดโซนมีย
เปลวลุกรุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ให้กลับลงมาบ้าง และจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลงแล้ว
เหวี่ยงไปในหม้อเหล็กแดงอันไฟติดโซนมียเปลวรุ่งโรจน์โชติช่วง. สัตว์นั้นย่อมเดือดพล่านอยู่ใน
หม้อเหล็กแดงเหมือนฟองน้ำข้าวที่กำลังเดือด สัตว์นั้นเมื่อเดือดร้อนพล่านอยู่ในหม้อเหล็กแดง
เหมือนฟองน้ำข้าวที่กำลังเดือด ไปข้างบนคราวหนึ่งบ้าง ไปข้างล่างคราวหนึ่งบ้าง หมนขวางไป
คราวหนึ่งบ้าง. สัตว์นั้นแสวงทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวแสนเผ็ดร้อนอยู่ในหม้อเหล็กแดงนั้น แต่ก็ยังไม่
ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น. ทุกข์ทมิฬอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร?
เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะ
เหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้. พวกนายนิรยบาลเหวี่ยงสัตว์นั้นลงในนรก.
ก็เหลहनรกนั้นเป็นมหานรก

สี่เหลี่ยม มีสี่ประตู อันบาปกรรมจัดแบ่งออกเป็นส่วนๆ
มีกำแพงเหล็กกันไว้เป็นที่สุด ปิดครอบด้วยแผ่นเหล็ก มี
พื้นล้วนเป็นเหล็กไฟลุกโกลนอยู่ แม้ไปร้อยโยชน์โดยรอบ
ตั้งอยู่ทุกสมัย. นรกใหญ่ ร้อนจัด มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ยากที่จะ
เข้าใกล้ นาคนาค นาคตัว มีภิกขุเฉพาะหน้า มีแต่ทุกข์.
กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านหน้า เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรม
ลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านหลัง. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
หลัง เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านหน้า.
กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้ เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรมลามก
ผ่านไปจนจดฝาด้านเหนือ. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านเหนือ
เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านใต้. กอง
เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านล่าง นาคตัว เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรม
ลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านบน. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านบน
นาคตัว เหาเหลาสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านล่าง.
แผ่นเหล็กที่ไฟติดทั่ว แดงโชน ไฟโพลง ฉนใด
อเวจินรกข้างล่าง ก็ปรากฏแก่สัตว์ที่เห็นอยู่ในข้างบน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ฉันนั้น . เหล่าสัตว์ในอเวจีรกรนั้นชั่วช้ามาก ทำกรรมชั่วมาก
มีแต่กรรมลามกอย่างเดียว ถูกไฟไหม้อยู่แต่ไม่ตาย . กาย
ของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในรกรนั้นเสมอด้วยไฟ . เชิญดูความ
มั่นคงของกรรมทั้งหลายเถิด . ไม่มีเก่า แม้แต่เขม่าก็ไม่มี .
เหล่าสัตว์วิ่งไปทางประตูด้านหน้า (ที่เปิดอยู่) กลับจากประตู
ด้านหน้าวิ่งมาประตูด้านหลัง วิ่งไปทางประตูด้านเหนือ
กลับจากประตูด้านเหนือวิ่งมาทางประตูด้านใต้ . แม้จะวิ่งไป
ทิศใดๆ ประตูทิศนั้นๆ ก็ปิดเอง . สัตว์เหล่านั้นหวังจะ
ออกไป แสวงหาทางที่จะพ้นไป แต่ก็ออกจากนรกนั้นไป
ไม่ได้ เพราะกรรมเป็นปัจจัย . ด้วยว่ากรรมอันลามก สัตว์
เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมด ดังนี้ .

ทุกข์ใหม่สนั่นนรกแล้วนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี
เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น .

ทุกข์อันมีในนรกก็ดี ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์อันมีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์อันมีในมนุษย์ก็ดี เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว
เพราะเหตุอะไร? ทุกข์เหล่านั้น ย่อมมี ย่อมเป็น ย่อมเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด
และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์
นี้เป็นไปตามความรักย่อมปรากฏ .

[๖๓๑] ชื่อว่า ความรัก ในอุเทศว่า อาทินว เสนหข เปกขมาโน ดังนี้ ความรัก
มี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรัก
ด้วยอำนาจตัณหา . ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ .

คำว่า เมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อเพ่งดู
เมื่อพิจารณาเห็น ซึ่งโทษในความรักด้วยอำนาจตัณหา และในความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก พึงเที่ยว ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .
เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง . ทุกข์นี้
เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ . บุคคลเมื่อเห็นโทษอันเกิด
แต่ความรัก พึงเที่ยว ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๓๒] บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกที่มีใจดี ย่อมให้
ประโยชน์เสื่อมไป . ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน . บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนั้นในความสนิหสนม พึงเที่ยว ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๖๓๓] ชื่อว่า มิตร ในอุเทศว่า มิตเต สหข อนกมปมาโนหาเปติ อตุถ
ปฏิพุทธจิตโต ดังนี้ มิตรมี ๒ จำพวก คือ มิตรภคหัตถ์ ๑ มิตรบรรพชิต ๑ .

มิตรภคหัตถ์เป็นไหน? ภคหัตถ์บางคนในโลกนี้ ย่อมให้ของที่ให้แก่กันยาก ย่อมสละ
ของที่สละกันยาก ย่อมทำกิจที่ทำได้ยาก ย่อมอดทนอารมณ์ที่อดทนกันยาก ย่อมบอกความลับ
แก่มิตร ย่อมปิดบังความลับของมิตร ย่อมไม่ละทิ้งในคราวที่มีอันตราย ถึงชีวิตก็ยอมสละเพื่อ
ประโยชน์แก่มิตร เมื่อมิตรหมดสิ้น (ยากจน) ก็ไม่ดูหมิ่น . นี้ชื่อว่ามิตรภคหัตถ์ .

มิตรบรรพชิตเป็นไหน? ภิกษุในศาสนานี้ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ
เป็นผู้เคารพเคารพสรรเสริญ เป็นผู้อดทนถ้อยคำ เป็นผู้ทำถ้อยคำลึก และยอมไม่ชักชวนใน
เหตุอันไม่ควร ย่อมชักชวนในอริศีล ย่อมชักชวนในการชวนชวายน บำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔
สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ ย่อมชักชวนในการชวนชวายน
บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ . นี้ชื่อว่ามิตรบรรพชิต .

การไปสบาย การมาสบาย การไปและการมาสบาย การยืนสบาย การนั่งสบาย
การนอนสบาย การพุดสบาย การเจรจาสบาย การสนทนาสบาย การปราศรัยสบายกับบุคคล
เหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า คนที่มีใจดี .

คำว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป
ความว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์ อดทนทนเกื้อกูลพวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี คือ พวกมิตรที่
เห็นกันมา พวกมิตรที่คบกันมาและพวกสหาย ย่อมทำให้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง
ประโยชน์ทั้งสองบ้าง ประโยชน์มีในชาตินี้บ้าง ประโยชน์มีในชาติหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างอื่น
บ้าง เสื่อมไป เสียไป ละ ไป อันตรธานไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์
พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป .

คำว่า เป็นผู้มีจิตผูกพัน ความว่า เป็นผู้มีจิตผูกพันด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เมื่อตั้งตน
ไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มีจิตผูกพัน ๑ เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า
เป็นผู้มีจิตผูกพัน ๑ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

เมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตผูกพันอย่างไร? บุคคลเมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตผูกพันโดยถ้อยคำอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมากแก่ฉัน ฉันอาศัยท่านทั้งหลาย ย่อมได้จิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะและกลีนาปัจจัยเภสัชบริขาร. คนอื่นๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำแก่ฉัน. คนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย. ชื่อและสกุลของมารดาบิดาเก่าแก่ของฉันเสื่อมไปแล้ว. ฉันย่อมรู้ได้เพราะท่านทั้งหลาย ฉันเป็นกุลปะกะของอบาสกโน้น เป็นกุลปะกะของอบาสกิกโน้น (ก็เพราะท่านทั้งหลาย).

เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตผูกพันอย่างไร? บุคคลเมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตผูกพัน โดยถ้อยคำอย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย. ท่านทั้งหลายอาศัยฉัน จึงถึงพระพุทธรูปเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นผู้ตเว้นจากปาณาติบาต จตเว้นจากอกุศลนาทาน จตเว้นจากกาเมสุมิถาจาร จตเว้นจากมสวาท จตเว้นจากการดื่มเมาเกียติสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. ฉันย่อมบอกบาลีบ้าง อรรถกถาบ้าง คีลบ้าง อุโบสถบ้าง แก่ท่านทั้งหลาย. ฉันย่อมอธิฐานนวักรรม (เพื่อท่านทั้งหลาย). ก็แหละเมื่อเป็นดังนั้น ท่านทั้งหลายยังสละฉันไปสักการะเคารพนับถือบูชา บุคคลอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มิได้ดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน.

[๖๗๔] คำว่า กิย ในอุเทสว่า เอตฺ กิยฺ สนฺถเว เปกฺขมาโน ดังนี้ คือ ขาดกิย ขราภย พยาธิภย มรณภย ราชภย โจรภย อัคคีภย อุทกภย กิยคือการตีเตียนตน กิยคือการตีเตียนผู้อื่น กิยคืออาชญา กิยคือทุกติ กิยแต่คลื่น กิยแต่จระเข้ กิยแต่เน่าวน กิยแต่ปลาจลาม กิยแต่การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ กิยแต่ความตีเตียน กิยคือความครั่นคร้าม ในบริษัท เหตุที่น่ากลัว ความเป็นผู้ครั่นคร้าม ความเป็นผู้มีชนลูกชนพอง ความที่จิตหวาดเสียว ความที่จิตสะดุ้ง.

ความสนิหสนม ในคำว่า สนฺถเว มี ๒ อย่าง คือ ความสนิหสนมด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความสนิหสนมด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความสนิหสนมด้วยอำนาจตัณหา. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความสนิหสนมด้วยอำนาจทิฏฐิ.

คำว่า เมื่อเห็นภิกษุนี้ในความสนิหสนม ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อเพ่งดู พิจารณา ดู ซึ่งภิกษุนี้ในความสนิหสนม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภิกษุนี้ในความสนิหสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มิได้ดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป. ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน. บุคคลเมื่อเห็น ภิกษุนี้ในความสนิหสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๗๕] พุ่ไม่ไผ่ใหญ่เที่ยวเกี่ยวข้องกัน ฉันทิด ตัดหาในบุตร และภรรยาทั้งหลาย กว้างขวางเกี่ยวข้องกัน ฉันทัน. พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ขัดข้องเหมือนนอไม่ไผ่ พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๗๖] พุ่ไม่ไผ่ ท่านกล่าวว่า วโส ในอุเทสว่า วโส วิสาโลว ยถา วิสตโต ดังนี้. ในพุ่ไม่ไผ่มีหนามมาก รก ยุ่ง เกี่ยวกัน ข้องกัน คล้องกัน พันกัน ฉันทิด ตัดหา รากะ สารากะ ความกระหนึบ ความยินดี ความเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน ความกำหนดนึกแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความกำหนด ความกำหนดรอบ ความขัด ความจม ความหวั่นไหว ความลวง ตัดหาอันให้สัตว์เกิด ตัดหาอันให้เกี่ยวข้องไว้ กับทุกข์ ตัดหาอันเย็บไว้ ตัดหาดังชาย ตัดหาดังแม่น้ำ ตัดหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นผู้หวั่น ตัดหาอันแผ่ไป ตัดหาอันให้อายเสื่อมไป ตัดหาอันเป็นเพื่อน ความตั้งไว้ ตัดหาอันนำไปในภพ ตัดหาดังป่า ตัดหาดังหมู่ไม้ตั้งอยู่ในป่า ความสนิหสนม ความรัก ความเพ่ง ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความหวัง ในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูมิจิตตภาพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความชอบ ความชอบทั่วไป ความชอบเฉพาะ กิริยาที่ชอบ ความเป็นผู้ชอบ ความโลภมาก กิริยาที่โลภมาก ความเป็นผู้ โลภมาก ความที่ตัดหาหวั่นไหว ความเป็นผู้ไม่ใคร่ดี ความกำหนดในอธรรม ความกำหนด ไม่สม่ำเสมอ ความโลภไม่สม่ำเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่ ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความปรารถนาดี กามตัดหา ภวตัดหา วิชาตัดหา ตัดหาในรูปภพ ตัดหาในอรุภพ ตัดหาในความดับ รูปตัดหา สัทตัดหา คันธตัดหา รสตัดหา โณภูมิจิตตภาพะ ตัดหา ธรรมตัดหา กิเลสตัดหา ห่วงน้ำ กิเลสอันประกอบไว้ กิเลสอันร้อยไว้ ความถือมั่น ความกั้น ความบัง ความปิด ความผูก ความเศร้าหมอง ความนอนตาม ความกมลุ่มรุม ตัดหาดังเถาวัลย์ ความปรารถนาต่างๆ มูลแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร อำนาจมาร ที่อยู่ของมาร เครื่องผูกของมาร แม่น้ำคือตัดหา ชายคือตัดหา ไซคือตัดหา ทะเลคือตัดหา อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า เป็นตัดหาอันเกาะเกี่ยว ฉันทันเหมือนกัน.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

ค้นหาชื่อวิสัฏฐิกา ในคำว่า วิสัฏฐิกา นี้ เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะอรรถว่าแผ่ไป
กว้างขวาง ว่าชิมขาบไป ว่าครอบงำ ว่านำพิษไป ว่าให้กล่าวผิด ว่ามีรากเป็นพิษ ว่ามีผล
เป็นพิษ ว่ามีการบริโภคเป็นพิษ .

อีกอย่างหนึ่ง ค้นหากว้างขวาง แผ่ไป ชิมขาบไป ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย-

* เกสขบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ
เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ในธรรมที่พึงรู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

. . . พุ่มไม้ไผ่ที่ใหญ่เกี่ยวเนื่องกัน ฉะนั้น .

[๖๓๓] ชื่อว่าบุตร ในอุเทศว่า ปุตเตสฺ ทาเรสฺ จ ยา อเปกฺขา ดังนี้ บุตรมี
๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑ .
ภรรยาท่านกล่าวว่า ทาเร . ค้นหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อุตลมูล ท่านกล่าวว่า
อเปกฺขา . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ค้นหาในบุตรและภรรยาทั้งหลาย .

[๖๓๔] พุ่มไม้ไผ่ ท่านกล่าวว่า ไผ่ไผ่ ในอุเทศว่า วสฺสพฺโรว อสฺสขมาโน ดังนี้ .
หน่อไม้อ่อนทั้งหลายในพุ่มไม้ไผ่ ไม่เกี่ยวข้อง ไม่ติด ไม่ขัด ไม่พัวพัน ออกไป สละออกไป
พ้นไป ฉะนั้น .

ความขัดข้องมี ๒ อย่าง คือ ความขัดข้องด้วยอำนาจค้นหา ๑ ความขัดข้องด้วยอำนาจ
ทฤษฎี ๑ . ฯลฯ นี่ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจค้นหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจทฤษฎี
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ละความขัดข้องด้วยอำนาจค้นหา สละความขัดข้องด้วยอำนาจ
ทฤษฎีเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความขัดข้องด้วยอำนาจค้นหา เพราะเป็นผู้สละความขัดข้อง
ด้วยอำนาจทฤษฎี . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ไม่
ข้อง ไม่ยึดถือ ไม่พัวพัน ในสกล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานปัจจัยเกสขบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ
อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปญจโว
การภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และในธรรม
ที่พึงจะรู้แจ้ง ออกไป สละออกไป พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง มีจิตอันทำให้มีเขตแดนอยู่ ฉน
นั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ไผ่ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า
พุ่มไม้ไผ่ใหญ่เกี่ยวเนื่องกัน ฉนใด ค้นหาในบุตรและภรรยา
ทั้งหลาย กว้างขวางเกี่ยวเนื่องกัน ฉนนั้น . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ไผ่ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉนนั้น .

[๖๓๕] มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกไว้ ย่อมไปเพื่อหาอาหาร
ตามความประสงค์ ฉนใด นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอัน
ให้ถึงความเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนั้น .

[๖๔๐] เนื้อ ๒ ชนิด คือ เนื้อทราย ๑ เนื้อสมัน ๑ ชื่อว่ามฤค ในอุเทศว่า มิโค
อรณฺณมิ หยา อพทโร เยนจณฺณ คจจติ โคจราย ดังนี้ .

เนื้อที่อาศัยอยู่ในป่า ปราศจากการระวางภัยเดินไป ปราศจากการระวางภัยยืนอยู่
ปราศจากการระวางภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระวางภัยนอนอยู่ ฉนใด .

สมจริงตามพระพุทธรูปที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูการภิกษุทั้งหลาย เนื้อที่อาศัยป่า
เที่ยวไปในป่าใหญ่ ปราศจากรังเกียจเดินไป ปราศจากรังเกียจยืนอยู่ ปราศจากรังเกียจนอนอยู่ .
ข้อนี้เพราะเหตุไร? ดูการภิกษุทั้งหลาย เพราะเนื้อนั้นมีได้ไปในทางของพราน ฉนใด . ดูการ
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์จากกัม สังคจกอกคัลลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและ
สุขเกิดแต่เวกอยู่ ดูการภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้
เป็นผู้ไม่มีทาง ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองหาไม่เห็น .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุตติยฌาน อันมีความผ่องใส แห่งจิตในภายใน เป็นธรรม
เอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ . . . ไปแล้ว
สู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองหาไม่เห็น .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมือเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป
บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีมือเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข . . .
ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุตตตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และ
ดับโสมนัสโหมนัสก่อนๆ ได้ มีมือเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ . . . ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามก
มองหาไม่เห็น .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิมสัญญา เพราะไม่มนสิการ
ถึงนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวง บรรลู่ภาสกาสนัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อากาเสหา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ที่สุดมิได้ . . . ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น .

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่วงอาภาสัญญาตนมานานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลิวินยา-
* ัญญาตนมานานด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ ล่วงวิญญาณัญญาตนมานานโดยประการทั้ง
ปวงแล้ว บรรลือกัญญาตนมานานด้วยมนสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ล่วงอากัญญา-

* ัญญาตนมานานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลเณวสัญญานาสัญญาตนมานานด้วยมนสิการว่า นี่สงบ
นี้ประณีต ล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนมานานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลัสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ .
และอาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา . ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า
ได้ทำให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้เป็นผู้ไม่มีทาง ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น . ภิกษุ
นั้นข้ามต้นหาอันเกี่ยวข้องในโลกแล้ว เป็นผู้ปราศจากการระแวงภัยเดินไป . ปราศจากการระแวง
ภัยยืนอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนอนอยู่ . ชื่อนั้นเพราะเหตุไร?
เพราะภิกษุไม่อยู่ในทางของมารผู้ลามก ฉะนั้นเหมือนกัน . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เนื้อในป่า
อันเครื่องผูกอะไรๆ ไม่ผูกแล้ว ย่อมไปเพื่อหาอาหารตามความประสงค์ ฉนใด .

[๖๔๑] คำว่า วิญญาณ ในอุเทศว่า วิญฺญ นโร เสริต เปกขมาโน ดังนี้ ความว่า
ผู้รู้แจ้ง เป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่อง
ทำลายกิเลส .

คำว่า นรชน ได้แก่สัตว์ มานพ โปชนน บุคคล ชีวชน ชาติชน ชันตชน อินท-
* ุชน (ชนผู้ดำเนินโดยกรรมใหญ่) มนุชะ . ชื่อว่า เสรี ได้แก่เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑
บุคคลเสรี ๑ .

ธรรมเสรีเป็นไหน? สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่าธรรมเสรี .

บุคคลเสรีเป็นไหน? บุคคลใดประกอบด้วยเสรีธรรมนี้ บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า บุคคล
เสรี .

คำว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี ความว่า นรชนที่เป็น
วิญญู เมื่อเห็น เมื่อตราวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณา ดูซึ่งธรรมอันถึงความเป็นเสรี เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปิโจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกแล้ว ย่อมไปเพื่อหาอาหาร
ตามความประสงค์ ฉนใด นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอัน
ให้ถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๔๒] ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการรักษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน
และที่เที่ยวไป . บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี
ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๔๓] การไปสบาย การมาสบาย . . . การปราศรียสบายกับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่าใด
ท่านกล่าวว่า สหาย ในอุเทศว่า อามนฺตนา โหติ สหายมฺขณฺเ วเส ธฺวเน คมนฺ จาริกาย
ดังนี้ .

คำว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการรักษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป .
ความว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการรักษาประโยชน์ตน การรักษาประโยชน์ผู้อื่น การ
รักษาประโยชน์ทั้งสองฝ่าย การรักษาประโยชน์ปัจจุบัน การรักษาประโยชน์ภายหน้า การ
รักษาปรมาตตประโยชน์ แม้ในที่อยู่ แม้ในที่ยืน แม้ในที่เดิน แม้ในที่เที่ยวไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการรักษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป .

[๖๔๔] คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา
ความว่า สิ่งนี้ คือ การครองผ้ากาสายะที่เป็นบริวาร อันพวกคนพาล คือ พวกเดียรถีย์และ
สาวกของเดียรถีย์ ผู้เป็นอัสถบุรุษ ไม่ปรารถนา . สิ่งนี้ คือ การครองผ้ากาสายะที่เป็นบริวาร
อันบัณฑิต คือ พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าและพระปิโจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นอัสถบุรุษ
ปรารถนาแล้ว .

ชื่อว่า เสรี ได้แก่เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑ บุคคลเสรี ๑ .

ธรรมเสรีเป็นไหน? สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ . นี้ชื่อว่าธรรมเสรี .

บุคคลเสรีเป็นไหน? บุคคลใดประกอบแล้วด้วยธรรมเสรีนี้ บุคคลนั้น ท่านกล่าวว่า
บุคคลเสรี .

คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา ความว่า
บุคคลเมื่อเห็น เมื่อตราวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณา ดูซึ่งบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปิโจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการรักษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน
และที่เที่ยวไป . บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอันให้ถึงเป็นเสรี ที่
พวกคนชั่วไม่ปรารถนา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๖๘๕] การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย แต่ความรัก
ในบุตรทั้งหลายมีมาก . บุคคลเมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของ
ที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๘๖] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า ชีพหา รติ โหติ สหายมชฺเฌ ดังนี้ ได้แก่
การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑ .

การเล่นทางกายเป็นไฉน? ขนทั้งหลายเล่นข้างบ้าง เล่นม้าบ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนู
บ้าง เล่นหมากรุกบ้าง เล่นสะก้างบ้าง เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหวบ้าง
เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้หึ่งบ้าง เล่นฟาดให้เป็นรูปต่างๆ บ้าง เล่นตีกอล์ฟบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง
เล่นโก๋น้อยๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง เล่นกึ่งหันบ้าง เล่นตวงทรายบ้าง เล่นร่อนน้อยๆ บ้าง
เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนพิการบ้าง . นี่ชื่อว่า
การเล่นทางกาย .

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน? เล่นตีกลองด้วยปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก เล่นแกว่ง
บัณเฑาะว์ด้วยปาก เล่นผีปาก เล่นเป่าปาก เล่นตีตะโพนด้วยปาก เล่นร้องรำ เล่นให้ร้อง
เล่นขับเพลง เล่นหัวเราะ . นี่ชื่อว่าการเล่นทางวาจา .

คำว่า ความยินดี ในคำว่า รติ นั้น เป็นเครื่องกล่าวถึงความกระสัน . การไปสบาย
การมาสบาย . . . การปราศรัยสบาย กับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า สหาย ใน
อุเทศว่า สหายมชฺเฌ ดังนี้ .

คำว่า การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย ความว่า การเล่น และความยินดี
ย่อมมีในท่ามกลางสหาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย .

[๖๘๗] ชื่อว่า บุตร ในอุเทศว่า ปุตเตสฺ จ วัปลฺ โหติ เปมฺ ดังนี้ ได้แก่บุตร
๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑ .

คำว่า แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก ความว่า ความรักในบุตรทั้งหลายมีประมาณยิ่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก .

[๖๘๘] ของที่รัก ในอุเทศว่า ปิยวิปปโยคํ วิชิตฺจฺจมาโน ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ
สัตว์อันเป็นที่รัก ๑ สิ่งขารอันเป็นที่รัก ๑ .

สัตว์อันเป็นที่รักเป็นไฉน? ขนเหล่าใดมีอยู่ในโลกนี้เป็นมารดาที่ดี บิดาที่ดี พี่น้อง
ชายที่ดี พี่น้องหญิงที่ดี บุตรที่ดี ธิดาที่ดี มิตรที่ดี พวกพ้องที่ดี ญาติที่ดี สาโลหิตกิต เป็น
ผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความสบาย หวังความปลอดภัย จากโยคกิเลสแก่
บุคคลนั้น ขนเหล่านั้น ชื่อว่าสัตว์อันเป็นที่รัก .

สิ่งขารอันเป็นที่รักเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ส่วนที่ชอบใจ .
สิ่งเหล่านี้ ชื่อว่าสิ่งขารอันเป็นที่รัก .

คำว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก ความว่า เมื่อเกลียด เมื่ออึดอัด เมื่อเบื่อ
ซึ่งความพลัดพรากจากของที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก
พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย . แต่
ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก . บุคคลเมื่อเกลียดความพลัด-
พรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๘๙] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔
ไม่มีความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ กรอบงา
อันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวาดเสียว พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๙๐] คำว่า มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ในอุเทศว่า จาตฺตทิสฺส อปปฏิโม จ โหติ
ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง
ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจ
ประกอบด้วยเมตตา เป็นจิตกว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร
ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน มีใจประกอบด้วย
กรุณา . . . มีใจประกอบด้วยมฤตา . . . มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่
สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจ
ประกอบด้วยอุเบกขา เป็นจิตกว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร
ไม่มีความเบียดเบียนแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน .

คำว่า มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มีความขัดเคือง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น เพราะเป็นผู้เจริญเมตตา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ในทิศตะวัน
ตก ในทิศใต้ ในทิศเหนือ ในทิศอาคเนย์ ในทิศหรดี ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศ
เบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ในทิศใหญ่ ในทิศน้อย เพราะเป็นผู้เจริญกรุณา เพราะเป็นผู้เจริญ
มฤตา เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ฯลฯ
ในทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มี

ความขัดเคือง .

[๖๙๑] คำว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สิ้นโดยด้วยจิรวตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสิ้นโดยด้วยจิรวตามมีตามได้ และไม่ถึงความแสวงหาผิด อันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจิรว เมื่อไม่ได้จิรวก็ไม่สะดุ้ง (ไม่ชวนชวาย) เมื่อได้จิรวแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโศก ทั้งไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น เพราะความสิ้นโดยด้วยจิรวตามมีตามได้นั้น . ก็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติอยู่ในจิรวสิ้นโดยนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า

* เจ้านี้ ท่านกล่าวว่า ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่า เป็นวงศ์เลิศอันมีมาแต่โบราณสมัย . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สิ้นโดยด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ . . . เป็นผู้สิ้นโดยด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ . . . เป็นผู้สิ้นโดยด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสิ้นโดยด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ และไม่ถึงความแสวงหาผิด อันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เมื่อไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวารก็ไม่สะดุ้ง เมื่อได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวารก็เป็นผู้ไม่ติดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโศก ทั้งไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น เพราะความสิ้นโดยด้วยคิลานปัจจัยเภสัช-

* บริวารตามมีตามได้นั้น . ก็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติอยู่ในคิลานปัจจัยเภสัชบริวารสิ้นโดยนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ท่านกล่าวว่าดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณสมัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ .

[๖๙๒] ชื่อว่า อันตราย ในอุเทศว่า ปริสสุยาน สหิตา อจฺมฺภิ ดังนี้ ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ .

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงปอง ตะขาบ พวกโจร พวกคนที่ทำกรรมแล้วหรือที่ยังไม่ได้ทำกรรม โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคเรอ โรคมองคร่อ โรคร้อนใน โรคผอม โรคในท้อง โรคลมวิงเวียน โรคลงแดง โรคจกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู หิดด้าน หิดเปื่อย โรคคัน ขี้เรื้อนกว้าง โรคคุดทะราด โรคลักปิดลักเปิด โรคดี โรคเบาหวาน โรคริดสีดวง โรคต่อมแดง บานทะโรค อาพาธเกิดแต่ดี อาพาธเกิดแต่เสมหะ อาพาธเกิดแต่ลม อาพาธมีดีเป็นต้น ประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิดเพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่เท่ากัน อาพาธเกิดเพราะความเพียร อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ หรือว่าสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน .

อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปรากฏ .

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วิจิตรจิต มโนทุจริต กามฉันทนิเวรณ พยาบาท นิเวรณ ถีนมิทรนิเวรณ อหังจกุกกัจฉนิเวรณ วิจิกิจฉานนิเวรณ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความอื้อวอด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลวิสัยทั้งปวง . อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด .

อันตรายชื่อว่า ปริสสุยา เพราะอรรถว่ากระไร? อรรถว่าครอบงำ . ว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม . ว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่อาศัยในอัตรภาพนั้น .

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าครอบงำอย่างไร? อันตรายเหล่านั้นย่อมครอบงำ ย่อมทับ ย่อมท่วมทับ ย่อมเบียดเบียนบุคคลนั้น . ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าครอบงำอย่างนี้ .

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลายเหล่าไหน? อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียร สติสัมปชัญญะ ความหมั่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิวิปาธ ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ . ชื่อว่าอันตรายเพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ .

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอัตรภาพนั้นอย่างไร? อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัยอัตรภาพ ย่อมเกิดขึ้นในอัตรภาพนั้น . เหล่าสัตว์ผู้อาศัยโพรง ย่อมอยู่ในโพรง เหล่าสัตว์ผู้อาศัยน้ำ ย่อมอยู่ในน้ำ เหล่าสัตว์ผู้อาศัยป่า ย่อมอยู่ในป่า เหล่าสัตว์ที่อาศัยต้นไม้ ย่อมอยู่ในต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัยอัตรภาพ ย่อมเกิดขึ้นในอัตรภาพ ฉะนั้นเหมือนกัน . ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอัตรภาพอย่างนี้ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุก. ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่างไร? ดูกุริยกษทั้งหลาย เพราะเห็นรูปด้วยตา อกฺขลธรรมอันลามกเหล่าใด ที่ดำริด้วยความระลึกถึงอันเกื้อกูล แก่สังโยชน ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ อกฺขลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในจิตของภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก. อกฺขลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมปกครองภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์.

อีกประการหนึ่ง เพราะฟังเสียงด้วยหู เพราะดมกลิ่นด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ อกฺขลธรรมอันลามกเหล่าใด ที่ดำริด้วยความระลึก อันเกื้อกูลแก่สังโยชน ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ อกฺขลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในจิตของภิกษุนั้น. เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก. อกฺขลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมปกครองภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์. ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่างนี้แล. ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกฺขลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้นแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง. ๓ ประการเป็นไฉน? ดูกุริยกษทั้งหลาย โลภะเป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง. ดูกุริยกษทั้งหลาย โทสะ ฯลฯ. ดูกุริยกษทั้งหลาย โมหะเป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง. ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง.

โลภะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด. โลภะยังจิตให้กำเริบ.

ภัยเกิดภายในจิต. คนพาลย่อมไม่รู้ลึกถึงภัยนั้น. คนโลภย่อมไม่รู้จักรรรถ. คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม. โลภะย่อมครอบงำนารชนในขณะใด ความมิดตื้อย่อมมีในขณะนั้น. โทสะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด. โทสะยังจิตให้กำเริบ. ภัยเกิดภายในจิต. คนพาลย่อมไม่รู้ลึกถึงภัยนั้น. คนโกรธย่อมไม่รู้จักรรรถ. คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม. โทสะย่อมครอบงำนารชนในขณะใด ความมิดตื้อย่อมมีในขณะนั้น. โมหะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด. โมหะยังจิตให้กำเริบ. ภัยเกิดภายในจิต. คนพาลย่อมไม่รู้ลึกถึงภัยนั้น. คนหลงย่อมไม่รู้จักรรรถ. คนหลงย่อมไม่เห็นธรรม. โมหะย่อมครอบงำนารชนในขณะใด ความมิดตื้อย่อมมีในขณะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกฺขลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้นแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการแล เมื่อเกิดในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก. ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการเป็นไฉน? ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความไม่ผาสุก. ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โทสะแล ฯลฯ. ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก. ดูกุริยกษทั้งหลาย ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมเบียดเบียนบุรุษ

ผู้มีจิตลามก เหมือนขยของตนเบียดเบียนไม่ไผ่ ฉะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกฺขลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้น แม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ โทสะ โมหะ ความไม่ยินดี ความยินดี ความเป็นผู้
ขณลกชนพอง มีอรรถภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อรรถภาพนี้ ความตริก
ในใจตั้งขึ้นแต่อรรถภาพนี้ ย่อมผูกสัตว์ไว้ เหมือนพวกเด็กๆ ผูก
กาไว้ ฉะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกฺขลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้น แม้อย่างนี้.

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ความว่า ครอบงำ คือ ไม่ยินดี ท่วมทับ บีบคั้น
กำจัด ซึ่งอันตรายทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลาย.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

คำว่า ผู้ไม่มีความหว่าดเสียว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ไม่ขลาด ไม่มีความ
หว่าดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี เป็นผู้ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขลุ่
นพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหว่าดเสียว พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มี
ความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตราย
ทั้งหลาย ไม่มีความหว่าดเสียว พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๖๙๓] แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นผู้อัน
คนอื่นสงเคราะห์ยาก . บุคคลพึงเป็นผู้มีความชวนชวายน้อยใน
ผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๙๔] คำว่า แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง . . . เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก ความว่า แม่
บรรพชิตบางพวกในศาสนานี้ เมื่อคนอื่นให้หนี้สักกัตถ์ ให้เหตุกัตถ์ ให้ปริจจาคัตถ์ ให้จิวรกัตถ์
ให้บาตรกัตถ์ ให้ภษาชนะที่ทำได้ด้วยโลหะกัตถ์ ให้รัชมกรกัตถ์ ให้ผ้ากรองน้ำกัตถ์ ให้ลูกดานกัตถ์ ให้
รองเท้ากัตถ์ ให้ประคตเอวกัตถ์ ย่อมไม่พึง ไม่ตั้งโสถลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่พึง ไม่ทำ
ตามคำ เป็นผู้ประพฤตินิยบ เบือนหน้าไปโดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่
บรรพชิตพวกหนึ่ง . . . เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก .

[๖๙๕] คำว่า และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ความว่า แม่คฤหัสถ์บางพวกในโลกนี้
เมื่อคนอื่นให้ช้างกัตถ์ ให้รถกัตถ์ ให้ช้างกัตถ์ ให้ที่ดินกัตถ์ ให้เงินกัตถ์ ให้ทองกัตถ์ ให้บ้านกัตถ์
ให้นครกัตถ์ ให้ชนบทกัตถ์ ย่อมไม่พึง ไม่ตั้งโสถลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่พึง ไม่ทำ
ตามคำ เป็นผู้ประพฤตินิยบ ย่อมเบือนหน้าไปโดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ
พวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน .

[๖๙๖] ชนทั้งปวงยกตนเสีย ท่านกล่าวในอรรถนี้ว่า พึงเป็นผู้มีความชวนชวายน้อย
ในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย .

คำว่า พึงเป็นผู้มีความชวนชวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย ความว่า พึงเป็นผู้มีความ
ชวนชวายน้อย คือ พึงเป็นผู้ไม่โลภ พึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มี
ความชวนชวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะ
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นผู้อัน
คนอื่นสงเคราะห์ยาก , บุคคลพึงเป็นผู้มีความชวนชวายน้อยใน
ผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๖๙๗] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นวิรชน ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมาย
แห่งคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์แล้ว เหมือนต้นทองหลาง
มีใบร่วงหล่นแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น ,

[๖๙๘] ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ
ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด เครื่องอาบน้ำ เครื่องตัด คันฉ่อง เครื่องหยอดตา
ดอกไม้ เครื่องไล่ทา เครื่องผัดหน้า เครื่องทาปาก เครื่องประดับมือ เครื่องถักมวยผม ไม่เท่า
กล้อง ดาบ รั้ว รองเท้า กรอบหน้า ดาบเพชร (หรือเครื่องประดับข้อมือ) พัดขนสัตว์
ผ้าขาว ผ้าชายยาว ดังนี้เป็นตัวอย่าง ท่านกล่าวว่า เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ในอุเทศว่า
ไวโรยิตวา คิหิพยุชนานิ ดังนี้ .

คำว่า ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ความว่า ปลงเสียแล้ว คือ วางแล้ว
ทิ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ .

[๖๙๙] คำว่า เหมือนต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น ตัดเครื่องหมายคฤหัสถ์ให้ตกไปแล้ว เหมือนต้นทองหลางมีใบเหลืองร่วงหล่นไปแล้ว ฉะนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นไปแล้ว .

[๗๐๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าวิรชน ในอุเทศว่า เจตวาน อีโร คิหิพยุชนานิ
ดังนี้ เพราะอรรถว่า มีความเพียร ว่าผู้อาจ ว่าผู้สามารถ ว่าผู้แก่กล้า ผู้ก้าวหน้า
ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หว่าดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ผู้ละความกลัว ความขลาดแล้ว ผู้ปราศจาก
ขลุ่ณพอง .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ท่านเว้นแล้วจากความชั่วทั้งปวง
ในโลกนี้แหละ ล่วงพ้นทุกข์ในนรกเสียแล้ว อยู่ด้วย
ความเพียร มีความเป็นผู้นำ มีความเพียร ท่านกล่าวว่า
เป็นวิรชน ผู้คนที่ มีจิตเที่ยง .

บุตร ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาค ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน
นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท ฉาง คลัง และวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดทุกชนิด
ท่านกล่าวว่า เครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์ .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
คำว่า เป็นวีรชน . . . ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์แล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
เป็นวีรชน ตัด ตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความ ไม่มี ซึ่งเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นวีรชน . . . ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์แล้ว ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นวีรชน ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องผูก
แห่งคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์แล้ว เหมือนต้น
ทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๓๐๑] ถ้าฟังได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว ฟัง-
ปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น .

[๓๐๒] คำว่า ถ้าฟังได้สหายผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าฟังได้ คือ ฟังได้เฉพาะ
ฟังประสบ ฟังพบ ซึ่งสหายผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังฟังได้สหายผู้มีปัญญา .

[๓๐๓] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทุจฺจโร สาธุวาทโร วโร ดังนี้ ความว่า
เที่ยวไปร่วมกัน .

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยปฐมฌาน แม้ด้วยทุติยฌาน
แม้ด้วยตติยฌาน แม้ด้วยจตุตถฌาน อยู่ด้วยกรรมดี แม้ด้วยเมตตาเจโตวิมุตติ แม้ด้วยกรุณา-
*เจโตวิมุตติ แม้ด้วยมูหิตาเจโตวิมุตติ แม้ด้วยอุเบกขาเจโตวิมุตติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยอาวาสานัญญ-
*จายตนสมาบัติ แม้ด้วยวิญญานัญญายตนสมาบัติ แม้ด้วยอาภิกขัญญายตนสมาบัติ แม้ด้วย
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วย
ผลสมาบัติ .

คำว่า เป็นนักปราชญ์ คือ เป็นผู้ที่มีปัญญาทรงจำ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไปด้วยกัน
มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ .

[๓๐๔] ชื่อว่า อันตราย ในอุเทศว่า อภิกขย สพฺพานิ ปริสฺสยานิ ดังนี้ ได้แก่
อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ ท่านกล่าวว่า
อันตรายปรากฏ . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด .

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว ความว่า ครอบงำ ย่ำยี ท่วมทับ กำจัดอันตราย
ทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว .

[๓๐๕] คำว่า ฟังปลื้มใจมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
ฟังเป็นผู้ปลื้มใจ มีใจยินดี มีใจแรง มีใจชื่นชม มีใจปีติกล้า มีใจเบิกบาน เที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ รักษา บำรุง เยียวยา ไปกับสหายผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต
มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ฟังปลื้มใจเที่ยวไปกับสหายนั้น .

คำว่า มีสติ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ที่มีสติ คือ ประกอบด้วยสติ
แก่กล้าอย่างยิ่ง เป็นผู้ระลึก ตามระลึกได้ซึ่งกรรมที่ทำ และคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้ปลื้มใจมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
จึงกล่าวว่า

ถ้าฟังได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว
ฟังปลื้มใจมีสติเที่ยวไป กับสหายนั้น .

[๓๐๖] ถ้าไม่ฟังได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ก็ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ดังพระราชา ทรงละแว่นแคว้นที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยว
ไปพระองค์เดียว ฉะนั้น .

[๓๐๗] คำว่า ถ้าไม่ฟังได้สหายผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าไม่ฟังได้ ไม่ฟังได้เฉพาะ
ไม่ฟังประสบ ไม่ฟังพบ ซึ่งสหายผู้มีปัญญา คือ ที่เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าไม่ฟังได้สหาย
ผู้มีปัญญา .

[๓๐๘] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทุจฺจโร สาธุวาทโร วโร ดังนี้ ความว่า
เที่ยวไปร่วมกัน .

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี แม้ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ
อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยผลสมาบัติ .

คำว่า เป็นนักปราชญ์ ความว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาทรงจำ คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้
มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไป

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ .

[๓๐๙] คำว่า ดังพระราชาทรงละแฉ้วแฉ้วที่ชนะแล้วเสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียว
ความว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ได้รับมรธาภิเษกแล้ว ทรงชนะสงคราม กำจัดข้าศึกแล้ว ได้
ความเป็นใหญ่ มีคลังบริบูรณ์ ทรงสละแล้วซึ่งแฉ้วแฉ้ว ชนบท คลัง เงิน ทอง เป็นอันมาก
และนคร ทรงปลงพระเกศา พระมัสสุแล้ว ทรงผำกาสาเยะ เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต เข้าถึง
ความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา
ไปผู้เดียว จันใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็นั่นนั้น ตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวล
ในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้องแล้ว ปลงผมและหนวด
นุ่งผำกาสาเยะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เที่ยวไป เดินไป พักผ่อน
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ไปผู้เดียว ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดังพระราชาทรง
ละแฉ้วแฉ้วที่ทรงชนะแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ดังพระราชาทรงละแฉ้วแฉ้วที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยว
ไปพระองค์เดียว ฉะนั้น .

[๓๑๐] เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้ .

การเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอกัน (เท่านั้น) .

เมื่อไม่ได้สหาย เหล่านั้น ก็ควรบริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษ

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๑๑] คำว่า อหฺรา ในอหฺเรว อหฺรา ปลฺลสฺมา สหายสมฺปทํ ดังนี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่สงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็น
เครื่องกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองแยก เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองทาง
เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด . คำว่า อหฺรา นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน . สหายผู้ใดเป็นผู้ประกอบ
ด้วยศีลชั้น สมาริชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้น อันเป็นของพระอเสช
สหายผู้หนึ่งท่านกล่าวว่า สหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ในคำว่า สหายสมฺปทํ ดังนี้ .

คำว่า ย่อมสรรเสริญซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ความว่า ย่อมสรรเสริญ คือ ย่อม
ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม-

* สรรเสริญ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้ .

[๓๑๒] คำว่า การเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน ความว่า สหายทั้งหลาย
เป็นผู้ประเสริฐกว่าด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สหายทั้งหลายเป็นผู้
เสมอกันด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะการเสพ คือ การคบ การนั่งใกล้
การไต่ถาม การสอบถาม สหายที่ประเสริฐกว่าหรือสหายที่เสมอกัน (เท่านั้น) เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า การเสพสหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน (เท่านั้น) .

[๓๑๓] พึงทราบวินิจฉัย ในอหฺเรวว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้นก็ควรบริโภคปัจจัย
อันไม่มีโทษ ดังต่อไปนี้ บุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษก็มี ผู้บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษก็มี .

ก็บุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ คือ ได้ ได้รับ
ประสบ ได้มาซึ่งปัจจัย ด้วยการหลอกลวง ด้วยการพูดเลียบเคียง ด้วยความเป็นหมอด ด้วย
ความเป็นคนเล่นกล ด้วยการแสวงหาลาภด้วยลาภ ด้วยการให้ไม่จริง ด้วยการให้ไม่ไผ่ ด้วย
การให้ใบไม้ ด้วยการให้ดอกไม้ ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ด้วยการให้จฺรณ ด้วยการให้ดิน
ด้วยการให้ไม้สีฟัน ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ด้วยความเป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ด้วยความพูดเหลวไหล
เหมือนแกงกั่ว (ไม่สกลทั้งหมด) ด้วยความประจบเขา ด้วยการขอมาก ดังที่พูดกันว่ากินเนื้อ
หลังผู้อื่น ด้วยวิชาดูพื้นที่ ด้วยตริจฺจานวิชา ด้วยวิชาทำนายอวัยระ ด้วยวิชาดูฤกษ์ยาม ด้วย
การเป็นทูต ด้วยการเดินรับใช้ ด้วยการเดินสาสน์ ด้วยเวชกรรม ด้วยทูตกรรม ด้วยการให้
บิณฑบาตตอบแก่บิณฑบาต ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้โดยผิดธรรม โดยไม่สม่าเสมอ ครั้นแล้ว
ก็สำเร็จความเป็นอยู่ . บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า ผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษ .

ก็บุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ คือ ได้ ได้รับ
ประสบ ได้มาซึ่งปัจจัย ด้วยการไม่หลอกลวง ด้วยการไม่พูดเลียบเคียง ด้วยความเป็นคน
เล่นกล ด้วยการไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ ไม่ใช่ด้วยการให้ไม่จริง ไม่ใช่ด้วยการให้ไม่ไผ่ ไม่ใช่
ด้วยการให้ใบไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้ดอกไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ไม่ใช่ด้วยการให้จฺรณ
ไม่ใช่ด้วยการให้ดิน ไม่ใช่ด้วยการให้ไม้สีฟัน ไม่ใช่ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ไม่ใช่ด้วยความ
เป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ไม่ใช่ด้วยความพูดเหลวไหลเหมือนแกงกั่ว ไม่ใช่ด้วยความประจบเขา
ไม่ใช่ด้วยการขอมากดังที่พูดกันว่ากินเนื้อหลังผู้อื่น ไม่ใช่ด้วยวิชาดูพื้นที่ ไม่ใช่ด้วยตริจฺจานวิชา
ไม่ใช่ด้วยวิชาทำนายอวัยระ ไม่ใช่ด้วยวิชาดูฤกษ์ยาม ไม่ใช่ด้วยการเดินเป็นทูต ไม่ใช่ด้วยการ
เดินรับใช้ ไม่ใช่ด้วยการเดินสาสน์ ไม่ใช่ด้วยเวชกรรม ไม่ใช่ด้วยทูตกรรม ไม่ใช่ด้วยการให้
บิณฑบาตตอบแก่บิณฑบาต ไม่ใช่ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้ โดยธรรม โดยสม่าเสมอ ครั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
แล้วก็สำเร็จความเป็นอยู่. บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า ผู้บริโภคนิยจยอันไม่มีโทษ.

คำว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้นก็ควรบริโภคนิยจยอันไม่มีโทษ ความว่า เมื่อไม่ได้ ไม่
ประสบ ไม่ได้เฉพาะ ไม่พบ ไม่ปะสหายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้สหาย
เหล่านั้น ก็ควรบริโภคนิยจยอันไม่มีโทษ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะ
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้.

ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน (เท่านั้น).

เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโภคนิยจยอันไม่มีโทษ

ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๓๑๔] บุคคลเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นายช่างทองให้

สำเร็จดีแล้ว เสียดลิกันที่มือ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ฉะนั้น.

[๓๑๕] คำว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง ความว่า เห็น เห็นแจ้ง เทียบเคียง
พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ.

คำว่า สุกปลั่ง คือ ทองคำ. คำว่า สุกปลั่ง คือ บริสุทธิ์ เปล่งปลั่ง เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง.

[๓๑๖] ช่างทอง ท่านกล่าวว่า ก็มารบตร ในอุเทศว่า กุมารปุตเตน สุนิฏฐิตานิ
ดังนี้.

คำว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว ความว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว ทำดีแล้ว
มีบริกรรมดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว.

[๓๑๗] ข้อมือ ท่านกล่าวว่า ฤษะ ในอุเทศว่า สงฆญญนทานิ ทเว ฤษสมิ ดังนี้.
กำไลมือสองวงในมือข้างหนึ่ง ย่อมเสียดลิกัน ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมกระทบกระทั่งกันด้วย
สามารถแห่งตัณหา สืบต่อไปกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในมนุษยโลก ในเทวโลก
สืบทอดคิดด้วยคติ สืบต่อไปด้วยอุปนิสัย สืบต่อไปด้วยปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ สืบต่อไปด้วยภพ
สืบทอดสงสารด้วยสงสาร สืบต่อไปด้วยวิภวด้วยวิภว ฟังเที่ยวไป อยู่ ผลัดเปลี่ยน เป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สองวงในข้อมือข้างหนึ่ง เสียดลิกันอยู่ ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นายช่างทอง

ให้สำเร็จดีแล้ว เสียดลิกันที่มือ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน

นอแรด ฉะนั้น.

[๓๑๘] การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องกับที่ดี กับสหาย ฟังมี

แก่เราอย่างนี้. บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ต่อไป ฟังเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๓๑๙] คำว่า กับสหาย ฟังมีแก่เราอย่างนี้ ความว่า ด้วยตัณหาเป็นสหาย. ตัณหา
เป็นสหายมีอยู่. บุคคลเป็นสหายมีอยู่. ตัณหาเป็นสหายอย่างไร? รูปตัณหา สัทตตัณหา
คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา. ผู้ใดยังละตัณหานี้ไม่ได้
ผู้นั้นท่านกล่าวว่า มีตัณหาเป็นสหาย.

บุรุษมีตัณหาเป็นสหาย ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน ย่อม

ไม่ล่วงสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็นอย่างอื่น

ไปได้.

ตัณหาเป็นสหายอย่างนี้.

บุคคลเป็นสหายอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ ฟุ้งซ่านมิใช่เพราะเหตุของตน มิใช่
เพราะเหตุแห่งผู้อื่นให้ทำ มีจิตไม่สงบ คนเดียวกลายเป็นคนที่สองบ้าง สองคนกลายเป็นคนที่
สามบ้าง สามคนกลายเป็นคนที่สี่บ้าง ย่อมกล่าวคำเพื่อเจ้ามากในที่ที่ตนไปนั้น คือ พูดเรื่อง
พระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า
เรื่องดอกไม้ เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี
เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและ
ความเสื่อมด้วยประการดังนี้. บุคคลเป็นสหายอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กับสหายฟังมี
แก่เราอย่างนี้.

[๓๒๐] ดิรัจฉานกถา ๓๒ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและ
ความเสื่อมด้วยประการนั้น ท่านกล่าวว่า การพูดด้วยวาจา ในอุเทศว่า วาจาภิลาไป อภิลาชนา
ว่า ดังนี้. ชื่อว่า ความเกี่ยวข้อง ได้แก่ ความเกี่ยวข้อง ๒ อย่าง คือ ความเกี่ยวข้องด้วย
ตัณหา ๑ ความเกี่ยวข้องด้วยทัญญู ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องด้วยตัณหา. ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความเกี่ยวข้องด้วยทัญญู. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องที่ดี.

[๓๒๑] ชื่อว่า ภัย ในอุเทศว่า เอตํ ภัย อายตี เปกขมาโน ดังนี้ คือ ขาดภัย ขวากภัย
พยายภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยคือการตีเตียนตน ภัยคือการตีเตียน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ผู้อื่น ภัยคืออาชญา ภัยคือหุติ ภัยแต่ลูกคลื่น ภัยแต่จะเข้ ภัยแต่น้ำวน ภัยแต่ปลาร้าย
ภัยแต่การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ ภัยแต่ความดิ้นรน ภัยคือความครั่นคร้ามในประชุมชน เหตุ
ที่นักกลัว ความหวาดเสียว ขนลุกขนพอง ความที่จิตสะดุ้ง ความที่จิตหวั่นหวาด .

คำว่า เมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู
เมื่อพิจารณา ซึ่งภัยนี้ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องกับดี กับสหาย พึงมีแก่เรา
อย่างนี้ . บุคคลเมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๗๒๒] ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิต
ด้วยอารมณ์ผิดชนิดต่างๆ . บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย
แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในอุเทศว่า กามา หิ จิตรา มธรา มโนรมา ดังนี้ กามมี ๒
อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ ก็เลสกาม ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว้าวัตถุกาม . ฯลฯ เหล่านี้ท่าน
กล่าววากิเลสกาม .

คำว่า อันวิจิตร ความว่า มีรูปชนิดต่างๆ มีเสียงชนิดต่างๆ มีกลิ่นชนิดต่างๆ มีรส
ชนิดต่างๆ มีโผฏฐัพพะชนิดต่างๆ .

คำว่า มีรสอร่อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยภิกษุ-
*ทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ . ๕ ประการเป็นไฉน? รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ขวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ขวนให้กำหนด . ดุริยภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล . ดุริย
ภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุขโสมนัสนี้ เรากล่าวว่า
เป็นกามสุข เป็นสุขเจือด้วยอจจาระ เป็นสุขของปถุชน ไม่ใช่สุขของพระอริยะ ไม่ควรเสพ
ไม่ควรคบ ไม่ควรให้เจริญ ไม่ควรทำให้มาก . เราจอมกล่าววว่า ความกลัวต่อความสุขนี้ เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ก็กามทั้งหลายอันวิจิตรมีรสอร่อย .

จิต ใจ มนัส หทัย จิตขาว มโน มนยตนะ มนินทรีย์ วิญญาน วิญญานชั้น
มโนวิญญานธาตุอันเกิดแต่วิญญานชั้นนั้น ชื่อว่า มนะ ในอุเทศว่า มโนรมา ดังนี้ .

[๗๒๔] คำว่า ย่อมย่ำยีจิตด้วยอารมณ์ผิดชนิดต่างๆ ความว่า ย่อมย่ำยีจิต คือ ย่อมให้
จิตสะดุ้ง ให้เสื่อม ให้เสีย ด้วยรูปชนิดต่างๆ ฯลฯ ด้วยโผฏฐัพพะชนิดต่างๆ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมย่ำยีจิตด้วยอารมณ์ผิดชนิดต่างๆ .

[๗๒๕] พึงทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า อาทินว กามคุณสุ ทิสวา ดังต่อไปนี้
สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยภิกษุทั้งหลาย ก็โทษแห่งกามเป็น
อย่างไร? ดุริยภิกษุทั้งหลาย ฤๅบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีวิตด้วยที่ตั้งแห่งศิลปะ คือ การนับนิ้วมือ
การคำนวณ การประมาณ กลสิกรรม พาณิขกรรม โครักขกรรม เป็นนักรบ เป็นข้าราชการ
หรือด้วยกิจอื่นซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะ ทนต่อความหนาว ทนต่อความร้อน ถูกเหือบ ยุ
ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เบียดเบียน ต้องตายเพราะความหิวกระหาย . ดุริย-
*ภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน
มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง . ดุริยภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อฤๅบุตรนั้น
หมั่นเพียรพยายามอยู่อย่างนั้น โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมไม่เจริญขึ้น . ฤๅบุตรนั้นก็เศร้าโศก
ลำบากใจ รำพันเพ้อ ทบอคร่ำครวญถึงความหลงใหลว่า ความหมั่นของเราเป็นหมั่นหนอ
ความพยายามของเราไร้ผลหนอ . ดุริยภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้เห็นกันได้เอง เป็น
กองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามนั่นเอง . ดุริย
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อฤๅบุตรนั้นหมั่นเพียรพยายามอยู่ โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมเจริญขึ้น . ฤๅบุตร
นั้นก็ได้เสวยทุกข์โศกเศร้า เพราะเหตุรักษาโภครักษาทรัพย์เหล่านั้นด้วยคิดว่า อบายอะไร โภคสมบัติ
ของเราจึงจะไม่ถูกพระราชาริบไป ใจจะไม่ลักไปได้ ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่ท่วม พวกทายาท
ผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่ชนเอาไปได้ . เมื่อฤๅบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้นถูก
พระราชาริบเอาไป ถูกโจรลักเอาไป ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำท่วม หรือถูกทายาทผู้ไม่เป็นที่รักชน
เอาไป . ฤๅบุตรนั้นย่อมเศร้าโศก ฯลฯ ถึงความหลงใหลว่า เรามีทรัพย์สิ่งใด แม้ทรัพย์สิ่งนั้น
หมดไปหนอ . ดุริยภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็น
เหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง .

ดุริยภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง พระราชาวิาทกับพระราชาภักติ กษัตริย์วิาทกับ
กษัตริย์ภักติ พราหมณ์วิาทกับพราหมณ์ภักติ คฤหบดีวิาทกับคฤหบดีภักติ มารดาวิาทกับบุตรภักติ
บุตรวิาทกับมารดาภักติ บิดาวิาทกับบุตรภักติ บุตรวิาทกับบิดาภักติ พี่น้องชายวิาทกับพี่น้องหญิง
ภักติ พี่น้องหญิงวิาทกับพี่น้องชายภักติ สหายวิาทกับสหายภักติ ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกาม
เป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง . ขนเหล่านั้นทะเลาะวิาทกัน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เพราะเหตุแห่งกามนั้น ประหารกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง
ด้วยศาสตราบ้าง . ขนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ถึงความทุกข์ปางตายบ้าง เพราะการประหาร
กันนั้น . ดุริยทัชทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกัน ได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ
มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง .

ดุริยทัชทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบและไล่หัจฉริยะสอดใส่แสงแล้ว
ยอมเข้าสู่สงครามที่กำลังประชิดกันทั้งสองฝ่าย . เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยิงลูกศรไปบ้าง ฟุ้งหอกไป
บ้าง ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยิงด้วยลูกศรก็มี ฟุ้งด้วยหอกก็มี และยอมตัดศีรษะกันด้วยดาบ
ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกาม
ทั้งหลายนั่นเอง . คนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้างในสงครามนั้น . ดุริย
ทัชทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกัน ได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน
มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง .

ดุริยทัชทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบและไล่หัจฉริยะสอดใส่แสงแล้ว
เข้าไปสู่ป้อมอันมีปืนเป็นเครื่องลอบหาข้างบ้าง . เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยิงลูกศรไปบ้าง ฟุ้งหอกไปบ้าง
ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยิงด้วยลูกศรก็มี ฟุ้งด้วยหอกก็มี รดด้วยโคลมที่นำเกลียดก็มี ทับ
ด้วยฝ่าเท้าหอกก็มี ตัดศีรษะกันด้วยดาบก็มี ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
นิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง . คนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง
ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในสงครามนั้น . ดุริยทัชทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกัน ได้เอง เป็น
กองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
นั่นเอง .

ดุริยทัชทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง โจรทั้งหลายยอมตัดที่ต่อบ้าง ปล้นเรือนทุกหลังบ้าง
ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักตีชิงในทางเปลี่ยวบ้าง คบขู่กรรยาของชายอื่นบ้าง ก็เพราะ
มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง . พวก
ราชบุรุษจับโจรเหล่านั้นได้แล้ว ให้ทำกรรมกรรมต่างๆ คือ เขียนด้วยแสบ้าง เขียนด้วยหวาย
บ้าง ตีด้วยพลองสั้นบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ฯลฯ ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง โจรเหล่านั้น
ยอมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง เพราะกรรมกรรมนั้น . ดุริยทัชทั้งหลาย โทษแห่งกาม
นี้ เห็นกัน ได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกาม
ทั้งหลายนั่นเอง .

ดุริยทัชทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ขนทั้งหลายยอมประพฤติดุจจริตด้วยกาย ด้วยวาจา
ด้วยใจ ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
นั่นเอง . ขนเหล่านั้นครั้นประพฤติดุจจริต วาจจริต มโนทุจริตแล้ว เมื่อแตกกายตายไป
ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก . ดุริยทัชทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ มีในสัมปรายภพ
เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง .

คำว่า เห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า พบเห็น เทียบเคียง พิจารณาให้
แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
ในกามคุณทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย นำรื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยิจิต
ด้วยอารมณ์ชนิดต่างๆ . บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย
แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๒๖] คำว่า กามนี้เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็นอุบาทว์ เป็นโรค
เป็นลูกศร เป็นภัย . บุคคลเห็นภัยนี้ ในกามคุณทั้งหลายแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๒๗] พึงทราบในวินัจฉัย ในอุเทศว่า กามทั้งหลายเป็นเสนียด เป็นดังผี เป็น
อุบาทว์ เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย ดังต่อไปนี้

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุริยทัชทั้งหลาย คำว่า เป็นภัย
เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังผี เป็นความชอง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรภ ล้วนแล้ว
เป็นชื่อของกาม . ดุริยทัชทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นภัย จึงเป็นชื่อของกาม? ดุริย
ทัชทั้งหลาย สัตว์นี้กำหนดด้วยกามราคะ อันฉันทราคะผูกพัน ย่อมไม่พ้นไปจากภัยแม้อันมี
ในปัจจุบัน ย่อมไม่พ้นไปจากภัยแม้อันมีในสัมปรายภพ เพราะเหตุนี้ คำว่า เป็นภัย นี้ จึง
เป็นชื่อของกาม . ดุริยทัชทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังผี เป็น
ความชอง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรภ จึงชื่อของกาม? ดุริยทัชทั้งหลาย สัตว์นี้
กำหนดด้วยกามราคะ อันฉันทราคะผูกพัน ย่อมไม่พ้นไปจากครรภแม้อันมีในปัจจุบัน ย่อมไม่
พ้นไปจากครรภแม้อันมีในสัมปรายภพ เพราะเหตุนี้ คำว่า เป็นครรภ นี้ จึงเป็นชื่อของกาม .

สัตว์ที่เป่งปลุกขึ้นยังลงแล้วด้วยราคะอันนำยินดี ย่อมเข้าถึง
ความเป็นสัตว์เกิดในครรภ เพราะกามเหล่านี้ กามเหล่านั้น
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นภัย เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังผี

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นความซ่อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม และเป็นครุฑ.
ดุกริกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใด ภิกษุไม่ละมาน เมื่อนั้น
ภิกษุนั้นล่วงกามอันเป็นดังทางมีเปือกตม ข้าม ได้ยาก ย่อม
เห็นหมู่มืดผู้เป็นอย่างนั้น เข้าถึงชาติและชรา ดินรนอยู่.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า คำว่า กามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็นอุบาทว์ เป็นโรค
เป็นลูกศร เป็นภัย.

[๗๒๘] คำว่า เห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า เห็นเทียบเคียง พิจารณา
ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งภัยนี้ในกามคุณทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เห็นภัยนี้ใน
กามคุณทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

คำว่ากามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็นอุบาทว์ เป็นโรค
เป็นลูกศร เป็นภัย. บุคคลเห็นภัยนี้ ในกามคุณทั้งหลายแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๒๙] บุคคลครอบงำแม่ภัยทั้งปวงแม่นี้ คือ ความหนาว ความร้อน
ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบและสัตว์
เลือกคลาน แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๓๐] ความหนาว ในอุเทศว่า สัตว์ อุณหภูมิ ขุททิ ปิสาณ ดังนั้น ย่อมมีด้วย
เหตุ ๒ ประการ คือ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความหนาวย่อมมี
ด้วยสามารถแห่งธาตุภายนอก ๑. ความร้อนในคำว่า อุณหภูมิ ดังนั้น ย่อมมีด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุ
ภายนอก ๑. ความหิว ท่านกล่าวว่า ขุททา. ความอยากน้ำ ท่านกล่าวว่า ปิสาณ. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย.

[๗๓๑] ชื่อว่า ลม ในอุเทศว่า วาตตเป ทสสิริสเป จ ดังนั้น คือ ลมทิศตะวันออก
ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีวลี ลมหนาว ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก
ลมบ้าหมู ลมแต่ครุฑ ลมแต่ไพบาล แต่แต่พัด. ความร้อนแต่ดวงอาทิตย์ท่านกล่าวว่าแดด.
แมลงดาเหลือบท่านกล่าวว่าเหลือบ. งูท่านกล่าวว่าสัตว์เลือกคลาน. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ลม
แดด เหลือบและสัตว์เลือกคลาน.

[๗๓๒] คำว่า ครอบงำแม่ภัยทั้งปวงนั้น ความว่า ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย้ายแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำแม่ภัยทั้งปวงนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลครอบงำแม่ภัยทั้งปวงแม่นี้ คือ ความหนาว ความร้อน
ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบและสัตว์
เลือกคลาน แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๓๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีขันธเกิด
ดีแล้ว มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมย
เหมือนนาคแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีขันธเกิดพร้อมแล้ว
มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ในป่าตามอภิมย พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๓๔] ช้างตัวประเสริฐท่านกล่าวว่า นาค ในอุเทศว่า นาโค ว ยุธานิ วิชชยิตวา
ดังนี้.

แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเป็นนาค. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค
เพราะเหตุไร? พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุว่า
ไม่ถึง เพราะเหตุว่าไม่มา. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่ว
อย่างไร? อุกศลธรรมอันลามก ทำให้มีความเศร้าหมองให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวน-

* กระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติชราและมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่า ความชั่ว.

พระชินาสพยอมไม่ทำความชั่วอะไรๆ ในโลกเลย สละแล้ว
ซึ่งสังโยชนทั้งปวงและเครื่องผูกทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
ย่อมไม่เกาะเกี่ยวในธรรมทั้งปวง ท่านกล่าวว่า เป็นนาค
ผู้คงที่ มีตนเป็นอย่างนั้น.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่วอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ถึงอย่างไร? พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้นไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยอำนาจจะ
ไม่ถึงด้วยอำนาจโทสะ ไม่ถึงด้วยอำนาจโมหะ ไม่ถึงด้วยอำนาจมานะ ไม่ถึงด้วยอำนาจทิฐิ
ไม่ถึงด้วยอำนาจอหังการจะ ไม่ถึงด้วยอำนาจวิจิกิจฉา ไม่ถึงด้วยอำนาจอนสัย ไม่ดำเนินออก
เลื่อนคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายอันให้เป็นพวก. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะ
เหตุว่าไม่ถึงอย่างนี้.

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่มาอย่างไร? พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้นไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สุกิเลสทั้งหลายที่ละ ได้แล้วด้วยโสดาปัตติมารค ด้วยสกทาคามีมารค ด้วยอนาคามีมารค ด้วยอรหัตมารค. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่มาอย่างนี้.

คำว่า เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย ความว่า ช้างตัวประเสริฐนั้น ละ เว้น ปล่อยแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย เป็นผู้เดียว ย่างเข้าไปท่ามกลางป่า ย่อมเที่ยวไป เดินไป พักผ่อน ย่อมเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ไปในป่า ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น ละ เว้น ปล่อยแล้วซึ่งหมู่ เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด คือ อาศัยเสพเสนาสนะอันสงัด เป็นปารกชฎ มีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแต่หมู่ชน เป็นที่ควรทำกรรมลับของ มนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อริษฐานจกรรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เดินไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ พักผ่อน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย.

[๓๓๕] คำว่า มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ความว่า ช้างตัว ประเสริฐนั้น มีขันธเกิดพร้อมแล้ว คือ เป็นช้างสูง ๓ คอกหรือ ๔ คอก ฉันทใด แม้พระ-

* ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็เหมือนกันฉันทนั้น มีขันธเกิดพร้อมแล้วด้วยศีลขันธ สมาริขันธ ปัญญา-

* ขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนะอันเป็นของพระอเสชะ. ช้างตัวประเสริฐนั้นเป็นช้างมีตัว ดังดอกบัว ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น มีธรรมดังดอกบัว ด้วยดอกบัว คือ โภชณงค์ ๓ ประการ คือ สติสัมโพชณงค์ ธรรมวิจยสัมโพชณงค์ วิริยสัมโพชณงค์ ปิต-

* สัมโพชณงค์ ปัสสัทธิสัมโพชณงค์ สมาริสัมโพชณงค์ อเบกขาสัมโพชณงค์. ช้างตัวประเสริฐ นั้นเป็นช้างยิ่งด้วยริยาแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเร็ว ด้วยความกล้า ฉันทใด แม้พระปัจเจก สัมพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น เป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง.

[๓๓๖] คำว่า ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมยว่า ความว่า ช้างตัวประเสริฐนั้น ย่อมอยู่ในป่า ตามอภิมย ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็ฉันทนั้น ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมย คือ อยู่ ในป่าตามอภิมย ด้วยปฐมฌานบ้าง ทุตติฌานบ้าง ตุตติฌานบ้าง จตตฌานบ้าง อยู่ในป่า ตามอภิมยด้วยเมตตาเจโตวิมุตติบ้าง กรุณาเจโตวิมุตติบ้าง มุทิตาเจโตวิมุตติบ้าง อเบกขาเจโตวิมุตติ บ้าง อยู่ในป่าตามอภิมยด้วยอาภาสญาณายตนสมาบัติบ้าง วิญญานัญญาตนสมาบัติบ้าง อากิญจัญญาตนสมาบัติบ้าง เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ผลสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อยู่ในป่าตามอภิมย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉันทนั้น. เพราะเหตุนี้ พระ-

* ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีขันธเกิดดีแล้ว มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมย เหมือน นาคแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัว ดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ในป่าตามอภิมย พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉันทนั้น.

[๓๓๗] บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุนี้ เป็นอฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่. บุคคล ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉันทนั้น.

[๓๓๘] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุนี้ เป็นอฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ดังต่อไปนี้

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุราณันท์ ภิกษุชอบความคลุกคลี ด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักเป็นผู้ได้ตามประสงค์ ได้โดย ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสงัด สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดุราณันท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้นพึงได้สุขนั้นสมหวัง คือ จักได้ตามประสงค์ ได้โดยไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสงัด สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้.

ดุราณันท์ ภิกษุชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเป็นผู้ชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักบรรลุซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัยหรือซึ่งโลกตรมรรคอันไม่กำเริบ อันไม่มีใน สมัย ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดุราณันท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้นพึงได้สุขนั้นสมหวัง คือ จักบรรลุซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัยหรือซึ่งโลกตรมรรคอันไม่กำเริบ อันไม่มีในสมัย ข้อนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุ
นั้นเป็นฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ .

[๓๓๙] พระสรีระ ท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์ ในอุเทศว่า อาทิจพนุสสุ วโจ นิสมม
ดังนี้ . พระอาทิตย์นั้นเป็นโคดมโดยโคตร . แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นโคดมโดยโคตร แม้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ โดยโคตรแห่งพระอาทิตย์ . เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ .

คำว่า ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์
ความว่า ได้ฟัง ได้ยิน ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งถ้อยคำ คือ คำเป็นทาง เทศนา
อนุสนธิ ของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้
ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุนี้
ฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ . บุคคลได้
ฟังแล้ว ซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยว ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๐] เราล่วงเสียแล้วซึ่งทฎฐิอันเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย ถึงแล้ว
ซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้มิญาณเกิด
ขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๑] สักกายทฎฐิมิวัตถ ๒๐ ท่านกล่าวว่า ทฎฐิเป็นเสี้ยนหนาม ในอุเทศว่า ทฎฐิ-
*วิสุทธานิ อุปาติวตโต ดังนี้ . ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรม
ของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ
สัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นรูปในความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่า
มีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง เห็นเวทนาโดยความเป็นตน . . . เห็นสัญญาโดย
ความเป็นตน . . . เห็นสังขารโดยความเป็นตน . . . เห็นวิญญาณโดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามี
วิญญาณบ้าง เห็นวิญญาณในตนบ้าง เห็นตนในวิญญาณบ้าง . ทฎฐิเห็นปานนี้ ทฎฐิไปแล้ว
ทฎฐิอันรกชฎ ทฎฐิกันดาร ทฎฐิเป็นเสี้ยนหนาม ทฎฐิกัดแก้ว ทฎฐิเป็นสังโยชน ความถือ
ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลบลบล่า ทางชั่ว ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรถีย์
ความถือด้วยความแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าจริงใน
เรื่องอันไม่จริง ทฎฐิ ๖๒ . เหล่านี้ เป็นทฎฐิเสี้ยนหนาม .

คำว่า ล่วงเสียแล้ว ความว่า ล่วงเสียแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ล่วงเลยแล้ว เป็นไปล่วง
แล้ว ซึ่งทฎฐิเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ล่วงเสียแล้วซึ่งทฎฐิเป็นเสี้ยนหนาม
ทั้งหลาย .

[๓๔๒] มรรค ๔ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทฎฐิ . . .
สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า มรรคนิยาม ในอุเทศว่า ปโต นิยามํ ปฎิพัทฺถมคฺโค ดังนี้ . เรา
ประกอบแล้ว ถึงพร้อมแล้ว บรรลุแล้ว ถูกต้องแล้ว ทำให้แจ้งแล้วด้วยอริยมรรค ๔ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม .

คำว่า มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว ความว่า มีมรรคอันได้แล้ว มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว
มีมรรคอันบรรลุแล้ว มีมรรคอันถูกต้องแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม
มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว .

[๓๔๓] คำว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นมิญาณเกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปากฎแล้ว คือ มิญาณ
เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปากฎแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล
ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว .

คำว่า อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น อันผู้อื่นไม่ต้อง
แนะนำ คือ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย ไม่ไปด้วยญาณอันเนื่องด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่
หลงใหล มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

เราล่วงเสียแล้วซึ่งทฎฐิอันเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย ถึงแล้ว
ซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้น
แล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลก ไม่โกหก ไม่กระหาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ไม่มีความลบลบล มีบาปธรรมตั้งรสาและโมหะอันกำจัด
แล้ว ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๕] ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขณา โลกะ อุกตลมูล ท่านกล่าวว่า ความโลก
ในอุเทศว่า นิลโลไป นิกโกโห นิปปาโส ดังนี้ .

ตัณหาอันเป็นความโลภนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจะได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มี
ที่ตั้งตั้งต้นตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ไม่มีความโลก . วัตถุแห่งความโกหก ในคำว่า ไม่โกหก
มี ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัย ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็น
ส่วนแห่งอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพูดอิงธรรม ๑ .

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัยเป็นไหน? พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อม
นิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร . ภิกษุเหล่านั้นมีความปรารถนา
ลามก อันความปรารถนาครอบงำแล้ว มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-

* ปัจจัยเภสัชบริวาร มุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก บอกเลิกรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร . เธอพูดอย่างนี้ว่า สมณะจะประสงคอะไรด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควร
จะเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองหยากเย็บบ้าง จากตลาดบ้าง แล้วทำสังฆาฏี-

* บริโภค นั้นเป็นความสมควร . สมณะจะประสงคอะไรด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก สมณะควรเลี้ยง
ชีพด้วยอาหารที่ได้มาด้วยปณิธิ โดยการเที่ยวแสวงหา นั้นเป็นความสมควร . สมณะจะประสงค
อะไรด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะพึงอยู่ที่โคนต้นไม้หรือพึงอยู่ในที่แจ้ง นั้นเป็นความสมควร .
สมณะจะประสงคอะไรด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารอันมีค่ามาก สมณะควรทำยาด้วยมูตรเน่าบ้าง
ด้วยขี้ลูกสมอบ้าง นั้นเป็นความสมควร . เธอมุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก กับบริโภคจีวรที่เศร้าหมอง
จันบิณฑบาตที่เศร้าหมอง ใช้สอยเสนาสนะที่เศร้าหมอง เสพคิลานปัจจัยเภสัชบริวารที่เศร้า
หมอง . พวกคฤหบดีก็รู้จักภิกษุรูปนี้เป็นอย่างดีว่า สมณะรูปนี้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษ
ชอบวิเวก ไม่เกียจข้อง ปรารถนาความเพียร เป็นผู้วิเวกอันขจัดแล้ว ก็นิมนต์มากไปด้วยจีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร . ภิกษุนั้นก็กล่าวอย่างนี้ว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธา
จะประสบบุญเป็นอันมากก็เพราะมีปัจจัย ๓ อย่าง พร้อมหน้ากัน คือ กุลบุตรผู้มีศรัทธา จะ
ประสบบุญเป็นอันมาก เพราะมีศรัทธาพร้อมหน้า ๑ เพราะมีไทยธรรมพร้อมหน้า ๑ เพราะมี
ทักษิณยบคณพร้อมหน้า ๑ . ท่านทั้งหลายก็มีศรัทธาอยู่นัย ไทยธรรมก็ปรากฏอยู่ และอาตมา
ผู้เป็นปฏิภาณก็มีอยู่ . ถ้าอาตมาจักไม่รับ ด้วยเหตุที่อาตมาไม่รับ ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมบุญ .
อาตมาไม่มีความประสงคด้วยปัจจัยนี้ ก็แต่ว่า อาตมาจักรับเพื่ออนุเคราะห์แก่ท่านทั้งหลาย . ภิกษุ
นั้นมุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก ก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลาน-

* ปัจจัยเภสัชบริวารมาก . ความสยิวหน้า ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิจที่โกหก ความเป็นผู้โกหก เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัย .

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอิริยาบถเป็นไหน? ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ มีความ
ปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ ประสงคจะให้เขาสรรเสริญ ดำริว่า ประชุมชนจะ
สรรเสริญเราโดยอิริยาบถอย่างนี้ จึงสำรวมเดิน สำรวมยืน สำรวมนั่ง สำรวมนอน มุ่งเดิน
มุ่งยืน มุ่งนั่ง มุ่งนอน เดินเหมือนภิกษุมีสมาธิ ยืนเหมือนภิกษุมีสมาธิ นั่งเหมือนภิกษุมีสมาธิ
นอนเหมือนภิกษุมีสมาธิ ย่อมเป็นเหมือนดังเจริญญาณต่อหน้าพวกมนุษย์ . ความเริ่มตั้ง ความ
ตั้ง ความสำรวมอิริยาบถ ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิจที่โกหก ความเป็นผู้โกหก
เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอิริยาบถ .

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพูดอิงธรรมเป็นไหน? ภิกษุบางรูปในศาสนานี้
มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงคจะให้เขาสรรเสริญ ดำริว่า
ประชุมชนจะสรรเสริญเราด้วยการพูดอย่างนี้ จึงกล่าวว่าจาอิงอิริยาธรรม คือ พูดว่า สมณะที่ใช้
จีวรเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่ใช้บาตรเห็นปานนี้ ใช้ภาชนะโลหะเห็นปานนี้ ใช้
ธรรมกรกเห็นปานนี้ ใช้ผ้ากรองน้ำเห็นปานนี้ ใช้ลูกดานเห็นปานนี้ ใช้รองเท้าเห็นปานนี้ ใช้
ประคดเอวเห็นปานนี้ ใช้สายโยคเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก . และพูดว่า สมณะที่มีพระอุปัชฌายะ
เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่มีพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกร่วมพระอุปัชฌายะเห็นปานนี้
มีพวกร่วมพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกมิไฉนตรีกันเห็นปานนี้ มีมิตรที่เห็นกันมาเห็นปานนี้ มี
มิตรที่คบกันมาเห็นปานนี้ มีสหายเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก . และพูดว่า สมณะที่อยู่ในวิหาร
เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก ผู้อยู่ในเพิงมีหลังคาแถบเดียวเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนโล้นเห็นปานนี้
ผู้อยู่ในถ้ำเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในกุฏิเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนยอดเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในป้อมเห็นปานนี้
ผู้อยู่ในโรงเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในที่พึกเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในโรงจันเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในมณฑปเห็นปาน
นี้ ผู้อยู่ที่โคนต้นไม้เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก , อนึ่ง ภิกษุผู้ก้มหน้ากว่าคนที่ก้มหน้า ผู้สยิว-

* หน่กว่าคนสยิวหน้า ผู้โกหกกว่าคนที่โกหก ผู้พูดมากกว่าคนพูดมาก ผู้ที่คนอื่นสรรเสริญตาม
ปากของคน กล่าวถ้อยคำอันปฏิสังขตด้วยโลกตระและนิพพานเช่นนั้น อันลึกซึ้ง ละเอียด
ที่วิญญูชนปิดบังว่า สมณะนี้ไฉนวิสารสมบัติอันสงบเห็นปานนี้ . ความสยิวหน้า ความเป็นผู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
สยัสนี ความโกหก กิริยาที่โกหก ความเป็นผู้โกหกเห็นปานนี้ ท่านกล่าวว้าวัตถุแห่งความ
โกหกเป็นส่วนแห่งการพุดอิงธรรม .

วัตถุแห่งความโกหก ๓ อย่างนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ละเสียแล้ว ตัดขาดเสียแล้ว
สงบแล้ว ระวังแล้ว ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นไม่โกหก . ตัณหา ราคะ สราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อकुศลมูล ท่านกล่าวว่า
ความกระหาย ในคำว่า ไม่มีความกระหาย . ตัณหาอันเป็นเหตุให้กระหายนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ไม่ให้มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิด
ขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่มีความกระหาย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่มีความโลภ ไม่โกหก ไม่มีความกระหาย .

[๗๔๖] ความลบลหุ กิริยาที่ลบลหุ ความเป็นผู้ลบลหุ ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่าความ
ลบลหุ ในอุเทสว่า ไม่มีความลบลหุ มีบาปธรรมตั้งรสผาดและโมหะอันกำจัดแล้ว ดังนี้ .

ชื่อว่าบาปธรรมตั้งรสผาด คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ
ความดีเสมอ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นตั้งรสผาด (แต่ละอย่าง) . ความไม่รู้ในทุกข์
ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้
ในส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย
ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายอันอาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่สังขาราทิธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน
ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ถึงพร้อมเฉพาะ ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม ความ
ไม่แทงตลอด ความไม่ถึงพร้อม ความไม่กำหนดถือเอา ความไม่เห็นพร้อม ความไม่พิจารณา
ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความหมดจดยาก ความเป็นพาล ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลง ความ
หลงเสมอ อริชาเป็นโอฆะ อริชาเป็นโยคะ อริชาเป็นอนสัย อริชาเป็นปริยฐาน
อริชาเป็นชาย อริชาเป็นบ่วง โมหะ อกุศลมูล ชื่อว่า โมหะ .

ความลบลหุ บาปธรรมตั้งรสผาดและโมหะ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น สำรอกแล้ว
กำจัดแล้ว ละเสียแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึง ไม่มีความลบลหุ มีบาปธรรมตั้งร
ผาดและโมหะอันกำจัดแล้ว .

[๗๔๗] ตัณหา ราคะ สราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความ
หวัง ในอุเทสว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ดังนี้ .

คำว่า ในโลกทั้งปวง คือ ในอภายโลกทั้งปวง ในมนุษยโลกทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง
ในชั้นโลกทั้งปวง ในธาตุโลกทั้งปวง ในอายตนโลกทั้งปวง .

คำว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ความว่า เป็นผู้ไม่มีความหวัง คือ เป็นผู้
ไม่มีตัณหา เป็นผู้ไม่มีความกระหายในโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังใน
ในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น จึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลภ ไม่โกหก ไม่กระหาย ไม่มี
ความลบลหุ มีบาปธรรมตั้งรสผาดและโมหะอันกำจัดแล้ว ไม่มี
ความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๗๔๘] พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอัน
ไม่เสมอ ไม่เคารพคนผู้ชวนชวายเป็นคนประมาทด้วยตนเอง
พึงเที่ยวไปเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๔๙] สหายชั่ว ในอุเทสว่า ปาป สหาย ปรวิชชเยถ ดังนี้ ที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า
สหายผู้ประกอบด้วยมิจจาติฎฐิวัตถุ ๑๐ ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ผล
วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี เหล่า
สัตว์ที่ผุดขึ้นเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วย
ความรู้ยิ่งเองแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ดังนี้ . สหายนี้ชื่อว่า สหายชั่ว .

คำว่า พึงละเว้นสหายชั่ว ความว่า พึงละ พึงเว้น พึงหลีกเลี่ยงสหายชั่ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงละเว้นสหายชั่ว .

[๗๕๐] สหายผู้ไม่เห็นประโยชน์ ในอุเทสว่า อนตถทสสิ วิสมะ นินาญ๕ ดังนี้ ที่
บัณฑิตกล่าวไว้ว่า สหายผู้ประกอบด้วยมิจจาติฎฐิวัตถุ ๑๐ ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชา
แล้วไม่มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วย
ความรู้ยิ่งเองแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ดังนี้ . สหายนี้ ชื่อว่าผู้ไม่เห็นประโยชน์ .

คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในกายกรรมอันไม่เสมอ ใน
วจีกรรมอันไม่เสมอ ในมโนกรรมอันไม่เสมอ ในปาณาติบาตอันไม่เสมอ ในอกุศลนาทานอันไม่
เสมอ ในกามสมุิจจาจารอันไม่เสมอ ในมสวาทอันไม่เสมอ ในปิสุณวาจาอันไม่เสมอ ใน
ผรุสวาจาอันไม่เสมอ ในสัมผัปปลาปอันไม่เสมอ ในอกุชฌาอันไม่เสมอ ในพยาบาทอันไม่เสมอ
ในมิจจาติฎฐิอันไม่เสมอ ในสังขารอันไม่เสมอ ผู้ตั้งอยู่ ข้องอยู่ แอบอยู่ เข้าถึงอยู่ ตัดใจ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
น้อมใจไปในเบญจกามคุณอันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ใน
ธรรมอัน ไม่เสมอ .

[๓๕๑] คำว่า ผู้ชวนชวายน ในอุเทศว่า สย น เสเว ปสฺส ตมตฺตํ ดังนี้ ความว่า
ผู้โดยอมแสวงหา เสาะหา ค้นหา เป็นผู้ประพฤติอยู่ในกาม มักมากอยู่ในกาม หนักอยู่ใน
ในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม อ่อนไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่
แม้ผู้นั้นชื่อว่าผู้ชวนชวายนในกาม . ผู้ใดเสาะหารูป ได้รับ บริโภครูป ด้วยสามารถค้นหา เป็น
ผู้ประพฤติอยู่ในรูป มักมากในรูป หนักอยู่ในรูป เอนไปในรูป โอนไปในรูป อ่อนไปในรูป
น้อมใจไปในรูป มุ่งรูปเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายนในกาม . ผู้ใดเสาะหาเสียง . . . ผู้ใด
เสาะหากลิ่น . . . ผู้ใดเสาะหารส . . . ผู้ใดเสาะหาผิวกฐิพพะ ได้ผิวกฐิพพะ บริโภคผิวกฐิพพะด้วย
สามารถค้นหา เป็นผู้ประพฤติอยู่ในผิวกฐิพพะ มักมากในผิวกฐิพพะ หนักอยู่ในผิวกฐิพพะ
เอนไปในผิวกฐิพพะ โอนไปในผิวกฐิพพะ อ่อนไปในผิวกฐิพพะ น้อมใจไปในผิวกฐิพพะ
มุ่งผิวกฐิพพะเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายนในกาม .

พึงกล่าวความประมาท ในคำว่า ปมตฺตํ ดังต่อไปนี้ ความปล่อยจิตไป ความตามเพิ่ม
การปล่อยจิตไป ในกายทุจริตกิตติ ในวจทุจริตกิตติ ในมโนทุจริตกิตติ ในเบญจกามคุณกิตติ หรือ
ความทำโดยไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่ทำเนืองๆ ความทำหยาบๆ ความประพฤติย่อหย่อน ความปลง
ฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความ
ไม่ประกอบเนืองๆ ในการบำเพ็ญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความ
เป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า ความประมาท .

คำว่า ไม่ควรเสพคนผู้ชวนชวายนและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง ความว่า ไม่ควรเสพ
ไม่ควรอาศัยเสพ ไม่ควรร่วมเสพ ไม่ควรส้องเสพ ไม่ควรเอื้อเฟื้อประพฤติก่อให้เกิด ไม่ควรเต็มใจ
ประพฤติก่อให้เกิด ไม่ควรสมทานประพฤติก่อให้เกิดแก่คนผู้ชวนชวายนและคนประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่ควรเสพคนผู้ชวนชวายนและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าท่าน จึงกล่าวว่า

พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ
ไม่ควรเสพคนผู้ชวนชวายนและคนประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๒] การคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ
รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัยเสีย พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๓] คำว่า ผู้เป็นพหูสูต ในอุเทศว่า พหุสฺส ตมมธรร ภาเชถ ดังนี้ ความว่า
เป็นผู้ได้สติมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สติมาแล้ว สังสมธรรมที่ได้สติมาแล้ว คือ ธรรม
เหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น เป็นธรรมที่มีตรานั้นสติมาก ทรงจำไว้
คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทักขิ .

คำว่า ธรรมธรร ความว่า ผู้ทรงธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาทา อุทาน
อิตฺตวตฺตกะ ชาตก อัปภุตธรรม เวทิลละ .

คำว่า การคบมิตรเป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ความว่า การคบ การเสพ การเข้าไป
เสพ การร่วมเสพ การส้องเสพ ซึ่งมีตรผู้เป็นพหูสูตและผู้ทรงธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
การคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม .

[๓๕๔] มิตรเป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมาริ ปัญญา วิมุตติ ญาณทัสสนะ ในอุเทศว่า
มิตฺตํ อุพาริ ปฏิภาณวณฺตํ ดังนี้ .

บุคคลผู้มีปฏิภาณ ในคำว่า ปฏิภาณวณฺตํ นี้ มี ๓ ประเภท คือ ผู้มีปฏิภาณเพราะ
อาศัยปริยัติ ๑ ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริจจลา ๑ ผู้มีปฏิภาณโดยการบรรล ๑ .

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติเป็นไหน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เล่าเรียน
พระพุทธพจน์ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาทา อุทาน อิตฺตวตฺตกะ ชาตก อัปภุตธรรม
เวทิลละ . พระพุทธพจน์ย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยการเล่าเรียน . บุคคลนี้ชื่อว่า
ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติ .

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริจจลาเป็นไหน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไต่ถาม
ในอรรถผล ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ในอนิจจาทิลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ .
พระพุทธพจน์ ย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยการไต่ถาม . บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณ
เพราะอาศัยปริจจลา .

บุคคลผู้มีปฏิภาณโดยการบรรลเป็นไหน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้บรรลสติปัญฐาน
๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔
สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิกา ๔ อภิญาญา ๖ . บุคคลนั้นรู้อรกฏ ธรรม รู้นิจิต . เมื่อรู้อรกฏ อรกฏ
ก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิจิต นิจิตก็แจ่มแจ้ง . ญาณในปฏิสัมภิกา ๓
ประการนี้ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิกา . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าท่านเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
มาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยปฏิภาณปฏิสัมภีทานี เพราะเหตุนั้น พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่ามิปฏิภาณ . ผู้ใด ไม่มีปริยัติ ไม่มีปริจจาคะ ไม่มีอิทธิม บธรรม
อะโรจักแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งมีตรมียุคยัง มิปฏิภาณ .

[๓๕๕] คำว่า รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว ฟังกำจัดความสงสัยเสีย ความว่า รู้ทั่วถึง
รู้ยิ่ง ทราบ เทียบเคียง พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งประโยชน์ตน ประโยชน์
ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ ฟังกำจัด ฟังปราบ
ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้จัก
ประโยชน์ทั้งหลายแล้ว ฟังกำจัดความสงสัย ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะ
ฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูตร ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มิปฏิภาณ
รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัยเสีย ฟัง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๖] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น ความ
ยินดี และกามสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะแห่ง
เครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๗] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า ชีพหา รติ กามสุขใจ โลก ดังนี้ ได้แก่
การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย . ฯลฯ
นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา .

คำว่า ความยินดี นี้ เป็นเรื่องกล่าวถึงความเป็นผู้ไม่กระสัน .

คำว่า กามสุข ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดุกร-

*ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ . ๕ ประการเป็นไฉน? คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา อันนำ
ปรารถนา นำใคร นำพอใจ นำรัก ยั่ววน ขวนให้กำหนัด เสี่ยงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่น
ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันนำปรารถนา
นำใคร นำพอใจ นำรัก ยั่ววน ขวนให้กำหนัด . ดุกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการ
นี้แล . ดุกรภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้ เกิดขึ้น สุขโสมนัส
นี้เรากล่าวว่า กามสุข เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามสุข .

คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า . . . ความเล่น ความยินดี
และกามสุขในโลก .

[๓๕๘] คำว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย ความว่า ไม่ทำความพอใจ ซึ่งการเล่น
ความยินดี และกามสุขในโลก เป็นผู้ไม่มีความอาลัย คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึง
ความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย .

[๓๕๙] ชื่อว่า เครื่องประดับ ในอุเทศว่า วิภังษณญาณ วิโรจ สจฺจวาที ดังนี้ ได้
แก่เครื่องประดับ ๒ อย่าง คือ เครื่องประดับของคฤหัสถ์อย่าง ๑ เครื่องประดับของบรรพชิต
อย่าง ๑ .

เครื่องประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน? ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
เครื่องประดับ เครื่องแต่งตัว ผ้า เครื่องประดับศีรษะ ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด เครื่อง
อาบน้ำ เครื่องตัด กระจกเงา เครื่องหยอดตา ดอกไม้ เครื่องไล่ทา เครื่องทาปาก เครื่อง
ผัดหน้า เครื่องผูกข้อมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า กล้องยา ดาบ รม รองเท้า กรอบหน้า
พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้ามีชายยาว เครื่องประดับดังกล่าวมานี้ เป็นเครื่องประดับของคฤหัสถ์ .

เครื่องประดับของบรรพชิตเป็นไฉน? การประดับจีวร การประดับบาตร การประดับ
เสนาสนะ การประดับ การตกแต่ง การเล่น การเล่นรอบ ความกำหนัด ความพลุกพล่าน
ความเป็นผู้พลุกพล่าน ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้ หรือซึ่งบริหารอันเป็นภายนอก . การประดับนี้
เป็นการประดับของบรรพชิต .

คำว่า เป็นผู้พูดจริง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้พูดจริง เชื่อมคำสัตย์
มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่กล่าวให้เคลื่อนคลาดแก่โลก เว้นทั่ว งดเว้น ออกไป
สลัดออกไป หลุดพ้น พากออกไป จากฐานะแห่งเครื่องประดับ มีใจปราศจากเขตแดนอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแล้วจากฐานะแห่งเครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น ความ
ยินดี และกามสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะแห่ง
เครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น .

[๓๖๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละบุตร ทาระ บิดา มารดา ทรัพย์
ธัญชาติ พากพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน ฟังเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

[๗๖๑] บุตร ในคำว่า ปุตต ในอุเทศว่า ปุตตปิฏ ทารุ ปิตริปิฏ มาตร ดังนี้มี ๔ คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ใกล้ ๑ . ภรรยาท่านกล่าวว่า ทาระ . บุรุษผู้ให้บุตรเกิดชื่อว่าบิดา สตรีผู้ให้บุตรเกิดชื่อวามารดา . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ทาระ บิดา มารดา .

[๗๖๒] แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ คีลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง แก้วทับทิม แก้วลาย ท่านกล่าวว่า หรัพย์ ในอุเทศว่า ธนานิ ธปฺปานิ จ พนธวานิ ดังนี้ . ของที่กินก่อน ของที่กินทีหลัง ท่านกล่าวว่า ธัญชาติ . ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง ลูกเดือย หน่อกับแก้ว ชื่อว่าของที่กินก่อน . เครื่องแกงชื่อว่าของที่กินทีหลัง พวกพ้อง ในคำว่า พนธวานิ มี ๔ จำพวก คือ พวกพ้องโดยเป็นญาติ ๑ พวกพ้องโดยโคตร ๑ พวกพ้องโดยความเป็นมิตร ๑ พวกพ้องเนื่องด้วยศิลปะ ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรัพย์ ธัญชาติ พวกพ้อง .

[๗๖๓] ชื่อว่า กาม ในอุเทศว่า หิตวาน กามานิ ยโยธกานิ ดังนี้ โดยอุทานได้แก่กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่าวัตถุกาม . ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม .

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามแล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย .

คำว่า ตามส่วน ความว่า ไม่มากอีก ไม่ยอมนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทีละ ได้แล้วด้วยโสดาปิตติมรรค ไม่มากอีก ไม่ยอมนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทีละ ได้แล้วด้วยสกทาคามิมรรค ไม่มากอีก ไม่ยอมนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทีละ ได้แล้วด้วยอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งกามทั้งหลายตามส่วน พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละบุตร ทาระ บิดา มารดา หรัพย์ ธัญชาติ พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๖๔] กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก . บุคคลผู้มีปัญญาเห็นว่า กามนี้เป็นดังผี ดังนี้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๖๕] คำว่า เครื่องข้องกิตติ ว่าเบ็ดกิตติ ว่าเหยือกกิตติ ว่าเกี่ยวข้องกิตติ ว่าพัวพันกิตติ นี้เป็นชื่อแห่งเบญจกามคุณ ในอุเทศว่า สจฺโจะ เอโส ปรีตตเมตฺถ โสขยํ ดังนี้ .

คำว่า กามนี้มีความสุขน้อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ . ๕ ประการเป็นไฉน? คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ขวนให้กำหนด เสี่ยงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โสภณูภาพที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ขวนให้กำหนด . ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล . ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุขโสมนัสนั้นแลเรากล่าวว่า กามสุข . กามสุขนี้มีน้อย กามสุขนี้เลว กามสุขนี้ลามก กามสุขนี้ให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย .

[๗๖๖] คำว่า กามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ความว่า กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนโคจรกระดูก . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนขึ้นเนื้อ . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนคบเพลิง . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนหลุมถ่านเพลิง . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนความฝัน . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนของที่ยืมเขามา . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนผลไม้ . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนดาบและสนับไล่เนื้อ . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนหอกและหลาว . กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนศรีษะงูเห่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก .

[๗๖๗] คำว่า ดังผีกิตติ ว่าเบ็ดกิตติ ว่าเหยือกกิตติ ว่าความข้องกิตติ ว่าความกังวลกิตติ เป็นชื่อของเบญจกามคุณ ในอุเทศว่า คณฺโฑ เอโส อิติ ปิตฺวา มติมา ดังนี้ .

บทว่า อิติ เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวข้อง เป็นบทบริบูรณ์ เป็นที่ประชุมแห่งอักขระ เป็นความสละสลวยแห่งพยานะ . บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท .

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญาเห็นว่า กามนี้เป็นดังผี ความว่า บุคคลผู้มีปัญญา เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส รู้แล้ว คือ เทียบเคียงพิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏว่า กามนี้เป็นดังผี เป็นเบ็ด เป็นเหยือก เป็นความข้อง เป็นความกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญาเห็นว่า กามนี้เป็นดังผี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก . บุคคลผู้มีปัญญาเห็นว่า กามนี้เป็นดังผี ดังนี้แล้ว

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๖๘] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย
เหมือนปลาทำลายขาย และเหมือนไฟที่ไหม้ลามไปมิได้
กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๖๙] สังโยชน ในอุเทศว่า สนทลยิตวาน สปิขณานิ ดังนี้ มี ๑๐ ประการ คือ
กามราคสังโยชน ปฏิฆสังโยชน มานสังโยชน ทิฏฐิสังโยชน วิจิจจาสังโยชน สิลัพพต-

*ปรามาสสังโยชน ภวราคสังโยชน อิสสาสังโยชน มัจฉริยสังโยชน อวิชชาสังโยชน .

คำว่า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย ความว่า ทำลาย ทำลายพร้อม ละ บรรเทา
ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งสังโยชน ๑๐ ประการ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายแล้ว
ซึ่งสังโยชนทั้งหลาย .

[๗๗๐] ข่ายที่ทำด้วยด้าย ท่านกล่าวว่า ขาย ในอุเทศว่า ขาลวฺ เกตฺวา สลิลมฺพจฺจริ
ดังนี้ . น้ำท่านกล่าวว่า สลิละ . ปลาท่านกล่าวว่า อัมพจฺจริ สัตว์ที่ว่ายอยู่ในน้ำ . ปลาทำลาย
ฉีก แหวกขายขาดลอดออกแล้ว เทียววายแหวกไป รักษา บำรุง เยียวยา .

ขายมี ๒ ชนิด คือ ขายคือต้อนหา ๑ ขายคือทฎฐิ ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่า ขายคือต้อนหา . ฯลฯ
นี้ชื่อว่า ขายคือทฎฐิ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละขายคือต้อนหา สละคืนขายคือทฎฐิเสียแล้ว
เหมือนฉะนั้น เพราะเป็นผู้ละขายคือต้อนหา สละคืนขายคือ ทฎฐิเสียแล้ว . พระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้อง ไม่ติด ไม่พัวพันในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ในรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่
เกี่ยวข้อง มีใจอันทำไม่ให้มีเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลาที่ทำลายขาย
ฉะนั้น .

[๗๗๑] คำว่า เหมือนไฟไหม้ลามไปมิได้กลับมา ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สุกิเลส ที่ละได้แล้วด้วยโสดาปัตติมารค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา
ไม่กลับมา สุกิเลสที่ละได้แล้วด้วยสกทาคามีมารค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สุกิเลสที่
ละแล้วด้วยอนาคามีมารค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สุกิเลสที่ละได้แล้วด้วยอรหัตมารค
เหมือนไฟไหม้เชื้อหญ้าและไม้ลามไปมิได้กลับมา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนไฟไหม้
ลามไปมิได้กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย
เหมือนปลาทำลายขาย และเหมือนไฟที่ไหม้ลามไปมิได้
กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๗๒] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มิจักขุอันทอดลง ไม่เหลวไหล
เพราะเท่า คัมภีรอนิหรียฺ มีใจอันรักษาแล้ว ก็เลสมิได้ชุ่ม
ไฟกิเลสมิได้เผา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๗๓] พึงทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า โอกฺขิตตจฺจฺขุ น จ ปาหฺโลโล ดังนี้ ภิกษุ
เป็นผู้ไม่สำรวมจักขุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ประกอบ
ด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ด้วยความดำริว่า เราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่านแลยรูปที่
เคยดูแล้ว จึงออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จากบ้านนี้ไปยัง
บ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนครโน้น จากรัฐนี้ไปยังรัฐโน้น จาก
ชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้ชวนชวายุความเที่ยววนเวียน เที่ยวไปไม่หยุด เพื่อจะดูรูป . ภิกษุ
เป็นผู้ไม่สำรวมจักขุอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ไม่สำรวมเดินดูกองทัพช้าง
ดูกองทัพม้า ดูกองทัพรถ ดูกองทัพเดินเท้า ดูพวกกุมาร ดูพวกกุมารี ดูพวกสตรี ดูพวก
บุรุษ ดูร้านตลาด ดูประตูบ้าน ดูข้างบน ดูข้างล่าง ดูทิศใหญ่ทิศน้อย เดินไป . ภิกษุเป็นผู้
ไม่สำรวมจักขุแม้อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติ
เพื่อสำรวมจักขุทริยฺ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้ออกสุทธธรรมอันลามกคืออกิขณาและ
โทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุทริยฺ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุทริยฺ . ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวม
จักขุแม้อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก จันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว
เป็นผู้ชวนชวายุการการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคม
มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง ฉากภาพ
บ้านเมืองที่สวยงาม การเล่นของคนจัณฑาล การเล่นไต่ราว การเล่นหน้าศพ ขนช้าง ขนม้า
ขนกระบือ ขนโค ขนแพะ ขนแกะ ขนไก่ รบนกกระทา รำกระบี่กระบอง มวยชก
มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ . ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวมจักขุแม้
อย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้สำรวม ไม่ดูกองทัพช้าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ไม่ดุกองทัพบ้า ไม่ดุกองทัพพรหม ไม่ดุกองทัพเดินเท้า ไม่ดุพวกกุมาร ไม่ดุพวกกุมารี ไม่ดุพวก
สตรี ไม่ดุพวกบุรุษ ไม่ดุร้านตลาด ไม่ดุประตูบ้าน ไม่ดุข้างบน ไม่ดุข้างล่าง ไม่ดุทิศใหญ่
ทิศน้อย เดินไป. ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุแม้อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ
ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ด้วยความไม่ดำริว่าเราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่าน
เลยมรูปที่เคยดูแล้ว ไม่ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ไม่จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น ไม่จาก
บ้านนี้ไปยังบ้านโน้น ไม่จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น ไม่จากนครนี้ไปยังนครโน้น ไม่จากรัฐนี้ไป
ยังรัฐโน้น ไม่จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ไม่ชวนชวายการเที่ยวงาน เที่ยวไปหยุด เพื่อจะ
ดูรูป. ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติ
เพื่อสำรวมจักขุจนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกิขณาและ
โทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษากิจจนทริย ถึงความสำรวมในจักขุจนทริย. ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุ
แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก จันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว
เป็นผู้ไม่ชวนชวายการเดินอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ คือ การพ้อ การขับ การ-

* ประโคม ฯลฯ การดุกองทัพบก ภิกษุเป็นผู้งดเว้นจากการชวนชวายการเดินอันเป็นข้าศึกแก่กุศล
เห็นปานนี้. ภิกษุเป็นผู้สำรวมจักขุแม้อย่างนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท่า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้เหลวไหล
เพราะเท่าอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่า ประกอบด้วยความเป็นผู้
เหลวไหลเพราะเท่า ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น . . . จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้
ชวนชวายการเที่ยวไปนาน เที่ยวไปไม่หยุด. ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่าแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่าภายในสังฆาราม
พึงชาน มิจิตไม่สงบ มิใช่เพราะเหตุแห่งประโยชน์ มิใช่เพราะเหตุที่ถูกใช้ ออกจากบริเวณนี้
ไปยังบริเวณโน้น จากวิหารนี้ไปยังวิหารโน้น จากเพิงนี้ไปยังเพิงโน้น จากปราสาทนี้ไปยัง
ปราสาทโน้น จากเรือนโถงหลังนี้ไปยังเรือนโถงหลังโน้น จากถ้ำนี้ไปยังถ้ำโน้น จากที่เรือนนี้
ไปยังที่เรือนโน้น จากกระท่อมนี้ไปยังกระท่อมโน้น จากเรือนยอดหลังนี้ไปยังเรือนยอดหลังโน้น
จากป้อมนี้ไปยังป้อมโน้น จากโรงนี้ไปยังโรงโน้น จากที่พักแห่งนี้ไปยังที่พักแห่งโน้น จากโรง
เก็บของแห่งนี้ไปยังโรงเก็บของแห่งโน้น จากโรงฉันทแห่งนี้ไปยังโรงฉันทแห่งโน้น จากมณฑปนี้
ไปยังมณฑปแห่งโน้น จากโคนไม้ต้นนี้ไปยังโคนไม้ต้นโน้น ในสถานที่ที่ภิกษุนั่งกันอยู่หรือ
กำลังเดินไป มีรูปเดียวก็รวมเป็นรูปที่สอง มีสองรูปก็ เป็นรูปที่สาม หรือมีสามรูปก็ เป็นรูปที่สี่
ย่อมพูดคำเพื่อเจือมากในที่นั้น คือ พูดเรื่องพระราชชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญความเสื่อม .
ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่าแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท่า ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้เว้น เว้นขาด
ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับ ความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่า มิจิตอันทำ
ไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ขอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ประกอบความสงบจิต ณ ภายใน
เนื่องๆ มีฉันทมิได้ห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนา พอกพูนสัญญาการ เพ่งฉาน ยินดีในฉาน
หมั่นประกอบเอกภาพ หนักอยู่ในประโยชน์ตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สำรวมจักขุและ
ไม่เหลวไหลเพราะเท่า.

[๗๓๔] คำว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรี ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เห็นรูป
ด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุจนทริย ที่เมื่อไม่
สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษา
จักขุจนทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุจนทริย พึงเสียดด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น
ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ
ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนจนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ
อกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามโนจนทริย ย่อมถึงความสำรวมในมโนจนทริย เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรี.

คำว่า มีใจอันรักษาแล้ว ความว่า มีใจคุ้มครองแล้ว คือ มีจิตรักษาแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีอินทรีอันคุ้มครองแล้ว มีใจอันรักษาแล้ว.

[๗๓๕] คำว่า กิลเลสมิได้ชม ในอุเทศว่า อนนสสุโต อปริทยหมาโน ดังนี้ ความว่า
สมจริงตามเถรภาษิตที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราจักแสดง
อวัสสตปริยายสูตรและอนวัสสตปริยายสูตรแก่ท่านทั้งหลาย. ท่านทั้งหลายจงฟังเทศนานั้น จง
ใส่ใจให้ดี. เราจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า อย่างนั้นท่านผู้มีอายุ
ดังนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้อันกิลเลสม
แล้วอย่างไร? ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมยินดีใน
รูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีธรรมในใจน้อย และภิกษุ
นั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ตั้งโดยไม่เหลือแห่งกุศลธรรม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
อันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะ
ด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณ์
ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีธรรมในใจน้อย และภิกษุนั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริง
ซึ่งเจตริมุตติ ปัญญาริมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ .
ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ผู้อันกิเลสชุ่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา
ในเสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ ในธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่องได้ปัจจัย ถ้าแม้มารเข้ามา
หาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่องได้ปัจจัย . ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่ หรือเรือนที่ทำด้วยหญ้าแห้งเกราะฝนร้าวรดได้
ถ้าแม้นบุรุษเอาคบหย้าที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ได้ช่องได้ปัจจัย ถ้าแม้น
บุรุษเอาคบหย้าที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทาง
เบื้องหลัง ทางเบื้องบน แม้ทางทิศไหนๆ ไฟก็ได้ช่องได้ปัจจัย ฉะนั้น ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่อง
ได้ปัจจัย ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่อง
ได้ปัจจัย . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำได้ ภิกษุครอบงำรูป
ไม่ได้ เสี่ยงครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำเสี่ยงไม่ได้ กลิ่นครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำกลิ่น
ไม่ได้ รสครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำรสไม่ได้ โผฏฐัพพะครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำ
โผฏฐัพพะไม่ได้ ธรรมารมณ์ครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณ์ไม่ได้ . ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ถูกรูปครอบงำ ถูกเสี่ยงครอบงำ ถูกกลิ่นครอบงำ ถูกรสครอบงำ
ถูกโผฏฐัพพะครอบงำ ถูกกิเลสเหล่านั้นครอบงำ ภิกษุเหล่านั้น ไม่ครอบงำอกุศลธรรมอันลามก
อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้ง
แห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสชุ่มแล้วอย่างนี้แล .

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแล้วอย่างไร? ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่นิยในรูปที่น่ารัก ไม่นิยในรูปที่ไม่
น่ารัก ตั้งมั่นกายคตาสติ มีใจประกอบด้วยธรรมหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริงซึ่งเจตริมุตติ ปัญญาริมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น
แล้วแก่เธอ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่นิยในธรรมารมณ์ที่น่ารัก
ตั้งมั่นกายคตาสติ มีใจประกอบด้วยธรรมหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริงซึ่งเจตริมุตติ ปัญญาริมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว
แก่เธอ . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ไม่ถูกกิเลสชุ่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยตา ในเสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ ในธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ . ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย
ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้น
ทางใจ มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนภูฏาคารศาลา หรือ
สันถาคารศาลา มีดินหนา มีเครื่องฉาบทาอันเปียก ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหย้าที่ติดไฟโชนแล้ว
เข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหย้าที่ติดไฟ
โชนแล้วเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทางเบื้องหลัง ทางเบื้องบน
ถึงแม้โดยทางไหนๆ ไฟก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ฉะนั้น ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติ
อยู่อย่างนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ถึงแม้บุรุษจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย
ถึงแม้บุรุษจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถึงแม้บุรุษจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ไม่ได้ช่อง
ไม่ได้ปัจจัย . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำไม่ได้ ภิกษุ
ครอบงำรูปได้ เสี่ยงครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำเสี่ยงได้ กลิ่นครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุ
ครอบงำกลิ่นได้ รสครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำรสได้ โผฏฐัพพะครอบงำภิกษุไม่ได้
ภิกษุครอบงำโผฏฐัพพะได้ ธรรมารมณ์ครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณ์ได้ . ดูกรท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ครอบงำรูป ครอบงำเสี่ยง ครอบงำกลิ่น ครอบงำรส
ครอบงำโผฏฐัพพะ ครอบงำธรรมารมณ์ . กิเลสเหล่านั้นครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำอกุศล
ธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็น
วิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติชราและมรณะต่อไป . ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่ถูกกิเลส
ชุ่มแล้วอย่างนี้แล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแล้ว .

คำว่า ไฟกิเลสไม่เผา ความว่า ผู้อันไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไม่เผาเผา
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแล้ว ไฟกิเลสไม่เผา ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น . เพราะฉะนั้น พระปิโณเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

พระปิโณเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มิจักขุอันทอดลง ไม่เหลวไหล

เพราะเท่า คัมภีรอนิหทัย มีใจอันรักษาแล้ว กิเลสมิได้ชุ่ม

ไฟกิเลสมิได้เผา ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๗๖] พระปิโณเจกสัมพุทธเจ้า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของฤทธิสัจ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ครองผ้าย้อมน้ำฝาดออกขาว เหมือนต้นปาริฉัตตกะมีใบทิบ
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๓๓] ผมและหนวด ฯลฯ ผ้ามีชายยาว ท่านกล่าวว่า เครื่องหมายของคฤหัสถ์ ใน
อุเทศว่า โอหารยิตฺวา คีหิพฺยฺชานนํ ดังนี้ .

คำว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ ความว่า ปลงลงแล้ว คือ ละทิ้ง ระวัง
แล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ .

[๓๓๔] คำว่า เหมือนต้นปาริฉัตตกะมีใบทิบ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
ทรงบาตรและจีวรครบ เหมือนต้นปาริฉัตตกะ คือ ต้นทองหลาง มีใบหนา มีร่มเงาชิด ฉะนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนต้นปาริฉัตตกะมีใบทิบ .

[๓๓๕] คำว่า ครองผ้าย้อมน้ำฝาดออกขาว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัด
กัณวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกัณวลในบุตรและภรรยา ตัดกัณวลในญาติ ตัดกัณวลในความสังฆ
ปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสาเย ออกขาวเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีความ
กังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ครองผ้าย้อมน้ำฝาดออกขาว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์
ครองผ้าย้อมน้ำฝาดออกขาว เหมือนต้นปาริฉัตตกะมีใบทิบ พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ทำความติดใจ ในรสทั้งหลาย ไม่มี
ตัณหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล ไม่เลี้ยวผู้อื่น เที่ยวไปตามลำดับ
ตรอก มีจิตไม่ฟุ้งพินในสกุณ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๓๔๑] คำว่า ในรสทั้งหลาย ในอุเทศว่า รสสุ เครฺ อกรฺ อโลโล ดังนี้ คือ รส
ที่ราก รสที่ต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม
รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเผื่อน รสฝาด รสอร่อย รสไม่อร่อย รสเย็น รสร้อน .

สมณพราหมณ์ผู้ติดใจในรสมีอยู่ในโลก . สมณพราหมณ์เหล่านั้น เที่ยวแสวงหารส
ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว
ได้รสหวานแล้วก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รสไม่หวานแล้วก็แสวงหารสหวาน ได้รสขมแล้วก็
แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมแล้วก็แสวงหารสขม ได้รสเผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสไม่เผ็ดร้อน
ได้รสไม่เผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสเผ็ดร้อน ได้รสเค็มแล้วก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มแล้ว
ก็แสวงหารสเค็ม ได้รสปร่าแล้วก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าแล้วก็แสวงหารสปร่า ได้รส
เผื่อนแล้วก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดแล้วก็แสวงหารสเผื่อน ได้รสอร่อยแล้วก็แสวงหารส
ไม่อร่อย ได้รสไม่อร่อยแล้วก็แสวงหารสอร่อย ได้รสเย็นแล้วก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อน
แล้วก็แสวงหารสเย็น . สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้รสใดๆ ก็ไม่ยินดีด้วยรสนั้นๆ แสวงหารสอื่น
ต่อไป ย่อมเป็นผู้ยินดี ติดใจ ขอบใจ หลงใหล ขบเซา ข้อง เกี่ยวข้อง ฟุ้งพิน ในรส
ทั้งหลาย . ตัณหาในรสนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจะได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้ง
ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พิจารณาโดยอบายอันแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉัน
เพื่อความมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้กาย
นี้เป็นไป เพื่อบำบัดความเบียดเบียน เพื่อบรรเทาหิเรกพรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะ
กำจัดทุกข์เวทนาเก่า จักไม่ให้ทุกข์เวทนาใหม่เกิดขึ้น จักเป็นไปได้สะดวก จักไม่มีโทษ จักอยู่
ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น . คนทาแผนเพื่อประโยชน์จะให้งอกเป็นกำหนด
เท่านั้น หรือพวกเกเรียนหยอดเพลากเรียน เพื่อประโยชน์แก่การขนภาระออกเป็นกำหนดเท่านั้น
หรือคนกินเนื้อบุตร เพื่อประโยชน์จะออกจากทางกัณดารเป็นกำหนดเท่านั้น ฉันทิ พระ-

*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาโดยอบายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น
ไม่ฉันเพื่อมัวเมา . . . จักอยู่ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้นเป็นผู้ตวัน เว้นขาด ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยตัณหาในรส มีจิต
อันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่ทำความติดใจในรสทั้งหลาย .

คำว่า ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล ความว่า ตัณหา รากะ สาราคะ ฯลฯ อภิขณา
โลภะ อกตมมูล ท่านกล่าวว่า เป็นเหตุให้ไหล หรือว่า เป็นเหตุให้เหลวไหล . ตัณหาอัน
เป็นเหตุให้ไหลเหลวไหลนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจะได้แล้ว ตัดรากขาดแล้วทำให้ไม่มีที่
ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา . เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่า ไม่มีตัณหา อันเป็นเหตุให้เหลวไหล . เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ไม่ทำความติดใจในรสทั้งหลาย ไม่มีตัณหา อันเป็นเหตุให้เหลวไหล

[๓๔๒] คำว่า ไม่เลี้ยวผู้อื่น ในอุเทศว่า อนนฺโสปิ สฺปทานจรี ดังนี้ ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เลี้ยวเตตนเท่านั้น มิได้เลี้ยวผู้อื่น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
เราเรียกบุคคลผู้ไม่เลียงผู้อื่น ปรากฏอยู่ ตั้งมั่นคงดีแล้วใน
สารธรรม มีอาสวะสิ้นแล้ว คายโทษออกแล้วนั้นว่า เป็นพราหมณ์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เลียงผู้อื่น .

คำว่า ผู้เที่ยวไปตามลำดับตรอก ความว่า เวลาเช้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นนั่งสงบ
แล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่น้ำหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต มีกายวาจาจิตอันรักษาแล้ว มีสติ
ตั้งมั่น มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว สำรวมจิตขึงพร้อมด้วยอิริยาบถ ออกจากสกุลหนึ่ง ไปสู่สกุล
หนึ่งเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เลียงผู้อื่น เที่ยวไปตามลำดับตรอก .

[๗๔๓] คำว่า มิจิตไม่พัวพันในสกุล ความว่า ภิกษุเป็นผู้มิจิตพัวพันด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือ เป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูง มิจิตพัวพัน ๑ เป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มิจิตพัวพัน ๑ .

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูงมิจิตพัวพันอย่างไร? ภิกษุกล่าวว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะ
แก่อาตมามาก . อาตมาได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจเจกสัมพุทธเจ้าบริหาร เพราะอาศัย
ท่านทั้งหลาย คนอื่นๆ อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะ
ทำแก่อาตมา . ชื่อและวงศ์สกุลของโยมมารดาโยมบิดาเก่าของอาตมาเสื่อมไปแล้ว . อาตมาย่อมได้
ว่า เราเป็นกุลปะกะของอุบาสกโน้น เราเป็นกุลปะกะของอุบาสกโน้น เพราะท่านทั้งหลาย . ภิกษุ
เป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูงมิจิตพัวพันอย่างนี้ .

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำมิจิตพัวพันอย่างไร? ภิกษุกล่าวว่า อาตมา มีอุปการะ
มากแก่ท่านทั้งหลาย . ท่านทั้งหลายอาศัยอาตมาจึงได้ถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็น
สรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูด
เท็จ และการดื่มเมาเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท . อาตมาให้อุเทศ ให้ปริจฉา
บอกอุโบสถ อธิษฐานนวัตร แก่ท่านทั้งหลาย . ก็เมื่อเป็นดังนั้น ท่านทั้งหลายสละอาตมาแล้ว
ยอมสักการะเคารพนับถือบูชาผู้อื่น . ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มิจิตพัวพันอย่างนี้ .

คำว่า มิจิตไม่พัวพันในสกุล ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มิจิตไม่พัวพันด้วย
ความกังวลในสกุล คณะ อาวาส จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจเจกสัมพุทธเจ้าบริหาร
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มิจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความติดใจในสิ่งทั้งหลาย ไม่มีตัณหา
อันเป็นเหตุให้เหลวไหล ไม่เลียงผู้อื่น เที่ยวไปตามลำดับตรอก
มิจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๔๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ สลัด
เสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง อันตัณหาและทิฏฐิ
ไม่อาศัย ตัดเสียแล้วซึ่งความรักและความชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๗๔๕] คำว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกามฉันทนิเวร พยาบาทนิเวร ถีนมิทธ-

*นิเวร อหังการกุกกัจฉนิเวร วิกิจฉานนิเวร สังตจากกาม สังตจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน
มวิตรกจิรา มีปีติและสุข เกิดแต่ริเวกอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต
๕ ประการ .

[๗๔๖] รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกุศลภังขารทั้งปวง
(แต่ละอย่าง) ชื่อว่า เครื่องเศร้าหมองของจิต ในอุเทศว่า อุปกิเลส พยุปนุชช สพุเพ
ดังนี้ .

คำว่า สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง ความว่า สลัด บรรเทา ละ
กำจัด ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงของจิต เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตทั้งปวง .

[๗๔๗] นิสัย ในคำว่า ผู้อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ในอุเทศว่า อนิสสิโต เจตวา
เสนหิโส ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย . ฯลฯ
นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสัย . ชื่อว่า ความรัก ได้แก่ความรัก ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจตัณหา . ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วย
อำนาจทิฏฐิ . ชื่อว่า ความชัง คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ
ความเคือง ความเคืองทั่วไป ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่วไป ความชังเสมอแห่งจิต
ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ
ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท
ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความแค้นใจถึงน้ำตาไหล ความไม่พอใจ .

คำว่า อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่งความรักและความชัง ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ตัด ตัดขาด ตัดขาดสิ้น บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง
ซึ่งความรักด้วยอำนาจตัณหา ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ และความชัง อันตัณหาทิฏฐิ ไม่อาศัยตา
ไม่อาศัยหู ฯลฯ ไม่อาศัยรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย
รู้แจ้ง ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจไป ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง
มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันตณหาที่ปฏิญญาไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่ง
ความรักและความชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ
สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง อันตณหา
ที่ปฏิญญาไม่อาศัย ตัดเสียแล้วซึ่งความรักและความชัง พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๘] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัส
ก่อนๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมถะอันหมดจดวิเศษแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๔๙] คำว่า ละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัสก่อนๆ แล้ว ความว่า พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้น บรรลุดุจตถมานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส
โทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสุข ทุกข์
โสมนัสและโทมนัสก่อนๆ แล้ว .

[๓๕๐] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย กิริยาที่หยุดเฉย ความที่จิตระงับ ความที่จิต
เป็นกลาง ในจตุตถมาน ชื่อว่า อุเบกขา ในอุเทศว่า ลหฺวณุปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ ดังนี้ .

ความตั้งอยู่ ความดำรงอยู่ ความหยุดอยู่ ความไม่ส่าย ความไม่ฟุ้งแห่งจิต ความ
แน่วแน่ ความสงบ สมานัตริย์ สมานัตถะ สัมมาสมาธิ ชื่อว่าสมถะ .

อุเบกขาในจตุตถมาน และสมถะเป็นความหมดจด เป็นความหมดจดวิเศษ เป็นความ
ขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องยั่ววน ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอันควรแก่การงาน ตั้งมั่น
ถึงความไม่หวั่นไหว .

คำว่า ได้อุเบกขาและสมถะอันหมดจดวิเศษ ความว่า ได้ ได้แล้วซึ่งอุเบกขาในจตุตถมาน
และสมถะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ได้อุเบกขาและสมถะอันหมดจดวิเศษ พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัส
ก่อนๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมถะอันหมดจดวิเศษแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๑] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ปราศจากความเพียร เพื่อถึงปรมาตม-
ประโยชน์ มีจิตมิได้ย่อหย่อน มีความประพฤตินิยามไม่เกียจคร้าน
มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๕๒] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลัดคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้น
ตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
ปรมาตมประโยชน์ ในอุเทศว่า อารทฺธวิริโย ปรมตฺถปตฺติยา ดังนี้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นปราศจากความเพียร เพื่อถึง คือ เพื่อได้ เพื่อได้เฉพาะ เพื่อ
บรรลุ เพื่อถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งปรมาตมประโยชน์ มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่นมั่นคง เพื่อ
ละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ปราศจากความเพียรเพื่อถึงปรมาตมประโยชน์ .

[๓๕๓] คำว่า มีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินิยามไม่เกียจคร้าน ความว่า พระปัจเจก-

* สัมพุทธเจ้านั้น ยังจันตะให้เกิด พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้
อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบูลย์
เพื่อความเจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีจิตไม่ย่อหย่อน
มีความประพฤตินิยามไม่เกียจคร้านด้วยอาการอย่างนี้ .

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เนื้อและเลือดคงเหือดแห้ง
ไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที่ เรายังไม่ได้บรรลุอิฐผลที่การบวชจะพึง
บรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่น
ของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเลย . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความ
ประพฤตินิยามไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า
เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตราบเท่าเวลาที่จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถ่อม .
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินิยามไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการ
อย่างนี้ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า

เราจักไม่กิน จักไม่ดื่ม ไม่ออกจากวิหารและจักไม่เอนข้าง

ลงนอน เมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาไม่ได้ .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินิยามไม่เกียจคร้าน แม้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประสงค์จัดตั้งจิตไว้ว่า เราจะไม่ลุกจากอาสนะนี้
ตราบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถ้อยมัน. พระปัจเจกสัมพุทธ-

*เจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระ-

*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประสงค์จัดตั้งจิตไว้ว่า เราจักไม่ลงจากที่จงกรมนี้ จักไม่ออกจากวิหารนี้
จักไม่ออกจากเพิงนี้ จักไม่ออกจากปราสาทนี้ จักไม่ออกจากเรือนโถงนี้ จักไม่ออกจากถ้ำนี้
จักไม่ออกจากที่เรือนนี้ จักไม่ออกจากกระท่อมน้ำนี้ จักไม่ออกจากเรือนยอดนี้ จักไม่ออกจากไม้
แคร่นี. จักไม่ออกจากโรงนี้ จักไม่ออกจากที่พักนี้ จักไม่ออกจากหอฉันนี้ จักไม่ออกจาก
มณฑปนี้ จักไม่ออกจากโคนไม้นี้ ตราบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะ ไม่
ถ้อยมัน. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน
แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประสงค์จัดตั้งจิตไว้ว่า ในเช้าวันนี้แหละ
เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม. พระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประสงค์จัดตั้งจิตไว้ว่า ในเที่ยงวันนี้แหละ ในเย็นวันนี้แหละ
ในเวลาก่อนอาหารวันนี้แหละ ในเวลาหลังอาหารวันนี้แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยาม
กลางนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ ในช่วงแรมนี้แหละ ในช่วงขึ้นนี้แหละ ในฤดูฝนนี้แหละ
ในฤดูหนาวนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอนวัยกลางนี้แหละ ใน
ตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่ง
อริยธรรม พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน
แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

[๓๙๔] คำว่า มีความพยายามมั่นคง ในอุเทศว่า ทพฺพนิกกโม ฅามพลฺปนโน ดังนี้
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีสมาทานมั่น มีสมาทานแน่วแน่ ในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ
ในกายสุจริต วชิสุจริต โมโสสุจริต การแจกทาน การสมาทานศีล การรักษาศูโขบสถ ความ
เป็นผู้เกื้อกูลแก่มารดา ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่บิดา ความเป็นผู้เกื้อกูลแก่สมณะ ความเป็นผู้
เกื้อกูลแก่พราหมณ์ ความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล และในกุศลธรรมอื่นๆ ที่ยิ่งขึ้นไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความพยายามมั่นคง.

คำว่า เข้าถึงด้วยเรียวแรงและกำลัง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เข้าไป
เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยเรียวแรง กำลัง ความเพียร
ความบากบั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความพยายาม มั่นคง มีความเข้าถึงด้วยเรียวแรงและกำลัง
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ปราภวความเพียร เพื่อถึงปรมาตม-
ประโยชน์ มีจิตมิได้ย่อหย่อน มีความประพฤติมิได้
เกียจคร้าน มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วยเรียวแรงและ
กำลัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๓๙๕] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ละวิเวกและฅาน ประพฤติธรรม
สมควร ในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย พิจารณาเห็นโทษในภพ
ทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๓๙๖] คำว่า ไม่ละวิเวกและฅาน ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ชอบ
วิเวก ยินดีในวิเวก ประกอบความสงบจิต ฅน ภายในเนื้อๆ ไม่ห่างจากฅาน ไม่ละฅาน คือ
ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบพร้อม หมั่นประกอบ หมั่นประกอบพร้อม เพื่อความเกิดขึ้น
แห่งปฐมฅานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฅานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
ตติยฅานที่ยัง ไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฅานที่ยัง ไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่ละฅานด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเสพ ย่อมเจริญ ย่อมทำให้มาก ซึ่ง
ปฐมฅานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติยฅานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฅานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฅานที่เกิดขึ้น
แล้ว เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่ละฅานแม้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่ละวิเวกและฅาน.

[๓๙๗] สติปฏิฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า ธรรมในอุเทศว่า
ธมฺเมสฺส นิจจํ อนธมฺมจารี ดังนี้.

ธรรมอันสมควรเป็นไหน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็น
ข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้
บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้ประมาณใน
โภชนะ ความประกอบเนื้อๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรม
อันสมควร.

คำว่า ประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย ความว่า พระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้านั้น ประพฤติ ปฏิบัติ ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ในธรรมทั้งหลาย
ตลอดกาลเป็นนิตย คือ ติดต่อนองๆ ต่อลำดับ ไม่สับสน เนื่องกันกระทบกัน เหมือนละลอกน้ำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
เป็นคลื่นสลับต่อกระทบเนื่องกันไป ในเวลาก่อนอาหาร ในเวลาหลังอาหาร ในยามต้น ในยาม
กลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น
ในตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลาย
ตลอดกาลเป็นนิตย์ .

[๓๙๘] คำว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย ความว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย
ว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลายพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระ-

* ปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปึงเจกสัมพุทธเจ้าไม่ละวิเวกและฉาน ประพฤติธรรม
สมควร ในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย์ พิจารณาเห็นโทษในภพ
ทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๓๙๙] พระปึงเจกสัมพุทธเจ้าปรารภความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท
ไม่โง่เขลา มีสตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรม
อันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๔๐๐] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยํ ปตฺถยํ อปฺปมตฺโต ดังนี้ .

คำว่า ปรารภความสิ้นตัณหา ความว่า ปรารภว่า จานง ประสงค์ซึ่งความสิ้นราคะ
ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ความสิ้นคติ ความสิ้นอุปบัติ ความสิ้นปฏิสนธิ ความสิ้นภพ
ความสิ้นสังสาร ความสิ้นวัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารภความสิ้นตัณหา .

คำว่า ไม่ประมาท ความว่า พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้น ทำโดยเอื้อเฟื้อ ทำโดยติดต่อก
ฯลฯ ไม่ประมาทในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารภว่า ความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท .

[๔๐๑] คำว่า ไม่โง่เขลา ในอุเทศว่า อเนลมฺโม โส ตฺวา สติมา ดังนี้ ความว่า
พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา .

คำว่า มีสตะ ความว่า พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นพหุสุต ทรงไว้ซึ่งสตะ สังสมสตะ
คือ เป็นผู้ไต่สดับมานาน ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทักขิ ซึ่งธรรม
ทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งปวง ฐานะ ประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสตะ .

คำว่า มีสติ ความว่า พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติรอบคอบ
อย่างยิ่ง ระลึกถึงกิจที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม่นานได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา มีสตะ
มีสติ .

[๔๐๒] ญาณ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ
ท่านกล่าวว่า สังฆตธรรม ในอุเทศว่า สงฺฆตฺตมฺโม นิยโต ปธานวา ดังนี้ .

คำว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว ความว่า พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีธรรมอันนับพร้อม
แล้ว มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเป็นแจ้งแล้ว
มีธรรมแจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา .

อีกอย่างหนึ่ง พระปึงเจกสัมพุทธเจ้านั้นพิจารณาขั้นแล้ว พิจารณาธาตุแล้ว พิจารณา
อายตนะแล้ว พิจารณาคติแล้ว พิจารณาอุปบัติแล้ว พิจารณาปฏิสนธิแล้ว พิจารณาภพแล้ว
พิจารณาสังขารแล้ว พิจารณาวัฏฏะแล้ว .

อีกอย่างหนึ่ง พระปึงเจกสัมพุทธเจ้าตั้งอยู่ในขั้นเป็นที่สุด ในธาตุเป็นที่สุด ในอายตนะ
เป็นที่สุด ในคติเป็นที่สุด ในอุปบัติเป็นที่สุด ในปฏิสนธิเป็นที่สุด ในภพเป็นที่สุด ในสังสาร
เป็นที่สุด ในวัฏฏะเป็นที่สุด ในสังขารเป็นที่สุด ในภพที่สุด พระปึงเจกสัมพุทธเจ้าทรงไว้
ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด .

พระชินาสพัตถิมภาพเป็นที่สุด มีอรรถภาพ มีสงสารคือชาติ
ชราและมรณะ ครั้งหลังสุด พระชินาสพัตถิมภาพไม่มีในภพ
ใหม่ .

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว .

อริยมรรค ๔ ท่านกล่าวว่า ธรรมอันแน่นอน ในคำว่า นิยโต นี้ พระปึงเจกสัมพุทธเจ้า
ประกอบด้วยอริยมรรค ๔ ชื่อว่ามีธรรมอันแน่นอน คือ ถึงพร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งนิยาม-

* ธรรมด้วยอริยมรรคทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันแน่นอน .

ความเพียร ความปรารถนาความเพียร ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความหมั่น ความ
เป็นผู้มีความหมั่น เรียวแรง ความพยายามแห่งจิต ความบากบั่นอันไม่ย่อหย่อน ความเป็น
ผู้ไม่ทอดฉันทะ ความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ ความประคองธุระ วิริยะ วิริยันทริย วิริยพละ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
สัมมาวายามะ ท่านกล่าวว่า ปธาน ในคำว่า ปธานา .

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง
เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยความเพียรนี้ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่า
มีความเพียร . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรมอันแน่นอน มีความเพียร
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปราศจากความสันตติหา ไม่ประมาท
ไม่โง่เขลา มีสตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรม
อันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น .

[๔๐๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียงเหมือนสีหะ

ไม่ของ เหมือนลมไม่ติดที่ตาข่าย ไม่ติดอยู่ เหมือนดอก

บัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๐๔] คำว่า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ ความว่า สัมมฤคราชไม่หวาดหวั่น
ไม่ครั่นครั่น ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด ไม่พริ่นพริ้ง ไม่
หวาดเสียว ไม่หนีไปในเพราะเสียงทั้งหลาย จันใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็จันนั้น เป็นผู้
ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นครั่น ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด
ไม่มีความพริ่นพริ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากชนลูกชนพอง
อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ .

[๔๐๕] ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีฐลิ ลมเย็น
ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก ลมพัดตามกาล ลมหัวด้าน ลมแต่ปีกนก ลมแต่ครุฑ ลมแต่
ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า ลม ในอุเทศว่า วาโตว ชาลมหิ อสชขมาโน ดังนี้ .

ชายที่ทำด้วยด้าย ท่านกล่าวว่า ชาละ . ลมไม่ของ ไม่ติด ไม่ขัด ไม่เกาะที่ตาข่าย
จันใด ชาย ๒ อย่าง คือ ชายตัดหา ๑ ชายทักสิ ๑ . ฯลฯ ชื่อว่าชายตัดหา . นี้ชื่อว่าชายทักสิ .
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละชายตัดหา สละคืนชายทักสิแล้ว . เพราะละชายตัดหา เพราะสละ
คืนชายทักสิแล้ว พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ของ ไม่ติด ไม่ขัด ไม่เกาะ ในรูป เสียง ฯลฯ
ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป
สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ จันนั้นเหมือนกัน .
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ของ เหมือนลมไม่ของอยู่ที่ตาข่าย .

[๔๐๖] ดอกบัว ท่านกล่าวว่า ปทุม ในอุเทศว่า ปทุม วา โตเยน อลิมปมาโน ดังนี้ .
น้ำท่านกล่าวว่า โดยะ . ดอกปทุมอันน้ำย่อมไม่ติด ไม่เอิบอาบ ไม่ซึมซาบ จันใด . ความติด ๒
อย่าง คือ ความติดด้วยตัดหา ๑ ความติดด้วยทักสิ ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัดหา . ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความติดด้วยทักสิ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละความติดด้วยตัดหา สละคืนความติดด้วย
ทักสิเสียแล้ว . เพราะละความติดด้วยตัดหา เพราะสละคืนความติดด้วยทักสิ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้นจึงไม่ติด ไม่เข้าไปติด ไม่จาบ ไม่เข้าไปจาบ ในรูป เสียง ฯลฯ ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่
ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่
เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ จันนั้นเหมือนกัน . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่
ติดเหมือนดอกบัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระ-

*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ

ไม่ของ เหมือนลมไม่ติดตาข่าย ไม่ติดเหมือนดอกบัวอัน

น้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๐๗] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปัญญาเป็นกำลัง ขมขี้ครอบงำสัตว์

ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนสีหราช มีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบ

ปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉะนั้น . พระปัจเจก-

สัมพุทธเจ้านั้น พึงเสพซึ่งเสนาสนะอันสัจ พึงเที่ยวไป

ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๐๘] คำว่า เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป
ความว่า สัมมฤคราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง คือ มีเขี้ยวเป็นอาวุธ ขมขี้ ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย้าย
ซึ่งสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวง เที่ยวไป ทองเที่ยวไป ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา จันใด
แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ก็จันนั้นเหมือนกัน มีปัญญาเป็นกำลัง คือ มีปัญญาเป็นอาวุธ ขมขี้
ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย้าย ซึ่งสัตว์ทั้งปวงด้วยปัญญาเที่ยวไป ทองเที่ยวไป ดำเนิน ไป
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา . เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปราม
ครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป .

[๔๐๙] คำว่า พึงเสพเสนาสนะอันสัจ ความว่า สัมมฤคราชเข้าไปสู่ราป่าอันสัจ
เที่ยวไป ทองเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา จันใด แม้พระปัจเจก-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขททกนิกาย จุฬนิกาย

* สัมพุทธเจ้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ส่องเสพเสนาสนะอันเป็นปารกขัญ สัจจ เจ็บสัจจ ไม่มีเสียง กึกก้อง ปราศจากคนสัญจรไปมา การแก่การทำการมลิบของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อริฐานจกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเสพเสนาสนะอันสัจจ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปัญญาเป็นกำลัง ชมชี่ ครอบงำสัตว์ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนสิหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พึงเสพเสนาสนะอันสัจจ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๑๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาอันเป็นวิมุตติ ตลอดเวลา อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๑๑] คำว่า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติ ตลอดเวลา ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สองที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในทิศสถาน ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพศาล ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ . พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีใจประกอบด้วยกรุณา . . . มีใจประกอบด้วยมุทิตา . . . มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในทิศสถาน ด้วยใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพศาล ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติ ตลอดเวลา .

[๔๑๒] พึงทราบวินิจฉัยในข้อว่า อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชังดังต่อไปนี้ เพราะเป็นผู้เจริญเมตตาเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออกจึงไม่เกลียดชัง สัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศเบื้องล่าง ในทิศเบื้องบน ในทิศน้อยทิศใหญ่ทั้ง ๑๐ ทิศ ไม่เกลียดชัง .

คำว่า อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง ความว่า อันสัตว์โลกทั้งหมดมิได้เกลียด มิได้โกรธ มิได้เสียดสี มิได้กระทบกระทั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติ ตลอดเวลา อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๑๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๑๔] ความกำหนด ความกำหนดหนัก ฯลฯ อภิขมา โลภะ อุกถมูล ชื่อว่า ราคะ ในอเทวราคะ โสภโณ ปหาโย โมหํ ดังนี้ . จิตอาฆาต ฯลฯ ความเป็นผู้ร้าย ความแค้นใจจนถึงน้ำตาไหล ความไม่พอใจ ชื่อว่า โทสะ . ความไม่รู้ทุกข์ ฯลฯ อวิชชา เป็นบ่วง ความหลงใหล อุกถมูล ชื่อว่า โมหะ . คำว่า ละแล้วซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ .

[๔๑๕] สังโยชน ในอเทวราคะ ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย ดังนี้ มี ๑๐ ประการ คือ กามราคสังโยชน ปฏิฆสังโยชน ฯลฯ อวิชชาสังโยชน . คำว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย ความว่า ทำลาย ทำลายทั่ว ทำลายพร้อม ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งสังโยชนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย .

[๔๑๖] คำว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นไม่หวาด- * เสียว ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่พรั่น ไม่กลัว ไม่สะทสะท้าน ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากขนลุกขนพอง ในเวลาสิ้นชีวิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น . เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชนทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๔๑๗] มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคมด้วย .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ สุตตันตปิฎกที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย
มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก . มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่ง
ประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด . (เพราะฉะนั้น) ฟัง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

[๘๑๘] คำว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคมด้วย ความว่า
มิตรทั้งหลายมีประโยชน์ตนเป็นเหตุ มีประโยชน์ผู้อื่นเป็นเหตุ มีประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเป็นเหตุ
มีประโยชน์ในปัจจุบันเป็นเหตุ มีประโยชน์ในสัมปรายภพเป็นเหตุ มีประโยชน์อย่างยิ่งเป็นเหตุ
จึงจะคบหาสมาคม เสพ สมาคมด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ
จึงจะคบหาสมาคมด้วย .

[๘๑๙] มิตร ในอุเทศว่า มิตรในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก มี ๒ จำพวก คือ มิตร-
* ฤทธิส ๑ มิตรบรรพชิต ๑ . ฯลฯ นี้ชื่อว่ามิตรฤทธิส . ฯลฯ นี้ชื่อว่ามิตรบรรพชิต . คำว่า มิตร
ในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก ความว่า มิตร ๒ จำพวกนี้ ไม่มีการละ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย
หาได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก .

[๘๒๐] คำว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน ในอุเทศว่า อตตตถปิ อสฺสึ มนุสฺสา
ดังนี้ ความว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมคบ สมาคม เสพ เสพด้วย ส้องเสพ เอื้อเฟื้อ ประพฤติ
เอื้อเฟื้อ เข้านุ่งใกล้ ไต่ถาม สอบถาม เพื่อประโยชน์ตน เพราะเหตุแห่งตน เพราะปัจจัย
แห่งตน เพราะการละแห่งตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน .

คำว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่สะอาด ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วย
กายกรรมอันไม่สะอาด วาจากรรมอันไม่สะอาด มโนกรรมอันไม่สะอาด ปาณาติบาตอันไม่สะอาด
อทินนาทานอันไม่สะอาด กาเมสุมิจฉาจารอันไม่สะอาด มุสาวาทอันไม่สะอาด ปิสุณาวาจาอัน
ไม่สะอาด ผรุสวาจาอันไม่สะอาด สัมผสปปาปะอันไม่สะอาด อภิขยานอันไม่สะอาด พยาบาท
อันไม่สะอาด มิจฉาทิฏฐิอันไม่สะอาด เจตนาอันไม่สะอาด ความปรารถนาอันไม่สะอาด ความ
ตั้งใจอันไม่สะอาด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่สะอาด คือ เป็นคนเลว เลวลง เป็นคน
ทราม ต่ำช้า ลามก ชั่วช้า ชาดิชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่งประโยชน์ตน
เป็นคนไม่สะอาด .

[๘๒๑] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป ดังนี้ ฯลฯ . จริยา
(การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง ฯลฯ . ชื่อว่าฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงคบหาสมาคมด้วย .

มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก . มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่ง
ประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด . (เพราะฉะนั้น) ฟังเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น .

จบ ขคฺควิสาณสูตรนิกาย .

ก็เหล่านิกายแห่งพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งในศาสนา ๑๖ คนนี้ คือ
อชิตพราหมณ์ ๑ ติสสเมตเตยพราหมณ์ ๑ ปุณณก-
พราหมณ์ ๑ เมตตคุพราหมณ์ ๑ ไรตกพราหมณ์ ๑
อุปสิทพราหมณ์ ๑ นันทพราหมณ์ ๑ เหมกพราหมณ์ ๑
โตเทยพราหมณ์ ๑ กปปพราหมณ์ ๑ ชตฺกัณณพราหมณ์
ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุธพราหมณ์ ๑ อทฺยพราหมณ์ ๑
โปสาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชพราหมณ์ผู้รักปราชญ์ ๑
ปิงคิยพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ๑ รวมเป็น ๑๖ นิกาย
และในปารายนวารคณนั้น ยังมีขคฺควิสาณสูตรนิกายอีก ๑
นิกาย ๒ อย่างควรรู้ บริบูรณ์ ทานลิขิตไว้เรียบร้อยแล้ว .

จบ สุตตนิเทศบริบูรณ์ .